

MAGYAR-GÖRÖG TANULMÁNYOK

SZERKESZTI

MORAVCSIK GYULA

ΟΥΙΤΡΟΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΑΙ

ΥΠΟ

ΙΟΥΛΙΟΥ ΜΟΡΑΒΕΣΙΚΟΥ

24.

M
11.9.4/24

MAGYAR NYELV
GÖRÖG FELJEGYZÉSES
SZÓRVÁNYEMLÉKEI

IRTA

GYÓNI MÁTYÁS

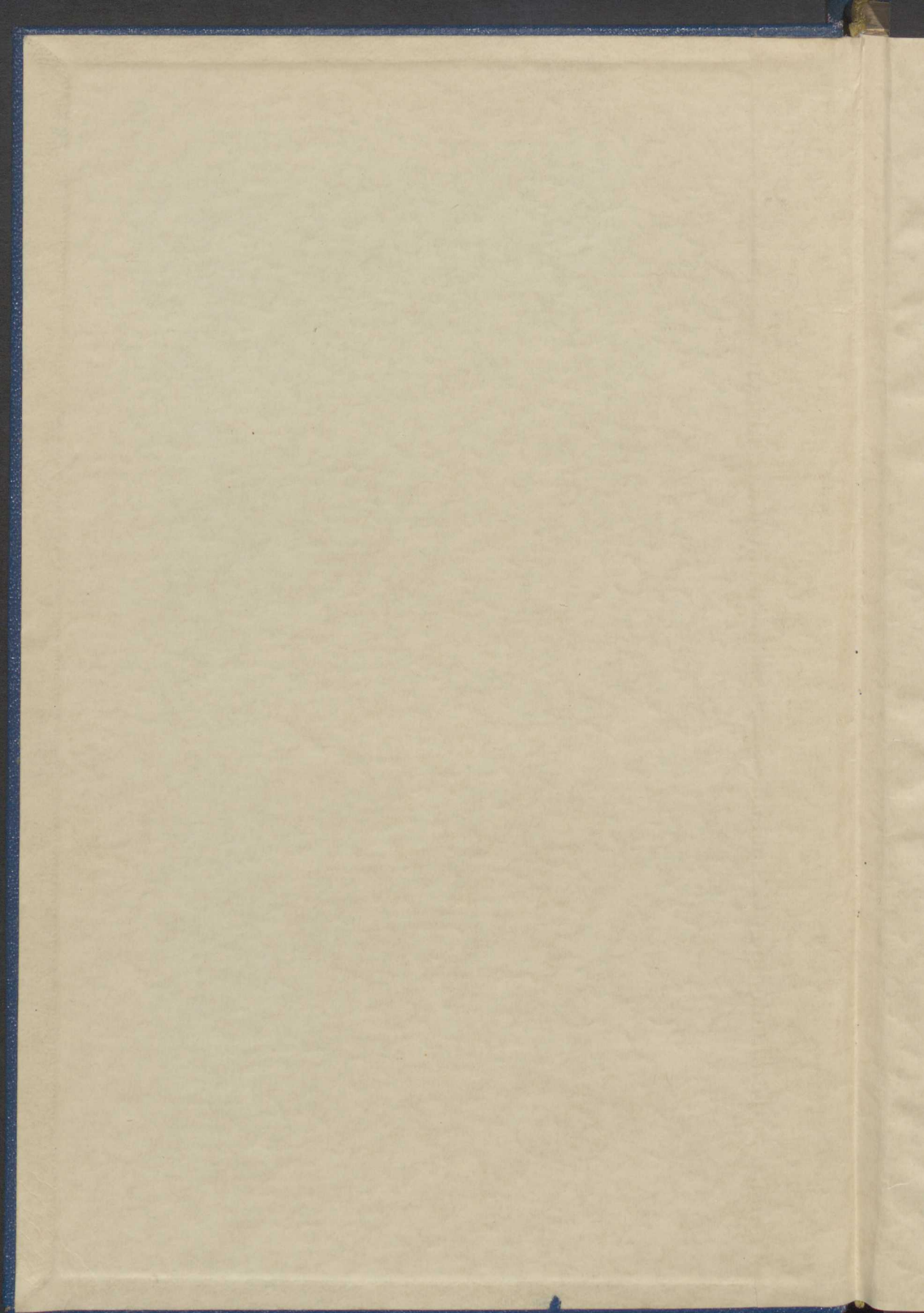
DIE STREUDENKMÄLER
DER UNGARISCHEN SPRACHE
IN GRIECHISCHEN TEXTEN

VON

MATTHIAS GYÓNI

BUDAPEST, 1943

KIR. M. PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEMI GÖRÖG FILOLÓGIAI INTÉZET
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟΝ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

III. .

2.204,6

3
M

G

D

KI

Zsivai Miklós professzor úrnak
3p. 1943. XI. 25.

mel' biztaltal Gyóni Máttyás

MAGYAR-GÖRÖG TANULMÁNYOK

SZERKESZTI

MORAVCSIK GYULA

ΟΥΓΓΡΟΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΑΙ

ΥΠΟ

ΙΟΥΛΙΟΥ ΜΟΡΑΒΕΡΙΟΥ

111 823

24.

A MAGYAR NYELV GÖRÖG FELJEGYZÉSES SZÓRVÁNYEMLÉKEI

IRTA

GYÓNI MÁTYÁS

DIE STREUDENKMÄLER DER UNGARISCHEN SPRACHE IN GRIECHISCHEN TEXTEN

VON

MATTHIAS GYÓNI

BUDAPEST, 1943

KIR. M. PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEMI GÖRÖG FILOLÓGIAI INTÉZET
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟΝ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

5621484

MAGÁNTANÁRI HABILITÁCIÓS IRAT
MEGJELENIK A GRÓF TELEKI PÁL TUDOMÁNYOS INTÉZET
TÁMOGATÁSÁVAL

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΥΦΗΓΕΣΙΑΣ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΝ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ
«ΚΟΜΗΣ ΠΑΓΔΟΣ TELEKI»

1989 -03- 16

II.

(R
2)

M 11.964/24:2

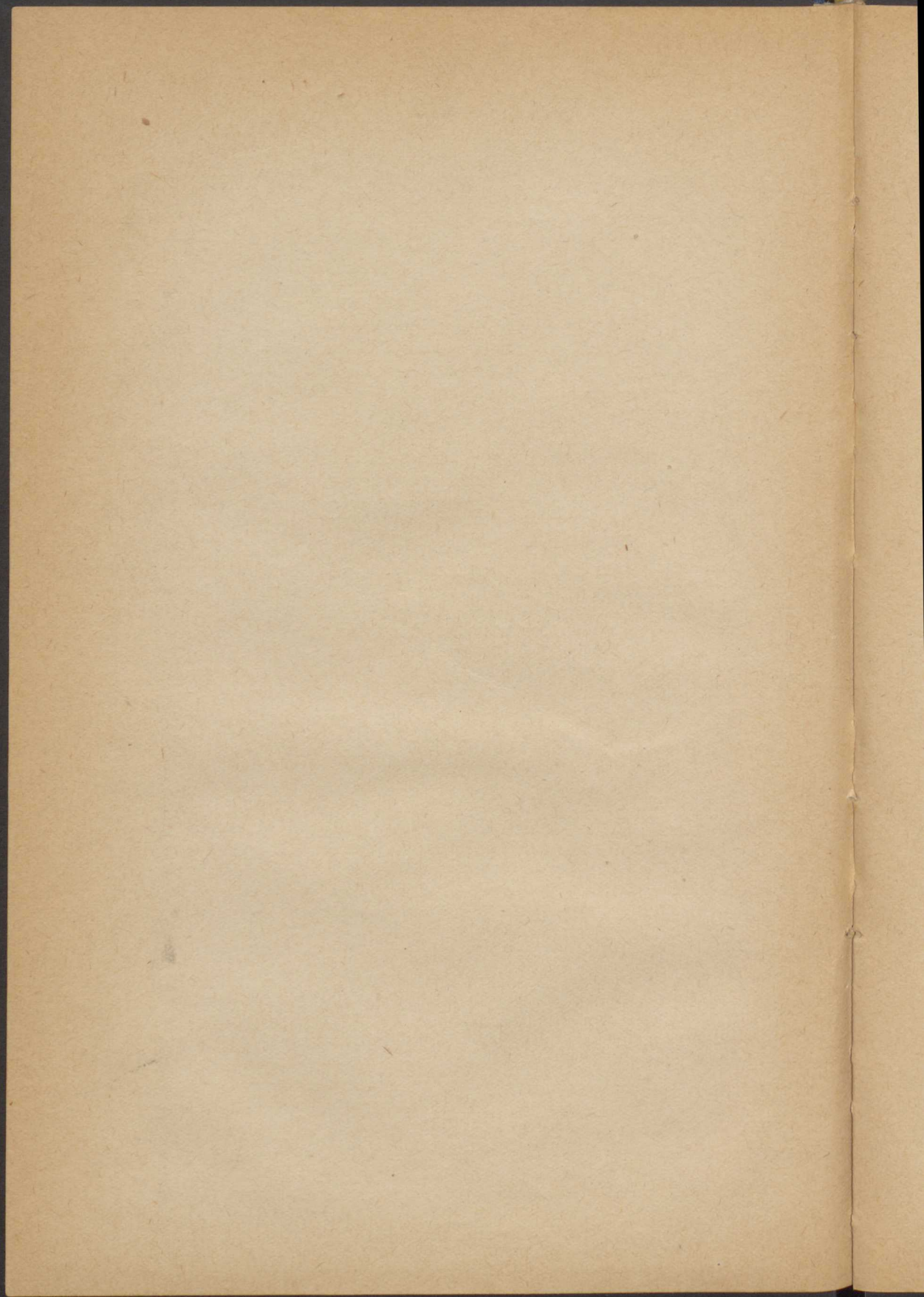
Országos Széchényi Könyvtár
Leltári szám

113h - 844 1963.

A kiadásért felelős: Gyóni Mátyás.
Stephaneum nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 28. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.

3

BOLDOGULT TANÁROM
LOSONCZI ZOLTÁN
ÁLDOTT EMLÉKÉNEK

BEVEZETÉS.

A magyar nyelv szórvány-nyelvemlékeinek, szórványemlékeinek, vagy még rövidebben szórványainak szoktuk nevezni az idegen nyelvű szövegekben elszórtan előforduló magyar szavakat, szókapcsolatokat, tulajdonneveket, sőt az esetleg nem is magyar, csak bizonyos tekintetben magyar vonatkozású nyelvelemeket. A magyar nyelv ilyen szórványemlékeinek négy főlelőhelyük van. Ezek: 1. arab-perzsa földrajzi munkák, 2. bizánci források, 3. nyugati kútfők és 4. hazai történeti kútfők és oklevelek. (Vö. ÓMOLv. V—VII. l.)

«Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében» (Magyar-Görög Tanulmányok 7. sz. Budapest, 1938.) c. dolgozatom végén (77—110) a IX—XVI. századi bizánci források magyar vonatkozású szórványanyagát betűrendes gyűjteményben tettem közzé. Ez az eléggé tág célkitűzéssel összeállított onomastikon tartalmazza: a magyarságra vonatkozó népneveket (az archaizáló népneveket is), a történeti Magyarország területén élő más népek neveit, a magyar törzsek neveit, a magyar és magyar vonatkozású személyneveket, a méltóságneveket, a közneveket és a földrajzi neveket. Közli minden név valamennyi előfordulási helyét is, valamint az egyes címszók után röviden nyújtja az illető névre vonatkozó felvilágosításokat (személyeknél az időt, amikor éltek, nép- és helyneveknél pedig azt az időt, amelyre a bizánci források adatai vonatkoznak), végül adja az egyes nevek legfontosabb kézirati változatait is.

Dolgozatom akkor nem akart több lenni pusztán anyaggyűjteménynél. MORAVCSIK GYULA professzor úr ösztönzése folytán éreztem azonban az ebből az anyaggyűjtésből reám háramló köteleességet, hogy az anyagközlés után a magyar és a középgörög nyelvtörténet szempontjából a szórványokkal kapcsolatosan még szükségszerűen felmerülő munkát elvégezzem. A szórványanyag jórészével már a gyűjtemény megjelenése előtt igen régóta s azóta is nagyon kiterjedt magyar nyelvészeti irodalom foglalkozott. Ennek ellenére is a szórványok egy része megfegtetlen maradt; más részükkel, így főként a XIII—XVI. századiakkal, nem igen foglalkoztak nyelvészeink, s a szórványok hangjelölésének pontosságával szemben is mindig több-kevesebb gyanakvás mutatkozott a legrégebbi időktől napjainkig (l. pl. VÁMBÉRY, MagyarEr. 39—41; ÓMOLv. VI—VII. l.; LAZICZIUS Gy.: MNyTK. 65. sz. 25). A dolog természetéből folyt, hogy azoknak a magyar nyelvészeinknek és turkológusainknak egy része, akik a szórványokkal magyar, illetőleg török nyelvészeti

szempontból foglalkoztak, nem mindig vette figyelembe a szórványok problématikájának görög nyelvtörténeti vonatkozásait. Így az idevágó irodalom nem egy részlete mutatja a középgörög kiejtés, helyesírás és alaktan eredményeinek bizonyos fokú elhanyagolását. Szórványaink görögösítő végződéseivel a görög hangsúlyozás nem találtak a kutatóknál kellő érdeklődésre. Ezeknek a megfigyeléseknek alapján szükségesnek éreztem azt, hogy a magyar nyelvtörténetnek szórványainkkal kapcsolatos eddigi eredményeit mintegy ellenőrzésül összevessem, szembe-
sítsem a középgörög nyelvtörténet idevágó eredményeivel. Mivel magam a magyar nyelvészetben nem vagyok szakember, természetes, hogy dolgozatomban ezen az oldalon sok hiányosságot, javításra szoruló megállapítást tartalmaz majd. Céлом azonban csak az, hogy a magyar nyelvészek munkájához a görög oldalon szolgáltatassak hasznavehető anyagot és módszerbeli segítséget, s úgy érzem, munkám eléri célját, ha az ő szakavatottságuk hasznát tudja majd venni a benne a görög nyelvészet oldaláról közölt megfigyeléseknek a magyar nyelvészet területén mutatóköző fogyatékokkal együtt is.

Munkám nagyjában már készen volt, amikor «Egy nagy pör felújítása» címmel elhangzott LAZICZIUS GYULA előadása, mely az egész eddig kialakult magyar hangtörténetet lényeges pontjaiban érinti. Az az irodalom, amelynek alapján az egyes szórványok hangalakját megállapítani igyekeztem, s amelynek alapján azokat a magyar hangtörténet számára értékesíteni próbáltam, a LAZICZIUS előtti felfogáson alapszik. A fentebb érintett okok miatt tehát nem éreztem magamat hivatva arra, hogy a magyar hangtörténetnek ebben a nagy szakértelmet kívánó kérdésében állást foglaljak. Éppen ezért az anyag vizsgálatában és értékesítésében mindenben a régi felfogáshoz igazodtam.

A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékeinek magyar nyelvtörténeti értékét eddig is nagyra becsülték nyelvészeink. Ezt az értéket részint abban látták, hogy a X—XII. századból sok, egyébként fel sem jegyzett szavunkat őrizték meg ezek a nyelvemlékek, részint pedig latin betűkkel feljegyzett nyelvemlékeink többoldalú megvilágítását segítették elő ezek a szórványok azzal, hogy egy másik nyelv betűsorával feljegyezve őrizték meg egyes nyelvelemeinket. Azt hiszem, jelen dolgozatomban sikerül egyrészt a magyar hangok görögbetűs jelölésének a hangtörténeti vizsgálat szilárd talajára állított összefoglalását adnom, másrészt rámutatnom e görög feljegyzéses szórványoknak a hangjelölésben, a görög végzések s a görög szóhangsúly vallomásaiban rejlő eddig kiaknázatlan értékeire, főleg a magyar szók végső hangjának megállapítása tekintetében. Dolgozatommal egyidejűleg jelenik meg MORAVCSIK GYULÁNAK a bizánci források török névanyagát magában foglaló szórványgyűjteménye, melyben újra együtt van a magyar szórványanyag is, a földrajzi nevek kivételével. Turkológusaink feladata lesz, hogy az ott közreadott hatalmas török nyelvi anyag kiaknázása közben az itt mutatkozó eredményeket hasznosítsák és ellenőrizzék.

Munkám célja tehát a magyar nyelvészeti irodalom szórványainkra vonatkozó eredményeinek összefoglalásán és görög oldalról történő ellenőrzésén túlmenően elsősorban a magyar hangok középgörög jelölési

módjának pontos megállapítása, másrészt pedig a görögösítő végzódések alkalmazásában s a görög hangsúlyozás módjában mutatkozó szabályosságok alapján a szórványoknak a magyar hangtörténet számára való teljesebb értékesítése.

E célok megközelítésében a dolgozat a következő beosztást és módszert alkalmazza: A dolgozat első része nem más, mint a magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékeinek egyenként, betűrend szerint való vizsgálata,¹ minden egyes szórványnál a következő szempontok szerint:

A) A görög feljegyzés idejének feltüntetése.²

B) A szórvány (és esetleges alakváltozatai) akkori görög kiejtése úgy, ahogyan a szórványt egy egykorú, de a szórvány alapjául szolgáló magyar szót nem ismerő bizánci görög ember olvashatta.

C) A szórványban rejlő magyar szó egykorú magyar hangalakjának megállapítása a magyar hangtörténet eredményeinek segítségével.

D) A feljegyzés korabeli magyar hangalak és görög kiejtés (olvasat) egybevetése. Az egyezés, illetőleg a kisebb eltérések megállapítása után a görög átírás (hangjelölés) módjának megállapítása a görög hangsúlyozás esetleges tanulságainak értékesítésével. Nagyobb eltéréseknél az eltérések okának vizsgálata: az eddigi kutatások eredményeinek ellenőrzése, esetleges másnyelvű közvetítés kiderítése, görög fordítás, archaizálás vagy népetimológia megállapítása.

E) A görögösítés módjának, vagyis a görög végzódések tanulságainak vizsgálata az esetleges Árpád-kori magyar szóvégi (illetőleg tövégi) magánhangzók kérdésének bevonásával.

F) A szórványok görög alakjainak görög alaktani kérdései a közép-görög nyelv alaktanának megvilágításában.

E részletes vizsgálat alapjául az említett onomastikon anyaga szolgál. Teljesen megtartom annak betűrendjét, csak a népnevekből képezett országnevek tárgyalását teszem mindenütt a népneveké után egyszerűség kedvéért, ugyanígy a *Λεβεδία* szórványét a *Λεβεδία*-é után. Csak az archaizáló népneveket s az azokból továbbképzett görög szavakat rekesztettem ki eleve a tárgyalásból, mivel ezek a magyar hangtörténetet nem érintik. — A dolgozatban előforduló rövidítések részben az onomastikon rövidítései, részben pedig a Magyar Nyelvben szokásos rövidítések. A görög kiejtés feltüntetésében a szakirodalom meggyezésszerű hangjeleit (nevezetesen SCHWYZER alább idézett művét), a magyar hangalakok leírásában pedig a Magyar Nyelv hangjelölési rendszerét (pontosabban GOMBOCZ ZOLTÁN Hangtanáét) alkalmazom.³ — Ha egy-egy szórvány tárgyalásánál a D) alatt kiderül, hogy nem a magyar nyelv tulajdonképpeni szórványáról van szó, hanem idegen nyelvi hangalak átírásáról, ott az E)—F) részletes kidolgozását csak érdekesebb

¹ Mivel helykimélés céljából magát az 1938-ban kiadott onomastikont itt újra közölni nem akartam, viszont mindenütt ez szolgál tárgyalásom alapjául, célszerűnek látszott ennek betűrendjében haladni.

² Ez mindenütt MORAVCSIK GYULA alább idézendő munkája alapján történt.

³ Ettől csak annyiban térek el, hogy az illabialis *ä* mellett a labialis *a* hangot mindenütt egyszerűen *a*-val jelölöm. Kurzív szedésű szláv alakokban az *ѣ* és *ѥ* jeleknek *ě* és *ě* felel meg.

esetekben végeztem el, s ezeket az eredményeket munkám második, összefoglaló részében a dolog természete miatt nem használom fel.

A dolgozat második része a fent vázolt részletes, egyenkénti vizsgálódások eredményeinek összegezése, vallomásuk értékesítése a görög és a magyar nyelvtörténet számára a következő szempontok szerint:

1. A szórványok statisztikai áttekintése.

2. A görög feljegyzéses szórványok hangtani és alaktani problémái.

A) A görög hangok és alakok. Itt mindenütt a görög nyelvtörténet eredményeire támaszkodva a következő kérdések kerülnek tárgyalásra: Milyen szerepet játszik szórványainkban a görög hangsúlyozás a magyar hangok kvantitásának, a magyar szóhangsúlynak a jelölésében és az Árpád-kori magyar szóvégi (tővégi) magánhangzók feltüntetésében? Mi volt az egyes görög hangjelek hangértéke szórványaink korában, s milyen magyar és más idegen nyelvi (szláv, török stb.) hangok jelölésére használták ezeket a bizánci írók? Hogyan görögösítették a bizánci feljegyzők a magyar szavakat? Milyen támpontokat nyújtanak a görögösítő végződések a magyar szóvégek megállapításában? Hogyan illeszkedtek bele a szórványok a középgörög deklinációs rendszerbe?

B) A magyar hangok és alakok. A magyar hangok középgörög jelölésmódjainak teljes összeállítása. A szórványok példatárként való felhasználása a magyar hangtörténet és alaktan jelenségeinek megvilágítására.

Hogy az egyes szórványok egykorú kiejtésének I. részbeli közlésénél, az egyes szórványok tárgyalásának B) pontjában ne kelljen külön utalnom az idevonatkozó irodalomra, — hiszen ez a II. rész 2. A) fejezetében bőven tárgyalásra kerül, — görög hangtörténeti tájékoztatásként egyet s mászt itt kell előrebocsátanom. Azok a hangváltozások, amelyek a középgörög kiejtésben a klasszikus görög kiejtéshez képest észlelhetők, egy-két kivétellel már a hellénisztikus köznyelv (a koiné-görög) korában végbementek. A hangsúlyozásban megszűnt a kvantitás, vagyis a hosszú és a rövid magánhangzók közti ejtésbeli különbség. Minden hangsúlyos szótag hosszúvá és minden hangsúlytalan szótag rövidde vált. A spiritus asper kiveszése is ekkortájt fejeződött be: az erős hehezet ejtése megszűnt. A bennünket érdeklő korban már majdnem mindenben az újgörög kiejtés az irányadó. Ennek szabályai röviden a következők: η , ι , $\epsilon\iota$, v és $ou = i$; ai és $\epsilon = e$ (ez a görög kiejtésben mindig nyílt e); av , ev zöngétlen mássalhangzók előtt af , ef , magánhangzók és zöngés mássalhangzók előtt av , ev ; $\varphi = f$; $\theta = \beta$ (angol kemény th); $\chi = \text{h}$ (magas magánhangzók előtt ú. n. «ich-Laut», mély magánhangzók előtt és mássalhangzók előtt ú. n. «ach-Laut»); $\beta = v$; $\delta = d$ (angol lágy th); $\gamma =$ magas magánhangzók előtt j , mély magánhangzók és mássalhangzók előtt z (gutturalis zöngés spirans); $\sigma = s$; $\zeta = z$; $\mu\pi$, $\nu\tau$, $\gamma\kappa = mb$, nd , ng .

A munkánkban felhasznált görög nyelvtörténeti vonatkozású munkák rövidítései:

BLOSS = F. BLOSS, Über die Aussprache des Griechischen. Berlin, 1888.

DIETERICH = K. DIETERICH, Untersuchungen zur Geschichte der grie-

- chischen Sprache von der hellenistischen Zeit bis zum 10. Jahrhundert n. Chr. (Byzantinisches Archiv 1.). Leipzig, 1898.
- FOY = K. FOY, Lautsystem der griechischen Vulgärsprache. Leipzig, 1879.
- HATZIDAKIS = G. HATZIDAKIS, Einleitung in die neugriechische Grammatik. Leipzig, 1892.
- MIRAMBEL = A. MIRAMBEL, Précis de grammaire élémentaire du grec moderne. (Collection de l'Institut Néohellénique de l'université de Paris, fasc. 13.). Paris, 1939.
- MORAVCSIK,
BT. I—II. = GY. MORAVCSIK, Byzantinoturcica I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Budapest, 1942—1943.
- MORITZ
I—II. = H. MORITZ, Die Zunamen bei den byzantinischen Historikern und Chronisten I—II. Progr. Landshut, 1896/7—1897/8.
- PECZ, D. = PECZ V., A görög nyelv dialektusai. (Különny. az EPhK.-ból.). Budapest, 1907.
- PECZ, Ny. = PECZ V., Újgörög nyelvtan. Budapest, 1894.
- PSALTES = ST. B. PSALTES, Grammatik der byzantinischen Chroniken. (Untersuchungen zur griechischen und lateinischen Grammatik, hrsg. von P. Kretschmer und J. Wackernagel, 2.). Göttingen, 1913.
- SKOK = P. SKOK, Ortsnamenstudien zu De administrando imperio des Kaisers Constantin Porphyrogenetos: ZfOf. IV, 213—44.
- SCHWYZER = E. SCHWYZER, Griechische Grammatik I. München, 1939.
- THUMB = A. THUMB, Handbuch der neugriechischen Volksprache. Straßburg, 1910.²
- THUMB, K. = A. THUMB, Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus. Beiträge zur Geschichte und Beurteilung der Koiné. Straßburg, 1901.
- TRIANDA-
PHYLLIDIS = M. TRIANDAPHYLLIDIS, Die Lehnwörter der mittellgriechischen Vulgärliteratur. Straßburg, 1909.
- VASMER = M. VASMER, Die Slaven in Griechenland. (Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Jahrg. 1941, Phil.-hist. Kl., Nr. 12.). Berlin, 1941.

Az egyes idegen nyelvi hangoknak görögbetűs jelölésére vonatkozólag a fenti munkákon kívül még a következő irodalmat használtam (ezekre egyébként a megfelelő helyeken is részletesen utalok):

$a = \alpha$: J. NÉMETH: UngJb. X, 28, 29, 31.

$a = o$: J. NÉMETH: UngJb. X, 28, 29, 31.

$a = \alpha \sim \omega \alpha$: NÉMETH GY.: MNy. XXVIII, 66—9, NNy. III, 184.

- $e = \varepsilon$: FEHÉR G.: KCsA. II, 389; J. NÉMETH: UngJb. X, 28.
- $\varepsilon, \bar{a} = \alpha$: GOMBOCZ: MNy. XII, 282, NyK. XLV, 183, Turán III, 210; MELICH: Šišicev Zbornik 108—9; NÉMETH Gy., HonfKial. 135, UngJb. X, 28, 29, 31.
- $i = \iota, \eta, \omicron, \upsilon$: MELICH: MNy. VI, 150—5, Šišicev Zbornik 108.
- $o = \alpha$: RÁSONYI NAGY: MNy. XXIII, 276—8; NÉMETH Gy.: MNy. XVIII, 6, XXVIII, 66—9.
- $u = v$: NÉMETH Gy.: MNy. XVIII, 5.
- u és $o = \omicron\upsilon, o, \omega$: J. MARQUART, Streifzüge 354—5; MELICH: MNy. VI, 150—5; V. BEŠEVILIEV: BNgJb. IX, 32—3; NÉMETH Gy.: NNy. III, 66, 182.
- $\ddot{u} = v$: G. ANAGNOSTOPOULOS: BZ. XXX, 222.
- $\ddot{u} = \omicron$: NÉMETH Gy.: NNy. III, 182.
- $\ddot{u} = \omicron\upsilon$: NÉMETH Gy.: MNy. XVIII, 8.
- $\ddot{u}e = ova$: MORAVCSIK Gy.: MNy. XXIII, 263—5.
- $b = \beta$: Z. GOMBOCZ: Turán III, 210, MNy. XII, 281.
- b és $d = \mu\pi$ és $\nu\tau$: J. MARQUART: KelSz. XI, 6—8; GOMBOCZ: MNy. III, 27, 67; FEHÉR G.: Századok XLVII, 586—7.
- $\check{c} (t\check{s}) = \tau\zeta$: J. MARQUART, Streifzüge 489; GOMBOCZ Z.: MNy. XII, 282, Turán III, 210; NÉMETH Gy.: MNy. XVIII, 8.
- $\check{c} (t\check{s}) = \tau\sigma$: GOMBOCZ: MNy. III, 110, 256.
- $\check{c} (t\check{s}) = \zeta$: J. NÉMETH: KCsA. I, 225, NNy. III, 184; B. von ARNIM: ZfslPh. XI, 245—7.
- $d = \nu\tau$: J. MARQUART: KelSz. XI, 7.
- $d = \tau$: J. MARQUART: KelSz. XI, 7.
- $\gamma = \chi$: FEHÉR G.: Századok XLVII, 586—7.
- $k\check{s} = \xi$: RÁSONYI NAGY L.: MNy. XXIII, 276; NÉMETH Gy.: MNy. XVIII, 4.
- $\check{s} = \sigma$: FEHÉR G.: KCsA. II, 388.
- $t = \delta$: G. FEHÉR, Die Inschrift des Reiterreliefs von Madara. Sofia, 1928. 52.
- v és $f = \beta$: FEHÉR G.: Századok XLVII, 586.
- $v = \beta$: P. J. SCHAFARIK, SlawAlt. I, 158—9.
- $v = \beta, b = \pi, \mu\pi, \mu\beta$: W. BESCHEWLIEV: Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves, Tom. V (1937) 65—8; J. MARKWART: KelSz. X, 7, UngJb. IX, 85; GOMBOCZ Z.: MNy. XII, 281, Turán III, 210; MELICH: MNy. XXIV, 335.
- z és $\check{z} = \zeta$: MELICH: Šišicev Zbornik 107—8, MNy. V, 299—300.

E helyt is hálás köszönetet mondok mindazoknak, akik munkámban támogattak. Elsősorban is lerovom a kegyeletes hála adóját az időközben fájdalmasan korán elhunyt kitűnő nyelvészünk, LOSONCZI ZOLTÁN emlé-

kének, aki munkám I. részét kéziratban szíves készséggel elolvasta, s igen sok értékes tanáccsal, javítással és kiegészítéssel segített hozzá végleges megírásához. Hálás köszönetet mondok MORAVCSIK GYULA és PAIS DEZSŐ professzor uraknak is, akik a tárgy kiválasztásában irányítottak és egész munkám végzése közben a legnagyobb mértékben támogattak szíves tanácsaikkal és útbaigazításaikkal. Köszönettel tartozom hasznos útmutatásaikért GÁLDI LÁSZLÓ és KNIEZSA ISTVÁN professzor uraknak, valamint HARMATTA JÁNOS barátomnak is. Ugyancsak ezen az úton is kifejezem őszinte hálámat HÓMAN BÁLINT önmagyméltóságának, a Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet elnökének és DEÉR JÓZSEF professzor úrnak, a Magyar Történettudományi Intézet igazgatójának, akik munkám megjelenését lehetővé tették.

I. AZ EGYES SZÓRVÁNYOK VIZSGÁLATA.

Ἀγῆσιλαος 1. I. Ulászló királyunknak (1440—1444) forrásainkban előforduló egyik neve. (L. még *Λαδίσλαος 1.* és *Μπερνάδος*).

A) XVI. század, valószínűleg 1519 után.

B) *ajizilaos*. Ugyanez az egykorú kiejtése a nagyon népies helyesírású egyetlen, XVI. századi kézirat rosszabb helyesírású *αἰζήλαος* alakváltozatának is.

C) A szórványban nem magyar szó őrződött meg. T. i. a király latin nyelvű okleveleinkben mindig *Wladislaus* néven szerepel (HazOkm. II, 288, 290, 291, III, 378, IV, 326, 327, 328, 329, 335, V, 236, VII, 459, 465; HazOkl. 401). A német nyelvű Szepesszombati Krónika *Wladislao* latin dativusi alakban említi (ScriptRerHung. II, 286₉). A király e latin neve kétségtelenül lengyel *Władysław* nevének latin átírása (vö. KNIEZSA: MNy. XXX, 184). Ennek egykorú s XVI. századi latin olvasása, illetőleg hangalakja is *vladislaus*. A szláv eredetű, római katolikus hatás révén elterjedt magyar *László* keresztnév (MELICH: MNy. III, 169) szintén egy szláv *Vladislav* átvétele (MELICH: NyK. XXXIII, 319), de ebből már igen korán latin *Ladislaus*, magyar **Laszlau > Laszloy > László* lett (vö. MELICH: MNy. XXXVII, 150). Másrészt a szláv *Vladislav*-ból, illetőleg latin *Uladislaus* írott alakja hibás olvasásából, téves értelmezéséből 1734 után magyar *Ulászló* alak bukkan fel, mely tudatos, de hibás alakítás (MELICH: MNy. XXXVII, 145—50). (Tévesen értelmezte HORGER: MNy. XXI, 178—9 a magyar *Ulászló* alakot a magyar nyelvnek a két mássalhangzón való szókezdet elkerülésére irányuló törekvésével.)

D) A szórvány görög kiejtése s az egykorú magyar és latin névalak között mutatkozó nagy eltérés oka az, hogy a görög név nem a magyar, de még csak nem is a latin vagy lengyel név átírása, hanem archaizáló név. A forrásunkban felbukkanó újkörög *Ἀγῆσιλαος* név egyenes folytatása a klasszikus görögben gyakori *Ἀγῆσιλαος* férfinévnek (< *ἀγισί-λαος* 'a nép vezetője', vö. BAILLY¹¹, 10). Az e nevet viselő görög történeti alakok közül legtovább Agesilaos spártai király (Kr. e. 397—361), a kiváló hadvezér emléke élt a görögségben. Itt tehát a névarchaizálás alapja a két személy király- és hadvezér-volta s némileg talán a két név végződésének összezsengése lehetett. A klasszikus görög *Ἀγῆσιλαος* név XVI. századi újkörög kiejtése már *ajisilaos* volt. Az egyszerű származású s nem nagy klasszikus olvasottságú szerző ezt az *Ἀγῆσιλαος* nevet rontotta el *ajizilaos* olvasatú *Ἀγῆσιλαος*, illetőleg *αἰζήλαος* alakká.

A szórvány tehát archaizáló név, s a magyar hangtörténet számára nem értékesíthető.

E) — — —

F) A tulajdonnév ragozása feljegyzése korában már olyan volt, mint a mai -os végű himnemű főneveké, azzal a csekély eltéréssel, hogy sing. acc.-a — forrásunk egyik adatának bizonyossága szerint — még határozottan a -ν végződést mutatja, míg a mai népies görögben e -ν már elmarad. Tehát a II. rész deklinációs rendszerbefoglalásának (l. 198. l.) 3. a) példája szerint ragozták.

2. II. Ulászló magyar király (1490—1516).

A) 1519 után.

B) *ajizilaos*. Ugyanez az Ἀγιζήλαος alak kiejtése is.

C) II. Ulászló királyunk névalakja mind saját okleveleiben, mind pedig más, őt említő oklevelekben általában *Wladislaus* (pl. BánffyOkl. II, 288, 290, 293, 297, 298, 303, 306, 307, 308, 310, 315, 330, 333, 334, 336, 337, 339, 344, 351 stb.), s csak egyetlen helyen (uo. 286), egy nem tőle kiadott oklevélben *Ladislaus*. Nyilvánvaló tehát, hogy e szórványunk is archaizáló szn., s reá a fentebb mondottak érvényesek. — L. még *Λαδίσλαος* 3.

Ἀγία Τριάς (ή). A veszprémvölgyi monostorhoz tartozó sziget.

A) 1002 előtt/1109.

B) *ajia trjās (i)*. Az oklevélben előforduló τὴν Ἀγίαν Τριάδα alak egykorú ejtése: *tin ajian drijāda*.

C) Ez a szórvány sem őriz magyar szót. CZEBE GYULA szerint ez a «Szentháromság» magyar név görög fordítása (A veszprémvölgyi oklevél görög szövege: AkTörtÉrt. XXIV/3. Budapest, 1916. 45). PAIS DEZSŐ (A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék: MNyTK. 50. sz. 11) ezt a Szentháromság-szigetet azonosítja a Kálmán-féle renovatióban szereplő «insula in *sild*»-del. A *sild* egy Duna-ág neve, mely a renovatióban szereplő nevet adta a tőle alkotott szigetnek. A szigetet HÓMANNAL együtt (Turul XXIX, 128—9) Szántó birtok és Szombat-, illetőleg Szigetfő-rév szomszédságában keresi. — Magam valószínűnek tartom, hogy e *Sild* sziget esetleges magyar *Szentháromság*, vagy latin *Sancta Trinitas* nevét a rajta levő helység egyházának, illetőleg templomának neve után kapta. Ilyen nevű helység az Árpádok korában nem egy volt hazánkban (vö. 1237—1240: ecclesia *Sancte Trinitatis* ÓMolv. 96). De lehetett e helység neve *Szent-Trinitas* is (vö. 1268: *Zenttrinitas*, 1341: *Scenturuntas*, 1366: *Scenth-trinitas*, 1372: *Senthtrinitas* OklSz. *szent a.*).

D) Az Ἀγία Τριάς tehát tényleg egy magyar *Szentháromság*, latin *Sancta Trinitas*, de legvalószínűbben egy vegyes nyelvű *Szenttrinitas* helynév fordítása. Éppen ezért a magyar hangtörténet számára ez a szórvány sem használható.

E) — — —

F) DARKÓ JENŐ az oklevél τοῦ ησὶν τὴν ἁγίαν τριάδα szövegelemének τοῦ ησὶν részét GYOMLAYVAL (Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről: AkNyelvÉrt. XVII/8. Budapest, 1901. 19) sing. gen.-nak fogja fel, mégpedig gen. attributivusnak, s ezért

így fordítja a szövegelemet: «a szigetből álló (vagy: szigeti) Szent-háromság (birtok)». A magam idevonatkozó véleményét a τὸν Γκιρτζάκι-féle szerkesztetekben előforduló többi τὸν alakotani vizsgálatával kapcsolatban alább fejtem ki (l. Γκιρτζάκι a.). — Kétségtelen azonban az, hogy a szövegelem τὴν ἁγίαν τριάδα része sing. accusativus. E kifejezés ragozása a renovatio kiállítása korában ilyen volt: Sing. nom.: ἡ Ἀγία Τριάς (esetleg már: Τριάδα) | gen.: τῆς Ἀγίας Τριάδος (esetleg: Τριάδας) | acc.: τὴν Ἀγίαν Τριάδα. Az adománylevél görögségének morfológiája olyan kevert jelenségeket mutat, hogy a határozott állásfoglalást nem teszi lehetővé.

Ἀκούσις Ákos bihari ispán, ki 1138-tól 1146-ig szerepel ország-nagyként. Valószínűleg tőle származik az Ákos-nemzetség (WERTNER Mór: Nyr. XLIV, 291).

A) 1180—1183.

B) aküsis.

C) Bár a szórvány Io KINN művében mint egy körülbelül 1128 táján szereplő előkelő magyar neve szerepel, viszont Ákos bihari ispán hiteles oklevélben csak 1138-tól kezd feltűnni, a két személy azonos-sága mégis kétségtelen. A bihari ispán neve okleveleinkben a következő alakokban jelentkezik: 1124 (hamis!): *Acus* (CodDipl. II, 80; SZTP., KJ. I, 20; WERTNER: Nyr. XLIV, 290); 1138/1329: *Achus* (CodDipl. II, 108; SZABÓ DÉNES: MNy. XXXII, 205, XXXIII, 103); 1141—1161: *Acus* (EtSz.); 1146: *Acus* (ÁrpÚjOkm. I, 57). — Az Ákos-nemzet-ségnek a hét kapitány közé sorolt őst, illetőleg magát a nemzetséget krónikásaink *Acus* és *Akus* névalakban említik (ScriptRerHung. I, 292₁₅, 449₁₁, II, 34₁, 133₁₅, 248₉). — Ákos ispán nevét, illetőleg nemzetségének a nevét helynevek is fenntartották (vö. GOMBOCZ: MNy. X, 246—7). Szórványunkban tehát kétségtelenül Ákos bihari ispán török eredetű neve maradt fenn (< *Aq-quš* 'fehér sólyom', l. GOMBOCZ i. h.; LÁSZLÓ RÁSONYI: AECO. I, 230; MELICH, HonfMg. 48; e név kiejtése MELICH szerint már a törökben is **Akuš* volt, vö. KCsA. I, 269). A bihari ispán nevének a görög feljegyzés korában a magyarban *akuš* (vagy esetleg már *ākuš*) volt a kiejtése.

D) A görög *aküsis* és a magyar *akuš* (*ākuš*) egybevetéséből (a görög -ης, olv. -is végződés elhagyása után) kiderül, hogy a görög szórvány a magyar szó pontos átírása. A magyar *ā* (ill. *ā*) hang jele a görögben α, a *k*-é κ, az *u*-é ου, az *š*-é σ. A magyar név utolsó magánhangzóján a hangsúlyjel esetleg a magyar szó végét jelzi.

E) A görög följegyző a magyar *Akuš* szónak görögösítését (a görög nyelv szókincsébe és morfológiai kereteibe való beleillesztését) -ης görög végződés hozzátételével végezte el. Felmerül az a kérdés, miért éppen -ης, miért nem -ος vagy -ας stb. végződéssel látta el. Egy ómagyar -i-féle szóvégi magánhangzó jelenléte indokoltá tenné az -is kiejtésű -ης görög végződés alkalmazását. Ám a név a feljegyzések egybehangzó tanúsága szerint a magyarban szóvégi magánhangzó nélkül hangzott. Mindig megvan ugyan annak lehetősége, hogy a magyar szavak végén még meglevő szóvégi magánhangzó mintájára az idegenből átvett szavak végére is szóvégi magánhangzó kerül a magyarban (pl. *Sagu*, *Ecilburgu*,

holmu, vö. PAIS D.: MNy. IX, 360), itt azonban ennek feltételezésére nincs szükség. Jobban magyarázhatjuk az -ης végződés alkalmazását azzal, hogy a görög feljegyző a σ után következő i hang alkalmazásával a magyar postalveolaris š hangot akarta kifejezni. Vagyis az -ης végződésnek tágabb értelemben vett palatalizáló szerepe lehet. Mivel azonban a közép- és újjörögben igen gyakoriak az -ης végű tulajdonnevek, esetleg ezek analógiájának hatására kapott szörványunk is -ης végződést.

F) Ragozása a 2. a) minta szerint.

Ἀλβα Γραῖνα l. Βελέγραδα.

Ἀλβέρτος Albert magyar király (1437—1439).

A) Ἀλβέρτος: 1484—1487 k.; Ἀλμπέρτος: XVI. század, valószínűleg 1519 után.

B) Ἀλβέρτος egykorú kiejtése: alvērtos, Ἀλμπέρτος-é: almbērtos.

C) Albert magyar király neve 1438—1444 közt kelt latin nyelvű okleveleinkben mindenütt latin *Albertus* alakban fordul elő (vö. Bánffy-Okl. I, 617, 622, 623, 626, 641, 649; HazOkm. II, 279, 280, 283, 285, 287; l. még CZINÁR, Ind.). Osztrák herceg korában kiadott s egyik már magyar királyként kiállított német nyelvű oklevelében neve német *Albrecht* alakban fordul elő (HazOkm. V, 219, 224; CodDipl. XI, 62). Krónikáinkban *Albeltus* (helyesen: *Albertus*) és *Albrecht* alakban szerepel a király neve (vö. ScriptRerHung. II, 57₂₉ és 285₃₈). — A magyarországi latinságban a keleti germán eredetű *Albertus* név már a XI. századtól előfordul. A latin eredetű magyar *Albert* azonban csak 1343-ban bukkan fel Scenthalbert helynévben, s ez egyetlen adat után csak 1510-től jelentkezik személynévként *Alberth*, *Albert* alakban kódexeinkben (EtSz.). Egy latin levél néhány magyar szóból álló végében, 1528-ban: *Alberth* (ÖDÖNGÖ ÁBEL: MNy. VI, 229). A magyar névalak gyér, majdnem kétszáz éves szünetet mutató előfordulásaiból valószínű, hogy fenti két szörványunkban nem az *albert* ejtésű magyar *Albert(h)* név, hanem az *albertus* ejtésű latin névalak van feljegyezve. Így magyar hangtörténeti szempontból ez a szörvány sem jöhet számításba.

D) A latin *Albertus* egykorú *albertus* hangalakját egybevetve LAON CHALK akkori *alvērtos* ejtésű Ἀλβέρτος feljegyzésével, meg kell állapítanunk, hogy a latin név görög átírása LAON CHALK-nál szabályos: latin *a* = görög *α*, *l* = *λ*, *b* = *β*, *e* = *ε*, *r* = *ρ*, *t* = *τ*, a latin -us végződés pedig szabályszerűen = -ος.

A HIST TURC szerzőjének átírása a vulgáris helyesírás szabályainak megfelelően ilyen hangjelöléssel történt: latin *a* = görög *α*, *l* = *λ*, *b* = *μπ*, *e* = *ε*, *r* = *ρ*, *t* = *τ*.

E) A latin -us végződésnek szabályosan felel meg mindkét görög átíronál a görög -ος szóvég.

F) LAON CHALK-nál az Ἀλβέρτος ragozása a klasszikus görög o- tövűek névragozását követte. Ellenben a HIST TURC erősen vulgáris alaktani sajátosságokat mutató nyelvében az Ἀλμπέρτος ragozása a 3. a) minta szerint történt.

Ἀλέξιος a későbbi III. Béla magyar király (1172—1196) Bizáncban kapott neve.

A) 1180—1183; 1204—1206 táján; 1282 után; 1204—1210 között.

B) *alēksjos*.

C) Hazai emlékeinkben semmi nyomát sem találjuk annak, hogy III. Béla hazánkban akár uralkodása előtt, akár uralkodása alatt *Alexius* vagy *Elek* nevet viselt volna. Közismert tény, hogy mint Manuel Komnenos császár kiszemelt trónörököse Bizáncban kapta a görög Ἀλέξιος nevet, ahol ez a név nagyon járatos volt éppen a Komnenosok dinasztiájában is. Mint Manuel leányának jegyesét s trónjának kiszemelt örökösét ezzel a névvel, Manuel nagyatyjának nevével is szorosabban akarták a Komnenos-családhoz fűzni. Így ez a név hangtörténeti vizsgálódásunk körén kívül esik. — L. még *Belās* 1.

Ἀλμοῦτζης 1. Ἀλμοῦτζης 2.

Ἀλμοῦτζης 1. *Almos* magyar fejedelem.

A) 948/9—951/2.

B) *almūdzis*. A P₂-ben mindhárom előfordulási helyen, a V-ben és a P₁-ben az első helyen mutatkozó *σαλμοῦτζης*-ről MORAVCSIK GYULA kimutatta, hogy nem tekinthető alakváltozatnak, hanem csak ditto-graphikus átvitelből és későbbi kéz torzításából keletkezett, illetőleg továbbvitt szövegromlásnak (MNY. XXII, 83—4 és XXXIV, 286—8).

C) A szórványban rejlő szó kétséggkívül azonos azzal a személynévvel, mellyel krónikáink Árpád apját jelölik, s melynek első előfordulása *Anonymus*nál található *Almus* alakban (EtSz.). Azonban a görög és latin feljegyzéses szórványban rejlő szó mibenlétére nézve nyelvészeink véleménye megoszlik. GOMBOCZ ZOLTÁN (EtSz., MNY. X, 242—3 és XI, 145—7) török eredetű személynévnek tartja, mely a törökségben mint egy 920 körül élt volgai bolgár fejedelem neve *Almyš* alakban *Ibn Rustan*ál fordul elő (vö. MARQUART, Streifzüge 25). Szerinte ez a török *al-* 'venni' ige *-myš* képzős származéka; jelentése: 'vétel', helyesebben: 'vett'. GOMBOCZ e származtatását MELICH (HonfMg. 127) és PAIS (MNY. XVII, 159, MAn. 103) is magukévá tették. LIGETI LAJOS elfogadja ezt az «egyetlen lehetséges magyarázatot» abban az esetben, ha a név csakugyan török eredetű. De rámutat arra is, hogy a szó nem lehet bolgár-török eredetű, mint általában legrégibb török eredetű személynéveink sem azok (MNY. XXII, 80—3).

NÉMETH GYULA (HonfKial. 282) lehetségesnek tartja a fent vázolt török *Almyš* ~ magyar *Almus*, *Almucsi* magyarázatot, s az *Anonymus*-féle *Almus* s a KONST PORPH feljegyezte, szerinte *Almucsi*-nak olvasandó névalakok szóvégi *s* ~ *cs* eltérését azzal magyarázza, hogy a magyarok a török átvételben a szóvégi *-s*-et képzőnek érezték, s helyébe az *s*-sel (becézőképzői szerepben) váltakozó *cs*-t is tehettek. NÉMETH azonban valószínűbbnek tartja azt a másik magyarázatot, melyet már MELICH (MNY. X, 152) és PAIS (MAn. 103, ScriptRerHung. I, 38³⁹⁻⁵⁰) felvetettek. E szerint a latinbetűs *Almus* s a görög Ἀλμοῦτζης szórványban rejlő név alapszava a (finnugor eredetű) *almu* a. m. *álom* szó s a két szórvány ennek *-s* ~ *-cs* képzős becéző alakja (NÉMETH Gy. i. m. 283).

A személynév hazai *Almus* feljegyzésének olvasása: *ālmuš* (vagy *ālmuš*) (GOMBOCZ: MNY. XI, 146). Az EtSz. *Szalmucsi*, LIGETI (i. h.) *Šzalmucs(i)* és NÉMETH *Almucsi* olvasatainak *-i* szóvégi magánhangzóját

2

Almus alakban (vö.: MNy. XXXII, 131 és OklSz.), s csak 1452-ben bukkan fel *Almos* alakban (OklSz.; EtSz.). — *Álmos* herceg latin betűkkel feljegyzett *Almus* névalakjának egykorú magyar hangalakja *ālmuš* (vagy *ālmuš*).

D) A görög feljegyzők átírásában a magyar *ā* (illetőleg *ā* hang) = *α*-val, *l* = *λ*, *m* = *μ*, *u* = *ού* és *š* = *ζ*. A KONST PORPH feljegyezte Ἀλμούτζης ismerete nem igen hathatott e feljegyzőknél olyan irányban, hogy *Álmos* herceg nevét nem a várható Ἀλμούσης alakban írták át, hanem az *š* hangot *ζ*-val jelölték, mivel KONST PORPH műve a császári család magánhasználatára készült, s így a bizánci irodalomban hatása nem volt.

E) A görögösítés ebben a szórványban is -ης végződés segítségével történt. Itt — a latinbetűs feljegyzések egybehangzó tanúvallomása szerint — szó sem lehet arról, hogy ennek az -ης végződésnek alkalmazására a magyar névalak -i-féle szóvégi magánhangzója adott volna alkalmat. Ennél a névnél is esetleg azért alkalmazhatta a görög átírás éppen az -is ejtésű -ης végződést, mert a benne hangzó felső nyelvválású palatalis magánhangzó a közvetlenül előtte ejtett *z* hangot palatalizálta, s így ez megközelítőleg alkalmassá lett az *š* hang visszaadására. Így is megmagyarázatlan marad, hogy a feljegyző a magyar *š* hangot (vagy esetleg *tš*-t) miért nem *σ*-val (esetleg *τš*-val) írta át. Feltehetjük tehát itt is azt, hogy az -ης végződés tágabb értelemben vett palatalizáló szerepben áll. De alkalmazását a sok -ης végű közép-görög tulajdonnév analógiájának hatása is okozhatta.

F) A szórvány ragozása a 2. a) minta szerint történt.

Ἀλμπέροτος l. Ἀλβέρτος.

Ἀμπελιγράδι (Ἀμπελογράδι) l. Βελέγραδα.

Ἀνδρέας l. Μπυτούσης.

"Arva magyar hercegnő, V. István leánya, II. Andronikos Palaiologos császár felesége. A XIII. század végén élt.

A) 1308—1310 k.; 1295—1317 k.; 1359/1360; 1356—1389.

B) *āna*.

C) Magáról Annáról, V. István leányáról nem maradt fenn hazai feljegyzés, sem okleveles, sem krónikabeli. Az *Anna* név közel egykorú alakjait ezért az *Anna* hercegnő hasonnevű atyai nagynénjének, V. István nővérének, Ratiszláv bolgár cár feleségének nevéől ránk maradt hazai feljegyzésekből adjuk. Ennek neve latin nyelvű okleveleinkben 1245—1264-től 1279-ig hatban *Anna* (ZichyOkm. I, 5; ÁrpÚjOkm. III, 130, 138; CodDipl. IV/3, 491; ÁrpÚjOkm. VIII, 256, III, 254; ZIMMERN. I, 138) s egyszer *Aгна* (Sztr., KJ. I, 431) alakban fordul elő; krónikáink is latin *Anna* néven említik (ScriptRerHung., Ind). A magyarországi latinságban már a legrégebbi időktől fogva (adat 1141—1161-i oklevélben, majd a VárReg.-ban) sűrűn használt keresztnév (EtSz.; GALAMBOS L.: MNyTK. 64. sz. 10). (A szó a görög s a latin nyelvbe is a héberből került: "Arva, Anna < ארבה, vö. W. BAUER, Griech.-deutsch. Wb. zu den Schriften des NT. Berlin, 1937.³) Helynévként 1370-től bukkan fel latin okleveleinkben ugyancsak *Anna* alakban; magyar nyelvű emlékeinkben személynévként először a MargL.-ban mutat-

kozik ugyanígy. — A latin és magyar egykorú hangalak egyformán: *anna*.

D) Tulajdonképpen nem lehet szó a latin, illetőleg magyar *anna* hangalakú név *āna* kiejtésű, Ἄρρα alakú görög átírásáról, mivel a név a bizánci görögben is nagyon járatos volt (vö. pl. Anna Komnene keresztnevét). Így e szórványunk a magyar hangtörténet számára értéktelen.

E) — — —

F) Ragozása klasszikus.

Ἀρδαέλιον l. Ἐρδαέλιον.

Ἀρπαδής Árpád magyar fejedelem († 907).

A) 948/9—951/2; 963—969.

B) Időrendben: *arpadīs*; *arpādīs*.

C) Az első magyar fejedelemnek szórványunkban rejlő nevét *Anonymus Arpadius* (csak latinul ragozott függő esetei fordulnak nála elő) és *Arpad* alakokban jegyezte fel (EtSz.; JAKUBOVICH: MNy. XX, 10). Ebből arra következtethetünk, hogy a név szóvégi *-i* magánhangzója, mely még a XI. században kétségkívül intenzitása, sőt saját-hangja birtokában is volt, *Anonymus* korában kezdte elveszíteni intenzitását és sajáthangját, vagyis a szóvégi *-i* magánhangzó akkoriban kezdett redukálódni, lekopni s végleg eltűnni (vö. LAZICZIUS: MNy. XXVI, 28—9). — A kétféle betűsorral feljegyzett szórványban rejlő magyar szót GOMBOCZ és MELICH fejtették meg (GOMBOCZ: MNy. III, 25, EtSz.; MELICH: MNy. X, 151; GOMBOCZ: MNy. X, 282, ÖM. II, 88). Szerintük az *Anonymus* korában *arpādi* ~ *ārpādi* > *arpād* ~ *ārpād* hangalakú magyar szn. első része a törökségből átvett *arpā* 'Gerste' szó, végződése pedig a finnugor eredetű ősmagyar *-di*, ómagyar *-dū* ~ *-du* kicsinyítő képző. (A névadás módjára nézve vö. még KERÉNYI K.: MNy. XXVII, 94 kk.) Nem lehetetlen az sem, hogy már kész *Arpa* tulajdonnevet vettünk át a törökségből és ezt láttuk el magyar kicsinyítő képzővel. Kettejük megállapításait megerősíti és összefoglalja PAIS DEZSŐ (MNy. XVII, 159), valamint NÉMETH GYULA, aki kiemeli azt, hogy a magyar személynévadásra olyan jellemző becéző képzés (köztük különösen a *-di* képző alkalmazása) a törökségben hiányzik; ez tehát ősi névadásunk finnugor eredetű saját-sága (HonfKial. 193, 283, 285). (Vö. még RÁSONYI NAGY L.: MNy. XXVIII, 104.)

Az elmondottakból világos, hogy a név magyar hangalakja KONST PORPH korában még *ārpādi* (~ *ārpādi*), *Anonymus* idejében pedig már *ārpādī* (intenzitás- és sajáthang nélküli véghangzó-félével), sőt *ārpād* (véghangzó nélkül; vö.: MIKOS JÓZSEF: MNy. XXXI, 156 és ÓklSz. *arpa* a.) volt.

D) KONST PORPH-nál a feljegyzés korabeli *ārpādi* (~ *ārpādi*) magyar hangalak átírása egykorú görög *arpadīs* ejtésű Ἀρπαδής-szel teljesen szabályos: magyar *ā* (~ *ā*) = görög *α*, *r* = *ρ*, *p* = *π*, *ā* = *α*, *d* = *δ*, *i* = *ι*. A görög szórvány KONST PORPH-féle hangsúlyozása rendkívül fontos tanulságot rejt magában. A közép- és újkörög kiejtésben az éles, tompa és hajtott hangsúlyjel teljesen egyenlő értékű, s csak annyit jelentenek, hogy a hangsúlyjellel ellátott magánhangzót hosszan, a hangsúlyozatlan (vagyis egy szóban az összes többi) magánhangzó-

kat röviden kell ejteni. Ez a hosszúságra építő «hangsúlyozás» már a koinéban kifejlődött (bővebben l. a II. részben 155—9. l.). Mármost KONST PORPH-nál s többi szerzőinknél is általában a legtöbb esetben azt fogjuk látni, hogy az -ης végződésel görögösített szórványokat másodélesen hangsúlyozzák (l. az -ης végű szórványok címszavait). Ha tehát KONST PORPH, — aki e személynevünket a magyar népkötelékbe tartozó emberek ajkáról hallotta — ezt az -ης végű szórványunkat végélesen hangsúlyozza, s így olvasóival -is-nek ejteti, ezzel az eljárásával azt akarja «hangsúlyozni» olvasói számára, hogy a görögösített barbáryelvi szó végén teljesen hangzó -i hang volt. A GEORG CONT A másodéles 'Αρπαδής (olv.: *arpādis*) szórványa feljegyzőjének hangsúlyozása viszont, mint olyan emberé, aki a magyar nevet valószínűleg nem hallhatta közvetlenül magyarországi ember szájából, megfelel az -ης-szel görögösített szórványok szokásos hangsúlyozásának, s így kiejtésében az *ā* hang ejtése egybeesik a magyar név akkor is *ā*-nak ejtett második *a* hangjának magyar kiejtésével. Nála tehát a hangsúlyjel véletlenül a magyar hosszú magánhangzóra került.

E) Itt tehát azért adott KONST PORPH -ης görög végződést a magyar szónak, mert ebben még világosan hallhatta az -i szóvégi magánhangzót, s ennek kidomborítására a hangsúlyjelet is e végződésre tette.

F) A KONST PORPH-nál ránk maradt jellegzetesen népies közép-görög függő esetekből: acc.: τὸν 'Αρπαδή(ν), gen.: τοῦ 'Αρπαδή és a GEORG CONT A-nál még megtalálható τῷ 'Αρπαδῇ dativusból világosan látható, hogy szórványunk a 2. *a*) minta szerint ragozódott.

'Αρτούντιν (τό) Erdőd, helység Szatmár megyében; egyházi jogi szempontból a máramarosi körtvélyesi monostor hegumenjének alárendelt egyházközség (vö. GÁLDI LÁSZLÓ: DocVal. 418—21).

A) 1391.

B) artündin.

C) A szórványt feljegyző görög oklevélnek, az ACTA DIP II 426-nak 1494/1721-i, II. Ulászlótól megerősített latin átírása az 'Αρτούντιν hn. helyén *Megyesalya* hn.-et ad (vö. GÁLDI uo.). Már PETROV ELEK (Turul XXXIX, 24) kifejezte azt a sejtelmét, hogy az -in végződés elhagyása után maradó 'Αρτούντ «a görög által elferdített» Erdőd hn.-vel azonos, «román kiejtéssel *a*-val a szókezdő *e* helyett» (vö. *Erdély* ~ oláh *Ardeal*; vö. még HUNFALVY P., *Az oláhok története II, 29, 209). GÁLDI elfogadja PETROV 'Αρτούντιν ~ oláh *Ardud* ~ magyar *Erdőd* egyeztetését, azzal az indokolással, hogy a XIV. század végén *Erdőd* néhány oláh faluval együtt a körtvélyesi monostor kegyurainak, Balk és Drag vajdáknak közös birtoka volt (vö. GÁLDI uo.). Magam szintén elfogadom az egyeztetést, sőt megkísérlem annak megmagyarázását is, miért hamisította meg az oklevelet a latin átíró egyes helyeken új helynevek (pl. itt *Erdőd* helyett *Megyesalya*) behelyettesítésével. Ennek oka a nagy birtokszerző Drágfi-család birtok- és egyházpolitikájában rejlett. 1494-ben *Erdőd* már mintegy száz éve a Drágfiaké. Hatalmas birtoktestük középpontjában itt építették fel várukat is, s *Erdőd*-öt már-már várossá fejlesztették (vö. MAKSAI FERENC, A középkori Szatmár megye. Budapest, 1940. 133—4). Egyházi és birtokjoguk itt tehát már száz éves gyakorlaton

alapult, s nem szorult rá újabb okleveles megerősítésre. Ellenben a latin megerősítő levélbe becsempészett *Megyesalya* (ma Aranyosmeggyes) csak az ott birtokos Móric-család kihaltával, 1490-ben került a Drágfiak kezére (MAKSÁI i. m. 175; CSÁNKI I, 466, 498). Ezért vétette bele a család a latin oklevélbe *Erdőd* helyére *Megyesalya*-t, hogy így az oklevél tekintélyével mintegy százéves birtoklás látszatát keltve az újonnan szerzett birtokon is öregbítse földesúri és kegyúri tekintélyét.

Kétségtelen tehát, hogy az Ἀρτούριον szórványban *Erdőd* hn. 1391 körüli névalakja lappang. *Erdőd* hn. (és szn.) a finnugor eredetű *ered* igenevének, az *erdő* 'Wald' szónak -d kicsinyítőképzős származéka (EtSz.). Okleveles előfordulásai a bennünket érdeklő korig: 1211: *Erdeud* szn. (OklSz.), VárReg. 198. (1215): *Herdeud*, 1221: *Erded* szn. (EtSz.), 1224: *Erded* szn. (OklSz.), (a következők mind helynevek) 1231: *Erdeud* (OklSz.), 1330: *Erdeud* (KárolyiOkl. I, 72), 1336: *Erdeud* (CSÁNKI I, 474), 1383: *Erdewdalya* (MAKSÁI i. m. 134), 1394: *Erdedallya* (MAKSÁI i. m. 133), 1424: *Kyserdewd* (uo. 134), 1452: *Erdeud* (CSÁNKI i. h.), 1470: *Erdewd* (uo.), 1504: *Erdewd* (CsákyOkl. I/2, 501). — Ez adatokból azt látjuk, hogy a régebben talán az *ő ~ é* típusú változó tövű szavak csoportjába tartozó *Erdőd* hn. magyar hangalakja a görög feljegyzés korában *erdejūd*, vagy esetleg már *erdōd* volt.

D) Összehasonlítva a feljegyzés korabeli magyar *erdejūd* hangalakot a görög átírás *artūndin* ejtésével, első látásra azt hinnők, hogy okvetlenül el kell fogadnunk PETROV, illetőleg GÁLDI megállapítását, hogy t. i. a görög névalak nem a magyar *Erdejūd*, hanem egy oláh *Ardud* feljegyzése. Hiszen a magyar *Erdély*, *Erdőfalva* nevekből is a magyar nyílt *ε* miatt a románban *Ardeal*, *Ardeova* lett, s az EtSz. felteszi, hogy a magyar *erdő*-ből is idegen ajkon lett *ardov* (l. *Ardó* a.). Meg kell azonban említenünk azt a tényt, hogy a magyar nyílt *ε* hangot a görög gyakran jelölte *α*-val (l. II. rész 161. és 202. l.), s a magyar *ō* hang görög *ov*-val való jelölésére is van példánk (l. 84., 165. és 204. l.). A hangjelölés alapján tehát teljesen jogosan láthatnók szórványunkban a magyar *erdōd* (vagy akár *erdejūd*) hangalak pontos átírását. Ezt a nézetet csak azért nem érvényesítjük határozottabban, mert ugyanennek az oklevélnek két másik helynevében (l. *Μαγαρόρεσο* és *Παλβαρέτζω* a.) valóban oláh nyelvi jelenségek mutatkoznak.

A görög átírás tehát így történt: oláh *a* = görög *α*, *r* = *ρ*, *d* = *τ*, *u* = *ov* és *d* = *ντ*.

E) A görögösítés itt semleges nom.-i -*ov* végződés hozzáadásával történt. Az oklevél írója az előforduló hét helynév közül négyet ilyen -*ov* végződéssel görögösített. A középgörögben az ógörög -*ων* végződésből lett igen általános semleges -*ov* végződés megfelel a mai görög egyenlőtlen szótagszámú semleges -*i* végű névragozás -*i* végződésének (vö. a II. részben 195. l.).

F) A hn. az oklevélben τὸ Ἀρτούριον sing. acc.-ban fordul elő. Ragozása az 5. példa szerint történt.

Ἀτελκούζου, Ἐτελ... Κονζοῦ *Etelköz*, a magyarság hazája a honfoglalás előtt.

A) 948/9—951/2.

B) *atelkūzu*, *etēl* . . . *kuzū*.

C) Az arab források a magyarság honfoglalás előtti hazájáról írva azt mondják, hogy a magyarok két folyó között laknak, melyek egyike nagyobb az Oxusnál. Gardīzī már közli nevüket is, s az egyik folyót *tl*-(olv. *Itil*)-nek nevezi (vö. MARQUART, Streifzüge 30; EtSz. *Etēl* a.). Időrendben következő adatunk a folyó nevééről éppen a KONST PORPH-nál feljegyzett kettős névalak, melyek közül szerinte az 'Ατελκούζου-val a magyarok akkori lakóhelyüket, az 'Ατελ-, ill. 'Ετελ-lel pedig a rajta keresztülfolyó folyamot nevezték. Krónikáink szerint a magyarok a Dont nevezték *Etyl* ~ *Etul* ~ *Ethul* néven. Gazdag irodalom fejlődött ki kutatóinknak abból a törekvéséből, hogy megállapítsák, melyik mai folyót nevezte így Gardīzī, illetőleg KONST PORPH. J. MARQUART szerint (Streifzüge 30, 32, 33) a Dnyesztert jelölték e névvel. BOROVSKY S. tévesen nem is folyónévnek, hanem mai *dél* szavunk eredeti **edēl* alakjának tartotta (EPhK. XIII, 193—202). FEHÉR GÉZA a Dnyeperrel azonosította e folyót (Századok XLVII, 577—90, 670—85), s az ő véleményéhez csatlakozott GOMBÓCZ is (NyK. XLV, 184). PAIS DEZSŐ arra utal, hogy törökül a Volgát és a Dont hívják így (MAN. 114, ScriptRerHung. I, 41⁴¹⁻⁴⁷). Az EtSz. *Atēlkūzū* cikke és MELICH (HonfMg. 7, MNy. XXII, 348) nyitva hagyja a kérdést. Végül az EtSz. *Etēl* cikke a Don nevét látja benne. — Hangtörténeti céljaink bennünket nem kényszerítenek e kérdésben való állásfoglalásra.

Az 'Ατελ-, 'Ετελ szórványban rejlő folyónév honfoglalás előtti török jövevényszavaink közé tartozik (EtSz. II, 95), s etymonjukban vele azonos folyónevek nagy számmal mutatkoznak a törökségben (EtSz. I, 171). A szórvány említett feljegyzéseiből kiolvasható régi magyar nyelvi alakváltozatok: *Itil*, *Etül*, *Etül*, *Etēl*. Ez utóbbi van KONST PORPH-nál 'Ατελ- és 'Ετελ alakban átírva (EtSz. II, 94). E szórványok egykorú magyar hangalakja tehát: *etel*.

Az 'Ατελκούζου szórvány második felét KONST PORPH *Κουζού* alakban ismétli meg. Ebben a kutatók egybehangzóan a magyar *köz* 'spatium, intervallum, medium' szót ismerték fel. Az okleveleinkben 1225-től kezdve ránk maradt *cuz*, *kuz*, *kvz*, *kwz* alakok kétségtelenül *küz*-nek olvasandók, s az ugyancsak feljegyzett *kiz* olvasatú *kyz* alak *i*-ző nyelvjárása mellett egy ómagyar *ü*-ző nyelvjárás emlékei. Mivel a KONST PORPH feljegyezte *Κουζού*, -κούζου két *ou* hangjele két azonos, s a magyar *u*-s feljegyzések alapján *i*-nek semmi esetre sem, hanem csak *ü*-nek gondolható hangot jelöl, ez a szórvány arra vall, hogy ez az *ü*-ző nyelvjárás már az ósmagyarban megvolt (vö.: MELICH: MNy. XIII, 5—6, XXI, 52, HonfMg. 7; GOMBÓCZ, ÖM. II, 66, 72, 74—5; LOSONCZI ZOLTÁN: Szent István-E. II, 592). Mivel a szórvány — mint lentebb részletesen látni fogjuk — nincs görög végződéssel megtoldva, kétségtelen az, hogy a régi magyar *küz* szó KONST PORPH korában még tövégi magánhangzóval: *küzü*-nek hangzott (vö.: FEHÉR i. m. 677—8; EtSz. I, 170; MELICH: MNy. XIII, 6, HonfMg. 7; GOMBÓCZ, ÖM. II, 87; NÉMETH GY., HonfKial. 135; LOSONCZI i. m. 591).

D) A magyar *etelküzü* ~ görög *atelkūzu* és a magyar *etel*, *küzü* ~ görög *etēl* . . . *kuzū* hangalakok egybevetése meggyőző arról, hogy a görög

átírás szabályosan történt. A magyar *stel* hangalaknak görög Ἐτέλ szóval való átírásában: magyar *ε* (nyílt *e*) = görög *ε*, *t* = *τ*, *e* (zárt *e*) = *ε*, *l* = *λ*. Ugyanezt a magyar hangalakot KONST PORPH ugyanígy írta át az Ἀτελκούζου összetett szórványban is, azzal az egyetlen eltéréssel, hogy a magyar nyílt *ε* hangot itt *α*-val írta át. Ám KONST PORPH a magyar és török nyílt *ε*, *ä* hangot szinte általánosan *α*-val szereti átírni, és más bizánci írók is jelölik az idegennyelvi nyílt *ε* hangot *α*-val (I. a II. részben 161. és 202. l.).

A magyar *küzü*-nek -κούζου-, Κουζού-val való átírása sem meglepő. Magyar *k* = görög *κ*, *ü* = *ου* és *z* = *ζ*. A *ζ* *z* hangértékére nézve I. II. rész 178. l. Ami az *ü* hang jelölését illeti, erre a középgörögben az *v* a X. századtól kezd alkalmatlanná válni, mert az *v* (és *oi*) korábbi *ü* kiejtése ez időtájt kezd *i*-nek hangzani (vö. II. rész 165—6. l.). Bár az *v* *i* kiejtése csak a XI. században vált általánossá, a török *ü* hangot már éppen maga KONST PORPH szereti biztonság kedvéért *ou*-val jelölni (I. 164. l.).

E) Sem az egybeírt Ἀτελκούζου, sem a külön írt Ἐτέλ καὶ Κουζού nincs semmiféle végződésel görögösítve. Mindkét szót meghagyta KONST PORPH azzal a végződéssel, ahogyan a magyar névalakot ejtették volt. Ezt bizonyítja különben a külön szereplő Ἐτέλ és Κουζού alakok végszótagon jelentkező hangsúlya, mely, mint az Ἀρπαδής név hangsúlyának tárgyalásánál láttuk, a kiejtés szempontjából azt jelenti, hogy az utolsó szótágok magánhangzóit KONST PORPH így olvasóival hosszabban ejtette, az átírásban pedig arra vall, hogy a magyar szók tisztán hallhatóan végződtek ezekkel a hangokkal. A görögösítő végződés hiánya személynév vagy még népnév esetében is feltűnőbb volna (bár a nem görögösített népnevekről I. MARQUART, Streifzüge 354), de még helynévnél is eléggé ritka jelenség. Itt a görögösítés elhagyásában szerepet játszhatik talán az, hogy KONST PORPH, aki kétségtelenül tudatában volt az Ἀτελκούζου név összetett voltának, nem akarta elhomályosítani az összetett barbár szó egyik elemét sem. Vagy sejtette, hogy az összetétel második részének közszoí értelme lehet, mert ilyen esetben óvakodni szokott a görögösítéstől, s az idegen szót óvatosan, mintegy idézetként kezeli (I. még a törzsneveknél és részben a Καλής címszó a.). A görögösítés hiányának oka a bizánci szerzőknél végül az is lehet még, hogy az átírt szó annyira idegen, értelmetlen számukra, hogy meg sem kísérik egy-egy görög végződés hozzáadásával belesimítani a görög nyelv állományába (I. a kérdést még a 188—9. l.). — Szórványunk még névelővel sincs görögössé téve.

F) A görög végződéssel el nem látott s még névelő eléje tevésével sem görögösített szórványok, s így szóban levő szórványunk is — ragozhatatlanok.

Βαρχίνοϋ magyar hadvezér (1150 k.). Kilétére nézve I. GYÓNI 78 és RÁCZ ISTVÁN, Bizánci költemények Mánuel császár magyar hadjáratairól (Magyar-Görög Tanulmányok 16. sz.). Budapest, 1941. 16.

A) 1180—1183; 1204—1206 után, esetleg 1220-ig; 1282 után; 1313 táján.

B) *vakh'inos*.

C) PAULER GYULA helyesen mutatott rá arra, hogy a görög szerzők-

től feljegyzett név *Bágyon*, *Bagin*, *Bagun* alakban többször előfordul okleveleinkben, s helynevek is fenntartották (*Bágyon* nevű falvak Nógrád és Torda-Aranyos megyékben; vö.: PAULER GY., A magyar nemz. tört. az Árpád-házi kir. alatt. Bp., 1899². I, 493 és HadtörtKözl. III, 16; ERDÉLYI LAJOS: MNy. XV, 76). WERTNER MÓR (MNy. I, 327) a *Bagen*, *Bagin*, *Bagyn*, *Bagon* és *Bagun* szn.-eket és a *Bágyon* hn.-eket a *Balduin* név magyar alakulásainak tartja.

A Io KINN-nál említett magyar hadvezér neve egykorú okleveleinkben sehol sem fordul elő. A név azonban később nagyon gyakori. Magam a *Bágyon* név régi magyar hangalakjának megvilágítására a következő okleveles adatokat állítottam össze: 1138: *Bogin* (ÓMOLv. 30); 1229: *Bagyn* (ÁrpÚjOkm. I, 263); 1233: kétszer *Bagni* ragozhatatlan formában (CodDipl. III/2, 327, 329, vö. SZTF., KJ. I, 159: *Bagin*), négyszer *Bagyn* (ÁrpÚjOkm. VI, 518, IX, 258; CodDipl. III/2, 334; PRT. X, 520), háromszor *Bagin* (ÁrpÚjOkm. I, 304, VI, 518; SZTF., KJ. I, 162), kétszer *Bagen* (HazOkm. IV, 19, V, 14) és egyszer *Bagyn* (CodDipl. III/2, 366) alakban; 1234: *Bagyn* (ÁrpÚjOkm. VI, 552); 1235: *Bagyn* (uo. VI, 568); 1242: *Bagin* (uo. VII, 126); 1247: romlott *Sagin* (ZIMMWERN. I, 76); 1251: négyszer *Bagon* (SMIČIKLAS IV, 470, 471, utóbbi hamis; ÁrpÚjOkm. VII, 320, XII, 691) és egyszer *Bagum* alakban (SZTF., KJ. I, 295); 1254: *Bagyn* (CodDipl. IV/2, 218); 1272—1297: *Bagen* (ÓMOLv. 108). Krónikáinkban egy 1312-i eseménnyel kapcsolatosan *Bagen* (s ebből romlott más) alakban fordul elő e név (ScriptRerHung. I, II. ind.).

Ezekből az adatokból valószínű, hogy a Io KINN-nál szereplő magyar hadvezér egykorú magyar neve *Bagin*, *Bagyn* írott alakú lehetett. Ez Io KINN korában *bágin*-nak hangozhatott, hiszen az aranyosszéki *Bágyon* hn.-et az oláh nyelv régebbi hangalakjában *Bagin*-nak vette át (TREML LAJOS: NyK. XLVIII, 309—10).

D) A magyar *bágin* átírása a *vakh'in*os ejtésű *Βαχχίνος*-szá így történt: magyar *b* = görög *β*, *á* = *α*, *g* = *κχ*, *i* = *ι*, *n* = *ν*. Ebből magyarázatra csak a *g* = *κχ* hangjelölés szorul. A magyar *g* hang képzésénél a záralkotás helye *i* hang előtt a praepalatalis posterior területére esik (= *g*) (GOMBÓCZ, ÖM. II, 16). A görög *γ* és *i* hangok előtt már a koinéban *j*-nek hangzott (I. II. rész 170—1. l.). Ezért nem volt alkalmas idegennyelvi *g* hang jelölésére akkor, ha — mint a mi szórványunkban is — utána *i* hang hallatszott. Idegen nyelvek *g* hangjának jelölésére a *χ* már KONST PORPH-nál is gyakran szolgál (vö. II. rész 177. l.). A *Βαχχίνος* névben a rákövetkező *i* hang miatt a *χ* hangjel palatalizáltan *h'*-nek ejtendő, s a megelőző *κ*-val együtt ejtve a görög *κχ i* előtt ugyanolyan palatogrammot adna, mint a *g* a magyar *bágin* ejtésében. A *g* = *κχ* hangjelölés tehát tökéletes pontosságúnak mondható. (Mint érdekességet megemlítjük, hogy MORITZ II 14 az előfordulási hely közlése nélkül említ egy *Βαχχίνος* alakú bizánci családnevet, s erősen megkérdőjelezve felveti ennek az antik isten nevével való összefüggését.)

E) A görögösítés -os végződéssel történt, mint az -n végű neveké általában.

F) Ragozása klasszikus.

Βαγτάν (τό) erőd a Dráva-Száva közén? (XVI. sz.).

A) 1570—1579 után.

B) *variān*.

C) A szórvány megfejtetlen. A szöveg alapján, mely Szolimán 1526-i magyarországi hadjáratát beszéli el, esetleg arra lehetne gondolni, hogy ez a helység azonos az Eszékkal szemközt, már a Drávától északra fekvő mai *Dárda*, régebben *Tarda* helységgel. Esetleg csak a sajtóhibáktól hemzseggő kiadásban, vagy már a kézirati hagyományozás közben romlott a szóeleji *d-* (esetleg *t-*) eredeti görög hangjele *β-*vá. Mivel azonban ez egyelőre csak ellenőrizhetetlen feltevés, a szórványt megfejtetlennek kell tekintenünk.

† Βασάκης l. Βασάσης.

Βασάσης előkelő magyar (1165 k.).

A) 1180—1183.

B) *vasāsis*. A Βασάκης alakról MORAVCSIK GYULA (*Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου*. Athén, 1935. 313) kimutatta, hogy nem tekinthető alakváltozatnak, mert csak az egyik kevésbé fontos kéziratban és a kiadásban szerepel így, három fontos kéziratban viszont *βασάσης* van (vö. ÓMOLv. 307).

C) A romlott Βασάκης alaktól félrevezetve PAULER GYULA még egy *Bacsák* magyar névalakot keresett szórványunkban (A magyar nemz. tört. Szent Istvánig 168, A magyar nemz. tört. az Árpád-házi királyok alatt. Bp., 1899.² I, 308, 499; vö. ÓMOLv. 51). MORAVCSIK hibaigazítása óta már az ÓMOLv. 307 is egy magyar *Vasas* név átírását sejtí benne.

Ennek a 'currifer, vasas' jelentésű foglalkozásnévből lett szn.-nek (vö. PAIS DEZSŐ: MNy. XVIII, 98) régi okleveles alakjai az OklSz. tanúsága szerint így mutatkoznak: leszámítva a dömösi prépostság 1138-i, de csak 1329-i átírásban ráánkmaradt adománylevelének egy *Wasas*, egy *Wasoas* és három *Wosas* alakját (l. SZABÓ DÉNES: MNy. XXXII, 132, 134, 135, 203 és ÓMOLv. 30, 31), ugyanennek az oklevélnek két *Wosos* (SZABÓ D. i. m. 203, 205) alakjától kezdve ez a sűrűn előforduló név egészen 1292-ig mindig ómagyar, egy fokkal zártabb *o* magánhangzós *Vosos*, *Vossos*, *Uuosos*, *Wuosos* alakban fordul elő, sőt még a XIV. században szerkesztett krónikánkban is *Vosos* (*Wosas*, *Wosus*) alakban szerepel. Egyetlen példám van csak 1214-ből a már egy fokkal nyíltabbá vált *Wasas* alakra, itt azonban a kiadás (CodDipl. III/1, 477) hűsége kétségbe vonható. Az OklSz. szerint ez a *Wasas*, *Vasas* alak csak 1380-tól állandósul okleveleinkben. De, mint láttuk, még a XIV. században szerkesztett krónikánk is *Vosos* néven említi II. Béla egyik emberét, s csak egy kéziratában szerepel *Wosas* alakváltozat.

Így az okleveles adatok alapján hajlandók volnánk kijelenteni azt, hogy Io KINN korában a *Vasas* szn. hangalakja még *vošoš* volt, s így Io KINN szórványában más magyar nevet kell keresnünk. Azonban tudjuk azt, hogy az *o > a* nyíltabbá válás egyes nyelvjárásainkban már a XII. század vége felé megindult, s hogy a magánhangzók nyíltabbá válását nem követte azonnal a jelölés változása (LOSONCZI Z., Az ómagyar nyelv jellemző sajátosságai 3—4). Így mégis bizvást feltehetjük, hogy Io KINN egy magyar *vašaš* hangalakot hallott és írt át Βασάσης alakban.

D) Ebben a szabályos átírásban magyar $v = \text{görög } \beta$, $a = \alpha$, $\acute{s} = \sigma$.

E) A szó *-ης* végződés hozzáadásával van görögösítve, mégpedig vagy azért, hogy az *-is* ejtésű végződés *i* hangja előtt olvasott σ kiejtését így palatalizáltassa a feljegyző, vagy egyszerűen a sok *-ης* végződésű görög szó analógiájára.

F) Ragozása a 2. a) minta szerint.

Βάσκαπο (τό) *Vaskapu*, hely Hunyad megyében, Hátszeg és Karánsebes között (XV. sz.).

A) XVI. sz., valószínűleg 1519 után.

B) *vāskapu*.

C) E hn., mely 'porta ferrata' jelentésű köznévből a gyeptüvédelemmel kapcsolatosan lett hn.-vé (vö.: TAGÁNYI KÁROLY: MNy. IX, 99—100, 258; PAIS DEZSŐ: MNy. XII, 16), összetett szó, melynek *-kapu* tagja régi török jövevényszavunk (GOMBOCZ: MNy. III, 251).

A hunyadmegyei *Vaskapu* névalakjaira nézve a bennünket érdeklő korból a következő adataim vannak: 1409: *Vaskapu* kétszer (CodDipl. X/8, 493—4); 1439: *Vaskapu* (uo. XI, 317); 1453: *Waskapw* (OkISz.); 1514: *Waskapw* (SzékelyOkI. V, 48). Bár ezekből az adatokból úgy látszik, hogy FEJÉR adatainak írása gyanús, mégis, ha ellenőrzésképpen megnézzük a bácsmegyei *Vaskapu* helynevet 1461 és 1522 között, azt is *Waskapw* és *Vaskapu* alakban találjuk (CSÁNKI II, 141). Mindebből megállapítható, hogy a hn. a magyarban a XVI. sz. elején *vaškapu*-nak hangzott.

D) A magyar *vaškapu* *Βάσκαπο*-ba való átírása a hn. végső magánhangzójáig teljesen szabályos: magyar $v = \beta$, $a = \alpha$, $\acute{s} = \sigma$, $k = \kappa$, $a = \alpha$, $p = \pi$ és $u = o$. A magyar *u* hangnak görög *o*-nal való átírása eléggé ritka jelenség (magyarázatát l. a II. részben 161—3. l.).

E) Lehetséges az is, hogy a teljesen vulgáris nyelven író egyszerű szerző azért választotta a szó végén levő magyar *u* hang átírására a görög *o*-t, mert ezzel az eljárással s egy *τό* névelő elébe tevésével egyúttal elvégezte a görögösítés munkáját is, az újjörög *-o* végű, semleges, egyenlő szótagszámú szavak mintájára.

F) Ragozása a 3. b) minta szerint.

Βελάγραδα l. *Βελέγραδα*.

Βελᾶς 1. III. Béla magyar király (1172—1196).

A) 1180—1183; 1185 k.; 1185—1200 k.; 1204—1206 után, esetleg 1220-ig; 1282 után; 1313 táján.

B) *velās*.

C) A szórványban III. Béla királyunk magyar *Béla* neve rejlik. (Sokat vitatott eredetét l. EtSz. és GALAMBOS L.: MNyTK. 64. sz. 10—12). Egykorú latin emlékeinkben, okleveleinkben és pénzekben a latin névalak mindig *Bela*. A magyar köznyelvben is gyakran használt szn. volt, s 1216 táján bukkan fel először ragozott magyar alakban (vö.: VárReg. 241; ÓMolv. 84). Egykorú magyar hangalakja: *belà* (vagy *bělà*) (vö. MIKOS J.: MNy. XXXI, 157).

D) A magyar *belà* (v. *bělà*) *Βελᾶς*-ba való átírásában: magyar $b = \text{görög } \beta$, e (vagy \bar{e}) = ϵ , $l = \lambda$, $\acute{a} = \alpha$. A görög szó (hajtott) ékezetét

az író valószínűleg a nagyszámú -ᾱς végű bizánci szn. (MORITZ I, 46) és közszó (pl. *μπελᾱς* 'Sorge, Mühe') analógiájának hatására tette a szó végére, vagy esetleg annak a jelölésére, hogy az átírt magyar szó utolsó hangját adja az ᾱ, s a -ς már görögösítés (vö. 'Αρπαδῆς *D*), vagyis az idegen nyelvi szó végét jelzi a görög feljegyző a hangsúly odatételével.

E) A görögösítés tehát csak szónévi -ς hozzáadásával történt. Érdekes egyébként, hogy K. AMANTOS (Die Suffixe der neugriechischen Ortsnamen, Beitrag zur neugriechischen Ortsnamenforschung. München, 1903. 69) az achaiai Βελλά és az epirusi Βελά hn.-et III. Béla névvel magyarázza. VASMER (130) viszont ugyanezeket a szláv Béla névre vezeti vissza.

F) A *ὁ Βελᾱς* név ragozása az 1. példa szerint történt, feltűnő azonban a *τῷ Βελᾱν* dativus!

2. *Μπελᾱς* a thebai-i Nicolas de St. Omer és Margit magyar hercegnő, III. Béla leányának fia (XIII. sz.), aki nagyapja magyar Béla nevét viselte.

A) 1333—1346.

B) *belās*, egészen pontosan jelölve *^mbelās*. A P kézirat 'Αμπελᾱς alakváltozata *ambelās* kiejtésű, s valószínűleg a klasszikus görög ἄμπελος 'szőlő', úgörög ἄμπέλι 'szőlőhegy' szavakhoz kapcsolódó 'Αμπελᾱς 'Weinzierl, Winzer' jelentésű bizánci családnévre támaszkodó népetimológia eredménye (vö. MORITZ II, 27). Így hangtörténeti célokra nem értékesíthető (vö. 'Αμπελιγοράδι, Βελῆγραδα a.).

D) A magyar *bela* vagy *bēla* *Μπελᾱς* alakban való átírása teljesen szabályos: magyar *b* = görög *β*, *e* vagy *ē* = *ε*, *l* = *λ*, *a* = *α*. A hangsúlyra s

E) a görögösítés módjára nézve l. *Βελᾱς* 1. D)—E).

F) Ragozása az 1. minta szerint.

Βελῆγραδα *Belgrád*, *Nándorfehérvár*, *Alba Graeca*, vár és város a Duna déli partján, a Száva torkolatánál (IX—XVI. század).

Ez a hn. okleveleinkben *Alba*, *Alba Bulgarica*, *Alba-Nandur*, *Alba-Nandor*, *Albanandor*, *Nandoralba*, *Nandurfeyrwar* és *Nándorfejérvár* névalakban, elbeszélő kútfőinkben pedig *Alba Bulgariae*, *Alba civitas*, *Alba Bulgarica*, *Bulgarorum civitas*, *Alba*, *Abba*, *Alba Bulgaria*, *Alba Wlgarica*, *Alba Wlgariae*, *Nandur Waruar*, *Nandoralba*, *Weyssenburg*, *Krichisweisenburg* alakban szerepel. A magyarországi források közül csak a *Chronicon Knauzianum* egyetlen helyén bukkan fel a hn. «*Belgradum* sive *Nandoralbam* (acc.)» formában (*ScriptRerHung.* II, 333₂₁). (A magyar okleveles anyagban csak a Zarához közel fekvő *Dalmátfehérvár* fordul elő *Belgrad* néven az ugyancsak gyakori *Alba* neve mellett. Vö. SZTR., KJ. I, index.) Így a görög *Βελῆγραδα* szórványnak s változatainak vizsgálata nem a magyar nyelvészre, hanem a szlavistára tartozik. Magam csak a görög hangjelölés IX—XVI. századi fejlődésének megvilágítása kedvéért foglalkozom e szórvánnyal. (A mi hangtörténeti érdeklődésünkön most kívüleső vitát, mely a *Nandor* névelem körül támadt, l. MELICH: MNy. V, 165—7; ECKHARDT FERENC uo. 311—4; MELICH uo. 367—9, 432; ŠIŠIĆ NÁNDOR: Századok XLIX, 615—41 és BARÓTI LAJOS: MNy. XIII, 233—5.)

Σιγηδών (itt: plur. gen.) (XII. század: *sijidōn*): a város kelta (szkordiszk) eredetű neve (latin *Singidunum*, 601 körüli görög Σιγγηδών, Σιγηδών; vö. Šišić i. m. 624).

Βελήγραδα:

A) 948/9—951/2; 1019—1025; 1057—1092 k.; XI/XII. század; 1180—1183; 1204—1206 után, esetleg 1220-ig; 1282 után; 1313 táján. Az alakváltozatok feljegyzésének idejét l. alább külön.

B) *velēzrađa*.

C) Szórványunkban egy délszláv *Bělz Gradz* > *Bělgradz* (*bělz* 'fehér' + *gradz* 'vár') van feljegyezve (vö.: Šišić i. m.; BARÓTI L. i. h.; MELICH, HonfMg. 8—9, 106, 242; MELICH a névadásnak ezt a formáját, a várépítmény színéről történő elnevezést a törökségből eredőnek tartja; vö. még MIKOS J.: MNy. XXXI, 154).

D) A délszláv *Bělz Gradz* > *Bělgradz* alaknak *Βελήγραδα*-ba való átírása így történt: délszláv $b = \beta$, $\tilde{e} = \epsilon$, $l = \lambda$, $z = \varepsilon$ (a BAS NOV IVANOV-féle kiadásában $z = \alpha$), $g = \gamma$, $r = \rho$, $a = \alpha$, $d = \delta$ és $\sigma = \alpha$.

A *Βελεγράδι* (XVI. század, olv. *velezrādi*), *Βελιγράδι* (1350—1374; XVI. század: *velizrādi*), *Βελιγράδιον* (XV. század?: *velizrādion*) és *Βελόγραδον* (1462 után; XVI. század: *velōzrađon*) alakok átírása a fentiekével teljesen azonos, csupán a két szláv z hang jelölésében mutatnak eltérést, amennyiben ezeket a fent előfordult ϵ és α betűkön kívül ezek az alakok még ι -val és o -nal is jelölik. Pl. o -nal írta át az z félmagánhangzót KONST PORPH is a *Βελόγραδον* változatban (vö. SKOK 228). Tehát a szláv z átírásában a görögben erős ingadozás észlelhető. Az első z hang átírása két alakváltozatban is ι -val történt. Ennek oka az, hogy a szerb nyelvben 1230 után ennek az z hangnak a helyén ténylegesen i hang hallatszott: Бѣлиградъ, Бѣли градъ (vö. Šišić i. m. 624). A szóközépi z -t mutató alakok azonban egy szláv vs *Bělě gradě* singularis locativusi, illetőleg a genitivusi alakból is magyarázhatók (vö. VASMER 170 és SKOK 228).

E) A szó végén levő határozatlan z hang sok lehetőséget adott a görögösítésre, a szerint, hogy ezt a hangot milyen görög betűvel írta át a feljegyző. Így azoknak a feljegyzőknek, akik ezt az z hangot görög α , ι hangokkal írták át, nem is kellett gondoskodniuk további görögösítésről, mert ezzel a szláv hn.-et már be is illesztették egy-egy görög declinatio szavai közé (l. alább). Vagy legfeljebb még az ι után egy $-on$ görög végződést toldottak a szóhoz. Akik a szóvégi z -t o -nal írták át, még egy $-v$ végzettel végezték el a görögösítést.

F) A *Βελήγραδα* szórvány forrásainkban kétféle ragozást követ. KONST PORPH nőnemű hn.-et látott benne, nála tehát a η *Βελήγραδα* ragozása a 6. a) minta szerint történt. A többi feljegyző ugyanezt a végződést vévén alapul, többesszámú semleges városnévként kezeli a szórványt, a 3. b) példa többese szerint. Ennek tökéletesen megfelel a DUKAS-nál feljegyzett egyesszám declinációja, a 3. b) minta egyesszáma szerint. Az $-i$ végű szórványok ragozása az 5. mintát követte. Ez a ragozás a NOT CHRON B feljegyezte *τὸ Βελιγράδιον* teljesen újgörög, vulgáris változata.

A további alakváltozat-csoportok már csak a görög helyesírás alakulása szempontjából érdekesek:

Πελιγράδι (1581—1600 k.: *peligrādi*), *Πελιγράδιον* (mindhárom XVI. századi: *peligrādion*), *Πελογράδιον* (1520 után: *pelozrādion*), *Πελογράδω* (1456 után: *pelozrādo*), *Πελωγράδω* (1467 után: *pelozrādo*) szórványainkban is még a délszláv *Bělggradъ* szó van átírva: délszláv $b = \pi$, $\acute{e} = \epsilon$, $l = \lambda$, $g = \gamma$, $r = \rho$, $a = \alpha$, $d = \delta$. A szóvégi $\sigma = o$, ω (ejtsd mindkettőt *o*-nak!) jelölése talán olasz hatás, mert *Belgrád*-ot az összes olasz diplomaták, akik a XV. század második felében Magyarországból *Belgrád*-ról írtak, mindig és következetesen *Belgrado*-nak nevezték (Šišić i. m. 632).

A görögösítés és az alaktan terén e szórványok sem mutatnak újabbat az előbbiekhöz képest, mert a szóvégi $-\omega$ nem más, mint az előbbi csoport szóvégi $-o$ -os alakjának vulgáris írása, a semleges $-\iota\omega$ declinatio pedig a semleges $-\iota$ végű szavakénak valamivel eredetibb formája csupán.

Ugyanezt mondhatjuk a Γρόνι 79-en összegyűjtött következő csoportot alkotó *Μπελεγράδι* ~ *Μπεληγράδι*-féle változatokról is, azzal a különbséggel, hogy ezekben a szláv *b* fejlettebb helyesírási fokra valló módon $\mu\pi$ -vel van átírva.

Ἀμπελιγράδι (XVI. század: *ambeligrādi*) és *Ἀμπελογράδι* (1513—1522; XV—XVI. század: *ambelozrādi*) szórványainkban a feljegyzők a számukra értelmetlen városnevet a klasszikus görög *ἀμπελος* 'szőlő', úgörög *ἀμπέλι* 'szőlőhegy' mintájára népetimológiával görögösítették (vö. *Βελας* 2. B).

A *Μπελγράδον* (1476—1478: *mbelzrādon*) és *Μπελκράτι* (XVI. század: *mbelkrāti*) alakok már a későbbi, szóbelseji σ , i hang nélküli délszláv *Bělggradъ* alakot írták át.

Ἀλβα (1476—1478: *ālva*) a hn. latinságunkban gyakori *Alba* nevének átírása: latin $a =$ görög α , $l = \lambda$, $b = \beta$. A két XVI. századi marginális jegyzet azt mondja, hogy „*Ἀλβα*-nak hívják mostanság a magyarországi Belgrádot, a latinoknál viszont *Ἀλβα Γραικα* a neve». Ezt a latin *Alba Graeca*-t, mely nem más, mint a német *Kriechisch Weissenpurg* (1416—1474 táján bukkan fel) fordítása, Aeneas Silvius használja először († 1464) s tőle veszi át Bonfini és más magyar humanisták is (vö. Šišić i. m. 632).

Βελεγράδι(ον) (*Βελιγράδι*, *Βελλέγραδα*, *Βελόγραδον*) l. *Βελέγραδα*.

Βέλοσις Belus (Bélos), Horvátország és Dalmácia bánja, nádor, Ilona özvegy királyasszony testvére, II. Géza gyámja (XII. század közepe).

A) 1180—1183.

B) *velosis*. A *Βελούσης* alakváltozat kiejtése: *velūsis*.

C) A szórványban kétségt kívül II. Géza gyámjának, *Belus* ~ *Belos* bánnak és nádornak neve maradt reánk. A nádor neve okleveleinkben 1142—1146 és 1163 között tizennégyszer fordul elő *Belus* alakban (PRT. I, 597, 598, 600, 603; CodDipl. II, 124, 129, 165—6; Árp-ÚjOkm. I, 60, II, 92; MonStrig. I, 108; Sztrp., KJ. I, 28), háromszor pedig *Belos* alakban (PRT. I, 599, 601; CodDipl. VII/5, 120). Ezekből

az okleveles adatokból, valamint Io KINN szóbanforgó helyeiből kétségtelen, hogy *Belus* ~ *Belos*, *Βελοούσης* ~ *Βέλοσις* egy személy, s így JIREČEK (Gesch. d. Serben I, 245, 250) helytelenül különbözteti meg *Βελοούσης*: *Bjeluš*-t egy bizonyos más személynek tartott szerb *Βέλοσις*: *Bjeloš*-tól. MELICH szerint a név a szláv *běls* 'fehér' szóból alakult -oš (illetőleg -š) képzővel (NyK. XXXIII, 304). Az okleveles adatokból s a név szlávtságban előforduló *Běloš*, *Bjeloš*, *Beluš* alakjaiból (MELICH uo.), valamint a VASMERTől (148) felhozott szláv **Běluš* alakból valószínű, hogy a nádor neve a magyarban *běloš* (vagy *beloš*?) és *beluš* (vagy *běluš*) hangalakokban szerepelt.

D) A magyar *běloš* átírása *Βέλοσις*-szá: $b = \beta$, \bar{e} (e ?) = ε , $l = \lambda$, $o = o$, $\dot{s} = \sigma$. Az \acute{e} -ra tett hangsúly Io KINN-nál egybeesik a magyar \bar{e} hang hosszúságával. A magyar *beluš* (vagy *běluš*) is szabályosan íródott át a klasszikusabb külsejű *Βελοούσης* formában: $b = \beta$, e (vagy \bar{e}) = ε , $l = \lambda$, $u = ov$, $\dot{s} = \sigma$.

E) A görögösítés ez utóbbi alakváltozatban -ης (olv. -is) görög végződés hozzáadásával történt, mely a σ palatalizálása révén a barbáryelvi \dot{s} hang visszaadását célozta, vagyis a σ -t némileg palatalizáltatta a kiejtésben az olvasókkal. — Ugyanezt a szerepet játssza a másik, népiesebbnek ható alakváltozatot görögösítő -is végződés is.

F) A *Βελοούσης* declinációját a 2. a), a *Βέλοσις* ragozását pedig a 2. b) minta szerint kell képzelnünk.

Βελοούσης l. *Βέλοσις*.

Βεσπρέμ (τό) Veszprém város (XI. század).

A) 1002 előtt/1109.

B) *vesprēm*.

C) Nyelvészeink véleménye szerint valószínű, hogy *Veszprém* városa Boleszló lengyel király (992—1025) és Szent István Judit nevű nőtestvére fiának nevét viseli. Ez a herceg a forrásokban *Besprim*, *Bezbrimus*, *Bezbrimus* néven szerepel. A lengyel név mellett a cseh nyelvből is kimutatható e szn. *Bezprim*, *Bezprem* alakokban. Az ócseh *Bezprēm* szn., mely tehát el volt terjedve az ólengyelben is, összetett név a szláv *bez* 'nélkül' + *prēm* 'egyenes' szavakból, s jelentése: 'nem egyenes → egyenetlen → békétlen' (vö.: MELICH: NyK. XXXIII, 332—4, MNy. II, 51—3; BARÓTI LAJOS: MNy. XIII, 233; MELICH, HonfMg. 398—9; MIKOS J.: MNy. XXXI, 158; PAIS D.: MNyTK. 50. sz. 8). *Veszprém* város neve okleveleinkben *b*- és *v*- szókezddel fordul elő. Az emlékek tanúsága szerint mindkét alakváltozat igen régi, azonban az etimológiai alapon is kétségtelenül eredetibb *b*-vel hangzó alak az emlékekben is korábban mutatkozik: 1109-től, míg a *v*-vel hangzó alak csak 1111-től, illetőleg 1116—1131-től kezdve. Így a *Veszprém* név egykorú magyar hangalakja *besprēm* lehetett (vö. a fenti irodalommal).

D) A magyar *besprēm* hangalak *Βεσπρέμ*-be való átírása teljesen szabályos: $b = \beta$, $\varepsilon = \varepsilon$, $s = \sigma$, $p = \pi$, $r = \rho$, $\bar{e} = \acute{e}$, $m = \mu$. A végéles hangsúly a magyar szó *e* hangjának akkori hõsszû hangzásával esik egybe.

E) Az oklevél írója, — akit a magyar helynevek írásában esetleg

«előtte lebegő latin írásképek», vagy a tollbamondó latin írásmódot szem előtt tartó útmutatásai segítettek (vö.: CZEBE GY.: AkTörtÉrt. XXIV/3, 45 és HÓMAN: Századok LI, 134) — a latin *Bezprem* névalakot nem görögösítette.

F) Éppen ezért a τὸ (vulgáris helyesírással: τω) Βεσπρέμ szórványt ragozhatatlannak kell felfognunk.

βιτάζιδες l. βιτέζιδες.

βιτέζιδες (οί) vitézek, nehéz fegyverzetű páncélos lovasság a magyar hadseregben (vö. KERTÉSZ MANÓ: NyK. L, 159—62).

A) 1463—1490.

B) vitēzides. Az alakváltozatok olvasása: sing. nom.: vitēzis, plur. acc.: vitēzidas és vitāzidas.

C) LAON CHALK II 103₂₂—104₁-ben a szórvány ebben a szövegrészben fordul elő: τὴν φάκην, τοὺς βιτάζιδας καλουμένους. A kódexekben azonban βιτάζιδας helyett βιτάξιδας van. Ettől az íráshibától félrevezetve JOS. V. HAMMER (Gesch. des osmanischen Reiches. Pest, 1827. I, 654, 657) eszót THURÓCZI PYXIDES-éhez kapcsolva a kifejezést így értelmezte: «die Faction (la fazione) der Büchschützen». Ebből az értelmezésből azonban csak a φάκην = olasz *fazione* azonosítás helyes. MISKOLCZI GYULA (HadtörtKözl. XIV, 568—9) mutatott rá helyesen arra, hogy a βιτάξιδες «kétséggkívül a délszláv vitéz szó elferdítése». DARKO JENŐ azután szerzőnk kritikai kiadásában ennek a megállapításnak s a többi helyek ζ-s írásmódjának alapján ki is javította ezt a szövegelemet βιτάζιδας-ra.

LAON CHALK azonban csak egyszer írja a szórványt βιταζ-
tőalakokkal, viszont három ízben βιτεζ-
tőformában adja.

A vitéz szó a germán *vikingr* szóból ered, mely mint kölcsönszó átment a szlávtságba *vitegъ, illetőleg vitezъ alakban. A szerb-horvátban vitēz alakban mutatkozik, s a horvátból került a magyarba «a honfoglalás után, de még Szent István halála előtt» (vö.: MELICH: MNy. V, 340, 431—2; SZABÓ ENDRE uo. 431; MNy. XXIV, 58; MELICH: MNy. XXIX, 7; KERTÉSZ M. i. h.). A szó az oláhban is él viteaz, plur. viteji (régii oláh vitezî) formában, melyek közül a plur. adja az eredeti tövet változatlanul (vö.: GÁLDI LÁSZLÓ, Gyakorlati román nyelvkönyv. Bp., 1940. 30. j. és ALEXICS GYÖRGY: MNy. VII, 211). Így valószínű, hogy az oláhban a viteaz, viteji a magyar vitéz szó átvétele. (Az oroszban is felbukkan a szó vitjáz alakban, vö. SZABÓ ENDRE i. h.)

A magyar vitéz szó emlékeink tanúsága szerint a szórvány feljegyzése idején már vitēz hangalakú lehetett (vö.: OklSz. és NySz.). Mivel pedig LAON CHALK idézett helye a «vitāzides-nek nevezett» magyar seregrészről beszél, valószínű, hogy ezzel a szóval a seregrész magyar nyelvi megjelölésére utal.

D) Így kétségtelen, hogy a βιτέζης (plur. acc. βιτέζιδας) az egykorú magyar vitēz hangalak átírása: v = β, i = ι, t = τ, ē = é, z = ζ. A hangsúly helye itt is egybeesik a magyar e hang hosszúságával.

A plur. acc.-i βιτάζιδας alak α-ját magyarázhatjuk azzal is, hogy szerzőnk a magyar vitéz szót esetleg oláh viteaz formájában is hallhatta s ennek vitēaz hangalakját írta át benne.

E) A görögösítés -ης végződés segélyével történt.

F) A ὁ βιτέζης ragozása a többes accusativus tanúsága szerint már majdnem teljesen az úgörög egyenlőtlen szótagszámú himnemű szavakét követte (l. a 2. c) mintát).

Βλαδίσθλαβος 1. Szent László magyar király (1077—1095).

A) 1180—1183.

B) Λαδισθλάβω: *ladisplāvo*; Βλαδισλάβον: *vladislāvu*. A szórványokból kikövetkeztethető két nominativusi alakváltozat: Λαδίσθλαβος: *ladisplavos* és Βλαδίσλαβος: *vladislavos*.

C) Szent László királyunk nevének alakjai okleveleinkben 1131 és 1267 között: *Ladislaus* (nyolcszor: ÁrpÚjOkm. I, 38; CodDipl. II, 129, 147; SMĚIKLAS II, 97; HazOkm. VII, 2; SMĚIKLAS III, 445; ÁrpÚjOkm. XI, 471) és *Ladizlaus* (tizenkétszer: MonStrig. I, 98; PRT. I, 626, 658, 659, 660, 749—50; ÁrpÚjOkm. III, 155, IX, 471—2). Névalakjai elbeszélő forrásainkban gyakran így bukkannak fel: *Ladislaus*, *Ladizlaus*, *Latislaus*, *Latizlaus*, *Lasla*, *Ladisla*, *Laslau(s)*, *Laslo*, *Leslo*. De találunk a mi szórványunkhoz közelebb álló alakváltozatokat is: *Ladislavus* (ScriptRerHung. I, 460₃), *Ladislavus* (uo. 459₂₂), *Wladislaus* (uo. 367₂₂) és *Wladizlaus* (uo. 435₂₇, 437₃₁) formákban.

A szláv eredetű, római katolikus hatás révén elterjedt magyar *László* keresztnév (MELICH: MNy. III, 169) egy szláv *Vladislav* átvétele (MELICH: NyK. XXXIII, 319). Ebből a magyar nyelvben, mely szereti elkerülni a mássalhangzócsoporthoz a szókezdetben (KNIEZSA ISTVÁN: MNy. XXX, 184), s ezzel együtt a magyarországi, de a német-, cseh- és lengyelországi latinságban is — mint éppen a felsorolt oklevélbeli szórványok igazolják, — már nagyon korán elmaradt a szókezdő *v* hang (vö. MELICH: MNy. XXXVII, 151—4). Így a magyarországi latinságban a név egykorú ejtése már igen korán *ladislaus* lett, de — mint krónikáink egy-két alakváltozata bizonyítja — tovább élnek *ladislavus* és *vladislavus* ejtésű alakjai is, sőt lehetett egykorú *vladislavus* magyarországi latin hangalak is.

D) A szláv *Vladislav* név vagy egy szláv eredetű latin *Vladislavus* névalak átírása tehát a görög Βλαδίσλαβος alak. Szláv, illetőleg latin *v = β*, *l = λ*, *a = α*, *d = δ*, *i = ι*, *s = σ*, *l = λ*, *a = α*, *v = β*. A Λαδίσθλαβος névalak viszont lehet egy latin *Ladislavus* átírása, a szó belsejében görög kombinatórikus mássalhangzóváltozással: a latin *-sl-* helyén görög *-σθλ-* (l. II. rész 183. l.). Ebben tehát latin *l = λ*, *a = α*, *d = δ*, *i = ι*, *s = σθ*, *l = λ*, *a = α*, *v = β* és

E) a latin *-us* végződésnek szabályosan görög *-ος* végződés felel meg.

F) E szórványok ragozása Io KINN-nál klasszikus.

2. II. László magyar király (1162).

A) 1180—1183; 1204—1206 után, esetleg 1220-ig; 1282 után.

B) *vladisplavos*.

C) II. László királyunkról egyetlen oklevelünk tesz csak említést *Ladizlaus* névalakban (MonStrig. I, 97). Krónikáinkban *Ladislaus*, *Ladizlaus*, *Laslo* és *Lasla* néven szerepel (ScriptRerHung. I—II, ind.).

D) Mivel II. László királyunkon kívül Io KINN a szórványban feljegyzett néven egy cseh királyt (Io KINN 223₁₁) és egy orosz fejedel-

met is (uo. 236₁₉) említ, nyilvánvaló, hogy a Βλαδίσθλαβος szórvány nem a király magyar nevének, hanem a szláv *Vladislav* szn.-nek szabályos átírása: szláv $v = \beta$, $l = \lambda$, $a = \alpha$, $d = \delta$, $i = \iota$, $s = \sigma\theta$ (l. fentebb 1. D) a.), $l = \lambda$, $a = \alpha$, $v = \beta$.

E) A görögösítés -os végződés segítségével történt.

F) Így e szórvány ragozása is a klasszikus *o*-declinatiót követte. — Vö. még *Λαδίσλαος*.

Βλαδίσλαβος l. *Βλαδίσθλαβος*.

βοέβοδος 1. A magyarok főembereinek címe a honfoglalás előtt (IX. század).

A) 948/9—951/2.

B) *voēvodos*.

C) Első olvasásra azt hinnők, hogy a szórványban a mai magyar *vajda* szó ősmagyar alakja rejlik. Ugyanis KONST PORPH 168₆₋₈ *Levedi*-ről ezt mondja: «S ezt a voevodost személyneven Levediasnak hitták, méltóságnévét tekintve pedig, éppúgy mint a többi utána következő, voevodosnak nevezték». Ugyancsak KONST PORPH 168₁₃₋₁₄ szerint: «valami voevodosok voltak a vezetőik». Látszólag mindkét nyilatkozat arra vall, hogy KONST PORPH értesülése szerint a magyarok maguk nevezték így vezetőiket. Ebben az esetben a magyar *vajda* szóra nézve éppen ez a szórvány volna a legrégebbi emlékün. Azonban nem így áll a dolog, mert KONST PORPH éppen így beszél a besenyők és a kazárok *ζάκανον*-járól, «szokás»-áról is, és mégsem tételezhetjük fel azt, hogy a besenyők és a kazárok a szláv **zakonъ* szót használták volna (vö. MORAVCSIK Gy., BT. II, 22—3). Mindkét esetben KONST PORPH informátora használta ezeket a szláv szokat a megfelelő magyar, illetőleg besenyő és kazár szók helyett. A *βοέβοδος* méltóságnév tehát nem tekinthető a magyar nyelv szórványemlékének. Egyes nyelvészeink tehát tévesen teszik fel azt, hogy e szláv szó átvétele után az ősmagyarban is *vojevoda*-nak hangzott (MELICH: MNy. XXIX, 272; HORGER: MNy. XXX, 71). Mai *vajda* szavunk tényleg a szláv *voje-voda* 'Heerführer' (szláv *vo*: 'Heer' + *vesti, vedō* 'vezet') átvétele útján került nyelvünkbe (vö.: ANTI BARBARUS: Nyr. XXV, 234; HORGER ANTAL: Nyr. XXXIX, 391; MELICH: MNy. XVII, 145; SÁGI ISTVÁN: MNy. XXII, 284; HORGER: MNy. XXIX, 108; MELICH: MNy. XXIX, 272; HORGER: MNy. XXX, 71; MIKOS JÓZSEF: MNy. XXXI, 297). 1193-ig azonban nincs adatunk a *vajda* szóra a magyar nyelv emlékeiben. A székesfehérvári keresztetek 1193-i oklevelében a szó *Wajoda*, olv.: *vajoda* szn.-ként fordul elő (ÓMOLv. 55; MIKOS J. i. h.). További adataink az 1208—1235 között készült VárReg.-ban s 1209-től kezdve okleveleinkben sűrűn fordulnak elő, s a következő fejlődést mutatják: *vojovoda* ~ *vojavoda* > *vojvoda* > a *v* kiesésével *vojoda* ~ *vojada* > *vojda* > *vajda* (vö.: SÁGI I.: MNy. XXII, 284 és MIKOS J.: MNy. XXXI, 297—8; kissé másként MELICH: MNy. XXIX, 272 és HORGER: MNy. XXX, 71). Visszatérve a KONST PORPH korabeli szláv hangalak megállapítására, ez kétségtelenül **vojevoda* volt (vö. VASMER 87, 180, 268). Ennek átírását kell látnunk a *βοέβοδος* szórványban.

D) A szláv *vojevoda* átírása *βοέβοδος*-ba így történt: szláv

$v = \beta$, $o = o$, — a j nincs jelölve, mégpedig azért, mert ha a görög szóban az o után mindjárt hosszú \bar{e} -t ejtünk, amire a hangsúly készlet, vagy akár rövid e -t, a j hang szinte magától képződik az ejtés közben (vö. az avar-török *bajan* > *βοάvoς* átírását, J. MARQUART, Streifzüge XIX. s az újjörög *βοεβόδας* < **vojevoda* szláv jövevényszót, VASMER 268), — $e = \acute{e}$, $v = \beta$, $o = o$, $d = \delta$. Feltűnő csak a szóvégi a hang o -nal való átírása.

E) A szóvégi a hang o -nal való átírásának magyarázata a szórvány görögösítésével is összefügg. A görög szerzők ugyanis az $-a$ magánhangzóra végződő személy- és méltóságneveket $-ας$ görög végződéssel szokták ellátni (vö. II. rész 193—4. l.). Annak, hogy itt egy $-a$ magánhangzóra végződő szó mégis $-ος$ végződéssel van ellátva, az is lehetne a magyarázata, hogy a szláv *vojevoda* szó szóvégi $-a$ hangja a görög fül számára zártabbnak hangozhatott a görög a hangnál. Egyébként is vannak példáink arra, hogy idegennyelvi a hangot néha o -nal írt át a görög. Így azután a szórványt a közszavakban szokottabb $-ος$ végződéssel láthatta el az átíró. Sokkal valószínűbb azonban az a magyarázat, hogy egyszerűen a rengeteg görög $-ος$ végű szó analógiájának hatása alatt adott $-ος$ végződést az $-a$ végű szláv szónak. (Megjegyezzük, hogy ezt a jelenséget PSALTES 174 is annyira szokatlannak találta, hogy KONST PORPH *βοέβοδος*-át az 1. declinatio 2. declinatio-ba való metaplastikus átmenetelére hozza fel egyik példaként.)

F) A *βοέβοδος* KONST PORPH nyelvében a 3. a) minta ragozását követte.

2. Az erdélyi vajdák méltósága (XV. század).

A) 1440—1443.

B) *voevōdas*.

C) A magyar *vajda* szó 1440—1443 táján a következő alakokban fordul elő: 1409: *Wayda* szn., 1415: *Wayda* szn., 1423: *Wayda* szn., 1430: *J a n o s w a y d a f a l w a*, 1436: *Wayda* szn., 1449: *vayda* (Oklsz.), 1453: *vayda* kétszer (IVÁNYI BÉLA: MNy. XXVI, 410), 1459: *K y s - v a y d a* stb. (Oklsz.). Az egykorú magyar hangalak tehát nyilván már *vajda* volt, s így a *voevōdas* kiejtésű szórvány nem a magyar szó átírása. Ennélfogva a magyar hangtörténet számára értéktelen. — A *βοεβόδας* szórvány vagy a latin okleveleinkben még e korban is járatos *vayvoda*, *vojvoda* (Transylvaniae) átírása — az $o j = o \acute{e}$ hangjelölésre példa az újjörög *Μποέμιτσα* < *Bojmica* hn. (VASMER 199) —, vagy szláv (esetleg oláh) közvetítéssel állunk szemben. Hiszen pl. a török nyelvbe is balkáni nyelvek közvetítésével *vojvoda* alakban került bele a vajdai méltóság neve (KÚNOS IGNÁC: NyK. XXVIII, 53), annak ellenére, hogy az oszmánli-törökbe a hódoltság korában egyenesen a magyarból *vājda* alakban is átkerült (FEKETE LAJOS: MNy. XXVI, 262).

Βολοσονδής l. *Βουλζούς*.

Βορίσης Boris trónkövetelő, Kálmán magyar király állítólagos kisebbik fia (XII. század eleje).

A) 1180—1183.

B) *vorisis*.

C) Kálmán királyunk törvénytelen fiának neve okleveleinkben sehol sem fordul elő. Elbeszélő kútfőinkben *Borich*, *Borichius*, *Boricho*,

Borith, *Borithius* alakokban szerepel a neve (ScriptRerHung. I—II, ind.). Ennek egykorú hangalakja tehát *boriŝ* volt, azonban 1221-ben egy szolnoki ispán neve latin nyelvű oklevelekben *Borysius*, *Borisius* (= *Boriŝ*) formában merül fel (CodDipl. III/2, 328, 331). Valószínűleg az a helyzet, hogy Kálmán király törvénytelen fiának szláv *Boriŝ* neve (vö. PAIS D.: MNy. XXXIII, 278) az átvétel korában a magyarban is *boriŝ*-nak hangzott, meghonosodása után azonban a magyar nyelvérzék a szóvégi -ŝ hangot magyar kicsinyítő képzőnek érezte, s a neki megfelelő -cs kicsinyítő képzővel cserélte fel.

D) A magyar *boriŝ* hangalak *Βορίσης*-be való átírása teljesen szabályos: $b = \beta$, $o = o$, $r = \rho$, $i = \iota$, $\hat{s} = \sigma$

E) megtoldva -ης görög végződéssel. Ez egyúttal talán tágabb értelemben vett palatalizáló funkciót töltött be, vagyis a bizánci olvasók számára jelezte azt, hogy a σ nem idegen nyelv is, hanem \hat{s} hangot jelöl, tehát postalveolaris spirans átírása. Lehetséges azonban az is, hogy a sok -ης végű görög szó analógiájára járult a magyar név végére.

E) Szórványunk ragozása a 2. a) minta szerint történt.

Βορίτζης Borics, II. Géza boszniai bánja (1154 k.).

A) 1180—1183.

B) *voridzis*.

C) A szórványban említett személy Bosznia első bánja, akit az emlékek névszerint említenek. T. i. amióta II. Béla királyunk kiskorú László fiát 1137-ben megtette Bosznia hercegévé, az ottani uralkodócsalád tagjai csak a «nagybán» címet viselték. Az emlékünkből szereplő *Borič* boszniai nagybán 1154-ben a bizánciak ellen támogatta II. Gézát. Neve, mely a szláv *Borislav* rövid alakja (vö. *Radič* \sim *Radoslav*) hazai okleveleinkben 1210—1259 között nyolcszor fordul elő *Borich(ius)* alakban (ÁrpÚjOkm. XI, 107; SMIČIKLAS IV, 369, V, 135). Ezt a *boriŝ* hangalakú szn.-et mások is viselték nálunk (pl. 1227: *Borych* ÁrpÚjOkm. VI, 442). МАЈКОВ és LJUBIĆ, valamint az ÓMolv. 51 ezt a bosnyák *Borics*-ot a trónkövetelő *Boris* herceggel tévesztik össze (vö. az egésze nézve K. JIREČEK, *Gesch. d. Serben* I, 230).

D) A magyar *boriŝ*, illetőleg szláv *borič* hangalak átírása szabályos: $b = \beta$, $o = o$, $r = \rho$, $i = \iota$, $t\hat{s}$, illetőleg $\check{c} = \tau\check{c}$

E) -ης görög végződéssel, mely talán «palatalizáló» szerepben áll itt, vagyis az olvasó számára jelzi, hogy a $\tau\check{c}$ idegennyelvi $t\hat{s}$, \check{c} s nem t s hangot jelöl.

F) 2. a) minta.

Βούδη l. *Μπούντα*.

Βουλοσσονδής l. *Βουλτζός*.

Βουλτζίνος előkelő szerb (1150 k.).

A) 1180—1183.

B) *vuldzīnos*.

C) Ez a szórvány tévesen került onomastikonomba (GYÓNI 80), mert a nevet akkor még — megkérdőjelezve — magyar eredetűnek hittem. A magyar oklevelekben is szerepel ugyan két *Vulcina* nevű személy, mégpedig: egy erdélyi püspök (1166, 1169: HazOkm. VII, 1; SMIČIKLAS II, 116) és egy trauí comes (1227: SMIČIKLAS III, 278), azonban

SMIČIKLAS II. kötetének indexe az előbbin kívül még 23 *Vulčīn* ~ *Vulčina* nevű férfit sorol fel az 1105 és 1200 közti időből, akik közt egy sem magyar, hanem mindnyájan dalmatáknak látszanak.

D) Szórványunk tehát egy *Vulčina* ~ *Vučina* dalmát név átírása, s mint ilyen a magyar hang- és nyelvtörténetet nem érdekli.

Βουλτζούς Bulcsú magyar vezér és karja (948 k.).

A) 948/9—951/2; 1057 után; nem sokkal 1118 után.

B) *vuldzūs*; *vulosudīs*; *volosudīs*.

C) KONST PORPH *Βουλτζούς* szórványában a krónikáinkban *Vérbulcsú* nevet viselő karja ősmagyar *bultšuu* (~ *bulšuu*) hangalakú névalakját jegyezte fel, melyet a vele való személyes érintkezés során pontosan hallhatott. Elbeszélő forrásainkban és okleveleinkben előforduló névalakjait, melyek mind az *š*-sel, mind a *tš*-vel való ejtést kétségtelenné teszik, összegyűjtve találjuk: OKLSZ.; MELICH J.: MNy. III, 167, VI, 150, IX, 325—7; JAKUBOVICH E.: MNy. X, 428; EtSz.; JAKUBOVICH: MNy. XX, 10; SZINNYEI J.: MNyTK. 23. sz. 27; KNEZSA I.: MNy. XXIV, 258, 325; PAIS D.: MNy. XXV, 121—2; SZABÓ DÉNES: MNy. XXXII, 131—2. A név származását VÁMBÉRY (A magyarság keletkezése és gyarapodása 178) helytelen próbálkozása után GOMBOCZ Z. (MNy. III, 68—9, VIII, 101) és MELICH (uo. III, 166—7, IX, 325—7 és EtSz.; vö. PAIS D.: MNy. XVII, 160) úgy próbálták megoldani, hogy a régi *Bulcsú* szn.-et igenévnek fogták fel, s azonosítván *búcsú* köznevünkkel, mint a *bocsát* ige származékát a hasonló jelentésű török *boša-*, *bošat-* stb. igéből származtatták (másképp MUNKÁCSI: NyK. XVIII, 102, Nyr. XIII, 369 és TMNy. 146; vö. még NyK. XXXII, 376—8). Ennek a származtatásnak — annak ellenére, hogy a magyar *bocsát* igének s *búcsú* köznévnek már a HB. óta gyakran felbukkannak *l*-es formái, melyek állítólag nyelvjárási ingadozások következményei (vö.: WICHMANN Gy.: Nyr. XXXVII, 305—6; LOSONCZI Z.: MNy. XIV, 129—33, XXV, 218) — nagy nehézsége az, hogy már a szó ősmagyar alakjában, éppen KONST PORPH feljegyzésének tanúsága szerint ott volt az *l* hang, viszont a törökség azon igéiben, melyekkel az EtSz. a *bocsát* igét s a szóbanforgó *búcsú* származékszót kapcsolatba hozza, egyikben sincs *l* hang. Ezt a nehézséget már SIMONYI Zs. és PAASONEN észrevették, s nem elégedtek meg azzal a GOMBOCZ-féle magyarázattal, hogy szavunkban csak a magyar nyelvben lépett fel anorganikus *l* hang, hanem PAASONEN feltette annak lehetőségét, hogy már az átadó török nyelvben is *l*-lel hangzott a szó (vö. GOMBOCZ: MNy. X, 27—8). PAASONENnek ezt a gyanúját igazolhatja az a feltevés, hogy az ősmagyar *Βουλοσουδής*, valamint a X. században feljegyzett kazár *בולשוי* név kapcsolatba hozható a Wachtang-krónikában említett *Bultšan* kazár szn.-vel (GYÓNI M.: MNy. XXXIV, 91, 95, 166). Ugyanez a hangtani, illetőleg etimológiai nehézség vezette PAIS DEZSŐT arra a meggyőződésre, hogy *Bulcsú* vezér neve a 'kever' értelmű *bulja* ige családjába való, s nem tartozott eredetileg össze *búcsú* közszavunkkal, hanem csak később kapcsolódott hozzá (KCSA. II, 365). Így a *Bulcsú* név származtatása még eldöntetlen kérdésnek tekinthető.

D) Az ősmagyar *bultšuu* hangalak *Βουλτζούς*-ba való átírása

KONST PORPH-nál így történt: $b = \beta$, $u = ov$, $l = \lambda$, $t\check{s} = \tau\check{z}$, $u\check{u} = o\acute{o}$. Ez a szóvégi $u\check{u}$ hang nem véghangzó, mint MELICH (MNY. VI, 151) megkérdőjelezve feltette, s mint újabban SZABÓ DÉNES (MNY. XXXIII, 102) gondolja, hanem igenévképző $-u\check{y}$ -ből lett (EtSz.; MELICH: MNY. IX, 326; PAIS D.: MNY. XVII, 160, XXI, 210; SZINNYEI J. i. h.). Hogy ez az $u\check{u}$ kettőshangzó az ősmagyar szó végén tisztán és hosszan hangzott, arra vall az is, hogy KONST PORPH erre tette a görög hangsúlyjelet.

E) A görögösítést egyszerű szóvégi $-s$ hozzáadásával el lehetett végezni.

F) Ragozása a 4. minta szerint.

A Βουλοσουδής és Βολοσουδής szórványokról:

C) Hosszú ideig úgy vélekedtek nyelvészeink, hogy ezek is a *Bulcsú* névalak átírásai, csak hogy $-δής$ görög képzővel vannak ellátva (MELICH: MNY. IX, 326; EtSz.). JAKUBOVICH EMIL (MNY. XX, 10) irányította rá a figyelmet arra a körülményre, hogy a dömösi alapítólevélben a *Bulsu* alakon (MonStrig. I, 90, 91, 92) kívül *Bulsoudi* és *Bulsudi* alakban (uo. I, 89, 96) is előfordul e név, s ennek a véghangzós $-di$ kicsinyítőképzős alaknak az átírása a két szórvány. Mind a latin-, mind a görögbetűs feljegyzések arra vallanak, hogy a névben a szóbelseji török származású \check{s} hang az előforduló $t\check{s}$ mellett még \check{s} -nek is hangzott a magyarban, hiszen az ősmagyar $\check{s} > t\check{s}$ változás eléggé későn, csak a XIII. században fejeződött be (MELICH: MNY. IX, 327; LOSONCZI, Az ősmagyar nyelv jellemző sajátosságai 9).

D) A hagyományozott *Bulsoudi* \sim *Bulsudi* (olv.: *bulšoudi* \sim *bulšūdi*) hangalaknak Βουλοσουδής-ba, s egy a XII. században már jogosan feltehető *bolšoudi* (\sim *bolšūdi*) hangalaknak (vö. 1199: *Bolchu* OklSz.; *Bolsou* és *Bolchou* KNEZSA: MNY. XXIV, 258) Βολοσουδής-ba való átírása így történt: $b = \beta$, $u = ov$ (illetőleg $o = o$), $l = \lambda$, $\check{s} = \sigma$, ou (ill. \check{u}) = ov , $d = \delta$, $i = \acute{\eta}$. Szabálytalanság csak egy feleslegesnek tetsző o írásjel alkalmazásában mutatkozik, melyet a görög átírók ejtés-könnyítő, másodlagos magánhangzóként iktattak bele a szó testébe (l. 184. l.). A szó végéles hangsúlyozása itt is azt jelzi, hogy a magyar szó végén teljesen hangzó $-i$ hang volt, tehát a szó végét jelző hangsúly itt is a szóvégi i magánhangzó meglétének bizonyítéka (vö. Ἀρπαδής D).

E) E szórványnak is azért adtak az átírók végéles $-ής$ görög végződést, mert ebben még világosan hallhatták az $-i$ szóvégi magánhangzót (vö. Ἀρπαδής E).

F) Ragozás a 2. a) minta szerint.

Βουρανίτζοβα l. Βρανίτζοβα.

Βρανάς l. Ἰωάννης 1.

Βρανίτσα l. Βρανίτζοβα.

Βρανίτζοβα Barancs, vár és város a Duna déli partján, a Mlaval folyó Dunába torkollásánál (X—XII. század).

A)—B) 1019—1025: † *morōviskos*; 1057 után: *mōravos*; XI. század: *mōrovos*; XII. század: *mōravos*, *vrānīdzavos*; 1019—1025: *vrānīdza*; 1180—1183; 1204—1206 után, esetleg 1220-ig; 1282 után; 1313 táján: *vrānīdzova*; 1148: *vuranīdzova*.

C) Barancs vára a régi római *Viminacium* helyén állott (K. JIRE-

ček, Gesch. d. Serben I, 123; EtSz.; MELICH, HonfMg. 203), a hely nevét azonban a később ott lakó bolgárországi délszlávoknak a *Margus* > *Marua* ~ *Morava* folyótól kapott *oi Mόραβοι* ~ *Moravci* neve befolyásolta, s kb. 879 óta Moesia Superiornak ezt a folyómenti nagyobb területét *Morava*-nak hitták (JIREČEK i. h.; MELICH, HonfMg. 203—4, 225—6; vö. MNy. XIX, 137—42). Ezzel a névvel függnek össze Barancs vidékének régi † *Μορόβισκος*, *Μόραβος*, *Μόροβος* és *Μόραβος* névalakjai. Ezek tehát magyar hangtörténeti szempontból nem jöhetnek számításba.

A helynek a magyar *Barancs* névvel összefüggésbe hozható névalakja már a X. század első felében megvolt és Mas'ūd inál bukkan fel először a *barānġabin* népnévben (MELICH, HonfMg. 204; vö. MARQUART, Streifzüge 140). Időrendben ezután a külföldi forrásokban a mi görög feljegyzéses *Βρανίτσαβος*, *Βράνιτσα*, *Βρανίτσοβα*, *Βορβανίτσοβα* szórványaink következnek, míg a vár egykorú bolgár és szerb neve *Braničevo* volt (vö.: MELICH: NyK. XXXIX, 32; TAGÁNYI K.: MNy. IX, 103, 259; MELICH, HonfMg. 199—204, vö. MELICH: MNy. XIX, 137—42; PAIS DEZSŐ: MNy. XXII, 357—8; MIKOS J.: MNy. XXXI, 161), így pl. II. Johannes Asen egyik bolgár nyelvű levelében *Браничево* néven szerepel (vö. USPENSKIJ: Izv. Russk. Arch. Inst. v. Kp. VII, 27).

A *Barancs* név magyar emlékeinkben először mint személynév fordul elő: 1171: *Borons*, 1193: *Boronch*, 1250 és 1272: *Boronch*, 1275: *Baranch* alakban (EtSz.; MELICH: NyK. XXXIX, 32, MNy. XIX, 137—42, HonfMg. 201—2; ÓMOLv. 47, 59; MIKOS J. i. h.). A vár magyar neve *Anonymus*nál: *Borons*, a Képes Krónikában: *Boron(ch)*, okleveleinkben pedig: 1218, 1232, 1272, 1273: *Boronch* alakban fordul elő (MELICH: NyK. XXXIX, 32; TAGÁNYI i. h.; MELICH, HonfMg. 199; EtSz. stb.).

A magyar *Borons*, *Boronch* (olv.: *boronš*, *borontš*) nevet az EtSz. besenyő-kun nyelvi eredetűnek tartja, MELICH a török *baryn*- 'veszély elől menekülni', NÉMETH GYULA egy régi bolgár **baryn*- 'élni' ige török-č képzős származékának magyarázza (MELICH, HonfMg. 202—3; MIKOS i. h.), PAIS DEZSŐ pedig a két származtatást egyeztetni össze 'megy → lesz' jelentésfejlődés feltételezésével (MNy. XXVI, 357—8). MELICH (HonfMg. i. h.) bizonyította be, hogy a vár szláv *Braničevo* neve a magyar névből alakult.

Az eddig elmondottakból világos, hogy görög szórványaink nem a magyar *boronš*, *borontš* hangalakú név átírásai, hanem a bolgár, illetőleg szerb *Braničevo* hn. görög feljegyzései, s így a magyar hangtörténet számára nem értékesíthetők.

Γεῖτζᾶς 1. I. Géza magyar király (1074—1077).

Γεωβιτζᾶς (Ennek az olvasásnak a helyességéről DARKÓÉVAL szemben I. MORAVCSIK Gy.: MNy. XXXI, 138—40).

A) 1074—1075.

B) *jeovidzás*.

C) I. Géza neve saját pénzein *Gevca* (olv.: *d'jeütšä*) s VIII. Gergely pápa hozzá írt leveleiben *Geusa* (*d'jeüşä*) alakban fordul elő (JAKUBOVICH

E.: MNy. XXIII, 238; NÉMETH Gy.: MNy. XXIV, 147; PAIS D.: MNy. XXX, 109; MORAVCSIK Gy.: MNy. XXXI, 139). A *Gyejcsa* ~ *Gyejsa* névben, melyből később *Gyejcsa* ~ *Gyejsa* > *Dejcsa* stb. fejlődött, PAIS D. (MAn. 117) és NÉMETH Gy. (MNy. XXIV, 147—9, HonfKial. 126, 292, 297) egy régi magyar *Gyej* szn. -cs ~ -s, később -csa ~ -sa becézőképzős származékát látják; NÉMETH Gy. török *jig*, *d'žij* 'fő, előkelő' szóból származtatja az alapszót. Azonban ez a magyar *d'jejtšā* ~ *d'jejšā* hangalak még messze áll a görög *jeovidzās* kiejtésű szórványtól. Tudjuk viszont azt, hogy Géza fejedelemnek, Szent István atyjának neve *Thietmar* krónikájában *Deuix* (*d'jejtš*) alakban fordul elő (MELICH, HonfMg. 247; NÉMETH Gy. i. h.; MORAVCSIK Gy. i. h.). Ezzel az ómagyar *dejtš* ~ *d'jejtš* névalakkal függhet össze a hontmegyei *Devicse* falu neve is. Mindezek alapján jogosultnak látszik MORAVCSIK Gy. (i. h. 140) feltevése, mely szerint szórványunk egy ómagyar *d'jejtšā* hangalak átírása.

D) Ebben az esetben az átírás menete: magyar *d'j* = γ , *e* = $\varepsilon\omega$, β = β , *i* = ι , *tš* = $\tau\zeta$, \dot{a} = a . Az idegen nyelvi *d'j* hangot a bizánciak könnyen jelölhették γ -val olyan esetekben, amikor utána ε , η , ι (vagy ezzel képzett kettőshangzó) és v következett, mert ezzel a γ ejtését palatalizálták (l. bővebben 170—2. l.). A feltehető magyar *e* hang $\varepsilon\omega$ -val való jelölése szokatlan ugyan, de nem áll némi analógiák nélkül. A közép-görög átírás a török és magyar szavak egy magánhangzóját nem egyszer két magánhangzójellel írja át (pl.: *Μοῦαγεῖς*, *ZOAŦIAN* és *ZOAŦIAN*, MORAVCSIK i. h.; l. még *Μοῦαχάρτζι* D). Viszont azonban e török és magyar magánhangzók mind mélyhangúak, s ennek megfelelően a jelölésükre alkalmazott két-két görög magánhangzójel mindegyike mély. Míg a mi szórványunkban a magyar *e* hangot jelölné az átíró $\varepsilon\omega$ magánhangzókapcsolattal, melyben tehát így a mélyhangú ω hangnak nincs sok jogosultsága. Ez a nehézség készítette NÉMETH GyULÁT arra (i. h.), hogy szórványunkat feltételelesen egy — más külföldi forrásokban is mutatkozó — mélyhangú, *d'jovitš*-féle hangzású változat feljegyzésének tekintse. S ha feltesszük, hogy szórványunkban az ε nem jelöl külön magánhangzót, hanem csak a γ palatalizálására szolgál, vagyis hogy a $\gamma\varepsilon$ hangjelcsoport együtt írja át a magyar *d'j* hangot, akkor NÉMETH GyULÁnak ez a feltevése közelíti meg legjobban az igazságot. Ugyanezen okból gondol MORAVCSIK Gy. (i. h.) arra, hogy szórványunk esetleg egy magyar *d'jeovitšā* feljegyzése. — A magam részéről inkább arra gondolok, hogy szórványunkban az ε hangjelnek kettős szerepe van: 1. palatalizáló hatásával lehetővé teszi a γ alkalmazását a magyar *d'j* hang átírására, 2. egy magyar *ej* kettőshangzó első hangelemét, az *e* hangot írja át (ugyancsak az 1.-gyel jelzett palatalizáló szerepet tölti be a *Győr* > *Γῆωρ* átírásban az i ejtésű η , s a *Janko* > *Γιάγγος* átírásban az ι). Az *ej* kettőshangzó j elemét pedig éppoly joggal írhatta át a görög ω -val, mint ahogyan ω -val írta át *Győr* hn. \ddot{o} hangját is egy későbbi átíró. Szerintem tehát egy magyar *Gyeüvicsa* névalak *d'jeüvitšā* hangalakja van átírva a *Γεωβιτζάς* szórványban. Ez a *Gyeüvicsa*, éppúgy mint a *Thietmar* nál szereplő *Defics* ~ *Gyeβics* névalak is, esetleg szláv közvetítő ajkán keletkezett (vö. a tót *Devicse*

hn.). Ez esetben az átírás szabályos: magyar $d'j = \gamma$, $e\ddot{u} = \varepsilon\omega$, $v = \beta$, $i = \iota$, $t\check{s} = \tau\check{\zeta}$, $\acute{a} = \alpha$.

E) A görögösítés, mint azt az *-a* végű idegen neveknél általában látjuk, egyszerűen *-s* hozzáadásával történt.

F) A név egykorú ragozása az 1. mintát követte.

2. II. Géza magyar király (1141—1162).

Γειτζᾶς.

A) 1180—1183.

B) *jidzās*, illetőleg ha az *ι*-ra diakritikus pontokat teszünk, *jeidzās*.

C) Ebben a szórványban II. Géza királyunk neve őrződött meg, mely egykorú magyar emlékeinkben *Geisa*, *Geissa*, *Geysa*, *Geyssa*, *Geiza*, *Geica*, *Geijca*, *Geisca*, *Geycha*, *Geithsa*, *Geitsa*, *Gecha* alakokban fordul elő (vö.: MELICH: NyK. XXXIV, 132—3, MNy. I, 68, VII, 182; EtSz. *Décse*; JAKUBOVICH E.: MNy. XVI, 124—7, XVIII, 165; NÉMETH Gy.: MNy. XXIV, 148; KNIEZSA I. uo. 259, XXV, 31—3; PAIS D.: MNy. XXX, 109—10; MIKOS J.: MNy. XXXI, 249; SZABÓ DÉNES: MNy. XXXIII, 102, 107), s egykorú magyar $d'jeit\check{s}\acute{a} \sim d'jei\check{s}\acute{a}$ hangalakot mutat. Ennek átírása a Γειτζᾶς szórvány.

D) Magyar $d'j = \gamma$, $e\ddot{u} = \varepsilon\ddot{i}$, $t\check{s} = \tau\check{\zeta}$, $\acute{a} = \alpha$.

E) I. Γεωβιτζᾶς. A végére tett hangsúlyjel mindkét szórványban a magyar szóvéget s az ott világosan hangzó \acute{a} hangot domborítja ki.

F) Ragozása az 1. minta szerint.

Γιατζᾶς.

A) 1180—1183; 1204—1206 után, esetleg 1220-ig; 1282 után.

B) *jadzās*.

C) Mint fentebb láttuk, Io KINN II. Géza nevét $d'jeit\check{s}\acute{a}$ hangalakban hallhatta. Viszont ez az itt szóban levő Γιατζᾶς szórvány, úgy látszik, a névnek a külföldi forrásokban többször felbukkanó szókezdő *j*-s alakváltozatai közé tartozik (mint a nyugati források *Ioas* és *Jesse* alakjai), melyek talán a hallott, vagy írva látott névalak hibás visszaadásai (vö.: MELICH: MNy. III, 170; NÉMETH Gy.: MNy. XXIV, 148). Így a mi céljainkra e szórványt, legalább is a név hangalakjára vonatkozó eddigi ismereteink alapján, nem használhatjuk.

Γενάχ a hatodik magyar törzs neve (IX. század vége).

A) 948/9—951/2.

B) *jenāh*.

C) E szórványban a hatodik magyar törzs mai *Jenő* hn.-einkben ránkmaradt nevének régi névalakja rejlik, mely okleveleinkben a következő alakokban jelentkezik: 1138: *Jeneu*, 1230: *Yeneu*, 1234: *Yneu*, 1236: *Jenev*, *Jeneu nec*, 1291—1294: *Jeneu*, 1351: *Jyeneu*, 1461: *Jenew*, 1594: *Jenőfalvi* (MELICH: NyK. XXXIV, 143; OklSz.; JAKUBOVICH E.: MNy. XXII, 395; ÓMOLv. 116, 193; KNIEZSA I.: MNy. XXIV, 259). A *Jenő* név magyar hangalakja tehát az 1138—1461 közötti időben: *jeneŭ*. Ámde nyelvtörténetileg bebizonyított dolog az, hogy egy ilyen *-eŭ* szóvégnek *-ŭ* eleme ómagyar zöngés γ hangból lett (MELICH i. h. 142—4, MNy. VI, 241, HonfMg. 359; LOSONCZI Z., Az ómagyar nyelv jellemző sajátosságai 6; LIGETI L.: NyK. XLIX, 210; LOSONCZI Z.: Szent István-E. II, 594—5). Ezt a hangtörvényeknek

megfelelő megállapítást szórványunk esetében megerősíti NÉMETH GYULA szófejtése (HonfKial. 261—4) is, mely szerint *Jenő* nevünk a török *ynak* 'bizalmas, tanácsadó, miniszter' szó magas hangalakú **inäk* párjának bolgár-török **jänäχ* alakjából származik. Ennek t. i. az ómagyarban szabályosan *Jeney* (vö. MELICH, HonfMg. 359) ~ *Jeney* névalak felel meg. Ezt írta át KONST PORPH *Γενάχ* alakban.

D) Magyar $j = \gamma$, ε (esetleg e) = ε , $n = \nu$, $\varepsilon = \alpha$, $\gamma = \chi$. A magyar $\varepsilon = \alpha$ hangjelölést l. *Ἀτελκούζου D)* a. Az ómagyar zöngés γ hang χ -vel való jelölése hasonló a *Βακχίνος D)* alatt felhozott jelölésekhez (l. még *Ἐξέλεχ* és *Ἰέλεχ D)* a., valamint a II. részben 177. és 207. l.).

E) Az átírásban χ -re végződő török eredetű szn.-eket a bizánci vulgáris források nem látták el görögösítő végződéssel (MORAVCSIK : NyK. L, 291).

F) A *Γενάχ* név KONST PORPH e helyén sing. gen.-ban áll (MORAVCSIK i. h.), azonban ragozása csak a névelő ragozásával volt elérhető; maga a *Γενάχ* név, mint nem görögösített névalak, minden esetben változatlan maradt.

Γεωβιτζάς l. Γεῦτζās 1.

Γηώο Győr vára (1528 táján).

A) 1529.

B) *jjör*.

C) *Győr* hn.-ünk római kori előzménye a latin *Arabona* hn., mely az *Arabo* folyó nevéből való (MELICH : MNy. II, 102). Ezzel függ össze *Győr* német *Raab* neve is (MELICH, HonfMg. 375). A magyar *Győr* hn. legkorábban általában a hazai latin *Geuriensis* mn.-ben jelentkezik. Külföldi oklevelekben 1102-től kezdve *Jauriensis* alak mutatkozik, mely azután a tatárjárás korától kezdve nálunk is általánossá válik. MIKOS JÓZSEF (MNy. XXXI, 250; vö. még KNIEZSA : MNy. XXIV, 196; PAIS : MNy. XXXV, 315) szerint az utóbbi mn.-alak egy eredetibb *ey* alapján fejlődhetett, s ugyanő a hn. eredeti alakját *Gyeürü* ~ *Gyeüri*-nek tartja. A hn. szerinte szn.-ből származott. PAIS (MNy. XXIII, 507) szerint egy *Gyeü* > *Gyö* tőnek a származéka; ez a régi magyar *Gyëü* pedig, mely azonos a *Gyejcsa* név tövével, NÉMETH GYULA szerint (MNy. XXIV, 149) bolgár-török eredetű szn. A *Gyeür* > *Győr* fejlődés a bennünket érdeklő korban már minden valószínűség szerint befejeződött. Igaz ugyan, hogy a hazai latinban megcsontosodott *Jauriensis* mn. és *Jaurinum* hn. állandó használatban léte miatt a magyar névalak okleveles anyagunk egykorú részében nem mutatkozik, s így csak következtetni lehet arra, hogy az egykorú magyar hangalak már *d'jör* volt.

D) Magyar $d'j = \gamma\eta$ (olv. *jī*), $\bar{o} = \omega$ (a magyar \bar{o} hang jelölése a görög átírásban szinte lehetetlenség számba menő nehézséget okoz), $r = \varrho$.

E) A hn. a gyakorlati célokat szolgáló s rendkívül vulgáris nyelvű levélben görögösítetlen, s így

F) ragozhatatlan is.

Γιάγγος (*Γιάγγουλας*, *Γιάγκος*) l. Χουνιάδης.

Γισμόντος l. Σιμισμοῦνδος.

Γρηγόριος zimonyi ispán (1165 k.).

A) 1180—1183.

B) *grizōrios*.

C) A végső gyökerében görög eredetű, hozzánk talán a szláváságból került *Gergely* keresztnév MELICH szerint egy szláv *Grgur*, *Grgor* átvétele (NyK. XXXIII, 372). PAIS DEZSŐNEK az a véleménye (szíves szóbeli közlés), hogy a magyar név az egyházi latin *Gregorius*-ból legalább olyan jól megmagyarázható, mint a szlávból. Eleinte a magyarban is *Gregor* volt, aztán *Gergor* > *Gergör*, s ebből lett *r* > *l* hangváltozással a mai *Gergel*, *Gergely* (vö.: OKLSZ.; PÁPAY JÓZSEF: MNy. VII, 204; ÓMOLV. 90, 91). Szórványunk azonban a névnek nem magyar alakját írja át, mert a szóban forgó zimonyi ispán nem magyar ember volt. T. i. valószínűleg ő az a Sclovin fia *Gregorius comes*, aki III. István egy 1163-i oklevelében a többi jelenlevő délszláv úr között szerepel. Ezek szintén szláv (Rodan, Dede, Cotroman) neveket viseltek (SMIČIKLAS II, 97). Így ez a zimonyi ispán valószínűleg egy délszláv *Grigorij* vagy *Gregur* ~ *Gregor* nevet viselt, s ezt jegyezte fel Io KINN az eredeti görög *Γρηγόριος* férfinévvel (Rost, Griech.-Deutsch. Wb.⁴ Verzeichn. d. Eigennamen). Ebből a görög névalakból származik t. i. a gör.-kel. szláváság *Grigorij* névalakja. Így a magyar hangtörténetet ez a szórvány sem érdekli.

Γριτζάρι (τό) falu a veszprémi völgyi monostor birtokában (XI. század).

A) 1002 előtt/1109.

B) *grindzāri*.

C) A ma *Gerencsér* nevű, Ziretől északnyugatra fekvő, Bakony-tamásihoz tartozó pusztá ómagyar névalakjának feljegyzése szórványunk. A latin renovatióban *grincear* alakban van meg, mely egy ómagyar *grintšār* hangalak feljegyzése (MELICH: MNy. II, 55, NyK. XXXIX, 21—4; KNIEZSA: MNy. XXV, 30; LOSONCZI: Szent István-E. II, 594; PAIS: MNyTK. 50. sz. 14), mert a *ce* hangjel az *a* magánhangzó előtt *tš* hangot jelöl. A hn. tehát, mely a szláv *gr̃nčar̃s* 'fazekas' szó átvétele, (MELICH: MNy. VI, 445, VIII, 155—6, HonfMg. 187; másképp PAIS i. h.), 1109 táján *grintšār*-nak hangzott. (Későbbi alakjait l. OKLSZ.; CSÁNKI III, 231; PAIS i. h.). A kiindulásul szolgáló óegyh. szláv *gr̃nčar̃s* ~ szláv *gr̃nčar̃s* szót s éppen szórványunkat is alapul véve, azt tehetnők fel, hogy a hn. már Szent István korában is *grintšār*-nak hangzott (vö.: MELICH: NyK. XXXIX, 21, MNy. 156; másképp MELICH: MNy. VI, 150—5; JAKUBOVICH: MNy. XX, 20 és PAIS i. h.). Azonban tudva azt, hogy ilyen 'Töpferort' jelentésű hn. a szlávásban gyakrabban fordul elő a szó végén *-i* hangot mutatva (vö. macedóniai *Gr̃nčari*, szerb-horvát *Gr̃nčari*, a *Gr̃nčar* alak mellett, VASMER 203), helynevünk alapjául joggal tehetünk fel egy szláv **Gr̃nčari* alakot. Egy ilyen szláv alakra vezet vissza VASMER (257) is a Berrhoia körzetébe tartozó újgörög *Γριτζάρι* hn.-et is. Ez a szláv alak az ómagyarban *grintšāri*-nak (vagy *grintšāri*-nak) hangzott. Ennek a hangalaknak pontos átírása a *Γριτζάρι* szórvány.

D) Magyar *g = γ, r = ρ, i = ι, n = ν, tš = τζ, ā (ā) = α, r = ρ, i = ι*.

E) A görög alak végső *-i*-jét ugyanis véleményem szerint magyar *i* hang jelének kell tekintenünk, de nem *-i* szóvégi magánhangzó szerepében, mint régebben MELICH (MNy. VI, 150—5), JAKUBOVICH (i. h.) és GOMBOCZ (ÖM. II, 88) hitték, hanem a szláv *-y ~ -i* többesnépző

utódának szerepében, mint PAIS (i. h.) gondolja. Így feleslegessé válik MELICH újabb magyarázata is, melyben (MNY. VIII, 156) feltette, hogy a *ρ* utáni *ι* itt a jésítés jele. A szórvány végén levő görög *-ι* tehát nem is görögösítő végződés, hanem a magyar *-i* hang jele. Mégis — noha az oklevél görög írója nem törekedett a magyar hn.-ek görögösítésére (vö. CZEBE: AkTörtÉrt. XXIV/3, 45), — a magyar hangalak átírása révén magától nyert *-ι* végződéssel egyúttal beleillesztette szórványunkat a semleges nemű, igen nagy számmal előforduló *-ι* végű görög helynevek csoportjába.

F) Ezzel már állást is foglaltunk abban a sokat vitatott görög alaktani kérdésben is, hogy hogyan kell felfognunk a Γρωτζάρι s a többi felsorolt hn. előtt álló *τοῦ* névelői alakot. Az egész oklevél helyesírása és nyelve rendkívül vulgáris, szinte a Szulejman és Gritti közt lefolyt XVI. századi levélváltás teljesen rossz helyesírását juttatja eszünkbe (l. ACTA DIP III 44). Az még csak enyhe vulgarizmus oklevélkiállítónk helyesírásában, hogy a semleges *τὸ* névelőt hat ízben *τῶ* ~ *τω*-nak írja, de a teljes egészében csak sing. acc.-nak értelmezhető *τοῦ* *ῥῆσιν τῇν ἀγίαν τριάδα* szövegrész biztosít bennünket arról, hogy a vulgáris, rossz helyesírásban az oklevélíró még tovább is ment, s a *τὸ* névelőt négy ízben *τοῦ*-nak írta mint sing. acc.-t (a másik három esetben az eléjük tett *εἰς* praepositíók kezkeskednek ez esetek sing. acc. voltáról), nyolc esetben pedig — s köztük a mi szórványunk esetében is — a sing. nom.-ban álló *τὸ* semleges névelőt írja *τοῦ*-nak. CZEBE GYULA (i. é. 27—33) sok példát idéz ilyen vulgáris *o—u* helyesírási ingadozásra. Tehát a *τοῦ* (= *τὸ*) Γρωτζάρι szórványt sing. nom.-nak kell tekintenünk (másként: GYOMLAY GY.: AkNyelvÉrt. XVII/8, 19; DARKÓ J.: EPhK. XLI, 259—60).

Szórványunk ragozása az 5. minta szerint alakulhatott.

γυλᾶς bírói szereppel járó magyar méltóság (IX/X. sz.).

A) 948/9—951/2.

B) *jūlās*. A szórvány egykorú helyes olvasásának eldöntése nagyon nehéz. A görög *v* hangjelnek *i* kiejtése késői hangváltozás. Egyes jelek alapján az *v* betű addigi *ū* hangja a X. században kezdett *i*-vé változni. (Bővebben l. 165—6. l.). Az *ū* hang jelölésére tehát a középgörögben az *v* a X. századtól kezdve kezd alkalmatlanná válni, s maga KONST PORPH is, bár az *v* *i* kiejtése csak a XI. században válik mind általánosabbá, a török *ū* hangot szereti biztonság kedvéért *ov*-val átírni (l. 164. l.).

C) Amilyen nehéz eldönteni szórványunk egykorú helyes bizánci kiejtését, éppoly körülményes a szórványban rejlő szó egykorú magyar hangalakjának megállapítása is. Ehhez a szó származtatása segít közelebb bennünket. Szórványunkban méltóságjelölő szó rejlik, mint ezt maga KONST PORPH 174^{18, 20—21} hangsúlyozza (vö. PAIS D.: MNY. XVII, 162). Ezt a méltóságnevet NÉMETH GY. összekapcsolja a harmadik besenyő törzs *Γύλα* (az ő olvasásában: *jula*) nevével, az I b n R u s t a n á l és G a r d i z i n é l említett *džl-(h, a, e)* magyar méltóságnévvel, a *Dulo* (olv.: *d'žula*) bolgár nemzetségnévvel, a kazár *Τζοῦλος* fejedelem nevével s az altaji törökség *džula* 'hős' szavával (MNY. XVIII, 4; vö. MELICH, HonfMg. 39, ki a név eredetét még ismeretlennek mondja és

NÉMETH GY., HonfKial. 44, 73, 126, 173) és a magyar *gyula* címet egy bolgár-török *d'žula* (< j-török *jula*) átvételének tartja (HonfKial. 295, 297). Egykorú magyar hangalakját *d'ula*-ban állapítja meg (MNY. XVIII, 4). PAIS DEZSŐ a magyar méltóságnevet s az ezzel már NÉMETH-től összefüggésbe hozott török neveket a szojon-török *jula* 'Fackel, Licht' ~ ujugur *j.la* 'Fackel' szóval s ezen át egy török *jal* ~ *jyl* ~ *jul* (*jol*) alapszavú és 'Flamme — glänzend — verbrennen' jelentéskörben szereplő szócsaláddal kapcsolja össze. E származtatás alapján egykorú *jyla* vagy *d'yla* hangalakot tesz fel (MNY. XXVII, 170—6). Vele szemben MELICH a török eredetű méltóságnévnek a török nyelvekben *u* hanggal való előfordulásaira, a belőle lett *Gyula* szn. és hn. magyar nyelvi *u* hangos alakjaira és arra hivatkozva, hogy a bizánci írók idegen eredetű szóban *u* hangot *v*-nal is jelöltek, a mellett száll síkra, hogy a magyar *gyula*: *Gyula* névnek sohasem volt *gyila* hangalakja, hanem a γυλάς szórvány egy ősmagyar *džula* > *gyula* szó görögösítése (MNY. XXX, 267—70; ugyanitt MELICH idevágó példáin kívül MORAVCSIK GY. is hoz fel példát az *u* hangnak *v*-nal való bizánci átírására). Később bizonyítását összefoglalva azt a kijelentést teszi, hogy a KONST-féle γυλάς a bizánci kiejtés szerint *julász*-nak olvasandó (MNY. XXXI, 53)! PAIS (uo. 53—4) MELICH fejtegetései után is lehetségesnek tartja, hogy KONST PORPH adata mögött magyar *jila* vagy *jila*, *d'ila* vagy *d'ila* forma lappang. Teszi pedig ezt egy igen meggyőző megállapítás alapján: «A magyar népközösséghez tartozó vagy magyarországi népelemek között a honfoglalás és kalandozás idejében, meg a királykor elején voltak olyan népelemek, kiknek számára a török neveknek eleven értelmük, eleven nyelvi együttesük volt, más szóval tudtak törökök». Ennek a ténynek hangsúlyozását rendkívül fontosnak s egyben termékenynek tartom éppen a KONST PORPH-tól feljegyzett szórványokkal való foglalkozás közben. C. A. MACARTNEY bizonyította, hogy Böls Leo a bolgár háborúban, KONST PORPH pedig «türk vendégei» útján az egész magyar népkötelékből nem is ismerkedett meg másokkal, csak a kavarokkal (The Magyars in the ninth century 112—34). Magam is megkíséreltem már bizonyítani azt, hogy KONST PORPH egyik vendége, *Bulcsú* harka kavar-kaliz ember volt, éppen a magyarság egyik török nyelven beszélő népelemének vezetőembere (GYÓNI M.: MNY. XXXIV, 164—5). Ha tehát a KONST PORPH feljegyezte szórványok s azoknak hazai hagyományunkban mutatkozó alakjai között eltéréseket észlelünk (vö. pl. PAIS i. h.: *Keszi* — *Kesző*, *käsü* ~ *käsi* — *käsäy*), annak magyarázatát nem valami erőltetett görög átírási mód kiderítésével, hanem KONST PORPH török nyelvű informátorának nyelvi sajátágaival kell megközelítenünk. Erre KONST PORPH más szórványainál is utalnunk kell még. — PAIS tehát az ősmagyar *jila* ~ *d'ila* formát a török előzmények szempontjából szétválasztja a szn.-i *Jula* ~ *Gyula* formától s az előbbi *jyl*, az utóbbit *jul* ejtésű török nyelvből származtatja.

MELICH *julász* olvasása téves. Ha fel is tehetnők azt, hogy itt a ritkaságszámba menő *v* = *u* hangjelöléssel állunk szemben, a szórvány olvasása az ennek tudatában levő bizánci ember számára is csak *zulás* lehet. Mert arra, hogy bizánci író idegennyelvi *d'j* hangot mély magánhangzó előtt pusztán *γ*-val, a palatalizálás minden jelölése nélkül írta át,

a MELICH és SKOK felhozta egyetlen analógián kívül (*Međuriječ* ? > *Μεγυρετόν*; SKOK 235 *Med'urēči* szláv lokativusi alakot keres benne) példát nem ismerek. Szerintem tehát a szórvány csakis ómagyar *jila* (vagy esetleg *d'jila*) hangalak átírása lehet.

D) Magyar *j* (vagy esetleg *d'j*) = *γ*, *i* = *υ*, *l* = *λ*, *ā* = *α*. A vég-hajtott hangsúly azt jelzi, hogy a magyar szó végén világosan hangzott az *ā* hang, vagyis a bizánci olvasó számára a magyar szó végét jelzi.

E) A görögösítés, mint az *-a* magánhangzóra végződő szavainknál általában, egyszerűen *-ς* hozzáadásával történt.

F) Az 1. példa szerint. — L. még *Γυλᾶς*.

Γυλᾶς a magyarok egyik vezére (948 k.).

A) 1057 után; nem sokkal 1118 után.

B) *jilās*.

C) Annak ellenére, hogy az erdélyi *Gyula* (személyére nézve l. MELICH, HonfMg. 36—7, 39) neve *Anonymous Gyyla* és *Gyla*, tehát összesen két adatát leszámítva a név minden latinbetűs feljegyzésében *u* hangot jelölő hangjellel van írva, nem osztjuk MELICH véleményét, ki szerint *Anonymous Gyyla* és *Gyla* névalakjai csakis másolási hibák lehetnek (MNY. XXX, 268). A fentebb (γυλᾶς C) a.) elmondottaknak megfelelően inkább arra gondolhatunk, hogy a KONST PORPH-nál még határozottan méltóságnévnek mutatkozó ősmagyar *jila* ~ *d'jila* szót fenti idegen kútfőink (éppúgy mint magyar krónikásaink is) személynévként fogták fel (PAIS: MNY. XVII, 162). Mivel IO SKYL adatától *Anonymous* koráig a magyar *Gyula* névről nincs feljegyzésünk, valószínű az a feltevés, hogy *Anonymous Gyyla* és *Gyla* alakjai az ő korában még felbukkanó törökös *jila* ~ *d'jila* névalakok emlékei, melyeket éppen az ő korától kezdve szorított ki a magyar *Gyula* névalak. Tehát a szórványunk is egy magyar *jila* ~ *d'jila* hangalak szabályos átírása. Éppen ezért

D)—E)—F) l. γυλᾶς alatt.

Δανούβας (Δάννουβις) l. Δανούβιος.

Δανούβιος a Duna folyó (IX—XVI. sz.).

A)—B) Δανούβιος: *ḍanūvios*: 904—912 között; 948/9—951/2; 963 táján; XI. század; 963 után; 963—969; 1144—1170 között; 1130—1166 között; XII. század; 1478—1480; Ντανούμπιος: *ṇdanūmbios*; 1590.

Δάννουβις: *ḍānuvis*: 948/9—951/2; 1148; nem sokkal 1118 után; 1144—1170 között; 1282 után; 1462 körül; XVI. század; Δάννουβις: *ḍānuvis*: 1130—1166 között; 1151 körül; 1204—1206 után, esetleg 1220-ig; Δάννουβας: *ḍānuvas*: 1130—1166 között.

Δούναβις: *ḍūnavis*: 1002 előtt/1109; 1579; Δουνάβιος: *ḍunāvios*: XV. század? Ντούναβις: *ṇdūnavis*: XV. század; XVI. század; Τούναβις: *tūnavis*: 1579; Τούναβη[ι]: *tūnavi*: 1529.

C) A Duna alsó folyásának klasszikus görög neve Herodotos-tól kezdve a thrákoktól átvett *Ἰστρος* volt (vö. MELICH, HonfMg. 1), amely mint folyam-isten már Hesiodosznál szerepelt. Felső és középső folyását a kelták **Danūvios*-nak nevezték. Ezt a kelta nevet vette át a latin Iulius Caesar óta *Danubius* ~ *Danuuius*

alakban. (Igy szerepel a folyó neve hazai latin emlékeinkben is.) A latinból ez a név átkerült a görögbe D i o d o r o s (Augustus kortársa) óta Δαυόβιος alakban. Ennélfogva szórványunk két első alakcsoportja (a Δαυόβιος és a VI. századi Stephanos Byzantiosnál felbukkanó Δάουβις-típus) a magyar nyelvészet érdeklődési körén kívül esik, mert a kelta ~ latin névalak átírásai, illetve görög módosulásai maradtak fenn bennük.

A keltától a Duna Danūjios nevét a germánok is átvették a Kr. e. I. században, s ott a névből szabályosan *Dōnavi, *Dōnavia, a gótban pedig az V. századtól *Dūnavi(a) névalak fejlődött. Ezt a gót névalakot jegyezte fel a talán VI. századi Pseudo-Kaisarios Δούναβις alakban. A gótoktól azután a *Dūnavi név átkerült a szlávokhoz is, hol belőle egyrészt Dunavъ, másrészt Dunajъ lett.

A magyar Duna név, mely emlékeinkben 1229-től fordul elő ilyen alakban, MELICH és GOMBOCZ szerint honfoglalás előtti óorosz jövevényszó, mégpedig a szláv Dunajъ alak átvétele, mert a szláv Dunavъ-ból nyelvünkben Dunó alak fejlődött volna.

Ha ezt a szláv Dunajъ > magyar Dunáj > Duná > Dunà > Duna származtatást, mely eddig az egyetlen hangtörténetileg elfogadható magyarázat, elfogadjuk, akkor a TYP VES Δούναβις adatát s a XV. századi vulgáris görög forrásokban ugyanígy felbukkanó névalakot is ki kell rekeszteni a magyar nyelvtörténet vizsgálódásainak köréből.

Legújabban PAIS DEZSŐ felteszi, hogy a délkeleti szláv Dunav név megfelelőjeként lehetett a magyarban is *Dunavi vagy *Dunav neve a folyamnak s ezt a magyar névalakot idomította bele görög szövegébe a TYP VES írója.

Annyi kétségtelen, hogy Pseudo-Kaisarios VI. századi (?) adata a folyó gót nevének átírása. Bizonyos azonban az is, hogy a XV. századtól kezdve az újjörögben szereplő Δούναβης ~ Ντούναβης névalak nem más, mint a folyónak a görögben meghonosodott délszláv Dunavъ neve. Nagyon feltűnő az, hogy a görög területen írott forrásokban a VI. századi gót eredetű s a XV. századtól fellépő délkeleti szláv eredetű névalakok közt mutatkozó hosszú időből nincs adatunk a Δούναβις névalakra, tehát görög nyelvi fejlődés láncszemének tényleg aligha tekinthetjük a közben felbukkanó hazai görög adatot. Hasonló jelenséget fogunk látni a ράλλης szórvány esetében is. Csakhogy míg ott a belőle szabályosan fejlődött király szó megléte feljogosít arra, hogy a szórványban ómagyar szó átírását lássuk, addig itt a Duna név említett származtatása miatt inkább arra kell gondolnunk, hogy a szórvány a folyam hazánk területén is járatos délkeleti szláv Dunavъ nevének átírása lehet.

D) Délkeleti szláv $d = \delta$, $u = ov$, $n = v$, $a = \alpha$, $v = \beta$, $\varepsilon = \iota$.

E) A szó görögösítése -ς-val történt.

F) Nagyjában a 2. b) példa szerint. Bővebben l. GYÓNI 83.

Irodalom: MELICH: MNy. II, 104—5; Rost, Gr.-d. Wb.; MELICH, HonfMg. 8, 72; GOMBOCZ, ÖM. II, 71, 85; PAIS: MNyTK. 50. sz. 7.

Δάουβις l. Δαυόβιος.

Δεσέ szerb nagyzsúpán (XII. sz.).

A) 1130—1166 között; 1180—1183; 1204—1206 után, esetleg 1220-ig.

B) *desē*.

C) I. Uros szerb uralkodó fiának, Primiszló és Belos bán fiatalabb testvérének neve szerepel szórványunkban. Io KINN 204 említi, hogy Manuel császár jóval 1163 előtt nagyzsupánná tette meg ezt a Δεσέ-t. Délszláv oklevelekben csakugyan szerepel is 1151-ben egy *Desse* ~ *Dessa* nevű magnus comes, illetőleg dux (SMIČIKLAS II, 67, 69), s ez valószínűleg azonos a két bizánci forrásban szereplő Δεσέ-vel. Utóbb Mánuel bizalmatlanságból 1163-ban az eléje járuló *Desse*-t elfogatta, rácoreszági birtokaitól megfosztotta s így ellenségévé tette. Ezért azután Δεσέ a Velence és Mánuel közti háborúban 1171-ben Velencéhez szított. Ezt a Δεσέ-t egyes történettudósok azonosítják Nemanja István szerb fejedelemmel. Az igazság azonban az, hogy köztük még családi kapcsolat sem volt, s éppen a *Desse*-vel megbukott, az Árpádházzal Belos bán révén rokonságban álló szerb dinasztia után alapozta meg egy új dinasztia uralmát Nemanja István.

A szórványban tehát egy szerb szn. rejlik, mely latinbetűs *Desse*, *Dessa* feljegyzésekben is előfordul. N. IORGA azt állította, hogy a név a magyar *Dezső*-ből származik. Ez azonban nehezen bizonyítható, mert a magyar *Dezső* név, melyet a latin *Desiderius* becéző formájának tartanak (EtSz.), csak a XIII. században kezd emlékeinkben mutatkozni, de ekkor még *dešeŷ* hangalakban. Viszont a *Desa*, *Dessa* ~ *Desse* név a délszlávoknál már a XII. században igen járatos volt. SMIČIKLAS II. indexe az 1106—1200 közti időből a fenti nagyzsupánnal együtt 22 ily nevű férfit sorol fel.

Valószínű tehát, hogy itt egy délszláv *Deže* ~ *Deše* szn. feljegyzésével van dolgunk, melynek vizsgálata a szlavisztika feladatkörébe vág.

I r o d a l o m: F. CHALANDON, Les Comnène II, 383—4, 391—8, 475, 485; K. JIREČEK, Gesch. d. Serben I, 258; WERTNER, Középkori délszláv uralkodók 19; PAULER, A magyar nemz. tört. az Árpád-házi királyok alatt I², 318, 501; HÓMAN, MT. I¹, 387; DEÉR JÓZSEF, A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája 137; N. IORGA, Formes byzantines et réalités balcaniques 118; ÓMOLV. 51; RÁCZ ISTVÁN, Bizánci költemények Mánuel császár magyar hadjáratairól (Magyar-Görög Tanulmányok 16. sz.). Budapest, 1941. 17; GYÓNI M.: EPhK. LXVI, 220.

Δημησβάρι († Δημησκάρι) 1. Τεμισφάρ.

Διονύσιος I. magyar ispán, III. István hadvezére 1167-ben.

A) 1180—1183; 1204—1206 után, esetleg 1220-ig; 1282 után.

B) *d'ionīsios*.

C) A szórványban említett személy kétségkívül azonos azzal a bácsi ispánnal (később bán és a tenger mellék kormányzója), akit okleveleink az 1162—1186 közti időben latin *Dionisius* (CodDipl. II, 164; HazOkm. VI, 3; PRT. I, 605, VIII, 275, 277; ÁrpÚjOkm. I, 68, 69, VI, 163, XI, 45—6), *Dionysius* (CodDipl. II, 185, X/7, 632) és *Dyonisius* (SZTP., KJ. I, 44; ÁrpÚjOkm. VI, 148, XI, 48) néven, M ü g e l n H e n r i k krónikája pedig ugyancsak *Dionisius* ~ *Dyonisius* latin néven

említ (ScriptRerHung. II, 203₁₀ és ₁₃). Mivel a Διονύσιος név már a klasszikus görögben igen járatos szn. volt, s innen szabályos Dionysius formában már a klasszikus latinban is elterjedt, nyilvánvaló, hogy szórványunkat a magyar hangtörténet számára nem hasznosíthatjuk. Mégpedig azért nem, mert Dénes ispán magyar neve forrásainkban sehol sem fordul elő. Pedig a magyar Dénes keresztnévre első adatunk Dionis formában éppen szórványunk korában bukkan fel. (További magyar fejlődését l. EtSz.). S hogy Dénes bácsi ispán neve a latin -ius végződésnek a magyarban való elmaradásával (e folyamatról l. GALAMBOS L.: MNyTK. 64. sz. 7) keletkezett magyar alakjában is megvolt, arra éppen a ma már meg nem levő bácsmegyei Dénesfa(lva) szn.-ből lett hn. (l. EtSz. uo.) a bizonyítékunk, mely valószínűleg éppen Dénes ispán nevéből keletkezett.

2. L. Δοσόντις.

Δουνάβιος (Δούναβις) l. Δαυόβιος.

Ἐγρί (ή) Eger vára (1596 körül).

A) XVI. század.

B) egri.

C) Az Eger hn. így alakult: az égerfa régiebb egir > egür > eger nevéből először erdőnév lett, majd az ilyen erdőben, vagy ilyen közelében folyó víz neve lett. Így pl. a mi esetünkben az Eger városa mellett elfolyó s a Tiszába szakadó víz így kaphatta nevét, s a hn. a folyónévből származhatott (EtSz.; Mikos J.: MNy. XXXI, 154). A bennünket érdeklő korban a város és vár neve a magyarban már régóta (kb. 1314-től kezdve, l. OklSz.) Eger alakban, eger hangalakban fordul elő.

Felmerül mármost az a kérdés, miért jelentkezik a hn. szórványunkban mégis egri alakban? A hn. hangzóvesztő tövű. Éppen ezért a magyar egür ~ egr hangalakból latinositva már a magyarországi latinságban is 1111-től kezdve mindig Agria, Agriensis alakban járatos a név (EtSz.; Mikos i. h.). A mi szórványunk esetében valószínűnek tartom, hogy az egri vár neve oszmánli-török közvetítéssel kerülhetett el a görög feljegyzőhöz. Valószínűleg tehát egy oszmánli-török közvetítéssel hallott magyar egri jelző egri hangalakjának átírását kell látnunk szórványunkban.

D) Magyar ε = ε, g = γ, r = ρ, i = í. A szó végére tett hangsúly jelzi, hogy a magyar szó végén jól hallható volt az -i hang.

E) A szórványt az átírónak nem kellett görögösítenie, mert nőnemű névelővel ellátva minden végződéssel való megtoldás nélkül is szépen beleillett az -ι (jobb helyesírással -η) végű egyenlő szótagszámú nőnemű szók úgörgög declinációjába. Sőt még azt is feltehetjük, hogy az átíró valahogyan ismerte a hangzóvesztő tövű hn. magyar Eger: egri váltakozását a jelentésbeli eltérés tudata nélkül, s éppen a görög nyelvi együttesbe való belesímitás könnyűsége miatt választotta az egri hangalakot a feljegyzésre.

F) A vulgáris τῆν Ἐγρίν acc. vallomása szerint a 6. b) példa ragozását követte.

Ἐξέλεχ Árpád unokája, Üllő fia (X. század eleje).

A) 948/9—951/2.

B) *ezēlēh*.

C) A fejedelmi család e tagjának nevét NÉMETH GYULA az *ízeln* < *ézelni* 'kóstolni' ige -ő < -eü < -ey képzős 'ízlelő, kóstolgotató, nyalánk, ingyenc' jelentésű származékának, tehát jellemnévnek tartja. Egykorú hangalakjául: *ezeley*-et vagy *ēzeley*-et tesz fel. PAIS is rámutat arra, hogy az evéssel kapcsolatos jellemnevek igen járatosak voltak Árpád családjában. (Irodalom: JAKUBOVICH E.: MNy. XVIII, 164—5; NÉMETH Gy., HonfKial. 286—7; PAIS D.: MNy. XXVII, 242—3; EtSz.; LIGETI L.: NyK. XLIX, 240).

D) Magyar \bar{e} (vagy *e*) = ε , $z = \zeta$, $e = \varepsilon$, $l = \lambda$, $e = \varepsilon$, $\gamma = \chi$.

E) Az átírásban - χ -re végződő neveket a görög nem látja el görögösítő végződéssel (MORAVCSIK: NyK. L, 290).

F) A ragozásnál csak a névelőt ragozták, a szó maga a fenti okból változatlan maradt (l. Γενάχ F) a.).

Εἰλόκης l. Ἰλόκης.

Εἰρήνη Piroskának, Szent László leányának, II. Ioannes Komnenos császár feleségének Bizáncban felvett neve († 1134).

A) XII. század; 1130—1166; 1180—1183; 1282 után.

B) *irīni*.

C) Szent László leányának a magyar emlékek szerint egészen más neve volt s *Εἰρήνη* nevét nyilvánvalóan Bizáncban vette fel. Ez a név a görögségben mint istennő-név Hesiodos óta s mint női név is már a klasszikus görögben elterjedt volt (l. PAPE-BENSELER, Wb. der griech. Eigennamen). Éppen ezért nyilvánvaló, hogy szörványunk a magyar hangtörténet szempontjából nem bír fontossággal. — L. még *Ξένη*.

Ἐντροεβάο Hédervári Lőrinc nádor (XV. század).

A) 1440—1443; 1463—1490.

B) Hédervári Lőrinc nádor neve ISID Λαυρέντιος νδε Ἐντροεβάο feljegyzésében *lavrēndios* 'nde *endrevār*, LAON CHALK Λαυρεντίου Χεδρεχαβάοω feljegyzésében pedig, a kikövetkeztethető Λαυρέντιος Χεδρεχαβάοης nominatívusi formában *lavrēndios* *hedrehavāris* kiejtésű.

C) A család nevét *Hédervára* hn.-vel összefüggésben kell vizsgálnunk. Ez okleveles anyagunkban a minket érdeklő korban *Hedruhuara*, *Hedrechwara*, *Hedrehwar(a)*, *Hederwar*, *Hederwara*, *Heder-Vara*, *Heder-uára*, *Hédervara* alakváltozatokban fordul elő (l. HédervárOkI. II, index). A *Hédervári* családnév pedig ugyanott *de Hedruhuar*, *de Hedrechwar*, *de Hedrehwara*, majd *Heder*, *Hedervarij* és *Hederwarj* alakokban mutatkozik.

Maga *Hédervári* Lőrinc nádor (1437—1447) a következő név-alakokban szerepel nádorsága idején: Laurencius *de Hedrehuara*, L. *de Hedrehwar*, L. *de Hedrehwaar*, L. *de Hedrehwara* (vö. HédervárOkI. II, index; vö. még PAPP GYÖRGY, A munkácsi püspökség eredete. Miskolc, 1940. 13—5).

A családnév *Héder* eleme a német *Hedrich* név magyar megfelelője, mely a magyarban részint *Hedre(ch[h])* alakúvá lett (vö. ugyancsak német nyelvi népi érintkezés útján került *Imre* keresztnévünk alakulását), részint *Héder*-ré alakult (l. MELICH: MNy. II, 50, X, 251, XXVI, 125).

A Λαυρέντιος mindkét forrásban a magyarországi latin *Laurentius* (okleveleinkben *Laurencius*-nak is írva) szabályos görög átírása. Nincs tehát hangtörténeti vallomása az OklSz. szerint már 1211 óta mutatkozó magyar *Lőrincz* keresztnév története számára. Az ISID-féle ῥδε szócska pedig a latin *de* praepositio átírása.

D) Világos tehát, hogy ISID szórványa egy magyarországi latin *Laurentius de Hedre(h)var* szabályos átírása, LAON CHALK Χεδρεχαβάρης szórványa pedig egy magyar *Hedrehvarj* névalak görögösítése, melyet a várható Χεδρεχβάρης helyett azért írt át egy a két névelem közé szúrt, feleslegesnek látszó α-val megtoldva, mert a magyar *hedrehvāri* hangalakú szóban a *h* és *v* hangok egymásutáni kiejtését egy ejtés-könnyítő, másodlagos magánhangzóval akarta könnyebbé tenni (vö. Βουλτζούς ~ Μουλοσουδής D) a. és II. rész 184. l.). Az A kézirat χεδραχαβάρης változata egy a magyar emlékekben is mutatkozó *Hedra* névalakkal esik egybe (vö. MELICH: MNy. X, 251).

Az átírás módja ISID-nál ez: a magyar *h* hang a szó elején nincs jelölve, amit azzal az analógiával magyarázhatunk, hogy az erős hehezetnek a középgörögben már régen nem volt hangértéke; magyar *e* = ε, *d* = ρτ, *r* = ρ, *e* = ε, *v* = β, *ā* = ᾱ (a magyar *ā* hang hosszúságával egybeesik a görög átírás végleges hangsúlya), *r* = ρ. LAON CHALK szórványában: magyar *h* = χ (a középgörög nyelv az idegen nyelvi szövelei vagy szöbelsei *h* hangot — a hehezetnek nem lévén már hangértéke — más betűvel nem is jelölhette), *e* = ε, *d* = δ, *r* = ρ, *e* = ε, *h* = χ, (α = ejtés-könnyítő magánhangzó), *v* = β, *ā* = ᾱ (a rája tett hangsúlyjel egybeesik a magyar hang hosszúságával), *r* = ρ, *i* = η.

E) LAON CHALK az -i végű magyar szót szabályosan görögösíti az -i hangot is jelölő -ης végződéssel; ebből tehát a tulajdonképpeni görög végződés csak a -ς. — ISID nem görögösítette a magyar szót.

F) Éppen ezért ISID szórványa legfeljebb a névelő ragozása révén volt deklinálható. — Viszont az erősen archaizáló nyelvű LAON CHALK-nál a Χεδρεχαβάρης ragozását, az előforduló Χεδρεχαβάρω gen. alapján a homerosi Πηληιάδης-féle szók ragozásának mintájára kell elképzelnünk (vö. Gy. MORAVCSIK: BNgb. VIII, 367, BT. II, 48).

ῥΕΘΔΕΛΗΣ a neve a forrásokban Zápolyai Jánosnak, a magyar királynak (XVI. század).

A) — B) ῥΕΘΔΕΛΗΣ: erdēlis: 1517 után; ῥΕΥΤΕΛΗΣ: erndēlis: XVI. század; ῥΕΥΤΕΛΗΣ: ertēlis: 1534—1542.

C) Kétségtelen, hogy forrásaink a fenti szórványok révén Zápolyai Jánost a magyar *erdélyi* szóval *Erdélyi*-nek nevezik. Tudomásom szerint hazai emlékeinkben János király ilyen néven való említése nem fordul elő, viszont már János Zsigmondot latin forrásaink szeretik *Transsilvanus*-nak nevezni (vö. HUNFALVY P., Az oláhok története II, 264—5). Valószínű magyarázata ennek a szórványnak tehát ez: Az egykorú magyar nyelvben gyakoriak lehettek az erdélyi vajda, erdélyi püspök ilyenféle említései: «vajda uram, *erdélyi*», «pispek uram, *erdélyi*»; l. az utóbbira példát egy 1514-i magyar nyelvű nyugtában: «pyspek uram *erdely*... ez nagyságos *erdely* pyspek...» (MNy. II, 162). Így valószínű az a feltevés is, hogy Zápolyai Jánost, mint az ország

erdélyi részének urát, Ferdinándtól való megkülönböztetésül a magyarok és a törökök elnevezték *Erdélyi*-nek (hiszen ez a szó *Erdellü* ~ *Erdelli* alakban szerepel az oszmánli-török nyelv hódoltságkori jövevényszavai között, vö. FEKETE LAJOS: MNy. XXVI, 259, 261), s az uralkodó ilyen megjelölése török közvetítéssel jutott el a görögökhöz. Érdekes azonban, hogy a görög szórványok inkább tekinthetők a magyar *erdélyi* szó egykorú *erdēli* ~ *erdēli*, sőt már *erdēli* hangalakja (vö.: MNy. I, 50, II, 162; EtSz.; ZichyOkm. X, 369, XI, 10, 138, 165, 231, 384; KárolyiOkl. III, 33, 35, 45, 123, 431 stb.) átírásának, mintsem a török *erdellü* szóénak. Ez mégis annak a feltevésére késztet bennünket, hogy a görögökhöz valahogyan János királyunknak egy magyar (*Erdēli* ~) *Erdélyi* (ejtsd: *erdēli* ~ *erdēli*) neve jutott el, s ezt írták át forrásaink.

D) Magyar $\varepsilon = \varepsilon$, $r = \rho$, $d = \delta$ és vulgáris τ , még későbbi vulgáris τ , $\bar{\varepsilon} = \acute{e}$ (a hangsúly egybeesik a magyar $\bar{\varepsilon}$ hang hosszúságával), l' (vagy l) = λ (melynek kiejtését az utána ejtett i hang némileg palatalizálja), $i = \eta$.

E) A görögösítés szabályosan -s-val történt.

F) Szórványunk ragozása a 2. a) minta szerint képzelhető.

Ἰωάνιος (rendkívül rossz helyesírással *Howaríowis* stb.) Zápolyai Jánosnak a forrásokban szereplő másik megjelölése.

A) 1529.

B) *ἰοᾶήιος*.

C) A szórvány, mely Szulejman és Gritti levélváltásában fordul elő, görög nyelvtörténeti szempontból érdekes. A magyar *János* név kb. 1231–1410 között *ioanus*, *yanus*, *Janus* alakokban, kb. 1426-tól kezdve pedig *Janus*, majd egyre gyakrabban *Janos* alakokban fordul elő (l. OklSz.). Története a magyar szavak némely $\bar{a} < -ahā-$ hangjának eredete alapján így gondolható: latin *Johannes* > *Joannes* > *Joános* ~ *Joánuš* > *Jānuš* > *Jānoš* = *János* (JAKUBOVICH E.: MNy. XV, 96–7; GALAMBOS L.: MNyTK. 64. sz. 27–30). Az egykorú magyar *Janos* (ejtsd: *jānoš*) névalakhoz tehát a szórványnak nem lehet közvetlen köze (vö.: MNy. II, 211, VI, 448, VII, 173, 175, 196, 198, IX, 131, 443–4, XII, 88–9, XVI, 17, XXIX, 119). Arra sem gondolhatunk, hogy a konstantinápolyi porta kancelláriájának görög osztályán valami török jövevényalakját jegyezték fel a magyar *János* névnek, mert a név az oszmánli-törökben *jānoš*-nak hangozhatott (vö. NÉMETH Gy., HonfKial. 62). A szórványt tehát a klasszikus görög *Ἰωάννης* (< héber *Jochanan*, vö. GALAMBOS i. h. 28) középgörög fejleményének kellene tekintenünk, bár a név az újgörög irodalmi nyelvben szintén *Ἰωάννης* alakú.

Ἐρδῆλιον Erdély, Transsilvania (XV/XVI. század).

A)–B) *Ἀρδῆλιον*: *ardēliōn*: 1463–1490; *Ἐρδῆλιον*: *erdēliōn*: ugyanakkor; (alakv.: *Ἐρδήλιον*: *erdīliōn*: ugyanakkor); *Ἐρδῆλη* (τό): *erdēli*: 1529; *Τρασιλβᾶνα*: *trasilvāna*: 1440–1443; *Στρασαλβᾶνια*: *strasilvānia*: XVI. század.

C) A három első szórványalakban a magyar *Erdély* szó van feljegyezve. Ez *erdő* 'silva' és *elü* 'pars ulterior' szavaink összetétele, hang-

történeti fejlődése pedig a minket érdeklő korig a következő volt: *Erdeüelü* > *Erdeüel* > *Erdel* > *Erdēl* ~ *Erdēl* > *Erdēl* ~ *Erdēl* (ZOLNAI Gy.: MNy. XII, 374; JAKUBOVICH E.: MNy. XVIII, 163—5; EtSz.). Egykorú magyar hangalakként *erdēl* (~ *erdēl*), sőt már *erdēl* (~ *erdēl*) tehető fel (vö.: MNy. VIII, 35—6; EtSz.), mert bár az oszmánli-török *Erdel* alakban vette át a magyar szót (FEKETE LAJOS: MNy. XXVI, 259, 261), a XVI. századi szerb-horvát adatok (vö. EtSz.) már szóvégi -l' hangra vallanak.

ISID és a HIST TURC adatai a magyarországi latinság egykorú *Transsilvania* szavának jobb-rosszabb átírásai. Az utóbbi a 'ς (<εῖς) praepositio el nem választásából eredő, szóeleji Σ- fellépésében mutatkozó görög sandhi-jelenséget mutatja (l. 184. l.).

A magyar *erdēl*[l] ~ *erdēl*[l] hangalak átírása így történt: ε = e és a nyílt ε hang jelölésénél már előfordult α (l. Ἀτελκοῦζον stb.), r = e, d = δ, ē (vagy ē) = é (a hangsúly egybeesik a magyar hang hosszúságával), l' (l) = λ.

E) A végső l' hang palatalizált voltát LAON CHALK a görögösítő -ιον végződéssel, az ACTA DIP III 44 írója pedig egy -η-val (ejtsd: i) tünteti fel, mely utóbbi nem számít görögösítő végződésnek, csupán hangjelnek.

F) Így azután ez utóbbi szórványt is olyannak kell gondolnunk, melyet csak a névelő segítségével — a szó változatlanul maradása mellett — lehet ragozni. LAON CHALK szórványának ragozása klasszikus.

Ἐρμῆν l. Ἐρμεστάτ.

Ἐρμεστάτ Szeben, Hermannstadt, erdélyi város (XV/XVI. század).

A) XVI. század.

B) Ἐρμῆν: ermēn; ermestāt.

C) Szeben város neve legrégibb írott formájában egy 1201. évi oklevélben *Scybin* alakban fordul ugyan elő (MELICH: MNy. I, 67), de már 1223-ban feltűnik későbbi német *Hermannstadt* nevének csírája *villa Hermani* alakban egy latin nyelvű oklevélben (ZIMMERN. I, 27), a minket érdeklő korhoz közelebbi időben pedig: 1404 és 1439 között német nyelvű oklevelekben nyolc ízben *Herman(n)stat* alakban jelentkezik a város német neve (uo. III, 263, 329, 435, 501, 514, IV, 116; HÁZI, SopronTört. II/3, 163), egyszer pedig *Hermenstat* alakban bukkan fel (ZIMMERN. III, 501). Hosszabbik szórványunk nyilván egy ilyen német névalaknak az n hangot kihagyó feljegyzése.

Annak ellenére, amit a szász Korrespondenzblatt XXVII, 19 a *Hermannstadt* névről ír, a rövidebbik szórvány láttán önkénytelenül felmerül bennünk annak lehetősége, hogy hátha a német név a későbbi alakulat egy régi magyar *Ermen* hn.-ból (vö.: BÁTKY Zs.: MNy. XXIII, 215—6 és OklSz. Örmény a.).

Ἐρμῆλῆς (Ἐρτέλῆς) l. Ἐρδελῆς.

Ζαλέσι (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. század).

A) 1002 előtt/1109.

B) zalēsi.

C) A szórványban rejlő szóra nézve három számbavehető meg-

fejtségi kísérlet történt. Az első, mely MIKOS JÓZSEFTŐL származik (MNY. XXXI, 118), a szórványt a magyar ε = görög α és a néhányszor előforduló \check{z} = ζ hangjelölésre (l. MELICH : MNY. V, 300, Šišićev Zbornik 108) hivatkozva *želesi*-nek olvassa és az 1083—1095: *selez* ~ 1175, 1216: *Seliz* ~ ma *Zselic* erdőnévvel, illetőleg az 1138/1329: *Selez* szn.-vel egyeztetni. A hn.-et személynévi eredetűnek tartja, mégpedig egy szláv *Želis* személynév átvételének. A latin oklevél *Serlous* (ma *Sarlós*) hn.-ével annak feltevésével kapcsolja össze a tőle ma eléggé messze eső *Zselic* erdőséget, hogy az erdőség neve régen nagyobb területre vonatkozott, vagy az erdő és a hely ugyanazon birtokos kezében volt.

A másik két megfejtési kísérletet PAIS DEZSŐ tette (MNYTK. 50. sz. 37—40). Az elsőt csak lehetőségként említi meg, hogy t. i. a hn. egy szláv *za* 'mögött, túl' + *lěsa* 'erdő' alakulású, 'erdő-mögött, erdőn túl' jelentésű hn.-nek is képzelhető a kiejtés alapján (i. h. 38). Azonban inkább *tšalesi* vagy *tsalesi* olvasását ajánlja a szórványnak — hivatkozva arra, hogy a bizánci görög helyesírásban van példa *tš* hangértékű ζ jelre is (vö. J. NÉMETH : KCsA. I, 225 és NNy. III, 184) — s így a török *çal* 'abhauen, abmähnen' ige *-asy* vagy *-ysy* deverbális képzős **čalasy* vagy **čalysy* 'akinek teendője, hivatása... a vágás, aratás' származékát látván benne, ezzel is valószínűsíti, hogy a hely azonos a későbbi *Sarlós*-sal. MIKOS megfejtését pedig azért tartja helytelennek, mert érthetetlennek gondolja, hogy egy szláv eredetű *Želis* névben az első szótagbeli szláv *e* miért váltódott volna át magyar nyílt ε -re a XI. században.

Magam ezt a MIKOS megfejtésében megkérdőjelezett hangváltozást azzal az analógiával magyaráznám, hogy ha ma egy ε -ző nyelvjárást beszélő tiszántúli vagy dunántúli ember az előtte zárt *e*-vel ejtett szláv *Želis* szót ismételni akarná, bizonyosan *želis*-nek ejtené. Ilyesféle *e* hangnak az ómagyar nyelvben való meglétét KONST PORPH több szórványa (pl. *Ἀτελκοῦζου*, *Γενάχ*, *Καρής*, *Καρής* stb.) bizonyítja. Az idegen eredetű helynevet tehát valamely okból már az ómagyarban ejthették ε -vel.

Sokkal komolyabb kifogás emelhető PAIS megfejtési kísérletében a *tš* = ζ hangjelölés feltételezése ellen. B. von ARNIM (ZfslPh. XI, 245—7) világosan bebizonyította azt, hogy a NÉMETH GYULÁTÓL a bizánci *tš* = ζ hangjelölés igazolására felhozott három példa közül egyik sem helytálló, ellenben teljes bizonyossággal állítható az, hogy a görög ζ mint a középtörök *tš* hang szabályszerű jelölője elképzelhetetlen. Maradna tehát a *tš* = ζ jelölésre egyetlen példánk, a nagyszentmiklósi kincs *čoban* > *čof* *ω* *Jaπav* átírásában, melyet NÉMETH GY. szerint is vagy maga az ötvös, vagy valami más, nemgörög szöveg leírásában kevéssé jártas ember végzett (NNy. III, 182). Éppígy csak egyetlen, szinte helyesírási hibának számító példát ismerek idegen nyelvi *ts* = görög ζ hangjelölésre a bizánci forrásokban (a keleti germán *Tzitta* név Malalasnál egyszer *Zitta*, de ugyancsak Malalasnál *Tčitta* is, s Prokopiosnál *Tčitta* és *Σitta* (l. B. v. ARNIM i. h. 246).

Kétségtelenül bonyolítja a helyzetet MIKOS megfejtésével kapcsolatban az a körülmény, amire PAIS csak mellékesen utal, hogy a *Zselic* erdő nevét MELICH J. (NyK. XXXIII, 297—8, 336—7) egy a Con-

versio Bagoariorumban említett pannoniai szlovén úr *Siliz* nevével hozza kapcsolatba s ezt *Zilic*-nek olvassa.

PAIS második megfejtése mellett szólhatna viszont az a körülmény, hogy nemcsak a dunántúli *Zselic* erdő (a TYP VES szerint *Zeleszi* falu) közelében volt *Sarlós* nevű hely, hanem a mai bars megyei *Zseliz* falu közelében ott van Nagy- és Kissalló (alakv. -sarló, melyet a tótok ma *Šarluhy*-nak hívnak. Ez a tót *Šarluhy* név viszont a magyar **Sarlay* > **Sarlo*y > *Sarlo*y, vö. *Serlou*-s > *Sallo*y fejlődési sor ómagyar kiindulási alakjának átvétele, l. MELICH, HonfMg. 360). Márpedig nem lehet véletlen az, hogy hazánk két távoleső vidékén párosan jelennek meg *Zseliz* és *Sarló(s)* nevű települések. PAIS első megfejtését támogatná viszont VASMERNEK az a megfigyelése, hogy a szlávságban elég gyakori a *lěs* 'Wald' szóból képzett **Zalěsje* típusú hn. Ilyen szerinte az újjörög *Zelesso*, a cseh *Zálesi* s a lengyel *Zalesie* (vö. VASMER 34). Azt kellene mármost eldönteni, alakulhattak-e ebből a szláv hn.-típusból *Zselic* és *Zseliz* hn.-eink? Ennek kiderítéséig tanácsosabb a hangtörténeti vizsgálódás céljára a MIKOS megfejtésében feltett *želesi* (< *Želis*) egykorú hangalakot felvennünk, a szóvégi -i magánhangzó megkérdőjelezésével.

D)—E) Addig, amíg a hn., illetőleg szn. etimológiája nincsen pontosan tisztázva, nem lehet határozottan állást foglalni arra nézve sem, hogy a szórvány végén levő -ι hangjel miféle szerepet töltött be: szláv vagy szlávból eredő magyar szóvégi magánhangzó jele-e, mely később lekopott, vagy görögösítő végződés akart-e lenni? A hangsúly másodéles volta szerintem arra vall, hogy az ι csak görögösítő végződés.

E kérdés eldöntéséig az átírást így kell felfognunk: magyar (vagy szláv) *ž* = *ž* (az első esetben e szórvány volna első adatunk a magyar *ž* hangra, l. MIKOS i. h.), *ε* = *α*, *l* = *λ*, *e* = *ε*, *s* = *σ*, (*i* = *ι*).

F) Az ι, akár szóvégi *i* hang jele, akár görögösítő végződés, mindenesetre azt a célt is szolgálja, hogy beleilleszti a hn.-et a vulgáris görög semleges nemű egyenlőtlen szótagszámú szavak declinatio-csoportjába. Ragozását s a sing. nom. τοῦ (= τὸ) névelő-alakot l. Γρωτζάρι F) a.

Ζαλτάς Zsolt fejedelem, Árpád fia (907—947).

A) 948/9—951/2.

B) *zaltās*.

C) MELICH JÁNOS bizonyította be, hogy Zsolt fejedelem neve, mely A n o n y m u s nál *Zulta*, *Zultu(s)*, a Képes Krónikában *Zoltan*, a Pozsonyi Krónikában *Zaltan* alakban szerepel, az arab > török *sultan* > *sultan* ~ *soltan* 'szultán' közsóból ered (HonfMg. 42—4). RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ (MNy. XXII, 348) és NÉMETH GYULA (HonfKial. 290—1) a közszónak a törökségben elterjedt szn.-i használatára is rámutattak. NÉMETH GYULA (uo. 284) szerint a névben a magyarság becéző képzőnek érezvén az -n-t, ezt elvonta belőle; így keletkezett egy *Zalta* ~ *Zulta* alak. Ebben megint képzőnek érezvén az -a-t, elvontak belőle egy *Zult(u)* alakot. PAIS DEZSŐ szerint a *Szulta* vagy *Szolta* alakkal függ össze a *Solt* hn. is (vö. *szēm* ~ *sömör* stb., MAn. 141—2, ScriptRerHung. I, 101²⁸⁻⁴¹).

PAIS szerint (i. h.) A n o n y m u s *Zulta*-ja *Szulta*-nak hangzott, melyhez a magyarban esetleg -š kicsinyítő képző járult. Ennek a véle-

ménynek ellenére MELICH is, NÉMETH is szórványunk egykorú hangalakjául *zalta*-t vesz fel. A szórvány ζ-ás írásmódja valóban szókezdő z- mássalhangzó feltevésére készített, mert KONST PORPH a magyar s (olv. sz) hangot σ-val jelölte volna. A név első magánhangzóját — mint láttuk — MELICH és NÉMETH KONST PORPH szórványa alapján *a*-nak veszik. Ellenben RÁSONYI NAGY (MNy. XXIII, 277—8) hat adattal (*Βατά* = *Bota*, *Ταλμάτ* = *Tolmač*, *Ταγγρολ* = *Togrul*, *-παγάν* = *boga*, *Τζακάς* = *Čokeč*, *Čoki*, *Ταξίς* = **Tokšyn*) bizonyítja, hogy az *a* itt o hangot jelöl. A **Tokšyn* név *Ταξίς* átírásával kapcsolatban szintén RÁSONYI NAGY mutatott rá egyes bizánci írók, s köztük éppen KONST PORPH ama szokására, hogy az *-n*-re végződő idegen nyelvi nevekből görög nyelvi acc.-hoz való hasonlóságuk miatt egy az illető acc.-nak megfelelő *-ς* végű nom.-t vonnak el. Ezt az ötletes megfigyelést később az *Ἀρσιλάς* < *Arslan*, *Σολυμάς* < *Sulejman* és a *Τζαχᾶς* < *Čakan* példákkal is megtámasztotta (MNy. XXIV, 210; l. még *Ταξίς* alatt). Itt is joggal gondolhatunk RÁSONYI NAGY megfigyelése nyomán arra, hogy KONST PORPH a magyarban eredetibb *Zoltan* névalakot hallotta, s azt először *Ζαλτάν* acc.-i alakban írván át, belőle vont el egy megfelelő *Ζαλτάς* görög nom.-t. Így szórványunk egykorú hangalakja valószínűleg még *zoltān* (vagy *zoltān*) volt, s ANONYMUS *Zulta* és más hazai emlékek *Zolta* áfakjai, mint jó kétszázötven évvel későbbi névalakok, NÉMETH GYULA helyes magyarázata szerint magyarnak érzett képző elhagyása révén rövidültek ebből az eredeti *zoltān* hangalakból. — Csak az a megoldandó kérdés marad így nyitva, hogyan lett a szóeleji arab-török *s*-ből a magyarban *z*-. S itt meg kell jegyeznem, hogy PAIS DEZSŐ szóeleji *s*-(olv. sz)-es olvasásmódja mellett szól az a körülmény, hogy pl. a középgörög *Ἐβρενέζ*, *Ἐλιέζης* és *Ἰετζής* névalakokban a görög ζ török *s* hangot jelöl (vö. MORAVCSIK, BT. II, 42).

D) Ómagyar *z* = ζ, *o* = α (vö. még *Ταξίς* és II. rész 160. l.), *l* = λ, *t* = τ, *ā* = á (a hangsúlyjel a magyar hang hosszúságával esik egybe).

E) A görögösítő *-ς* végződés — mint láttuk — a név *-n* végének *v*-vel való átírása után a magyar alanyeset-alaknak görög acc.-hoz való hasonlósága alapján elvonás révén került a szórvány végére (vö. *Ταξίς*).

F) Az 1. minta szerint, de az acc.-ban megőrzi a *-v*-t.

Ζεύμιν l. *Ζεύμινον*.

Ζεύμινον (τό) Zimony, vár és város a Duna partján, Belgráddal szemközt, az ókori Taurunum helyén (XII. század).

A) — B) *Ζεύμινον*: *zēvzminon*: 1180—1183; 1204—1206 után, esetleg 1220-ig; 1282 után; 1313 táján; *Ζεύμιν* (ή): *zēvzmi*: 1180—1183.

C) MELICH JÁNOS mutatott rá (MNy. I, 69, XVII, 72 kk., HonfMg. 86—91) arra, hogy Zimony régi magyar neve óbolgár **Zeml'snъ* hn. átvételéből ered, s e szláv hn. a szláv *zeml'a* 'föld' -*snъ* képzős származékának, a *zeml'snъ* 'földből való, terreus' szónak a mása. Az óbolgár **Zeml'snъ* pedig eredetileg a *gradъ* 'castellum' jelzője volt egy **Zeml'snъ gradъ* 'földvár' névben, s ebből kiválva önállósult a **Zeml'snъ* hn. Ez átkerülve nyelvünkbe az ómagyarban s még a minket érdeklő korban is *Zemlin* alakú volt, majd *Zemlin* > *Zemlën* > *Zemlén* fejlődésen ment át.

A török hódoltság alatt azután a régi magyar név kiveszett, s helyét a német *Semlin* (< ómagyar *Zemlin*) s a szerb *Zemün*-ből (mely szintén **Zemljensz*-re vezethető vissza; vö. VASMER 124) tudatosan alakított *Zimony* foglalta el.

D) Ha a *zēvzmin*-, *zēvzmi* kiejtésű görög szórványokat az egykorú magyar *Zemlin* névalakkal, vagy akár az egykorú szláv *Zemlən* névalakkal összehasonlítjuk, a kettő között mutatkozó nagy eltérés magyarázatául görög népetimológiára kell gondolnunk. Belgrád és Zimony a Száva két partján valósággal hídfőként állanak egymással szemben, s köztük bizonyára már a XII. században volt is hajóhid vagy folyami átkelőhely. A görög *ζεῦννυμι* ige a folyók áthidalásának terminus technicus, s a *ζεῦγμα* szó hajóhidat is jelent. Az idegen nyelvi *Zemlən* ~ *Zemlin* hn. hallatára s a város folyóparti helyzetére gondolva a bizánci görög éppúgy adhatott e helynek egy ilyen népetimológiás 'hajóhid, áthidalás' jelentésű nevet, mint a klasszikus görög adhatott *Ζεῦγμα* nevet egy Euphrates-parti városnak (Rost, Griech.-deutsch. Wb.; ugyanilyen folyami átkelőhely neve Ptolemaiosnál a dáciai *Ζεῦγμα* hn. is: III, 8, 10). Tehette ezt annál is inkább, mert a γ és a diftongusbeli υ (= v) a μ előtt alig hangzik s az úgörögben rendszerint el is tűnik (vö. THUMB 19). Így a szórvány kiejtése szinte *zēvmin* ~ *zēmin* hangértékű. — A szórványnak azonban így sincs hasznavehető vallomása a magyar hangtörténet számára. — L. még *Φαργγοχώριον*.

Ζιπήριον l. *Σιβίνιον*.

Ζογάμπια (ή) Zágráb városa (XV. század).

A) XVI. század.

B) *zozāmbja*.

C) A forrás megfelelő helyéből következtetve valószínűnek látszik, hogy a szórvány *Zágráb* nevének rossz átírása. *Zágráb* városának régi magyar *Zábrág* névalakja, mely csak *Anonymus*nál fordul elő, szn.-i eredetű. Ez ment át a horvátba, ahol *Zágreb* ~ *Zágreb* lett belőle (vö.: MELICH: NyK. XXXIX, 35; MIKOS: MNy. XXXI, 299). *Anonymus* egyetlen adatán kívül a város neve hazai latin emlékeinkben mindenütt *Zagrabia*, *Zagrabiensis* alakban mutatkozik (vö.: Script-RerHung. I—II. indexei; CZINÁR, Ind.; KOVÁCS, Ind.; SMIČIKLAS XV, index).

Szórványunk tehát kétségtől egy magyarországi latin *Zagrabia* hibás görög átírása, melyet a HIST TURC szövegében *Ζογάμπια*-ra kell javítanunk. Így az egykorú magyar *zāgrāb* hangalakra vonatkozóan szórványunknak nincs használható vallomása.

ζουπάνος ispán, magyar méltóság (XII. század).

A) 1180—1183; 1148.

B) *zupānos*.

C) A szórvány első előfordulási helyén (ANNA KOM II 221₃₀) az Alexios császár és Boemund között 1108-ban megkötött békeszerződés egyik magyar aláírójának, *Περός*-nek méltóságneveként szerepel, minden valószínűség szerint 'várispán, comes' jelentéssel. Io KINN 274₈ pedig azt mondja, hogy a magyarok hadvezéreiket nevezik *ζουπάνος*-nak. A szónak itt is 'várispán, comes' értelme van (vö. GRÓNI 65). A *zsupán* mēl-

tóságjelölő szó elbeszélő kútfőinkben sehol sem fordul elő, okleveles adatot is csak kettőt találtam rá (1255, 1302: CodDipl. IV/2, 307, VII/2, 26), de mindkettő délszláv terminusnak latin *zupanus* átírásaként szerepel. A magyar régiségből tehát a *zsupán* szó nem mutatható ki. Ezzel szemben *ispán* szavunk 'Oekonomieverwalter' értelemben *span* > *ispan* alakban már 1269 óta sűrűn mutatkozik, 'comes' értelemben azonban csak 1526 óta, *ispan* alakban (OkI Sz.). Ellenben éppen a XII. században a rác uralkodók a *župan* címet viselték. Ha még figyelembe vesszük azt is, hogy a szerbben és ruténban ma él egy-egy *išpan* 'Oekonomieverwalter, Gespan' jelentésű szó, ellenben a szlovénben e szó *župan* alakban van meg, azt kell feltételeznünk, hogy a délszlávban volt egy **žpan* szó, mely a magyarba átkerülve *špān* > *ispán* fejlődésen ment át, a délszlávban viszont **žpan* > *župan* volt a fejlődése. Valószínűleg a magyarság balkáni érintkezései révén a délszláv szó *župan* formában megint átkerült a magyarba, s ez itt *župān* hangalakban élt is egy ideig, — mint ma is él a csehszlovák megszállás következményeként — de írásbeliségünk felszíne alatt lappangva, mert hazai latinságunkban a *comes* szót használták helyette, míg a későbbi magyarság nyelvéből az *ispán* szó szorította ki, mely viszont *išpan* alakban jövevényszóként vissza-került néhány szláv nyelvbe (vö. MUNKÁCSI BERNÁT: NyK. XVII, 112; VASMER 183 viszont már az ószlávban *župan* alakot tesz fel!).

D) Magyar $ž = \zeta$, $u = ov$, $p = \pi$, $\bar{a} = \acute{a}$ (a hangsúly egybeesik a magyar hang hosszúságával), $n = v$.

E) A görögösítés szabályosan -os végződéssel történt.

F) Ragozása klasszikus.

Ῥοάνηως (*Ῥωάνηως*) l. *Ῥοδέλης*.

Θεοφάνης Hunyadi János († 1456) egyik elnevezése.

A) 1456 után; 1461.

B) *peofānis*.

C) Tudjuk, hogy az oszmánli-török hódoltságban sinylődő görög nép képzelete a balkáni kereszténység hős védelmezőjét, Hunyadi Jánost sokféleképpen dicsőítette, alakja köré legendát szőtt s még a bizánci trónt is neki juttatta (vö. GYÓNI 60, NouvRevdeHong. LXIII, 503). Éppen népies forrásunk az, amelyben Hunyadinak ez a görög nép képzeletében való magasba szárnyalása valósággal az égbe viszi hősünket. «A nagy *Theophanes*» névnek ráruházása azt mutatja, hogy Hunyadi a görögség szemében valósággal Isten küldöttjeként tűnt fel (*θεός + φαίνω*). (A nevet PECZ VILMOS úgy fogta fel, hogy ezzel a forrás a görög egyház egyik szentjének, a VIII. századi Theophanes Confessornak nevét ruházta Hunyadira, l. Századok XXVIII, 319, 325). Mivel a *Θεοφάνης* név már az ókorban is elterjedt férfinév volt a görögség körében, meg a fent említett dicsőítő névadás miatt: szórványunknak a magyar nyelvtörténettel nincsen kapcsolata. — L. még *Χωνιάδης*.

Θράμος (*Θρέμι*) l. *Σίμου*.

Θωμάς IV. István magyar király szolgája (1163 körül).

A) 1204—1206 után, esetleg 1220-ig; 1282 után.

B) *tomās*.

C) Szórványunkban IV. István magyar király «szolgája» szerepel,

aki a királyt állítólag megmérgezte. IV. István környezetében a hazai emlékek csak egy *Tamás*-t említenek s ez egy 1163-i oklevélben szereplő *Thomas* magister capellae (SzTp., KJ. I, 34). A nevek azonos-sága természetesen véletlen játéka is lehet. Ez a keresztnév *Thomas*, *Tomas* alakban okleveleinkben rengetegszer fordul elő (Kovács, Ind.; MELICH: NyK. XXXIV, 48; GALAMBOS L.: MNyTK. 64. sz. 41—2). Érdekes e keresztnév eredete: az arameus ܬܡܐܬ 'iker' szó görög nyelvterületen egybeesett a Θωμάς görög férfinévvel (<θανμάσιος 'csodálatos') s így az újszövetségi görögség révén a görögben gyakori férfinévvé lett (vö. W. BAUER, Gr.-d. Wb. zu den Schriften des NT.; PAPE—BENSELER, Wb. d. griech. Eigennamen). Innen került át a latinba *Thomas* alakban. A *Tamás* név régi magyar alakjai azonban csak 1427 óta mutatkoznak (Oklsz.), s így szörványunk a magyar hangtörténet kutatóját nem támogatja.

'Ιάγγος ('Ιάγγουλας, 'Ιάγκος, 'Ιαγκος) l. Χοννιάδης.

'Ιατζᾶς l. Γεϊτζᾶς 2.

'Ιέλεχ Árpád fejedelem fia, Ézeley atyja (X. század eleje).

A) 948/9—951/2.

B) *īēlēh*.

C) Árpád e fiának nevét a pestmegyei Üllő hn. tartotta fenn mai napig. GOMBOCZ a nevet egy X. századi keletturkesztáni kán-dinasztia *Ilik* ~ *Ālik* < *ēlik* 'uralkodó, fejedelem' névével s egy Ibn Fadhlan-nál feljegyzett kazár méltóságnévvel kapcsolja össze, melyet KUUN GÉZA *jelek*-nek olvasott, GOMBOCZ viszont *Ilik* ~ *Ilig*-nek olvas s az uigur *Ilik* ~ *Ilig* méltóságnévvel egyeztet. Ez a szn.-nek használt kazár méltóságnév maradt fenn szerinte tökéletlen átírásban KONST PORPH-nál, s fejlődése a magyarban ez volt: török **Ilīy*, **Eliy* > magyar **Ilēy* > *Illēy*, *Üllő* (MNy. XI, 436—7, ÖM. II, 95; vö. PAIS: MNy. XVII, 159; JAKUBOVICH: MNy. XVIII, 164—5; LIGETI L.: NyK. XLIX, 210; másképp, de helytelenül WERTNER M.: MNy. I, 326—7). PAIS DEZSŐ (MNy. XVII, 242—3) ezt a magyarázatot nem tartja kielégítő-nek, hanem — az evéssel összefüggő jellemneveknek az Árpád-családban való járatos voltára hivatkozva — a *Jelex*-nek, vagy *Jeley*-nek olvasott nevet a török *jā*-(*ji*-) 'essen, verzehren, genießen' ige -*l*: -*il* képző-vel alakult s szenvedő-ható értelmű igei származékából való -*χ* (-*h*) ~ -*γ* (-*g*) képzős *Jälüχ* ~ *Jälüy* 'ehető' igenevének tartja.

Akár GOMBOCZ, akár PAIS származtatása a helyes, egykorú magyar hangalakként mindenképpen *jeley*-et (esetleg *jeley*-et) kell felvennünk, mivel újabban LIGETI LAJOS (MNy. XXII, 80) rámutatott arra, hogy 'Ιέλεχ *īēlēh* kiejtésű névalakjának a kazár *jelek*-kel való pontos meg-egyezése az egyéb török nyelvekből ismert *ilik*, *ilk*, *ilig* alakokkal szemben nem véletlen eredménye, hanem onnan van, hogy ez a régi török eredetű szn.-ünk is j-török nyelvből való, s nem a bolgár-törökből.

D) Az átírás menete: magyar *j* = *ι* (ami utána következő magán-hangzó társaságában a közép görögben tökéletesen visszaadta az idegen-nyelvi *j* hangértékét), *e* = *ε*, *l* = *λ*, *e* = *ε*, *γ* = *χ* (l. II. rész 177. l. és Γενάχ, Εζελεχ).

E)—F) L. uo.

Ἱερόθεος bizánci szerzetes, kit mint Magyarország missziós püspökét a megkeresztelkedett Gyula hozott magával Bizáncból (948 körül). Személyére és magyarországi térítő működésére vonatkozólag I. MORAVCSIK Gy.: Szent István-E. I, 392—3, 399—402, 406.

A) 1057 után; nem sokkal 1118 után.

B) ἱεροθεος.

C) E szórvány tehát egy bizánci ember szokványos görögkeleti szerzetesi neve, melynek a magyar hangtörténethez semmi köze sincsen. Onomastikonomba csak magyarországi szereplése miatt került bele.

Ἰλόκης Újlaki Miklós, macsói bán, Bosznia királya, erdélyi vajda stb. (XV. század).

A) 1463—1490.

B) ἰλόκ'is; Εἰλόκης: ua.

C) Már MISKOLCZI GYULA (HadtörtKözl. XIV, 574) utalt arra, hogy ez az 1448-i rigómezei csata leírásában említett magyar hadvezér LAON CHALK-nál, — ki a csatáról szemtanútól, mégpedig magyar ember-től(?) értesült, — Újlaki lehetett. Újlaki Miklós családi nevének régi hangalakját vizsgálva a régi valkómezei, ma szerémségi Újlak régi névalakjaiból kell kiindulnunk. Ez a hn. 1246 és 1331 között Vylók, Wilok, Vyloc és Uilok formában, tehát *ūilok* hangalakban mutatkozik okleveleinkben (CodDipl. V/3, 151, VII/3, 29, 61, VIII/2, 140, VIII/3, 521; MNy. XXIV, 194). Viszont már 1343-tól kezdve Vylak, Wylak alakban, tehát *ūilak* hangalakban szerepel (CsÁNKI II, 277, 288). A hn. hangalakja tehát a magyarban *ūilok* > *ūilak* szabályos fejlődést mutat. A hely neve viszont ma *Ilok*. Ennek magyarázata abban a körülményben van, hogy a Szerémség területén a X. század óta lakó magyarság közé az 1389-i rigómezei ütközet után a Balkánról szerbek telepedtek be. Az itt talált régi magyar helynevek közül a régi magyar *Ujlok* nevet is nyelvük szelleméhez alkalmazták ezek a bevándorolt szerbek, s az a szerbben *Īlok* lett, s így került vissza a magyarba a XVIII—XIX. század határán (MELICH, HonfMg. 77—8, 138—9, 168).

A régi valkómezei *Ujlak* vár az *Ujlaki* család szerém- és valkómezei birtoktörzsének főhelye volt, s a család innen vette nevét is (vö. CsÁNKI II, 261, 277). Maga a szórványunkban szereplő *Ujlaki* Miklós okleveleinkben 1441—1471 között mindig latin Nicolaus de Wylak ~ Vylak néven szerepel (HazOkm. IV, 331, 332, 424, V, 268; BánffyOkl. I, 640, II, 69; HéderváryOkl. I, 221, 232, 235, 236, 251, 274, 365; ZichyOkm. VIII, 623, 625, X, 3, 285, 300, 325, XI, 15, 253; CsákyOkl. I/1, 396; KárolyiOkl. II, 326, 364; PodmaniczkyOkl. I, 45). Így bizonyos, hogy nevének egykorú magyar alakja *Ujlaki*, hangalakja *ūilaki* volt. Tehát arra kell gondolnunk, hogy LAON CHALK tudósítójától egy szerb *Īloki* névalakot (ejtsd: *īloki*) hallott, s ezt írta át.

D) Szerb *ī* = *ι* és *ei*, *l* = *λ*, *o* = *ο*, *k* = *κ*, *i* = *ι*.

E) Az *-i* végű szó görögösítése szabályosan az *-η*-val jelölt *i* hang jele után írt *-ς*-val történt.

F) Ragozása klasszikus.

Ἰωάν II. Terterij György bolgár cár seregének magyar vezére (1321 táján).

A) 1355—1383 között.

B) *inās*.

C) Mivel sem a szóbanforgó személyről, sem nevéről nem sikerült semmi közelebbit megállapítanom sem hazai, sem külföldi emlékekből és forrásokból, a szórvány egyelőre megfejtetlen. Legújabban GALAMBOS LÁSZLÓ (MNYTK. 64. sz. 29, 44) felhívta a figyelmet egy a VárReg.-ban felbukkanó szn.-re, mely kétszer *Ina*, egyszer azonban *Iuan* alakban fordul elő, s amelyet a *Joannes* névvel összetartozónak tart. Ha a további kutatások kiderítik, hogy a régiségben valóban volt *Ina* írású, *ina* hangalakú keresztnévünk, az 'Ivāc szórványt e név pontos görög feljegyzésének tekinthetjük.

'Ιουπερέκιν (τό) helység, mely egyházjogi szempontból a máramarosi, körtvélyesi monostor hegumenjének alárendelt egyházközség volt (vö. GÁLDI L.: DocVal. 418—21).

A) 1391.

B) *jumberēkin*.

C) A szórványt feljegyző görög oklevélnek 1494/1721-i, II. Ulászlótól megerősített átírása a 'Ιουπερέκιν helyén *Berzava* hn.-et ad. (Ez a hn. a szláv **Berzovo* ~ **Berzova* 'Birkenort' hn.-típusba tartozik, vö. VASMER 127, 151.) Ez a hamisítás valószínűleg a nagy birtokszerző Drágfi-család terjeszkedési törekvéseivel függ össze (vö. 'Αρτοούριον C) a.). A szórványunkban rejlő magyar hn. kihüvelyezésére HUNFALVY PÁL (Az oláhok története II, 29, 209) után elsőnek PETROV ELEK tett kísérletet (Turul XXXIX, 24, Издание Культурнопросвѣтѣльнаго Общества имени Александра Духовича въ Ужгородѣ 30. Užgorod, 1927. 10), s találgatása közben *Somberek*, *Zsomberek*, *Zsumberek* vagy *Zsámberék* hn.-eket vetett fel, de kijelentette: nem tudja, hogy ez a hely hol volt. Legújabban GÁLDI LÁSZLÓ (i. h. 420) rámutatva arra, hogy *Somberek* nevű helység csak Baranyában volt, elveti PETROV sejtését s egy 'petit bois au bord d'une rivière' jelentésű *Jóberek* hn. átírásának tartja szórványunkat. A *Berzava* alapján annyit sejthetünk, hogy a *berek* 'nyíres' lehetett. Amíg a további kutatás, melynek a *Berzava* és *Jóberek* helységek hollétének megállapításából kell kiindulnia, fényt nem derít erre a kérdésre, elfogadhatjuk GÁLDI feltevését, s egykorú magyar *jouberek* (vagy esetleg már *jōberek*) hangalak (vö. OklSz. jó és *Berettyó*, EtSz. *berek* a.) átírását kell látnunk benne.

D) Magyar *j = ι* (+ utána álló magánhangzójel), *ou (ō) = ov*, *b = μπ*, *ε = ε*, *r = ρ*, *e = ε*, *k = κ*.

E)—F) L. 'Αρτοούριον E)—F) a.

'Ιουτοτζάς Árpád fejedelem harmadik fia (X. század eleje).

A) 948/9—951/2.

B) *jutodzās*.

C) Ennek az Árpádfinak a nevét már KARÁCSONYI JÁNOS (Árpád és az Árpádok 143) helyesen azonosította a *Jutas* hn.-vel. A két nevet és összefüggésüket NÉMETH GYULA fejtette meg (HonfKial. 282, 287) a következőkben: a *Jutocsa* név a török *jut-* 'nyelni' ige 'inyenc, nyelni szerető' jelentésű származéka. *Jutocsa* e török nevének magyarra fordítása az *Ézelő* név, melyet unokaöccse viselt. A név végén levő *-a* becéző-

képző elhagyásával *Jutocs(i)* alakot kapunk (vö. *Levente* ~ *Leventi*, *Űrsa* ~ *Űrsü*, *Buda* ~ *Budu*), melynek az -s ~ -cs képzőváltakozás révén szabályosan felel meg a *Jutas* alak. (Másképp, de helytelenül: VÁMBÉRY, A magyarok eredete 156). — KONST PORPH tehát *jutotšá* magyar hangalakot írt át.

D) Magyar *j* = *ι* (+ utána következő magánhangzójel), *u* = *ου*, *t* = *τ*, *o* = *ο*, *tš* = *τζ*, *ä* = *ä* (melyen a hangsúlyjel a magyar szó végét jelzi).

E) A görögösítés, mint -a végű szavainknál általában látjuk, szabályosan -ς-val történt.

F) Az 1. minta szerint, azonban az acc. szóvégi -v-je megmaradt.

Ἰστορογεῖτονες l. Ἰστρος.

Ἰστρος a Duna (Ister) klasszikus görög neve, melynek használata a IX—XV. században már archaizáló értelműnek tekinthető.

A) A Duna archaizáló Ἰστρος nevének a IX—XV. századi bizánci forrásokban a magyarországi eseményekkel kapcsolatos előfordulási helyeit összegyűjtve l. GRÓNÍ 85—6. Ugyanott l. a παρίστρος, ὑπερίστρος és Ἰστορογεῖτονες görög származékokat is.

B) *istros*.

C) A folyamnak ez a thrákoktól átvett neve (vö. Δανούβιος C) a.) a magyar hangtörténetet nem érinti. — L. még Δανούβιος.

Ἰωάνιος l. Ἐρδέλης.

Ἰωάννης 1. Thallóczi János, vránai perjel, Belgrád kapitánya 1440-ben.

A) XVI. század.

B) Ἰωάννης ὁ Βρανάς: *ioānis o vranās*.

C) A görög szórvány jelentése: «vránai János», s ez a görög megjelölés körülbelül megfelel a magyarországi latin «prior de Aurana, prior Auranae» kifejezéseknek (vö.: BánffyOkl. I, 414; ZichyOkl. V, 338, X, 182; PodmaniczkyOkl. I, 346).

Mint az Ἐρδέλης címszó Ἰωάνιος függelékének tárgyalásánál láttuk, a magyar János keresztnév XVI. századi magyar írásformája már *Janos*, hangalakja pedig *jānoš* volt. Viszont az Ἰωάννης név már a koiné görögben is igen elterjedt volt (vö. W. BAUER, Gr.-d. Wb. zu den Schriften des NT.) s tovább élt a közép- és újjörögben is. Tehát a szórványnak ez a része nem támogatja a magyar nyelvész munkáját.

A szórvány Βρανάς eleme nem más, mint a délszláv *Vrana* hn.-ból képzett 'vránai' jelentésű görög melléknév. A *Vrana* hn. ilyen alakban ugyan még 1227-ben is előfordul okleveles anyagunkban (CodDip. III/2, 104), de a Βρανάς görög melléknév képzése világosan mutatja azt, hogy a szórvány nem a magyar *vránai* szó átírása. A Βρανάς név egyébként a közép- és újjörögben elterjedt család- és szn. (vö. VASMER 121, 224).

2. L. Χονριάδης.

Κάβαροι kavarok: a kazár uralom ellen fellázadt és a magyarsághoz csatlakozott néptöredék (IX. század).

A) 948/9—951/2.

B) *kāvari*.

C) A szórványunkban feljegyzett név alkalmilag nyert neve annak

a három törökfajú törzsnek, melyek valószínűleg vallási okokból a kazár népközösségből kiválva az etelközi magyarsághoz csatlakoztak. A három törzsnek (melyek közül legalább az egyik *kaliz* volt) közös *Κάβαροι* neve az Admonti Évkönyvekben latin *Cowari* alakban, egy hont- és egy nyitrai megyei helység régi okleveles előfordulásában pedig *Koar*, *Kuar*, *Kuari*, *Koarch* alakokban maradt ránk. Ezt az alkalmi népelnevezést VÁMBÉRY észrevétele nyomán NÉMETH GYULA fejtette meg. Összekapcsolta az oszmánli, nogaj *kaba* 'kövér, dagadt', oszmánli *kabar* 'hólyag', kazáni, csagatáj *kabar* 'felemelkedni, felfúvódni' és az ujjur, csagatáj *kop-* 'felemelkedni'; felkelni, fellázadni' szavakkal, s ezt a 'fellázadó' értelmű népnevet beállította a valamely nép életének döntő eseményével kapcsolatos nevek egyik, 'engedelmeskedő — fellázadó' jelentésű csoportjába. NÉMETH a török *a ~ o* váltakozás alapján egy török *kabar ~ kobar* alakpárt látszik feltételezni, s ezek magyar fejleményének tartja a **kavár ~ kovár* alakpárt. A magyar *kavár ~ Kuar* alakpár magyarázó analógiáiként a *szavárdi ~ Zuard*, *Teveli ~ Tuel* alakpárokat hozza fel.

A *Κάβαροι* szórvány tehát egy ómagyar *kāvār(i)* szabályos átírása.

D) Magyar *k = x*, *ā = a*, *v = β*, *ā = α*, *r = ρ*, és az esetleges szóvégi *i* (vö. a *Kuari*, *Koary* hn.-alakokat s a tót *Kovarci* képzést, melyek mind arra vallanak, hogy a magyar szóban lehetett népnevekben is előforduló ómagyar *-i* szóvégi magánhangzó) = *oi* (mely a középgörögben *i*-nek hangzik).

E) A görögösítés a népneveknél szokásos plur. nom.-i *-oi* végződés-sel történt, mely esetleg egyúttal szabályos átírása is volt a magyar szó végén levő álló *-i*-nek.

F) A 3. a) minta szerint.

Irodalom: MELICH: MNy. XXIV, 246, HonfMg. 357; NÉMETH Gy., HonfKial. 38—9, 77, 235—7, 319—20; PAIS D.: MNy. XXIX, 56; GYÓNI M.: MNy. XXXIV, 86—96, 159—68.

Καλαμάνος 1. Kálmán, Bizáncban élő magyar herceg, Kilikia helytartója (XII. század).

A) 1180—1183; 1204—1206 után, esetleg 1220-ig; XII. század; XII. század.

B) *kalamānos*.

C) Azok a bizánci források, melyek ezt a *Καλαμάνος*-t említik, tulajdonképpen egy *Κωνσταντίνος*-ról beszélnek, «akit fiatal korában *Καλαμάνος*-nak hívtak». Viszont a magyar források közül a KépKrón. Álmos-ról, Kálmán királyunk öccséről, II. István nagybátyjáról mondja, hogy Bizáncba menekülve ott *Constantinus* nevet vett fel, s Makedóniában egy «civitas *Constantina*»-t alapítva oda gyűjtötte a menekült magyarokat (ScriptRerHung. I 442₂₄—443₄; a városra nézve vö. ΝΙΚ ΧΟΝ ΗΙΣΤ 706₁₋₄). Az a *Κωνσταντίνος ὁ Καλαμάνος* azonban, akiről a bizánci források beszélnek, s aki később Kilikia helytartójaként a *σεβαστός Δούκας* címet is viseli, minden valószínűség szerint Kálmán királyunk állítólagos fiának, a trónkövetelő Borisnak a fia, ki már Bizáncban született, s atyja mintegy legitimációként, állítólagos nagyatyja, Kálmán nevét adta neki, viszont bizánci neve — éppúgy, mint állítóla-

gos nagyatyja öccsée is — *Κωνσταντῖνος* lett (vö. HÓMAN, MT. I³, 365; ÖMOLV. 51).

A szórványban tehát a magyar *Kálmán* név XII. századi alakja van feljegyezve. Ez az Árpád-családban járatos, sokat vitatott eredetű név először *Kálmán* királyunk neveként tűnik fel. *Kálmán* egykorú pénzein hol mint COLUMBANVS REX, hol mint CALMAN REX, Kéz a inál «Qunwes *Kalman*», saját okleveleiben *Columbanus*, *Columanus*, *Colomagnus*, dalmáciai feliratokon s ottani okleveleiben *Collomannus*, *Colomannus*, a többi krónikákban és nem egykorú oklevelekben *Colomannus*, *Kolomannus* és *Calamannus* néven szerepel (vö.: MELICH: NyK. XXXIV, 22, MNy. II, 50; JAKUBOVICH E.: MNy. XXIII, 238). Ezt a nevet ASBÓTH OSZKÁR tévesen az osztrák *Koloman* védőszent, MELICH pedig szintén helytelenül az ír barát, szent *Columbanus* nevéből származtatja (MELICH i. helyek). Velük szemben NAGY GÉZA (Turul IX, 124) török *kal-* 'marad' ige *kal-man* 'maradvány' jelentésű származékának tartotta a nevet. Több-kevesebb határozottsággal az ő nézetét vallják azok a nyelvészek is, akik újabban foglalkoztak e névvel (JAKUBOVICH E. i. h.; RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ: MNy. XXV, 127; PAIS D. uo. 128). S valószínű is, hogy *Calman*, *Kalman* alakból kell kiindulnunk, s a többit csak christianizálásnak és latinosításnak kell felfognunk. Sőt, ha — szem előtt tartva *Καλαμάνος* szórványunkat — a király pénzein mutatkozó *Calama* alakot nem tekintjük MELICHHEL íráshibának, s a latinosító végződések elhagyásával felsorakóztatjuk a háromszótagos *Calaman-*, *Coloman-*, *Columan-* névalakokat, s ezeket összevetjük az OklSz. *Kalaman* adatával, akkor a *kálmán* hangalak mellé a XII. században még bizvást feltehetünk egy háromszótagú *kálāmān* hangalakot is (vö. *kalamár* ~ *kal-már*), s szórványunkat ez utóbbi szabályos átírásának tekinthetjük.

D) Magyar *k* = *κ*, *a* = *α*, *l* = *λ*, *ā* = *α*, *m* = *μ*, *ā* = *ά* (a hangsúlyjel egybeesik a magyar hang hosszúságával), *n* = *ν*.

E) Mint -*n* hangra végződő szórványainknál általában, itt is -*os*-szal történt a görögösítés.

F) Klasszikus.

2. *Καλαμάνος*.

A) 1204—1206, esetleg 1220-ig; 1282 után.

B) l. fentebb.

C) Ezt a *Καλαμάνος*-t DARKÓ JENŐ — nézetünk szerint alaptalanul — *Kálmán* fiának, *Boris*nak tartotta (BZ. XXXV, 383). A forrásokban mutatkozó életrajzi adatok e feltevés ellen szólnak, de azt sem engedik meg, hogy ezt a *Καλαμάνος*-t az 1.-vel azonosítsuk, vagyis *Boris* fiának tartsuk. Kétségtelennek csak annyi látszik, hogy ez is a török, illetőleg magyar eredetű *Kalamán* nevet viselte.

3. II. Johannes Asen bolgár cár (1218—1241) és Mária, II. Endre leányának fia, ki 1241-től 1246-ig mint bolgár cár uralkodott.

A) 1243; 1261—1282 között; 1282 után; 1313 táján.

B) *Καλλιμάνος*, *Καλιμάνος*: *kalimānos*.

C) Mivel a szórványunkban szereplő bolgár cár II. Endre királyunk unokája, feltehető róla, hogy nagybátyjának, a magyar *Kálmán* hercegnek nevét viselte. Utána a XIII. század folyamán még egy bolgár

cár uralkodott (1257—1258) ezen a néven (vö. GEORG AK CHRON 152₄₇₁₀). Mivel pedig a név ilyen alakja 1492-ben az oláhban is felbukkan *Căliman* formában, s ezek az alakok a XIII. századra feltételezhető *Kalamán* > *Kálmán* fejlődési sorból kiesnek, a magyar név idegen nyelvi alakulásainak kell tartanunk ezeket a formákat. (Másképp NAGY GÉZA i. h.; RÁSONYI NAGY i. h.)

Καλής harka, Bulcsú apja (X. század eleje).

A) 948/9—951/2.

B) A forrásban először τοῦ *Καλή* népies genitívus, másodszor pedig τὸ *Καλή* szerepel. Mindkét alak kiejtése: *kalī*.

C) A szórványban Vérbulcsú harka apja szerepel, ki szintén ezt a méltóságot viselte. Maga KONST PORPH figyelmezteti olvasóit, hogy a *Καλή* tulajdonnév, ellentétben a *καρχᾶς*-szal, mely méltóságnév. KONST PORPH e helyéből kiindulva PAIS DEZSŐ (MNY. XXV, 121—4) kimutatja, hogy Vérbulcsú egykori szálláshelyén sűrűn mutatkozott a *Kál* hn. régi *Kálu* > *Kāl* > *Kāl* formákban. Ő a KONST PORPH-féle szórványból *καλή* nominativusi alakot következtet ki, melynek szerinte az akkori magyarban nyilván *Kali* felelt meg, s ennek lehetett egy ómagyar *Kálu* változata is. Az így kimutatott szn.-et és hn.-et PAIS NAGY GÉZA (vö. Turul IX, 124) nyomán maga is a török *kal-* 'marad' igéből származtatja, csak hogy nem okvetlenül 'maradék' jelentésű igenévnek fogja fel, hanem a törökben mutatkozó *Kal* szn.-alakokra való hivatkozással a szn. török eredetijéről feltételelesen a *kal-* ige egyes második személyű felszólító alakját is felveszi, mely a magyarban analógiás úton kapott *-i* ~ *-u* szóvégi magánhangzót.

Ennek a szórványnak az értelmezésére magam is tettem már kísérletet (MNY. XXXIV, 86—96, 159—68). Fejtegetésem foglalatosa: Vérbulcsú apját a magyar hagyomány Bogát néven emlegeti. Ennek látszólag ellene mond KONST PORPH ADM 175_{14—16}: Ἰστέον ὅτι ὁ Βουλτζῶνς ὁ καρχᾶς ἐστὶν ὁ νῖος τοῦ Καλή τοῦ καρχᾶ καὶ ὅτι τὸ μὲν Καλή ἐστὶν ὄνομα κόριον τὸ δὲ καρχᾶς ἐστὶν ἀξίωμα. Mindenekelőtt a KONST PORPH említette tulajdonnév konstantinosi nominativusát kell kihüvelykeznünk. PAIS tévesen következtet ki *καλή* nominativus-alakot. Ugyanis a vulgáris középgörög nyelvben — melyet KONST PORPH idegen nyelvi névátírásaiban irányadónak kell vennünk — *-η* végű himnemű nominativus elképzelhetetlen abban az esetben, ha az átvett idegen név görögösítve van. A mai újgörögben is csak a nem görögösített jövevényszók szerepelnek *-η* himnemű nominativusi alakban (pl. *ντελή* nominativusi *-ς* nélkül nem más, mint a változatlanul hagyott *deli* török szóalak, vö. THUMB 47). Azt pedig, hogy KONST PORPH az *-i* szóvégi magánhangzós alakokat nem tartotta görögösíthetetlen, szokatlan névalakoknak, hanem a vulgáris középgörög nyelvszokáshoz képest szabályosan *-ής* végződéssel görögösítette, láttuk már az Ἀρπαδής címszó tárgyalásánál (vö. még *Καρή(ς) Ε*) a.). Éppen ezért alapos okunk van arra, hogy a szórvány első előfordulása: a τοῦ *Καλή* τοῦ καρχᾶ szerkezet KONST PORPH nyelvében feltételezhető nominativusi alakját így képzeljük: ὁ *Καλής* (olv.: *kalīsz*) ὁ καρχᾶς. Már régi megfejtési kísérletemben utaltam arra, hogy Bogát fiát, Vérbulcsút egy XVI. századi csehországi

héber nyelvű forrás גולצקי : *golcki* néven említi, melyben a *-ki* végződés már szláv eredetű (vö. KRAUSZ S. : *KelSz.* I, 275 kk.). A német források *kolc* néven emlegették a *kaliz* nevű magyarországi népelemet. Itt tehát arról van szó, hogy két forrás apa és fiú megjelölésére *Bogát*, illetőleg *Bulcsú* szn.-ük helyett annak a népelemnek *kalisz* ~ *gole* (= *kolc*) nevét használja, melynek vezető méltóságát, a harka méltóságot viselték. Tudvalevő ugyanis, hogy az arab források az etelközi magyarságnak mindig csak két vezető méltóságát említik: a *kündü*-t és a *gyulá*-t. A harmadik főméltóság, a *harka*, csak a kavarok csatlakozása után, a honfoglalás után jelenik meg, éppen KONST PORPH említett helyén. Két ismert viselője: *Kalisz*-Bogát és fia, a *gole* Bulcsú. Ez a *harka*-méltóság nem lehet más, mint a jórészt *kaliz*-okból álló kavarok vezéri méltósága. A kavarokról t. i. KONST PORPH határozottan állítja, hogy még az ő idejében is külön vezérük van a magyaroknál. Ennek a méltóságnévnek az emlékét éppen a PAISTÓL említett vidéken helynevek őrzik (*Harkány* stb.). S az is kétségtelen, hogy Bulcsúék szállástelepén nemcsak a *Kál* hn., hanem a *kaliz* ~ *kaluz* népnévből lett *Káloz* hn. is sűrűn fordul elő. KONST PORPH szórványának első: τοῦ Καλῆ τοῦ καρχᾶ helye 'Kalisznak, a harkának a...' jelentésű. A második előfordulás: τὸ μὲν Καλῆ pedig nem más, mint a fenti *Kalḥ* genitivus óvatos idézése τὸ-*val*. Márpedig ebből az óvatos kezelésből az látszik, hogy KONST PORPH — bármennyire határozottan állítja is, hogy a szóban levő név ὄνομα κώριον — a név jelentésével és szerepével nem volt teljesen tisztában. Feltevésem szerint KONST PORPH magyar informátorától valami ilyenféle kifejezést hallhatott: «a *kaliz* harka», s ebből értelmezett ő egy «*Kalisz*, a harka» jelentést. Különben nyilvánvaló, hogy a PAISTÓL a szállásterületen kimutatott *Kál* hn.-ek úgy függnék össze a harka személynevévé megtett *kaliz* népnévvvel, hogy maga e népnév is a török *kal*-marad' ige 'maradék' jelentésű származéka, mely a török népnévadás gyakorlatában meglevő ilyenféle jelentésű népnevek csoportjába bele is illik.

Igy érveltem 1938-ban. Azóta azonban KONST PORPH szórványainak beható tanulmányozása révén beláttam, hogy akkor tévedtem. Ha u. i. KONST PORPH ómagyar *kāl̥s* hangalakot hallott volna, ezt — következetes eljárásának megfelelően, — *Kalí̥so̥s*-féle alakká görögösítette volna. Kétségtelenül PAIS DEZSŐNEK ad igazat KONST PORPH következetesen alkalmazott eljárása a magyar nevek görögösítésében. KONST PORPH egykorú magyar *kāl̥i* hangalakú szn.-et hallott. Hogy ebben a tövégi *-i* hang teljes hangértékében hallható volt, azt az átírásának hangjelére tett ékezet bizonyítja, éppen KONST PORPH gyakorlatának megfelelően. (A *Xalí̥sioi* népnév megfejtésére tett kísérletem *גולצקי* ~ *Kalḥs* láncszemét el kell tehát ejtenem, s fel kell tételeznem, hogy a *גולצקי* alakban a *ג* romlás *כ* helyett. Ennek az egy láncszemnek a kiesése természetesen még nem jelenti egész megoldásom helytelenségét.)

D) Ómagyar *k = x*, *á = a*, *l = λ*, *i = ḥ* (a hangsúlyjel a magyar név utolsó magánhangzóján a tövégi *-i* hang meglétét bizonyítja, s egyben jelzi az olvasó számára a magyar név végét).

E) Az *η*-val átírt *-i* végű magyar nevek után megszokott *-s* görögösítő végződés.

F) A 2. a) minta szerint.

Καρή(ς) a hetedik magyar törzs (a IX. század végén).

A) 948/9—951/2.

B) karīs.

C) A Καρή szórványalak helyes Keri olvasására NAGY GÉZA (Turul XXVIII, 23) jött rá. E törzsnevet, melyet nagyszámú Kér hn.-eink őriztek meg, NÉMETH GYULA (HonfKial. 264—8) fejtette meg: a törökségben gyakori *kār* 'roppant nagy, óriás, [állat-]király' jelentésű közszó *Kārūi* deminutivuma szn.-ként és népnévként is gyakori a törökségben. A szórvány tehát NÉMETH szerint egy török eredetű, egykorú *keri* magyar hangalakú, tehát szóvégi magánhangzót is mutató 'óriás' jelentésű szó átírása (vö. még: uo. 135, 221, 232; JAKUBOVICH: MNy. XX, 20; MELICH, HonfMg. 359; R. NAGY L.: MNy. XXVII, 104; MIKOS J.: MNy. XXXI, 255—6).

D) Magyar $k = \kappa$, $\varepsilon = a$, $r = \rho$, $i = \eta$ (a hangsúly biztosítja az olvasót arról, hogy a szóvégi *-i* hang még a magyar szóhoz tartozik s benne világosan hallatszott).

E) Mint *-i* véghangzós szavainknál általában, itt is hangsúlyos *-ής*-szel történt a görögösítés.

F) Καλής C) alatt láttuk, hogy *-ῆ* végű genitivushoz csak *-ής* nominativusi alak képzelhető. Különben is ma már bizonyosnak tekinthető MORAVCSIK GY. megállapítása, hogy «a Konstantinos forrásául szolgáló feljegyzés összeállítója a törzsek neveit himnemű személyneveknek fogta fel és mint ilyeneket jegyezte fel» (NyK. L, 291). S nincs kizárva, hogy ebben az illető helyesen is járt el, hiszen maga a törzsneveket megfejtő NÉMETH GYULA is sajátos jelenséggként említi meg azt a körülményt, hogy a magyar törzsneveket nem igen találjuk meg későbbi nemzetségnevekben (HonfKial. 227). Tehát nemcsak a KONST PORPH-nál a törzsnevekkel birtokviszonyba állított *γενεά* szó vall arra, hogy itt a törzsnevek talán névadó szn.-ekből lettek, hanem az a körülmény is, hogy törzsneveinkből csaknem kivétel nélkül hn.-ek lettek. Márpedig a magyar névadásban igen gyakori jelenség az, hogy a változatlanul maradt szn. helynévül is szolgál. — Ragozása a 2. a) minta szerint.

καρχᾶς bírói szereppel járó magyar méltóság (IX/X. század).

A) 948/9—951/2.

B) karhās.

C) Ezzel a régi magyar méltoságnévvel PAIS DEZSŐ foglalkozott a legeredményesebben (KCsa. II, 357—65, MNy. XXXI, 270). PAIS a καρχᾶς nominativusból (a P kézirat t. i. véglegesnek hangsúlyozza szórványunkat) egykorú magyar *karχα* hangalakot következtet ki. A méltóság egykorú betöltőjének a krónikákban előforduló *Vérbulcsú* nevét PAIS bírói «vérkeverő» szerepére magyarázza. T. i. a törökségben van egy *gar-* 'kever, vegyít'-féle értelmű ige, melyből *-χα* képzővel alakult a török *garχα* ~ magyar *karχα* tisztségnév 'keverő, vegyítő' értelemben. Ezzel az ómagyar *karχα* alakkal a hn.-ekben fennmaradt *Harka* változat olyanformán függ össze, mint pl. a török *qum*, *qumaq*: **χumaq*-kal a magyar *homok*. Ugyanezt a vérkeverő bírói méltóságot látja PAIS a Szent László Decretumaiban szereplő *sarchas* bírónak általa *χarkas* ~

καρχας, esetleg harkas ~ harkás alakúra javított méltóságnevében, mely utóbbinak szóvégében török -qač képzőt lát s ezzel hozza összefüggésbe Harkács hn.-einket. Magam (MNY. XXXIV, 164—5) azt próbáltam bizonyítani, hogy ez a harka bírói szereppel járó méltóság a kavar-kalizok vezéri méltósága lehetett. — Mindenben elfogadva PAIS DEZSŐ megfontolását VÁMBÉRYNAK a török karga 'holló' szóval való magyarázatával szemben (MERED.¹ 172; vö. PAIS: MNY. XXVIII, 156), egykorú ómagyar hangalakul kārḡa-t veszek fel.

D) Ómagyar $k = \kappa$, $\dot{a} = \alpha$, $r = \varrho$, $\chi = \chi$, $\acute{a} = \acute{\alpha}$ (a hangsúlyjel a magyar szó végét jelzi) és

E) -ς görögösítő végződés.

F) Az 1. minta szerint, de az acc. -v-je megmarad.

Κασή(ς) a nyolcadik magyar törzs (a IX. század végén).

A) 948/9—951/2.

B) kasīs.

C) MELICH JÁNOS (HonfMg. 359—60) megfigyelése szerint ezt az ómagyar törzsnevünket a belőle lett számos Keszi hn. őrizte meg, mégpedig okleveleinkben Keszeŷ régi magyar hangalakban, valamint Kosihy < *Kesihy tót névalakban. Ez szerinte arra vall, hogy a magyar Keszi, másképp Kesző, Keszű név egy ómagyar *Keszeŷ-ből lett. Ugyancsak MELICH (MNY. XXV, 240—6) mutatott rá arra is, hogy az emlékeinkben mutatkozó Keseih, Kesceh magyar alakváltozatok is egykori szóvégi magyar -ŷ-re mutatnak. Ugyanitt közli már MELICH NÉMETH GYULA értesítését a Keszi név eredetéről, mely szerint az ómagyar *Kesziŷ, Keszeŷ a török kās- 'vágni' ige bolgár-török *kāsŷ 'das Stück' igenévi származékával függ össze, amely szó 'töredék, rész, darab, ág' értelemben a törökségben nemzetségnévként is előfordul (vö.: NÉMETH, HonfKial. 271; RÁSONYI NAGY L.: MNY. XXVIII, 104). Tehát a név eredete, régi magyar alakjai s tót átvételei mind arra vallanak, hogy a név egykori ómagyar alakja Kesziŷ ~ Keszeŷ volt.

Még SAJÓ SÁNDOR vetette fel azt a gondolatot, hogy szórványunk Keszi-nek olvasandó. Ezt az olvasást NÉMETH GYULA tette pontosabbá kesi olvasás ajánlásával, utalva arra, hogy a bizánciak a török és magyar szavakban a nyílt ε hangot gyakran α-val írják (vö. HonfKial. 135, 232). Ugyancsak NÉMETH GYULA (uo. 268—71) foglalta össze a Keszi név régi alakjaira vonatkozó vizsgálódásokat is abban, hogy a név XI—XII. századi emlékeinkben rendszeren Keszeŷ, e mellett Kesziŷ, Keszeŷ, Keszű és Keszűŷ alakban fordul elő. Szerinte tehát a név magyarázatánál nem egy Kesz alakból kell kiindulnunk, hanem ómagyar Keszeŷ > Kesző alakból, melyből a szintén igen régi Keszi alak úgy keletkezett, hogy a szóvégi -eŷ ~ -ō-t a nyelv kicsinyítő képzőnek érezvén, felcserélte egy másik képzővel, az -i-vel. Szerinte KONST PORPH egy Kesz, vagy Keszi névalakot írt át. NÉMETH tehát nem dönti el azt a kérdést, volt-e a KONST PORPH-tól feljegyzett névalakban szóvégi -i magánhangzó? (Vö. MORAVCSIK GY.: NyK. L, 291—2.)

NÉMETH GYULA eredményeit PAIS DEZSŐ egészítette ki (MNY. XXV, 298—9, XXXI, 53—4). A török kās- 'vágni' igének volt kāsŷ ~ kāsű származéka is. Ez élhetett a X. század törökül beszélő magyarországi

népelemeinek ajkán, míg viszont az egykorú magyar kiejtésben a török *käsü* forma szóvégi -ü-je -i-vel helyettesítődött. Ezt a *Keszi* változatot jegyezte fel KONST PORPH, de ez a változat a török népelem beolvadása után nem maradt fenn, csak a magyarrá lett *Keszey* alakulat élt tovább. A XIV. századtól újra felbukkanó *Keszi* alak már csak ennek az egyik hangtörténeti fejleménye.

Ezt a megfajtást fogadva el, KONST PORPH szerintem is egykorú török eredetű magyar *kési* hangalakot írt át szabályosan.

D) Magyar $k = \kappa$, $\varepsilon = \alpha$, $s = \sigma$, $i = \eta$ (a hangsúly világosan arra vall, hogy a magyar szó végén KONST PORPH, illetőleg forrása világosan hallotta az -i hangot).

E) Szabályosan -ς-val.

F) A 2. a) minta szerint.

Κάστρον ὄρατον néven szerepel egy a Drávához közel épült dél-magyarországi vár, melyet Szolimán 1541-ben elfoglalt.

A) 1579—1595 táján.

B) *kāstron orēon*.

C) A szórvány magyarul 'szép várat' jelent, s így nyilván egy magyar hn. görögre fordítását kell benne látnunk. Lehetne gondolnunk a tolnamegyei *Széplak*-ra, de ez már távolabb van a Drávától, s nemcsak, hogy vár nem volt itt, de ebből az időből létezése sem mutatható ki okleveles anyagunkból. A szórvány tehát megfajtetlen.

Κελαδής előkelő magyar (1128 körül).

A) 1180—1183.

B) *keladīs*.

C) Szórványunkban kétségtelenül az okleveleinkben 1102-től kezdve szereplő *Keled* bácsi ispán, később horvátországi bán neve van feljegyezve (vö. HÓMAN, MT. I³, 355—6, 365). Okleveleinkben neve a következő alakokban szerepel: 1102: *Cladia* (SMIČIKLAS II, 10, vö. MNy. XX, 11), 1111: *Queletde* (FEJÉRPATAKY, Kálmán kir. okl. 44), *Quelet* (CodDipl. VII/4, 59), *Cledinus* (SMIČIKLAS II, 22, 24, vö. MNy. XX, 11), 1113: *Quelede* (FEJÉRPATAKY, Kálmán kir. okl. 62), 1124: *Cledinus* (vö.: NyK. XXXIV, 23; MNy. XX, 11). Okleveles anyagunkban ugyanez a név később sűrűn mutatkozik *Keled* alakban (1211: ÁrpÚjOkm. I, 123; 1234: uo. XII, 681; HazOkm. VII, 22—3; 1249: *Queled* CodDipl. V/1, 317; 1250: CodDipl. IV/2, 67; 1290: uo. 130, uo. VI/1, 66). E szn.-ból lett hn. kétszer fordul elő okleveleinkben *Keled* alakban: 1273, 1274: ÁrpÚjOkm. XII, 81, 130. Valószínűleg a *Keled* szn. latinositott alakja az okleveleinkben több személy nevéként mutatkozó *Cletus* név is (bizonyosan *Keled* névnek felel meg: 1291: *Cletus*: HazOkm. VI, 370; vö. még: *Cletus* egri püspök 1240: CodDipl. IV/1, 189, 190; 1271: uo. V/1, 155 és *Cletus* comes: 1244: uo. IV/1, 340—1, 1258 és 1276: ÁrpÚjOkm. VII, 481 és IX, 163). Krónikáinkban a név *Kelad* (ScriptRerHung. I, 189, 192, II, 34) és *Kele(e)d* alakban (uo. I, 285, II, 31, 61, 63, 139, 301) fordul elő, s krónikáink világosan utalnak a szn. német eredetére.

A felsorolt névalakok kettős: *Keled* ~ *Kelad* típusából világos az, hogy a szóban a második *e* hang a magyarban nyílt *ε*-nek hangzott

s ez a körülmény adott alkalmat a jelölés $e \sim a$ ingadozására. A Cladia, Cledinus, Queletde, Quelede névalakok viszont arra vallanak, hogy ezt a német eredetű nevet a magyar nyelvérzék *-di* deminutív képzős magyar névnek érezte (vö. JAKUBOVICH E.: MNy. XX, 10—1), és így a név egyben tanúnk arra a nyelvtörténeti tényre is, hogy a *-di* kicsinyítő képző, mely a XI. század végéig eredeti hangalakjában, intenzitással és sajáthanggal rendelkezve jelentkezik emlékeinkben, a XII. században már kezdi elveszíteni intenzitását s ezzel együtt sajáthangképzetét is (vö. LAZICZIUS GY.: MNy. XXVI, 28—9).

A név egykorú magyar hangalakja tehát *keledi* \sim *keledi* volt. Ezt

D) írta át Io KINN így: magyar $k = \kappa$, $e = \varepsilon$, $l = \lambda$, $\varepsilon = a$, $d = \delta$, $i = \eta$. T. i. a hangsúlyjel — az eddig tapasztaltak értelmében — a mellett tanúskodik, hogy Io KINN a nevet teljesen hangzó *-i* szóvégi, illetőleg képzővégi magánhangzóval hallotta.

E) S éppen ezért látta el végéles *-ής* görög végződéssel, melyből tehát az *ή* az *-i* hang átírásának, s csak a *-ς* számít görögösítésnek.

F) Klasszikus.

Κρησα (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. század).

A) 1002 előtt/1109.

B) *knīsa*.

C) Kétségtelen, hogy e szórvány a mai veszprémmegyei, balatonparti *Kenese* helység régi névalakjának feljegyzése. MELICH mutatta ki azt, hogy ez a hn. *Kanizsa* hn.-einkkel együtt a délszláv *kanędzε > kanēzε* 'princeps, dux, dominus' szó *-jε* birtokképzős melléknévi származékának nőnemű, hn.-ként is gyakran előforduló *Kneža* alakjából való. Az ószláv *kanędzε* 'Fürst' szóból képzett *Kanęžōje* (sc. *selo*) 'Fürstendorf' hn.-típus másutt is gyakori a szlávságban (vö. szerb-horvát *Knežja Vas*, macedon *Knežje*, középgörög *Πρωτοκνήζη* a. 1345). A renováció *Kinessa* névalakja, valamint e hn. későbbi, mindig *-š*-sel mutakozó alakjai *KNIEZSA* megállapítása szerint arra vallanak, hogy míg egyéb *Kanizsa* hn.-einket már akkor vettük át az itt lakó szlávoktól, amikor a magyar ejtés már tudott *zs*-re artikulálni, az azonos eredetű *Κρησα*, *Kinessa*, *Kenesa*, *Kenese* hn. korábban került át a magyarba, amikor nyelvünkben még nem volt *zs* hang, s az idegenből átvett elemekbeli *zs*-t hanghelyettesítéssel *š*-nek ejtették.

Egykorú magyar hangalakul MELICH is, PAIS is *knīsa*-t vesznek fel, tehát első szótagvégi *i* hanggal hangzót, mely *i* hang vagy a régiebb magyar *ē*-ből fejlődött, vagy ómagyar $\tilde{e} \sim i$ váltakozással magyarázható.

D) Magyar $k = \kappa$, $n = \nu$, $i = \eta$ (a hangsúlyjel egybeesik a magyar szóhangsúllyal), $\tilde{s} = \sigma$, $\tilde{a} = a$.

E) Nem volt szükség a szórvány görögösítésére, mert ez, mint *-a*-ra végződő semleges hn. elvileg magától beleilleszkedett a vulgáris középgörög *-a* végű egyenlőtlen szótagszámú semleges főnevek csoportjába.

F) Valószínűleg azonban csak névelője révén volt ragozható.

A sing. nom.-i *τὸν* (= *τόν*) névelő-alakra nézve l. *Γουττάρει* F) a.

Irodalom: MELICH J.: NyK. XXXIII, 317, MNy. II, 55, HonfMg. 130—6, 390; MIKOS J.: MNy. XXXI, 166—7; PAIS D.: MNyTK. 50. sz. 16—7; VASMER 221.

Κορβίτος l. **Χονιάδης**.

κορῶνα (ή) a magyar szent korona (XVI. század).

A) 1529.

B) *korōna*. Ugyanez a kiejtése a rossz helyesírású *κωρῶνα* alakváltozatnak is, mert e korban már régen nem volt kvantitáskülönbség az *ω* és *ο* kiejtése között.

C) E szó története következőképpen alakult: A klasszikus görög nyelvben a *κορῶνη* (ή) szó általában 'valami meggörbítettet' jelentett, s ez a főjelentés így oszlott meg: 1. (kapuzörgető, íj, eke) meggörbített vége, ajtógyűrű; 2. (görbe) hajófar; 3. karima; 4. átvitt értelemben: vége, betetőzése, koronája valaminek. Ez a szó *corōna* alakban és 'στέφανος, koszorú' értelemben átment a latinba. Majd a középkori és vulgáris görög nyelv *κορῶνα* (ή) alakban, 'στέμμα, διάδημα' értelemben visszakölcsonőzte a latinból. (Vö. minderre nézve: MENGE, BAILLY, SOPHOKLES és BOISACQ görög szótárait, valamint a *Μέγα λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*-t s. v.) A magyar *korona* szó, mely már a XIV. század közepén, a Königsbergi Töredékben előfordul, majd *koronáz* származéka a XV. század második felében s *koronarol* alakja 1547-ben már oklevélben is felbukkan, a középlatin 'koszorú, korona' jelentésű *corōna* szó átvétele (BÁRCZI GÉZA, MSzófSz.; OklSz.; BARTAL, MorszLatSz.). A hódoltság korában a magyar szó *korōna* és *kōrōna* alakban, 'korona' jelentésben átment az oszmánli-törökbe is jövevénytűként (FEKETE LAJOS: MNy. XXVI, 262). Ezen oszmánli-török hangalakokból joggal következtethetünk arra, hogy az egykorú magyar hangalak *korōna* lehetett, a latin kiejtés akkor még élő hatása alatt.

D) Magyar *k = z*, *o = o* (rossz helyesírással *ω*), *r = ρ*, *ō = ó* (a hangsúly egybeesik a magyar *o* hang hosszúságával), *n = v*, *a = α*.

E) Görögösítésre a görög-latin eredet miatt nem volt szükség.

F) A 6. a) minta szerint. Acc.-a -*v*-vel és -*v* nélkül is előfordul.

Κορσάνης l. **Κορσάνης**.

Κορυτοιγέρματ(ος) a negyedik magyar törzs (a IX. század végén).

A) 948/9—951/2.

B) *kurtujérmat(ος)*. MORAVCSIK GYULA hívta fel a figyelmet arra, hogy a MHK.-ban s a bonni kiadásban levő *Κορυτοιγέρματον* nem tekinthető alakváltozatnak, csupán kiadási hibának (MNy. XXIII, 263, NyK. L, 288).

C) A törzsnév egykorú hangalakjának megállapításához az etimológiai kutatás eredményeinek figyelembevétele segít bennünket közelebb. A törzsnév *Κορυτον*-előtagját PAIS DEZSŐ (MNy. XVIII, 31) a török *kurt* ~ *kurd* 'farkas' szóval egyeztette, s ezért SZABÓ KÁROLYLYAL és NAGY GÉZÁVAL szemben *Kurtu*-nak olvasta (vö.: MORAVCSIK GY.: MNy. XXIII, 263; NÉMETH GY., HonfKial. 233). Ez a megfejtési kísérlet azonban nem lehet helytálló azért, mert az összetett törzsnév *Κορυτον*-előtagját nyilván nagyszámú *Kürt* hn.-eink őrizték meg, mint ahogyan az összetett törzsnév utótagját, a -*γέρματον* névelemet *Gyarmat* hn.-eink tartották fenn (vö. MELICH J., HonfMg. 358).

NÉMETH GYULA világított rá arra, hogy a magyar *Kürtgyarmat* törzsnév — mint ez éppen a *Kürt* és *Gyarmat* hn.-ekből következik — két törzsnévnek, a *Kürt*-nek és a *Gyarmat*-nak összetételéből keletkezett. A törökségben gyakori eset volt, hogy két törzs egyesült, s névül a kettenük egyesített nevét vette fel (HonfKial. 18, 249—50). Éppen ezért a *Κουρτου-* névelemet *kürtü*-nek olvassa, s egy jéniszjevidéki török népnek a török *kürt* 'hólavina' közszóból lett *Kürt* névvel egyezteteti, mely nép kimutathatóan kapcsolatban állt a honfoglaló magyarsággal. A török köznévből lett törzsnév jól beleillik abba a török névcsoportha, mely 'Eső-hó, Hótömeg, Jégtömeg' stb. neveket mutat. Személynévi használatát összetett török nevek előtagjaként R. NAGY LÁSZLÓ bizonyította (MNY. XXVIII, 104—5).

A törzsnév másik elemét, a *-γεράτων*-t NÉMETH GYULA *Gyermat(u)*-nak olvasva egy magyar *Gyormat* > *Gyarmat* név szabályos változatának tartja. Ezt is a törökből magyarázza s j-török **jormaty*, bolgár-török **d'jormaty* 'fáradhatatlan' participiális jelentésű származéknak véli a török *jor-* 'elfárasztani, elfáradni' igéből. E név — mely egy 'Erő, Erős, Támadásra-kész ~ Fáradt, Kimerült' jelentéskörű népnévcsoportha szépen beleillik, — valóban megvan *Jurmaty* alakban mint törzsnév a baskiroknál is, amint erre már PAULER GYULA is hivatkozott. A baskir *Jurmaty* egy magyar *Gyormatu* alak szabályos megfelelője (HonfKial. 232, 253—5).

Az összetett törzsnév egykorú magyar hangalakjának megállapításánál a legnehezebb kérdés az: volt-e a két névelem végén magyar szóvégi magánhangzó? Ha ennek eldöntését a kikövetkeztethető görög nominativusi alakból kiindulva kíséreljük meg, újra azt kell mondanunk, hogy a KONST PORPH forrásául szolgáló feljegyzés összeállítója a törzsek neveit láthatólag hímnemű személynevekként kezelte. Éppen ezért a *Κουρτουγεράτων* gen.-ból vagy egy *Κουρτουγεράτος*, vagy — ha a feljegyzőnek is tudomása volt a törzsnév összetett voltáról — egy *Κουρτός Γεράτος* nominativusalakot rekonstruálhatunk (vö. hangsúlyeltéréssel MORAVCSIK GY.: NyK. L, 291—2), mely utóbbi nominativusalak -ος végződésével látszólag mindkét névelemben a magyar -ü és -u szóvégi magánhangzó feltételezése ellen szólna. Eddigi tapasztalataink azt mutatták, hogy a görög szórványok végére helyezett hangsúly kezesség csak a magyar szó végén hallatszó magánhangzó egykori meglétéről. Így a gen.-i alak másodéles hangsúlyjele arra vallana, hogy — legalább is a második névelemben — nem volt szóvégi magánhangzó.

Viszont, ha az első névelemből lett hn. régi magyar hangalakjainak tanúvallomását hívjuk segítségül, azt látjuk, hogy ezek közt nem egy *Kurtu* (olv.: *Kürtü*) alak van (vö. NÉMETH GY. i. m. 250). Ez tehát arra vall, hogy a török *Kürt* törzsnév a magyarban — bizonyára analógikus úton — -ü véghangzót kapott. Egykorú hangalakjául ezért *kürtü*-t vehetünk fel. A második névelem XII. századi okleveles alakjai (l. uo. 253) viszont már nem mutatnak ugyan szóvégi magánhangzót, de éppen a szó török hangalakja arra utal, hogy az a magyarba átkerülve -u véghangzóval *d'jermātu*-nak hangozhatott. Valószínűnek tarthatjuk tehát, hogy az összetett magyar törzsnév egykorú hangalakja

kürtüd'jermātu volt. (Másképp, de a kiadásbeli hiba miatt tévesen: GOMBOCZ Z.: ÖM. II, 88).

S ezt a feltevésünket — bár vele a kikövetkeztetett *Κουρτουγγέματος*, illetőleg *Κουρτός Γεματός* görög nominativusi alakok látszólagos ellenmondásban vannak — a görög szórvány vallomásával is megerősíthetjük. A magyar szóvégi magánhangzóknak a görög hangsúlyjellel való éreztetéséről szerzett eddigi tapasztalataink szerint a szórványnak *Κουρτουγγεματοῦ*, illetőleg *Κουρτοῦ Γεματοῦ* gen.-i alakban kellett volna KONST PORPH szövegében jelentkeznie. De már az *Ἀτελκούζον* szórványánál — melyben pedig nem is volt szó görögösítésről — azt látjuk, hogy míg a külön-külön jelentkező *Ἐτέλ* és *Κουζοῦ* elemek hangsúlyozásában KONST PORPH következetes maradt a magyar szóvégeknek a görög hangsúlyjellel való jelzésében követett szokásához, az összetételben a két névelem összeírásakor (*Ἀτελκούζον*) ez a szabály megtört. Ugyanígy a névelemek összeírása, a szóösszetétel okozhatja itt is a szabály megtörését. Ezért van jogunk a *Κουρτός Γεματός* nominativusalak feltételezésére. S ezért kell még rámutatnom arra is, hogy KONST PORPH a magyar törzsek felsorolásában minden valószínűség szerint azért is választotta a *γενεά*-val szerkesztett genitívus-sorozatot, mert ezek a -ς nélküli genitívusi alakok voltak számára a legalkalmasabbak a törzsnevek egy részében mutatkozó szóvégi magánhangzók lehető leghívebb átírására.

D) Magyar $k = \kappa$, $\ddot{u} = ov$, $r = \rho$, $t = \tau$, $\ddot{u} = ov$, $d'j = \gamma$, $e = \varepsilon$, $r = \rho$, $m = \mu$, $\acute{a} = a$, $t = \tau$, $u = ov$.

E) Láttuk, hogy tulajdonképpen a görögösítés hangjelölészavaró hatásának kiküszöbölésére tette KONST PORPH a törzsneveket gen.-ba. A kikövetkeztethető görög nominativusi alakban a görögösítés mindenestre — legalább is a második névelemnél — -ος végződés segítségével történt volna.

F) Képzeltető ragozása — akár *Κουρτουγγέματος*, akár *Κουρτός Γεματός* nom.-ból kiindulva — a 3. a) példa szerint történt.

Κουσανής Árpáddal együtt a magyarok főembere a honfoglalás előtt (895 táján).

A) 963—969.

B) *kusanis*. A szöveg 1838-i bonni kiadásában s a cod. Paris. gr. 1708 s. XVI. szövegében *Κουσανής*: *kursānis* olvasható ugyan, de MORAVCSIK GYULA (MŰ. XXVII, 84—9) kimutatta, hogy az A változat többi tizenegy kézírata és két régi szláv fordítás mind ρ nélküli alakokat őriztek meg, s a *Κουσανής* alak csak másolói hiba lehet.

C) *Anonymus* három ízben tesz említést Cundu fiáról, *Curzan*-ról s egyszer egy az ő nevét viselő várról (ScriptRerHung. I, 41₁₃, 95_{7, 10}). Az *Annales Einsidelnenses* sben olvassuk, hogy 904-ben a bajorok vendégül látták *Chussal* magyar vezért. DEÉR JÓZSEF (A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Bp., 1928. 22) a *Chussal* név szabályos hangfejlődése eredményének a mai *Kusaly* névalakot látja, s utal arra, hogy ilyen nevű helység van is Szilágy megye zilahi járásában. A *ventinus* krónikájában is szerepel egy *Cussal* nevű magyar király, akit HÓMAN (MT. I,³ 115) *Κουσανής*-szel azonosít (vö. MORAVCSIK, i. ért. 89).

Ezt a *Kovsánys* ~ *Cussal* ~ *Cursan* azonosítást PAIS DEZSŐ tette valószínűvé nyelvészetileg is (MNY. XXVII, 243, 3. jegyzet és ScriptRerHung. I, 95, 4. jegyzet) azzal, hogy magyar *Kurszan* < **Kusszan* < *Kuszan* fejlődést tételezve fel, a szó eredetét egy török *qysan* '(geierig) Geier; keselyű' névben jelölte meg, hivatkozva arra, hogy az azonos jelentésű *Kartal* nemzetségnév helyett egyszer *Korzan*-nem szerepel. — Szórványunkkal egykorú magyar hangalakul tehát *kusán*-t vehetünk fel.

D) Szórványunk az egykorú magyar *kusán* hangalak szabályos átírása: magyar *k* = *κ*, *u* = *ov*, *s* = *σ*, *á* = *ά* (a hangsúly a magyar szöveggel esik egybe), *n* = *ν*.

C) Az eddig tapasztaltak után kissé feltűnő az a jelenség, hogy az *-n* végű magyar név görögösítése nem *-ος*-szal, hanem *-ης*-szel történt. Feltűnő pedig azért, mivel nincs okunk sem *-i* szóvégi magánhangzó megvoltát, sem a szóvégi *-n* jésítettségét feltételezni. Hogy mi volt mégis az *-ης*-szel való görögösítés oka, ezt később, munkánk második részében vizsgáljuk majd (l. 193—4. l.).

F) A *Kovsánys* dat. tanúsága szerint a 2. a) minta ragozását követte. *κρᾶλης* 'király', a magyar királyok méltóságának neve.

A) 1002 előtt/1109; 1074/75; 1057 után; 1079 után; 1118; 1148; XII. század; XII. század; 1193 körül; 1185 után; késői újjörög átdolgozásban; 1282 után; 1456 után; 1461; 1453 táján; 1462 táján; XVI. század vége; 1517 után; 1570—1595 között; XVI. század.

κραλικός 3 végű melléknév: 'királyi': XII. század.

B) *κρᾶλης* kiejtése a XI—XVI. században: *krālis*. *κρᾶλ* alakváltozatról szó sem lehet. A veszprémvölgyi oklevél 1109-i megújított szövegének *κρᾶ* alakját GYOMLAY GYULA (AkNyelvÉrt. XVII/8, 10) és CZEBE GYULA (AkTörtÉrt. XXIV/3, 15) *κρᾶλ*-nak olvasták ugyan, de már DARKÓ JENŐ (EPHK. XLI, 258, 339) rámutatott arra, hogy ez a *κρᾶ* alak bizánci folyóírásbeli rövidítés, s *κρᾶλης*-nek kell olvasnunk. Ezt azóta ismételtén nyomatékosan hangsúlyozták (MORAVCSIK GYULA: AkNyelvÉrt. XXV/5, 35; GYÓNI 88). Utal az olvasáskülönbségre PAIS DEZSŐ (MNYTK. 50. sz. 3) is. — A *κραλικός* melléknév kiejtése a XII. században: *kralikōs*.

C) A *κρᾶλης* szó, — mely később mint a szerb uralkodók címe is sűrűn szerepel a bizánci forrásokban — a középkori görög írásos emlékekben legelőször éppen a veszprémvölgyi oklevél 1002 előttre keltezhető görög eredetijében, illetőleg a magyar szent korona 1074/75-re keltezhető feliratában, valamint Io SKYL 1057 után íródott történeti munkájának szövegében bukkan fel, éppen mint a magyar királyok méltóságának neve. A *κρᾶλης* azután a XI. század folyamán következetesen a magyar király címe, mely tovább él a XII. században is. A XIII. századtól kezdve a klasszicizáló stílusú bizánci szerzőknél a latin *rex*-nek megfelelő *ῥήξ* alak kiszorítja ugyan a *κρᾶλης*-t, de a vulgáris forrásokban — mint fentebb A) alatt láttuk — tovább élt a *κρᾶλης* egészen a XVI. századig, sőt megvan az újjörög nyelv szókincsében is. (Vö.: MORAVCSIK: AkNyelvÉrt. XXV/5, 35—6; GYÓNI 62; MELICH: MNY. IV, 25). Mivel a *κρᾶλης* cím Bizáncban csak később ment át a szerb fejedelmek jelölésére is (MORAVCSIK i. ért. 36, 158. j.), kétségtelennek látszik, hogy a görög a *κρᾶλης*

szóban a magyar *király* szó régi alakját vette át, vagyis a *κράλης* szó a görögben magyarból — esetleg szláv közvetítéssel — került jövevényyszó. Mivel azonban a bizánci görögben a szó *κράλης* alakban megmerevedve használatossá vált, rá a magyar *király* szó későbbi fejlődése semmiféle hatással nem lehetett. Elsőrendű fontosságú tehát itt a magyar *király* szó egykorú hangalakja, mely — esetleg szláv közvetítéssel — a bizánci görögbe átkerült. Az egykorú magyar hangalak megtalálásához a magyar *király* szó etimológiai származtatása segíthet hozzá. Erre nyelvészeink közül elsőnek MELICH JÁNOS (NyK. XXXII, 419—21, SzlávJövsz. I/1, 124—7, MNy. II, 55—6, IV, 24—9, V, 133—5, VI, 337—8, Honf. Mg. 275, Károlyi-E. 385—7) törekedett. Azokat a származtató kísérleteket, melyek szerint a szó a magyarba a szlávtság köréből került, a szlávba viszont a németből, legújabban PAIS DEZSŐ (MNyTK. 50. sz. 3—4) foglalta össze. A szlávok Nagy Károly *Karal*, *Karl* (*Charal*, *Charl*) formákban jelentkező s egy 'teljes erejében levő férfiú' alapjelentésű germán közszóból származó nevét valószínűleg **korl̥s* és **korl̥s* alapalakokban, *Caesar*: *Kaiser*-féle jelentésváltozással alkalmazták, s a 800 utáni időben történt a *Karl* > *Kral* szláv hangváltozás a *tort* > *trat* típusú liquida-átvetéses fejlődés keretében. MELICH is, PAIS is hangsúlyozzák, hogy a *király* szó a magyarba csak olyan szláv területről jöhetett, ahol az állam feje szintén *kral̥s* volt. MELICH kultúrtörténeti és jelentéstani vizsgálódásainak eredménye az a megállapítás, hogy a *kral̥s* szó nem lehetett köz-, illetőleg ósszlávkorai szó, sem pedig bolgárszláv szó, mert az óbolgár emlékek a görög βασιλεύς helyén mindig *cēsar̥s*-t, később *car̥s*-t adnak. Ez a keleti, görög kultúrkör államfő-neve; a nyugati, latin kultúrkör szláv népeinek (cseh, szlovén, horvát, lengyel) államfői lehettek *kral̥s*-ok.

Ennek a szószármaztatásnak egyik nagy nehézségére már MELICH maga rámutatott. Nagyon nehéz a német *Karl*, *Karal* szóból a szláv *korl̥* (olv. *korly*) -l'-végű alapalakot kifogástalanul megmagyarázva le-származtatni (MNy. IV, 28). A szlávból való származtatás másik nehézségét abban látom, hogy a szó, melyet 800 táján kellett a szlávoknak a németből átvenniök, a magyar nyelv számára forrásként számbajöhető szláv népek közül a cseheknél csak a X. században, de csak latin *rex* fordításban, a horvátoknál csak a XI. században, a szerbeknél és a lengyeleknél pedig még későbbben bukkan fel forrásszerűen igazolható módon (vö. MELICH: NyK. XXXII, 421) szláv uralkodókkal kapcsolatban, míg viszont magyar területen, illetőleg a magyar királyokkal kapcsolatban már 1000 táján feltűnik. A maguk uralkodóját forrásokból igazolható módon a szerbek jelölték e szóval a XII. században, de azok is a szót az intézménnyel együtt elismerten a magyaroktól vették át (MELICH: MNy. V, 133—5, VI, 338; PAIS i. m. 4). Stájer Ottokár 1300—1319 között keletkezett német krónikája is pl. csak a magyar királyt nevezi *cral*-, *grál*-nak, Ottokár cseh királyt ellenben *kunic*-nak mondja (VITÉZ RÉZ HENRIK: MNy. XXXV, 251).

Az átírás módját a MELICH és PAIS feltette egykorú magyar hangalakok alapján kell vizsgálnunk.

Az átírás alapszavában mindketten egykorú magyar szót látnak.

MELICH nyomtatékosan utal arra az általa felderített hangszabályra, hogy minden két mássalhangzón kezdődő jövevényszó eredetileg nyelvünkben is két mássalhangzóval kezdődött. A *király* szó is egy ideig *krāl*-nak hangzott szerinte nyelvünkben, ejtéskönnyítő segédhangzó nélkül (MNY. II, 55—6, IV, 24—6; vö. LOSONCZI Z., Az ómagyar nyelv jellemző sajátságai. Bp., 1930. 9, Szent István-E. II, 594). Az egykorú magyar szó végén levő mássalhangzó — a rossz *κράλ* olvasatra építő — MELICH szerint eredetileg *-l* volt. Tekintet nélkül arra, hogy a szláv *kralъ* a X. században a magyarban *krāl*-nak, vagy *krāl*-nak hangzott-e, valószínűnek tartja, hogy egy esetleges magyar *krāl*-, illetőleg *krāl*-ból a dunántúli nyelv *krāl* alakot formálhatott (MNY. IV, 28—9; vö. LOSONCZI: Szent István-E. II, 596). A szóvégi magyar *-l* előbbi magyar *-l*-ből fejlődött (HonfMg. 275). MELICH szerint tehát az egykorú magyar hangalak *krāl* volt. PAIS is hangsúlyozza a magyar alakban hangzó *ā* hosszúságát, azt azonban felderíthetetlennek tartja, hogy a görög *λ* magyar *l* vagy *l'* hangot képvisel-e. Ő tehát — mivel nem tud választani a rossz *κράλ* és a helyes *κράλης* olvasat között — *krāl* és *krāl'*, illetőleg *tővéghangzós krālī* és *krāl'i* egykorú hangalakokkal számol (i. m. 4—5).

«Hogy *κράλ(ης)* olvasandó, az a megújított oklevél *κρά* írásmódjából minden kétséget kizáró módon következik» (MORAVCSIK: AkNyelvÉrt. XXV/5, 35, 144. j.). MORAVCSIK a szóvégi *-(ης)*-t csak azért tette itt zárójelbe, mert a görög filológia így fejezi ki a rövidítésből feloldott kiolvasás eredményét. Az egyetlen helyes olvasat tehát a *κράλης*. És éppen ez az *-ης* görögösítő végződés adja kezünkbe a kulcsot a szó végén levő mássalhangzó jésítettsége kérdésének megoldásához. Az *-is*-nek ejtendő görögösítő végződés *-i*- hangjával akarta a görög átíró azt jelezni, hogy a szóvégi *-l* hangot a kiejtésben kissé palatalizálni kell. Vagyis más szóval *krāl*-t hallott, s ezért adta a szónak az *-ης* végződést, nem pedig az éppúgy kéznél levő *-os*-t vagy *-as*-t. Ha *tővéghangzós krālī* vagy *krāl'i* hangalakot hallott volna, a görögösítő *-ης* végződést éles vagy hajtott ékezzettel hangsúlyozta volna (vö. *Κατής*, *Κατής* stb.). Tehát akár magyar, akár magyarországi szláv szónak tekintjük is az átírásban ránkmaradt szót, egykorú hangalakul mindenképpen *krāl*-t, illetőleg *krāl*-t kell felvennünk. Ezt a feltevésünket támogatják az egyházi-szláv *kralъ*, a bolgár *kral'* és a szerb-horvát *krālј* alakok is. Ezekből származott pl. az újjörög *Κράλη* ~ *Κράλη* hn. (vö. VASMER 89, 135).

D) Magyar (illetőleg magyarországi szláv) *k* = *κ*, *r* = *ρ*, *ā* (ill. *ā*) = *á* (a rajta levő hangsúlyjel egybeesik az eredeti hang hosszúságával), *l'* = *λ* és a palatalizáltságot jelző

E) görögösítő *-ης* végződés.

F) Ragozása a 2. a) minta szerint.

Κρίσος Körös folyó (X. század).

A) 948/9—951/2.

B) *krīsos*.

C) A szórványban rejlő *Körös* folyónév eredetével és hangtörténetével MELICH JÁNOS foglalkozott kimerítően (MNY. II, 55—6, 99, XIX, 38 kk., XXI, 52, HonfMg. 24—5, 51—62), s az ő eredményeit veszik át

más nyelvészeink (GOMBOCZ, ÖM. II, 67; LOSONCZI Z.: Szent István-E. II, 594; PAIS D., MAN. 124, Magyar hangtörténet [egyetemi előadás 1938. I. f. é.]). MELICH a VI. századi JORDANES *Grisia*, a VII. századi RAVENNAI névtelen *Gresia*, a X. századi KONST PORPH *Κρίσος*, egy 1075-i oklevél *crys*, valamint ANONYMUS *cris* és *Crisius*, *Grisius* alakjaiból kiindulva megállapítja, hogy a folyónév a honfoglalás előtt a VI—VII. században itt élő népek nyelvében **gris* ~ **gres* hangalakú lehetett (-sz végződéssel!). Szerinte a folyónév ilyen úton került a magyar nyelvbe: dák **Gris* > latin *Gris* (+ -ia latinositó végződés) > keleti germán (gót, gepida) *Gris* > török (hun, avar, bolgár-török) **Kris* > ómagyar **Kriš*. Tehát a folyónév a honfoglalás előtti bolgár-törökségben még mindig -s (olv. -sz) hangra végződött. (*Gris*-ből, mint-hogy a török nyelvekben eredetileg g-n kezdődő szó nincs, **Kris* lett). A töröknyelvi **Kris* a maga -is (olv. -isz) szóvégével átkerülve a magyar nyelvbe, beleilleszkedett -űš ~ -iš végű szavaink közé, s minthogy hely- és vízneveink között igen gyakoriak voltak az -űš ~ -iš végűek, ez a török **Kris* könnyen válhatott az ómagyarban -iš végűvé. MELICH tehát az átírással egykorú ómagyar hangalakot *kriš*-ben állapította meg. Bizonyítását nagy mértékben támogatja az a körülmény, — amire szintén MELICH mutatott rá —, hogy a folyó erdélyi oláh *Crîș* és erdélyi szász *Kreisch* < *Krisch* nevei csakis ezen ómagyar *kriš* hangalak átvételeként érthetők.

D) Az átírás módja tehát ez: magyar $k = \kappa$, $r = \rho$, $i = \acute{i}$ (ahol a hangsúlyjel a magyar szóhangsúllyal esik egybe), $\acute{s} = \sigma$

E) -os görögösítő végződéssel.

F) A 3. a) minta szerint.

Κομάραν (ή) Komárom vára (1528 táján).

A) 1529.

B) *komāran*.

C) *Komárom* vár és város nevének eredetével és hangtörténetével GOMBOCZ (ÖM. II, 77) és MELICH (HonfMg. 387—8) foglalkozott. MELICH ANONYMUS alapján megállapítja, hogy *Komárom* nem honfoglalás előtt keletkezett hely, hanem Ketel fia, Oluptulma építtette. Régi neve *Kamár* > *Komár* alakban is előfordult, s mivel ilyen alakú régi szn.-ünk, valamint hn.-eink is vannak, MELICH lehetségesnek tartja, hogy *Komárom* magyar eredetű elnevezés a magyar *Kamár* > *Komár* szn.-ből, mégpedig e szn.-nek -n kicsinyítőképzővel képzett alakja a *Komárom*. A magyar *Kamár* > *Komár* szn. pedig lehet szláv *komarъ* 'szúnyog' köznévből lett szláv *Komárъ* szn. átvétele is, de lehet más eredetű is. MELICH a vár és város nevének régi okleveles és egyéb előfordulásai alapján a névalak következő fejlődési sorát adja: *Kamárin* > *Komárin* > *Kamárum* ~ *Komárun* > *Komáron* > *Komárom*. GOMBOCZ szintén szláv *komarъ* 'die Mücke' szóból származtatja hn.-ünket, azzal a hangtörténeti magyarázattal, hogy benne, mint többtagú szóban, az o a következő szótag hosszú á-ja előtt az ómagyar kor kezdetén hasonult: *komarъ*: *Kamarum*. (Másként magyarázza a hn. nyiltabb hangzóit a régi névalakokban KARÁCSONYI JÁNOS: MNy. IV, 174). Bennünket most a hn. hangalakjának későbbi, 1400—1600 közötti alakulása érdekel,

az átírással egykorú hangalak megállapítása végett. Az érintett korban a név körülbelül egyforma arányban két alakban szerepel: *Komarom* és *Komaron* alakban (vö.: BánffyOkl. II, 206; ZichyOkl. XI, 47, 90, 523—4; HéderváryOkl. I, 175, 209, 252, 268, II, 375—6; I, 468, 471, 476, 492, 512, 515, 522—5, 529, 570). Figyelembe véve még a város mai német *Komorn* és tót *Komárno* nevét, arra kell gondolnunk, hogy *komāran* kiejtésű szórványunk egykorú magyar hangalakja, mely az átírás alapjául szolgálhatott, — esetleg a török közvetítés révén, vagy az igen rossz helyesírású oklevél írójától eltorzítva — *komāron* lehetett.

D) Az átírás módja tehát: magyar $k = \kappa$, $o = \omega$ (az oklevél rendkívül vulgáris, sőt rossz görög helyesírása nem tesz különbséget o és ω között, mivel az akkori görög kiejtésben a két betű ejtésében valóban nem volt már kvantitásbeli különbség), $m = \mu$, $\bar{a} = \acute{a}$ (az eredeti szövegben a szórványon nem lévén ékezetet, ma azt már inkább ide helyezném; így egybeesik a hallott magyar \bar{a} hang hosszúságával), $r = \rho$, $o = \alpha$ (szokatlan hangjelölés a közvetítés vagy átírás hibájából), $n = \nu$.

E) Ez a nőnemű névelővel ellátott hn. egyáltalán nincs görögösítve, mint ugyanennek az oklevélnek hn.-ei általában görögösítenek (vö.: *Μοναχάτζι*, *Γηώρ* stb.). Ennek oka az, hogy a szövegező maga sem lévén görög anyanyelvű, nem érezte a leírt szó «barbár» voltát s ezzel együtt a görög nyelv együttesébe való beleillesztésének, vagyis görögösítésének szükségességét sem, másrészt pedig a lehető leghívebben akarta átírni a magyar hn.-eket, a levél gyakorlati célja miatt. (Vö. II. rész 188—9. l.).

F) Mint többi görögösítetlen nevünknel láttuk, e hn. is ragozhatatlannak tekintendő, mely legfeljebb névelőjének ragozásával volt a mondatba illeszthető.

κωρόνα (*κωρόνα*) l. *κορώνα*.

Λαδίσθλαβος l. *Βλαδίσθλαβος* l.

Λαδίσκλαος l. *Λαδίσλαος* l., 3.

Λαδίσλαος l. I. Ulászló magyar király (1440—1444).

A) 1478; 1487 után; 1519 után; 1590.

B) *ladīslaos*. A már teljesen újgörög, vulgáris helyesírást mutató *Λανδίσλαος* és *Λαντίσλαος* változatok ejtése: *landīslaos*. A rosszul átírt *Λαδίσλαος*: *ladīlaos* hibás névalak. Az 1590-i *Λαδίσκλαος*: *ladīsklaos* κ -jának magyarázatául megint a görög $-sl- > -stl- > -skl-$ kombinatórikus hangváltozás szolgál. (Vö. még *Βλαδίσθλαβος* D) a.).

C) *Ἀγνίζίλαος* C) alatt láttuk, hogy I. Ulászló királyunk neve okleveles anyagunkban mindig *Wladislaus* alakban fordul elő. Az *Ἀγνίζίλαος* C) és a *Βλαδίσθλαβος* C) alatt elmondottak után itt megállapíthatjuk, hogy címszavunknak mindhárom változata a középleatin *Ladislaus* név átírása, a harmadik alakváltozatban egy szóbelseji görög hangváltozással (latin $-sl- >$ görög $-σκλ-$). A szövégi $-laus$ görög $-λαος$ átírása teljesen szabályos a latin *Nicolaus* $<$ görög *Νικόλαος* mintája nyomán (vö. MELICH: MNy. XXXVII, 153).

D) Latin $l =$ görög λ , $a = \alpha$, $d = \delta$ (későbbi vulgáris helyesírással $\nu\delta$ és $\nu\tau$), $s = \sigma$ (görögösítve $\sigma\kappa$), $l = \lambda$, $a = \alpha$,

E) s a latin *-us* végződés szabályosan = *-ος*.

F) Klasszikus. GEORG KLON-nál a 3. a) minta szerint. — L. még *Ἀγγελῖλαος* 1.

2. Vetési László, magyar humanista (1469 körül).

A) 1427—1477 között.

B) *ladislāos panōhios*.

C) Ez a név nem más, mint Vetési László görögre fordított latin humanista-neve. Ahogyan Csezmicei János *Janus Pannonius* 'Magyarországi János, Magyar János' néven lett világhírű, éppúgy Vetési László humanista-neve *Ladislaus Pannonius* 'Magyarországi v. Magyar László' lett, s ezt Philelpho görög levelében görögre írta át. E név vizsgálata tehát szintén nem segíti a magyar nyelvészt a magyar *László* név hangtörténetének vizsgálatában.

3. II. Ulászló magyar király (1490—1516).

A) 1590.

B) *ladisklaos*.

C) Az *Ἀγγελῖλαος* 2. C) alatt kitűnt, hogy II. Ulászló királyunk névalakja okleveles anyagunkban általában *Wladislaus*, ritkán *Ladislaus*. Most tárgyalt szórványunk a hazai és a külföldi középlatinságban is általában elfogadott latin *Ladislaus* név görög átírása, a már többször említett szóbelseji görög hangváltozással. — L. még *Ἀγγελῖλαος* 2.

Vö. *Βλαδίσθλαβος*.

Λαντίσλαος 1. *Λαδίσλαος*.

Λανρέντιος 1. *Ἐντρεβάρ*.

Λεβεδίας a magyarok első *βοέβοδος*-a (IX. század).

A) 948/9—951/2.

B) *levedias*. MORAVCSIK GYULA kétséget kizáró érveléssel mutatott rá (NyK. L, 285—8) arra, hogy KONST PORPH ADM 169₁₆ *χελάνδια* helyett az eredetiben *Λεβεδία(ν)*-nak kellett lennie.

C) E szórványunkkal nyelvészeink közül JAKUBOVICH EMIL és PAIS DEZSŐ foglalkoztak a legeredményesebben. JAKUBOVICH (MNy. XIV, 229—30) megállapította, hogy a szórvány *-as* görög nominativusi végzetének elhagyása után maradó *Λεβεδι*-ben a görög *β-t v*-nek kell olvasni. A nevet a *Nemvaló*, *Nemvalód* szn.-ekkel, másrészt pedig a *lenni* igéből származó *Lende*, *Levente* szn.-ekkel hozván kapcsolatba, megállapítja, hogy a szórványunkban rejlő magyar szó is a *lenni* ige származéka, s egykorú hangalakja *levēdi* volt. Bizonyítékul e név megvoltára a dömösi prépostság 1138/1329-i adománylevelében előforduló *Lewedi* (vö. SzABÓ DÉNES: MNy. XXXII, 131) szolganevet hozta fel (vö. még MELICH, HonfMg. 6—7). Ez utóbbit PAIS *levedi*-nek olvassa, s szórványunk magyar alakjával, valamint a *Liūnti*-vel és *Leventé*-vel együtt a *leve*- igenévszó *-di* (~ *-ti*) képzős származékának tekinti. A *leve*-igenévszó tövének idekapcsolható *-é > -e* képzős származékát látja az említett dömösi adománylevelél *Leue* (olv. *levē[ē]* vagy *leve*) liber-nevében is (MNy. XVII, 160, XXIX, 42). A *Levedi* nevet JAKUBOVICH (MNy. XX, 10) szépen beleállította a szóvégi magánhangzóval hangzó ósrégi *-di* kicsinyítőképzős neveink sorába (vö. még: NÉMETH Gy., HonfKial. 281, 283—5; LOSONCZI Z.: Szent István-E. II, 599).

Rendkívüli érdekessége és szellemes volta miatt azonban ismertetnünk kell egy orosz tudós, G. ILJINSKIJ (Byzantinoslavica II, 100—7) idevonatkozó véleményét is, annál is inkább, mert a szörványunk görögösítő végződése körül majd mutatkozó hangtani kérdéssel kapcsolatban állást kell foglalnunk e véleményt illetően is. KONST PORPH Λεβεδία-leírásából kiindulva G. ILJINSKIJ a magyarság e hazáját az *Ingul* folyó mellékére helyezi. Elveti a Λεβεδία országnévnek N. J. DANILOVSKIJ-tól származó s GROT-tól elfogadott szláv származtatását (<lebeda 'fü'), valamint LASKIN származtatását (<λιβάδιον 'rét') is, mert a Λεβεδία etimológiája teljesen a névadó magyar vezér nevének megfejtésétől függ. A magyar nyelvészek eredményei közül ILJINSKIJ csak a Λεβεδίας = *Eleud* értéktelen magyarázatot ismervén, maga kísérli meg a magyarázatot. WESTBERG forráselemzése nyomán elindulva Árpád fejedelemmé történt választását 825—850 közé teszi, a magyarság etelközi tartózkodását pedig 825—895 közé. Szerinte tehát az Ingul-menti Λεβεδία-ban a magyaroknak 800—825 között kellett tartózkodniuk. De körülbelül ugyanebben az időben Kazáriában élt és működött egy személy, akinek neve bizonyos hasonlóságot mutat *Lebedias*-éval, s ez *Obadjah* ~ *Obádja* kazár kagán, Kazária szigorú talmudista szellemű uralkodója. «Ha elhagyjuk a *Lebedias* név első hangját (amelyről alább lesz szó), és ha megengedjük, hogy a türk magánhangzók harmónia törvényei szerint *Obadjah* mint *Abadjah*, vagy éppen mint *Ábádja* hangzott», akkor a két név meglepően hasonló, s ILJINSKIJ szerint ugyanazt a személyt jelöli. A magyarok 100.000-nél nem nagyobb népe valószínűleg nem fegyveresen, hanem a kagánnal egyetértve foglalta el az Ingul-mellékét, s kötelezte magát a kazárok katonai megsegítésére. Ez az Ingul-mellék valószínűleg a kazár kagán valamelyik főemberéé lehetett, aki egyben a kagán megbízásából mint főparancsnok vezette vagy ellenőrizte a magyarok katonai segítőakcióit. Ennek a kazár főembernek, Λεβεδίας ~ *Obadjah*-nak a földjére telepedtek le a magyarok a segítés kötelezettségével. A besenyő vihar elől Λεβεδίας: *Obadjah* is Etelközbe sodródott a magyarsággal együtt. A messzelátó politikus kagán *Lebedias*-nak a magyar fejedelmi címet ajánlotta fel a kazár többség elismerésének feltétele mellett, hogy a magyarok értékes szövetségét a megváltozott földrajzi elhelyezkedés mellett is biztosítsa magának. Ezt az ajánlatot *Lebedias* elhárította magától, ILJINSKIJ szerint azért, mert mind maga, mind felesége rokonságban lévén a kazár arisztokráciával, röviddel ezután visszatért Kazáriába, ahol kezdetben πέχ, később kagán lett. KONST PORPH Λεβεδία-leírásának és Λεβεδίας-történetének informátora ILJINSKIJ szerint egy arab fogságban megfordult szláv ember lehetett, s ennek a császár számára adott szóbeli vagy írásbeli közlésében eredetileg ὁ τόπος ἂν Ἀβαδίας, illetve ἂν Ὀβαδίας lehetett. «Amint az gyakran megtörténik az arab szók átírásánál, az ἂν névelő második betűje (λ) átvivődött a következő szóra, így keletkezett a *Λαβαδίας, illetőleg *Λοβαδίας. Azért-e, mert az első szóban mindkét szótagban az α-t ε-nek ejtették, vagy talán itt is a népetimológia játszott szerepet (a lebeda szóból), nem tudjuk, de mindenesetre a *Λαβαδίας név már KONST PORPH tolla alatt végül Λεβεδίας alakot nyert».

G. ILJINSKIJ szellemes fejtegetése még néhány ponton támogatható lenne. 1. Szembetűnő dolog, hogy *Levedi* alakja a magyar hagyományban nem élt tovább. Indokoltnak látszik tehát az a feltevés, hogy nem is volt magyar, hanem kazár főember, aki Etelközből visszatért Kazáriába. 2. ILJINSKIJ több ponton hibás kronológiája könnyen kijavítható gondolatmenetének csorbitása nélkül: WESTBERG nyomán hibásan datálja 800—825 közé az Ingul-menti tartózkodást, 825—850 közé Árpád fejedelemmé választását, 825—895-re az etelközi tartózkodást, valamint *Obádja* működését 800—825-re. Egy ízben (MNY. XXXIV, 162—3) már rámutattam arra, hogy *Obádja* szigorú talmudista szellemű kazáriai uralma kezdetét 863 tájára kell tennünk. Az Ingul mellékéről, ahol a magyaroknak «a kazárok minden háborújában való részvételük» ellenére sem kellett három évnél tovább tartózkodniok,¹ a besenyők első támadása taszította volna a magyarokat kazár felügyelőjükkel, *Obádja*-val együtt Etelközbe. Ez 860 táján történt, mert addig a besenyők át sem lépték a Volgát (vö. GYÓNI i. m. 167, 84. j.). Rövidesen lefolyt volna az akkori kagán diplomáciai tárgyalása *Aεβεδίας*: *Obádja*-val s ennek következtében Árpád fejedelemmé választása, majd *Obádja* hazatérése és uralomrajutása Kazáriában. Ottani türelmetlen talmudista vallási reformja okozta a karaita, mohamedán és pogány elemekből összetevődött kavarok kazáriai lázadását és az etelközi magyarokhoz való csatlakozását; e kavarokat a második nagyobb besenyő megrohanás 895-ben már a magyarok közt találta Etelközben (vö. GYÓNI i. m. 163—4). 3. ILJINSKIJ-nek a «türk hangharmónia-törvény alapján» kifejtett (*A*)εβεδίας = *Obádja* névazonosítását a név héber etimológiája megkönnyítené s valószínűbbé tenné. A héber nyelvben az *Obéd* ~ *Obád* prófétanevek עֲבֵד alakúak s 'szolga' jelentésűek. Az עֲבֵד (olv. *ebed* ~ *óbéd*) 'szolga' szót használták a tiszta Jahve-kultusz szolgálatába szegődött próféták a maguk *ebed Jahve* 'Jahve szolgája' elnevezésében is, s ebből alakult az általunk *Abdiás* latinositott alakban ismert *Obádjah*, עֲבֵד־יָה *'Jahve szolgája'* prófétanév is. Ennek feltehető *Ebedjah* alakjával azonosítanám ILJINSKIJ helyében a (*A*)εβεδίας nevet. 4. A görög *Aεβεδίας* alak helyett KONST PORPH-nak a JAKUBOVICH és PAIS feltételezte egykorú magyar *levēdi* ~ *levedi* hangalakot — eddig mutatott gyakorlatának megfelelően — *Aεβεδής* alakban kellett volna átírnia. Az -ας görög végződés arra látszik vallani, mintha az átíró a barbár szó végén még egy -a hangot, vagy legalább is még egy mély magánhangzót hallott volna az -i- hang után (vö. II. rész, 193—4. l.). Ezek szerint ILJINSKIJ feltevése alapján egykorú héber eredetű kazár *Ebedja* nevet s *ebedja* hangalakot kellene felteennünk szórványunk alapjául.

Az elmondottak ellenére is marad azonban ILJINSKIJ feltevésének több nagy gyengéje s viszont JAKUBOVICH és PAIS megfjtésének egy igen nagy erőssége. Az őstörténet terén a datálások a forrásanyag gyér és szűkszavú volta miatt a legnagyobb körtekintés mellett is hibásak

¹ Az újabb kutatóktól a «minden háború» kifejezés miatt 200 évre kitolt levediai tartózkodás ily hosszú időtartama már csak azért sem valószínű, mert a helynévadás gyakorlatával ellenkeznek az, hogy 200 éven át lakott hazájukat a magyarok éppen legutolsó ottani uralkodójuk nevéől nevezték volna el.

lehetnek. Ezenkívül, bármennyire kiemeli ILJINSKIJ (i. m. 106) a szláv foglyoknak az araboknál játszott tolmács-szerepét, mégis nagyon valószínűtlennek tetszik az, hogy KONST PORPH szóbanforgó informátora egyszerre szláv is, és részben arabul ír görög betűkkel. Ha görögül írt, tudnia kellett volna, hogy az *Obádja* név a görögben Ὠβεδίας alakban forgott, s ez azután igazán nem volt Λεβεδίας-nak hallható vagy írható. JAKUBOVICH és PAIS megfejtésének viszont igen nagy horderejű támasza a dömösi prépostság adománylevelének *Levedi* szolganeve, vagyis e név megléte, kapcsolatba hozva a többi, a *lenni* igéből származó szn.-einkkel. Ami pedig az *-as* görögösítő végződés támasztotta nehézséget illeti, ennek egy másik elhárítását tartanám elfogadhatóbbnak. KONST PORPH számára mindenesetre készen volt a Λεβεδία hn. informátora feljegyzésében. (Hogy ez hogyan származhatott a *Levedi* szn.-ből, alább, Λεβεδία alatt fogjuk látni.) Maga mondja, hogy ez az országnév a magyarok βοεβοδοσ-ának nevéből keletkezett. Ennek az *-la* végű hn.-nek erős analógiája hatott KONST PORPH, vagy esetleg már informátora nyelvhasználatára úgy, hogy itt kivételesen egy *-i* véghangzós barbár névnek nem pusztá *-s*, hanem *-as* görögösítő végződést adott.

A mindkét oldalon felhozott érvek lelkiismeretes mérlegelése után tehát egykorú hangalakul a finnugor eredetű magyar *Levedi* szn. PAISTÓL feltett *levedi* ejtését kell elfogadnunk.

D) Magyar *l* = görög λ, *e* = ε, *v* = β, *s* = σ, *d* = δ, *i* = ι (ahol a hangsúlyjel jelezheti a magyar szó végét is),

E) és a fenti okokból az *-i* szövégi magánhangzó ellenére is kivételesen *-as* görögösítő végződés.

F) Az 1. minta szerint.

Λεβεδία a magyarság hazája Etelközbe való költözése előtt (IX. század).

A) 948/9—951/2.

B) *levediā*.

C) A nélkül, hogy a magyarság e hazája földrajzi helyzetének s a magyarság ottartózkodása időtartamának a Λεβεδίας C) alatt érintett kérdéseire kitérnék, itt csak az egykorú magyar hangalak megállapítására törekszem. JAKUBOVICH (MNY. XIV, 229), MELICH (HonfMg. 6—7) és NÉMETH GYULA (HonfKial. 67) rámutattak a magyar és török népek ama szokására, hogy fejedelmeik nevét országnévül is használják alkalomadtán, s ez egybevág magának KONST PORPH-nak állításával, hogy a magyarok e hazáját *Levedi* nevéből hívták így. MELICH (i. h.) nyomatékosan utal arra, hogy a IX. századi magyarok *Levedi* vajdájuk országát a pusztá szn.-vel *Levedi*-nek hívták, mert hn.-eink közül is azok a régiek, illetőleg régiebbek, amelyek a pusztá szn.-et tüntetik fel. A pusztá szn.-ek hn.-ül való alkalmazása megvolt a magyarban a X—XI. században, bizonyos tehát, hogy megvolt a IX. században is. Λεβεδία tehát a magyar *Levedi*-ből görögösített országnév. A görögösítés itt a legcélszerűbben a «barbár» *Levedi* névnek egy *-α*-val való megtoldásával történhetett, mert így volt a legegyszerűbb a már magában is *-i* véghangzós nevet beleilleszteni a számtalan *-la* végű klasszikus és középgörög ország- és tartománynév közé (vö. klasszikus

görög Ἀραβία, Ἀσσυρία, Βιθυνία stb.; középgörög Ἀλαρία, Τουρκία, Χαζαρία stb.).

Egykorú magyar hangalakul tehát a *Levedi* szn. egykorú hangalakját, vagyis *levedi*-t kell felvennünk.

D) Magyar *l* = görög *λ*, *e* = *ε*, *v* = *β*, *ε* = *ε*, *d* = *δ*, *i* = *ι* (minden országnév itt hangsúlyos a görögben, ha -ia végű),

E) és a fent jelzett okból -α görögösítő végződés.

F) A 6. a) minta szerint.

† Λιούντινα l. Λιούντικα(ς).

Λιούντικα(ς) Árpád fejedelem fia (895 körül).

A) 948/9—951/2.

B) *liündikas*. MORAVCSIK GYULA (MNY. XXII, 82—3) mutatott rá arra, hogy a bonni kiadás τὸν Λιούντινα accusativusi alakja helyén KONST PORPH e fejezetének mindhárom fontos kéziratában s az 1611-i és 1617-i első MEURSIUS-féle kiadásokban is τὸν Λιούντικα van. A *Λιούντινα* acc. tehát nem alakváltozat, hanem az 1711-i BANDURI-féle kiadás sajtóhibája, melyet az 1840-i BEKKER-féle bonni kiadás átvett.

C) Krónikáink András és Béla öccsét, Szár László harmadik fiát *Leuenta* ~ *Leuente* néven említik. MELICH J. (SzlávJövsz. I/2, 396) megállapította, hogy e kicsinyítő képzős szn. *Leventa* > *Levente* fejlődésen ment át, s képzőtlen alakja tövégi hangzóval **Leventi* volna. E szn. megfejtését GOMBOCZ ZOLTÁN adta meg (MNY. XII, 309—10). Kiemelte, hogy történészeink JERNEY óta jogosan azonosítják e szn.-et KONST PORPH szórványával. GOMBOCZ — nem ismervén a kéziratokat, de lehetségesnek tartva, hogy a szöveg hagyomány romlott — a *Λιούντινα* acc.-hoz felvett *Λιούντις* nominativusi alakban *Liunti* vagy *Liünti* magyar alakot sejtett, s ez utóbbit a feltehető képzőtlen **Leventi* szn.-vel azonosnak tartotta. GOMBOCZ mutatott rá elsőnek arra is, hogy e szn. természetesen nem eredhetett a hódoltságkori *levent* és a nyelvújításkori *levente* szavakból. GOMBOCZ régi finnugor eredetű neveink közé sorozza e *Liünti* ~ **Leventi* szn.-et, s a *lenni* ige valamilyen 'atyafi, ivadék' jelentésű származékát látja benne. Később GOMBOCZ (MNY. XIII, 237) már határozottan a *lesz*: *lev*- igéből származtatja e szn.-et. Olyanféle alakulatnak tartja, mint amilyen a *leendő* igenév, ennek *lende* vagy *lente* 'ivadék, atyafi, rokon' változata s a XIII. századi *Lende* és *Lente* szn.-ek is. GOMBOCZ e véleményét osztotta JAKUBOVICH EMIL is (MNY. XIV, 229). PAIS DEZSŐ (MNY. XVII, 159—60) szerint a *Liünti*-ben az -n + -ti képzőbokr, a *Leüente* ~ *Levente* és a *Leventa* alakokban pedig ez az -n + -t képzőbokr még az -e, illetőleg -a képzővel van megtoldva. A *Liünti liü* - > **liv*- töve pedig a *lev*- igető olyan változata, mint a *hisz*: *hiv*- ige mellett előforduló *hiv* vagy *hü* névszótő. Ezért feltehető a *liü*- vagy *liv*- igető névszói használata is. Ilyen névszói szerepben vehette fel a *lev*- tő az -n + -t + -e képzőbokrot.

Mint láttuk, a helyes görög névalakra rámutatva MORAVCSIK (i. h.) vetette fel azt a kérdést, hogyan függ össze a hiteles *Liuntika*, *Liündik(a)* névalak a régi magyar *Leventa* ~ *Levente* szn.-vel. Erre a kérdésre NÉMETH GYULA (HonfKial. 286) adott elsőnek feleletet, ki a szórványban nagy valószínűség szerint *Tarkacsu* másik nevét látja, s GOMBOCZ

és PAIS nyomán szintén finnugor eredetű szn.-nek, a *lenni* ige 'atyafi, ivadék' jelentésű származékának tartja, egykorú hangalakul *liündik*-et vévén fel, -k becézőképzővel. MELICH (MNY. XXVII, 93) a régi magyar *iu* írásmód etimológikus eredetét bizonygatva még mindig *Λιούντις* nom.-t vesz fel, tehát a kérdés eldöntéséhez nem járul hozzá. PAIS (MNY. XXVII, 142) a név -ik elemében igenévalkotó, illetve kicsinyítő, vagy talán helyesebben árnyalatképzőt lát, utóbb pedig (MNY. XXIX, 42) — azt fejtegetve, hogy az ú. n. v- tövű igéknél a mai v előtt és után álló magánhangzókat v nélkül is, v-vel is ejtették — egykorú magyar *Liüntik* alakot vesz fel, melyben egy *liü* 'lesz, levő' igenévszó -n + -ti + -k képzőbokkal van megtoldva. Érdekes LOSONCZI ZOLTÁN megfigyelése (Szent István-E. II, 593), aki az $\ddot{o} \sim \ddot{e} \sim e$ nyelvjárási hangváltakozást esetleg megelőző $\ddot{u} \sim i \sim \ddot{e}$ váltakozás meglétére már az ómagyar kor elején is gondol, s *Λεβεδίας* és *Λιούντι*- szn.-einkben a *lész* ige tövének *li* és *lë* változatait látja feltűnni.

Magam viszont úgy látom, hogy a már eddig is tárgyalt -as végű szn.-eink tanúsága szerint — melyekben az egy *Λεβεδίας* megokolt kivételével mind -a hangra végződő magyar szn. rejtett — a *Λιούντικα* acc.-hoz egyedül elképzelhető *Λιούντικας* nominativus -as végződése arra kényszerít bennünket, hogy -á végű egykorú magyar alakot tegyünk fel. (Vö. *Βελās, Γεϊτζās, Γυλās, Ζαλτās, Ιοντοτζās*; vö. még majd *Μπάλιτζας, Σάβας* stb.). Mégpedig a *Levente* \sim *Leventa* mintájára nem szóbelseji -nd-vel kell az egykorú alakot gondolnunk, mint NÉMETH GYULA — bizonyára a bizánci kiejtés alapján — tette, hanem -nt-vel. Egykorú hangalakul tehát *liüntiká*-t tesztek fel, melyben -n + -ti + -ka képzőbokat látok.

D) Magyar *l* = görög λ , *iü* = *iov*, *n* = *v*, *t* = τ (bár a középgörögben a - $\nu\tau$ - -nd-nek ejtődött, a magyar szóban levő szóbelseji -nt-mássalhangzópart KONST PORPH mégsem jelölhette másként), *i* = ι , *k* = κ , \ddot{a} = α ,

E) s utána az -a végű magyar szn.-eknél szokásos -s görögösítő végződés.

F) Az 1. minta szerint.

Λοσσόντζε Losonczy Dezső, erdélyi vajda (XV. század). *Ντεσοῦ νδε Λοσσόντζε*.

A) 1440—1443.

B) "desū "de losōndze. A codexben a sor felett egy bejegyzés van: *ἡγορν Διονύσιος* = 'vagyis Dionysios, Dénes', mely nyilván e hibás azonosítással próbálta magyarázni a bejegyző előtt ismeretlen *Dezső* nevet.

C) Losonczy Dezső erdélyi vajdasága idején (1438—1439) okleveleinkben *Deseo* (*Deseu* \sim *Desew*) *de Los(s)oncz* néven szerepel (vö. BánffyOkl. I, 616—20, 633, 635, 637; vö. még PAPP GYÖRGY, A munkácsi püspökség eredete. Miskolc, 1940. 13—5). Ezt a latinositott *Deseo de Losoncz* névalakot a görög *Ντεσοῦ νδε Λοσσόντζε* mellé állítva szembe-szökő módon látszik, hogy a görögbetűs név a latinos név átírása. A latinos névalakban viszont két magyar szó rejlik: a magyar *Dezső* keresztnév s a *Losonc* hn. Ha a *Desew*, *Deseu*, *Deseo* névalakokat, melyek

1438—1440 között szinte egymás mellett szerepelnek, összehasonlítjuk egymással, nyilvánvalóvá válik az, hogy a név a *dešeŷ* > *dešġ* változáson már átesett, s a régiebb hangalaknak már csak helyesírási emléke élt. A *Ντεσοῦ*-ban tehát egykorú *dešġ*, a *Λοσσόντζε*-ben pedig nyilván egykorú magyar *lošonts* hangalak maradt ránk.

D) Ennek a *Deső* magyar névnek az átírása tehát (a latin névalak közvetítésével, melynek magyar ejtését *Isid* hallhatta) így történt: magyar *d* = *ντ* (amely helyesírás ebben a korban már teljesen szabályos volt, vö. II. rész 173—4. l.), *e* = *ε*, *š* = *σ*, *ġ* = *οῦ*. Az *ġ* = *ov* hangjelölés szokatlan ugyan, de jól magyarázható. (Vö. II. rész 165. l.).

A *Losonc* hn. átírása ez: magyar *l* = *λ*, *o* = *ο*, *š* = *σ*, *o* = *ο*, *n* = *ν*, *ts* = *τζε*, s ebben a hangjelben az *ε* a szóvégi *ts*^o affrikáta szóvégi kiejtéséhez szükséges segédmagánhangzót jelzi, amely segédmagánhangzó egyes (pl. palóc) nyelvjárásainkban — tudomásom szerint — nemcsak szóvégi affrikáták, hanem pl. szóvégi kettős mássalhangzók után is jól észrevehetően hallatszik.

E) Az átíró egyik magyar szónak sem adott görögösítő végződést, nyilván azon buzgó igyekezete miatt, hogy a latin alakításban *Deseo de Losoncz*-nak irt nevet minél hívebben írhasse át görögre, s így a görög alak — éppen a feljegyzés gyakorlati célja miatt — minél pontosabban adja a magyar főúr nevét.

F) Mint minden olyan név, mely görögösítő végződés nélkül maradt, ez a két szórvány is ragozhatatlannak számít.

Λοτίνης II. Lajos magyar király (1516—1526).

A) 1590.

B) *luġis*.

C) II. Lajos királyunk névalakja egykorú oklevelekben mindig *Ludovicus* (vö. BánffyOkl. II, 493, 507, 516—7, 525, 532, 535 stb.). A magyar *Lajos* nevet az ófrancia *Lois*-ból származtatta, s régi magyar alakjait összegyűjtötte MELICH JÁNOS (MNY. X, 395—6; vö. még NyK. XXXIV, 29—30, valamint a MELICHTÓL és másoktól közölt régi magyar névalakokra nézve: MNY. II, 213; III, 201; V, 408; X, 234; XXIII, 371 stb.).

Szórványunk egészen nyilvánvalóan az olasz *Luigi* név görögösítése. Annak, hogy *Lajos* királyunk GEORG KLON XVI. század végén, Kréta szigetén irt népies krónikájában olasz néven szerepel, az az oka, hogy Kréta szigete a IV. kereszteshadjárat következtében 1204-ben Velence hatalmába került (G. OSTROGORSKY, *Gesch. d. byzantinischen Staates*. München, 1940. 301; W. HEYD, *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Age*. Leipzig, 1936. I², 276 kk.), s hosszú ideig az olasz nyelv befolyása alatt maradt. Így szórványunknak csak egyetlen tanulsága van számunkra,

E) nevezetesen az, hogy az *-i* végű olasz *Luigi* nevet a görög átíró pusztán *-ς* végződéssel görögösítette, *η*-val írván át a szóvégi *-i* magánhangzót. Vagyis éppúgy járt el, mint *-i* végű magyar neveinknél szoktak eljárni a görög átírók.

Λούξιπανος magyar hadvezér (1444-ben, a várnai csatában).

A) XV. század; 1461.

B) *lüksbanos*. A variánsok *luksbānos*, *lukspānos* és *lūkspanos* kiejtésűek.

C) PECZ VILMOS (Századok XXVIII, 325) azt próbálta bizonyítani, hogy a költemény Λούμπανος-a Hunyadi Jánossal azonos. Amióta azonban a költemény másik változatát is s az első változat helyes szövegét is ismerjük (l. mindkettőt MORAVCSIK szövegkiadásában: Görög költemény a várnai csatáról [Magyar-Görög Tanulmányok 1. sz.]. Budapest, 1935), PECZnek ez a feltevése tarthatatlannak bizonyult. Különösen a C 24₄₂ 26₆₃ kk., valamint K 25₃₅ 27₅₅ kk. helyekből világosan látható, hogy Hunyadi és a Λούμπανος két külön személy. Már PECZ helyesen mutatott rá arra, hogy a Λούμπανος összetett szó, s második felében a magyar *bán* méltóságnév rejlik (i. m. 319; l. *μπάνος*). Magam a szó első felére nézve azt a feltevést kockáztattam meg, hogy az *Lugos* nevünkkel függ össze, s így szórványunk esetleg a *lugosi bán* méltóságnév átírása lenne (GYÓNI 89). Időközben azonban N. IORGA, értekezésemről írt ismertetésében (Revue Historique du Sud-Est Européen XVII, 79—81) figyelmeztetett arra, hogy a várnai csata idején korai még *lugosi bánt* keresni. Valóban, a *lugosi bánság* csak 1529 táján alakult meg (HÓMAN, MT. III², 28).

Azóta utánagondolva a kérdésnek arra a feltevésre jutottam, hogy szórványunk Λούξ és Λούξσ változatokban mutatkozó előtagjában Thallóczi Ferenc horvát bán családi nevének, a *Thallóczi* névnek kell rejlenie, erősen elromlott formában. A várnai csatában ugyanis a vezérek közül csak ő viselt báni méltóságot. Tudjuk azt is, hogy LAON CHALK értesítésében Thallóczi neve Μεγαλούσης torzult alakban szerepel. A várnai csatáról szóló eredeti költemény, melynek felhasználásával a MORAVCSIKtól kiadott C és K készültek, elveszett. Lehet, hogy ebben *Thallóczi* neve még kevésbé torzult alakban szerepelt. Különösen a C 26₇₀ τοῦ Λούξ τοῦ μπάνου szövegrész τοῦ Λούξ része kelti bennem azt a gondolatot, hogy az eredeti költemény egy ταλούξης ὁ μπάνος-féle kifejezésének csonkításából keletkezhett a C és K szórványának Λούξ- néveleme.

A névelem erősen romlott volta miatt szórványunknak csak második fele lesz a magyar hangtörténet számára hasznosítható.

Λούξπανος l. Λούμπανος.

† Μάζαροι a magyar nép neve (IX. század)?

A) 948/9—951/2.

B) *māzari*.

C) E szórvány helyességét, illetőleg a magyarokra vonatkoztatható voltát már igen régóta, nagyon sokan kétségbevonták. Már BANDURI megjegyezte, hogy noha a kéziratokban Μάζαρονς alak van, egyesek úgy vélik, hogy Χαζάρωνς-t kell olvasni helyette. Ezen a véleményen voltak PRAY és NEUMANN is. BURY viszont Βαζάρωνς coniecturát javasolt. Az újabb kutatók közül DARKÓ JENŐ (AkNyelvÉrt. XXI/6, 55—6), bár indokoltnak tartotta a Μάζαρονς alakkal szemben támadt aggodalmakat, szövegjavítás helyett inkább KONST PORPH-t vádolja kronológiai és geográfiai pontatlansággal, ragaszkodik a kézirati hagyomány helyességéhez, s a szórványt a magyarságra vonatkoztatja. Ugyanezt tette HÓMAN is (TörtSzemle VI, 242). Velük ellentétben MISKOLCZI GYULA

(TörtSzemle III, 393—4) a Χαζάρους korrekció mellett döntött. Hivatkozott arra, hogy a Μάζαροι népnév KONST PORPH-nál sehol egyebütt nem fordul elő, ugyanő a magyarokat pár sorral lejjebb szokott Τοῦρκοι nevükön említi, s szóbanforgó nevüket különben is Μεγέση formában ismeri. K. DIETERICH (Byzantinische Quellen zur Länder- und Völkerkunde. Leipzig, 1912. II, 148) eldöntetlennek tartja azt a kérdést, milyen népet értett e néven KONST PORPH. SCHLÖZER a magyarokat, ZEUSS és NEUMANN viszont a kazárokat sejtették mögötte. DIETERICH szerint kellett lenni egy ily nevű népnek, mert a XIV. és XV. században Bizáncban ismételtelen felbukkan a *Mazaris* szn.

Magam nem látom be azt, hogy ez a késői szn. a Μάζαροι népnévnek KONST PORPH-nál ἀπαξ λεγόμενον-ként való előfordulását valószínűvé tenné. KONST PORPH szóbanforgó helye az Ural-folyó mellett tanyázó besenyők két szomszédjáról, az úzokról és a kazárokról szól. E két szomszédnép később közös harcban legyőzte s elkergette a besenyőket, akik aztán a törköket (= magyarokat) üzték el addigi hazájukból. Nyilvánvaló, hogy az úzok mellett a besenyők szomszédaiként említett Μάζαροι csak Χάζαροι helyett álló szövegromlás lehet, hiszen a két szomszéd közös háborújának említésekor már Χάζαροι bukkan fel helyette, a magyarok pedig Τοῦρκοι néven szerepelnek. Szórványunk tehát nem magyar vonatkozású.

L. még Μάτζαροι, Οὔγγροι, Σάβαροι ἄσφαλοι, Τοῦρκοι.

Μάμα (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. század).

A) 1002 előtt/1109.

B) māma.

C) Szórványunkat röviden tárgyalták GYOMLAI GYULA (AkNyelvÉrt. XVII/8, 14, 21), CZEBE GYULA (AkTörtÉrt. XXIV/3, 18—9) és DARKÓ JENŐ (EPHK. XLI, 261). Behatóbban foglalkoztak vele: KNEZSA ISTVÁN (Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen 88), MELICH JÁNOS (MNY. XXXV, 143—50) és PAIS DEZSŐ (MNY. XXXV, 319—21, MNYTK. 50. sz. 17—9). KNEZSA gondolt elsőnek e hn. szn.-i eredetére. MELICH szerint a Μάμα a X. században magyar szn. volt, s e magyar szn.-vel magyar módra a magyarok nevezték el, esetleg ők is alapították a veszprémmegyei Μάμα falut, mely ma pusztá. Szerinte a magyar Μάμα szn. a görögkeleti egyház négy szentjének görög Μάμας, illetőleg szláv Mama nevével tartozik össze. MELICH szemmel láthatóan egykorú magyar māma hangalakot tételez fel. (Vö. MORAVCSIK GY. megjegyzését: BZ. XL, 254.)

PAIS a Μάμα víznévből lett hn.-et az Anyató és Csecstó víznevekkel hozván értelmi összefüggésbe, szláv mama 'anya, dajka, nő emlő' jelentésű szóból származtatja, s egykorú szláv (magyar?) hangalakul nyilván mama-t vesz fel.

Nehéz kétségtelen bizonyítóerőt tulajdonítani akár MELICH, akár PAIS érvelésének. A nélkül, hogy a szó megfejtése tekintetében állást foglalnék, māma vagy māmā egykorú hangalakot teszek fel.

D) Magyar vagy szláv $m = \mu$, \tilde{a} (vagy \acute{a}) = a (a rajta levő hangsúly a magyar \tilde{a} hosszúságával esnék egybe), $m = \mu$, $\acute{a} = a$.

E) DARKÓ JENŐ (i. h.) a τοὺς Μάμα kapcsolatban elliptikus genitivusi

szerkezetet látott, s kiegészítendőnek tartotta így: τὸ χωρίον τοῦ Μάμα, mely kifejezésben szerinte ez a τοῦ Μάμα genitívus a görögösítetlen, indeclinabileként kezelt Μάμα névből. A szórvány görögösítésére nem is volt szükség, mert mint -a-ra végződő semleges hn. elvben magától beleilleszkedett a vulgáris középgörög -a végű egyenlőtlen szótagszámú semleges főnevek csoportjába.

F) Valószínűleg azonban csak névelője révén volt ragozható. — Magam a τοῦ (= τὸ) Μάμα alakot sing. nom.-nak tartom, azok alapján, amiket a τοῦ (= τὸ) sing. nom.-i névelőalakról Γρωτζάρι F) alatt előadtam.

Μαξιμίνοϛ Miksa magyar király (1564—1576).

A) 1565/6.

B) maksimīnos.

C) Miksa király neve az egykorú oklevelekben mindig Maximilianus alakban fordul elő (CsákyOkl. I/2, 587; KárolyiOkl. III, 354—5, 358, 372, 383, 392—3, 394—5, 402—3). A király nevének magyaros alakja 1562-ben Maximilianoss-ként fordul elő (MŰy. V, 413—4). Noha a latin névnek megfelelő Μαξιμυλλιανός görög név már Zosimosnál előfordul, a mi görög átírónk mégsem ezt, hanem a római Maximinus névnek megfelelő Μαξιμίνοϛ nevet használja. Ez a görög névalak is gyakori volt a későrómai s a bizánci kor görög íróinál (vö. PAPE—BENSELER, Wb. d. griech. Eigennamen. Braunschweig, 1863—1870.³, s. v.). Ilyenformán a magyar hangtörténet szempontjából ez a szórvány nem hasznosítható.

Μαγαρόρεϛο Máramaros, Magyarország északkeleti részén (XIV. század).

A) 1391.

B) maramōreso.

C) A szórványban Máramaros megye nevének egykorú alakját kell keresnünk. A megye neve az 1300—1450 között eltelt időben ilyen alakokban mutatkozik a hazai oklevelekben: Maramarus ~ Maramorus (CodDipl. VI/2, 288, X/2, 521; AnjouOkm. V, 585), Maramoros (HazOkm. V, 108, VII, 423, 466), Maramoris (AnjouOkm. VI, 265; KárolyiOkl. I, 517, 534), egyszer Maramoras (AnjouOkm. III, 57), kétszer pedig romlott Malamoris alakban (AnjouOkm. I, 505). A megye nevének változatos alakjai közül a mi szórványunkban sejthető Maramores alak egyikkel sem egyezik meg az utolsó szótag magánhangzójában. N. IORGA (Revue Historique du Sud-Est Européen XVII, 79—81) azt állította, hogy a szórványban egykorú oláh névalaknak kell rejlenie. Ha szemügyre vesszük a mai Maramureș oláh alakot, azt hinnők, hogy ezt a feltevést el kell ejtenünk. Azonban Neculai Costin moldvai oláh krónikás (1660—1712) Moldva történetét feldolgozó munkájában e hn. oláh Maramorăș alakban fordul elő (vö. A. PHILIPPIDE, Originea Romînilor. Iași, 1925. I, 738). Atyjának, Miron Costinnak, egy 1684-ben Moldváról és Oláhországról írt lengyel nyelvű verses históriájában pedig megtaláltam a szórványunk törzsével hangról-hangra megegyező lengyel Maramoresz névalakot, (az alakot l. Memoriile Secțiunii Istorice, Academia Română, Ser. III, Tom. X (1929) 408₇₁). Meglehet tehát, hogy régebben

megvolt a románban, vagy az északi szlávban egy utolsóelőtti szótagjában -o- magánhangzóval hangzó névalak.

D) Egykorú oláh vagy szláv $m = \mu$, $a = a$, $r = \rho$, $a = a$, $m = \mu$, $o = ó$ (a hangsúlyjel valószínűleg a szó hangsúlyával esik egybe, hiszen pl. az oláh Maramureş alak is itt hangsúlyos), $r = \rho$, $e = \varepsilon$, $\acute{s} = \sigma$. A szórványunk végén álló görög -o magyarázatában nem vagyok biztos. Talán a névalak ejtésekor a szó végén hangzó redukált mély magánhangzót jelöli,

E) de esetleg a név görögösítésére szolgált, beleillesztve e hn.-et is a vulgáris középgörög -o végű semlegesnemű hn.-ek csoportjába (l. *Τυπισμο*),

F) bár az oklevélben szereplő *τοῦ Μαγαρόγεσο* kapcsolatból mindenesetre kitűnik az, hogy szórványunkat az oklevél szövegezője indeclinabileként kezelte, melynek mondatbeli szerepét csak névelőjének ragozása jelezhetette.

Μαρία 1. IV. István felesége, Manuel Komnenos császár unoka-húga, Isaakios Sebastokrator leánya (XII. század).

A) 1180—1183; 1204—1206 után, esetleg 1220-ig.

B) *maria*.

C) Isaakios Sebastokrator leánya azt a Bizáncban járatos görög *Μαρία* nevet viselte, mely a kereszténység révén a héber מרים női név másaként került át a koinégörögbe (W. BAUER, Wb. zu d. Schriften des NT.-s). Benne tehát nem a magyar Mária nevet kell keresnünk.

2. Margit, III. Béla leánya, Isaakios Angelos császár, majd Boniphathios márki s utóbb a thebai-i Nicolas de St. Omer felesége (XII. század vége).

A) 1185—1200 körül; 1204—1206 után, esetleg 1220-ig; 1261—1282; 1282 után.

B) L. fent 1. B) alatt.

C) Mivel III. Béla leánya a magyar forrásokban, a magyar történetírásban, sőt a külföldi történészeknél is mindig *Margit* ~ *Margarete* néven szerepel (vö. pl. OSTROGORSKY, *Gesch. d. byz. Staates* 286), valószínű, hogy Bizáncban kapta a *Μαρία* nevet, mely így a magyar nyelvészt szintén nem támogatja a hangtörténet kutatásában.

3. Mária, II. Endre leánya, II. Asen János bolgár cár felesége (XIII. század eleje).

A) 1282 után; 1313 táján.

B) L. fent 1. B) alatt.

C) II. Endre leányának magyar névalakja is *Mária* volt. A magyar név régi: magyarországi latinságbeli s magyar előfordulásait összegyűjtötte, s latin eredetére rámutatott MELICH JÁNOS (NyK. XXXIV, 35). (Vö. még GALAMBOS L.: MNyTK. 64. sz. 17.) Mivel a magyar hercegnő Bizáncban nagyon járatos nevet viselt, e név bizánci *Μαρία* alakban történt feljegyzése semmi támpontot nem nyújthat a magyar *Mária* név egykorú hangalakjára nézve.

4. IV. Béla felesége, I. Theodoros Laskaris császár leánya (XIII. század).

A) 1261—1282; 1282 után; 1313 táján.

B) L. 1. B) alatt.

C) Tekintettel IV. Béla feleségének bizánci származására, szórványunkat illetőleg l. az 1. C) alatt elmondottakat.

Μάρζαγοι 'magyarok' (XVI. század).

A)—B) A XVI. századi *Μάρζαγοι* kiejtése: *mādzari*, a hozzá feltehető sing. nom.-i *Μάρζαγος*-é: *mādzaros*, az ugyancsak XVI. századi sing. nom.-i *Μάρζαγης*-é: *mādzaris*. Ennek 1517 utáni plur. nom.-a *Μαρζαγίδες*, ejtése: *madzārides*.

C) Tekintettel a források török hódoltságkori szellemére s török értesüléseire, kétségtelen, hogy szórványainkban az egykorú *magyar* népnévnek török közvetítéssel történt görög átírását kell látnunk. A *magyar* népnév eredetéről, jelentéséről s első felbukkanásától az oszmánli-török korig különféle népek nyelvében előfordult alakjairól, ezek fejlődésének és összefüggésének kérdéseiről igen sokan írtak. (Vö: SZINNYEI JÓZSEF: NyK. XXVII, 245; MELICH: NyK. XXXV, 117; DARKÓ JENŐ: AkNyelvÉrt. XXI/6, 55—62; HÓMAN BÁLINT: MNy. XIV, 66; MELICH, HonfMg. 13; MORAVCSIK GYULA: MNy. XXIII, 258—9, 263—5; NÉMETH GYULA: MNy. XXV, 8—9, HonfKial. 165—7, 170, 219, 247 kk., 323—32; RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ: MNy. XXVII, 314; MORAVCSIK, BizForr. 247—8; ZSIRAI MIKLÓS, Nyelv-rokonaink 142—6. Az idevágó lényeges irodalom másik részét l. majd *Μεγένης* C) alatt). Itt azonban csak a *magyar* népnévnek szórványunkkal egykorú oszmánli-török hangalakja érdekel bennünket. A *magyar* népnév az oszmánli-török nyelv hódoltságkori magyar jövevényszavai közé tartozott, s *madžār*, *mādzār* alakban török íróknál és iratokban rendkívül sűrűn szerepelt (vö. FEKETE LAJOS: MNy. XXVI, 261).

D) Oszmánli-török *m* = *μ*, *a* ill. *ā* = *ά*, *dž* ill. *dz* = *τζ* (a *dz* hang szabályos mai jelölése is ez az újgörögben), *ā* = *α*, *r* = *ρ*

E) és egyesszámi -*ος*, illetőleg -*ης* görögösítő végződés.

F) A *Μάρζαγος* ragozása a 3. a) minta szerint, a *Μάρζαγης*-é pedig a 2. c) szerint történt.

L. még † *Μάρζαγοι*, *Οἱ γγροι*, *Σάβαρτοι ἄσφαλοι*, *Τοῦρκοι*.

Μαρζαρία (ή) 'Magyarország' (XVI. század vége).

A) XVI. század.

B) *madzarīa*.

C) Szintén a *magyar* népnévnek az oszmánli-török *madžār*, *mādzār* alakokon át történt görögbetűs átírása.

D) L. *Μάρζαγοι* D) alatt.

E) A népnévből szabályosan -*ia* végződéssel alkotott a feljegyző országnevet. L. *Λεβεδία* E) alatt.

F) A 6. a) minta szerint. Az acc.-ban -*v* nélkül.

L. még *Οἱ γγρία*, *Τουρκία*.

Μαρθαῖος Mátyás magyar király (1458—1490).

A) 1519 után.

B) A *Μαρθαῖος* alak kiejtése: *marpēos*, a *Μαθείας*-é *marīas*.

C) I. Mátyás magyar király hazai okleveleinkben mindenütt *Mathias* néven szerepel. A magyar *Mátyás* név régi *Mathias* formájú magyarországi latin, valamint régi magyar *Mattyás*, *Matyas* alakjait

összegyűjtötte, s a magyar nevet a latin *Mathias*-ból származtatta MELICH JÁNOS (SzlávJövsz. II, 195—6, vö. még uo. 40—1, 42, 152; vö. még GALAMBOS L.: MNyTK. 64. sz. 32). A magyar név *Matyas*, *Matyass*, *mathyas* alakokban a minket érdeklő korban is gyakran szerepel emlékeinkben (vö. MNy. I, 352; V, 410—1, 413; IX, 255). Szórványunk azonban nyilván nem a magyar névalak átírása. A görög nyelvben a koiné kora óta élt már a név *Μαθθίας*, néha *Μαθθίας* alakban. Ez a név valószínűleg egy *Ματθαθίας* < *μηθημα* név rövidült alakja, s a görögben először az Újtestámentumban tűnik fel, mint *Ματθίας* apostol neve (W. BAUER, Wb. zu den Schriften des NT.). Ennek a *Μαθθίας* névnek vulgáris helyesírású alakja *Μαθειας* szórványunk. A népies író a király nevét több ízben összecserélte a magyar *Máté* névnek megfelelő *Μαθαῖος* névvel, melyet *Μαθαῖος* alakban ír (vö. GALAMBOS L. i. m. 31). A magyar nyelvtörténet vizsgálóját egyik szórvány sem segíti.

Μαθραῖ παιδία l. *Σάβαοτοι ἄσφαλοι*.

Μεγαλοῦσης l. *Ταλούσης*.

Μεγέρον(ς) a harmadik magyar törzs (a IX. század végén).

A) 948/9—951/2.

B) *mejēris*.

C) Ebben a szórványban a honfoglaló magyarság egyik törzsének neve maradt ránk, melyet mai *Megyer* névalakú hn.-eink is megőriztek. Ennek a törzsnévnek a *magyar* népnévvel való összefüggését, eredetét, jelentését és egykorú hangalakját terjedelmes irodalom tárgyalja (vö.: DARKÓ JENŐ: AkNyelvÉrt. XXI/6, 59 kk.; JAKUBOVICH EMIL: MNy. XX, 20; PAIS, MAn. 126; MELICH, HonfMg. 13, 358; HÓMAN BÁLINT: TörtSzemle VI, 240—4; GOMBOCZ, ÖM. II, 88; MORAVCSIK: MNy. XXIII, 258—9, 263—5; NÉMETH GYULA, HonfKial. 227, 245—9, 273—4; MIKOS JÓZSEF: MNy. XXXI, 288; MORAVCSIK: NyK. L, 288 kk.; az idevágó lényeges irodalom másik részét l. *Ματζαροι* C) alatt). Ebből számunkra most csak annyi fontos, hogy egykorú hangalakul *med'jeri*-t kell feltennünk, s ez korábbi **magyeri*-ből ered, amely a finnugor eredetű *magy-* (vö. *mańši*) és NÉMETH GYULA szerint török *eri* 'ember, férfi' szavak összetételéből keletkezett.

D) Ómagyar $m = \mu$, $\varepsilon = \varepsilon$, $d'j = \gamma$, $\varepsilon = \acute{\varepsilon}$, $r = \rho$, $i = \eta$

E) és a már amúgy is η -val átírt szóvégi magánhangzót az átíró a kikövetkeztethető nom.-ban (vö. *Καλής*) még egy $-\varsigma$ -val toldotta meg, s ezzel ugyanúgy görögösítette az ómagyar szót, mint azt $-i$ végű szavainkkal a bizánci feljegyzők általában tenni szokták.

F) A szórvány *τοῦ Μεγέρον* gen.-i alakban fordul elő, melyet KONST PORPH — mint már több ízben láttuk — szn. genitivusaként jegyzett fel. A gen.-ből rekonstruálható declinatio a 2. a) minta szerint alakult.

Μελεκδῖς egy, a veszprémvölgyi monostor szolgálatára rendelt vincellér neve (XI. század).

A) 1002 előtt/1109.

B) *melekdis*.

C) Szórványunk legrégebb magyarázói a görög *μέλι*, *μέλισσα* szavakból származtatták, s 'méhész'-nek fordították a vincellér nevét. GYOMLAY GYULA (AkÉrtesítő XV, 504—6) azonban már tulajdonnévnek fogta fel,

egyeztette az Albeus-féle összeírásban szereplő *Melegd* nyúli szőlőműves nevével, s a -*ς*-t görög nom.-i jelnek, a -*di*-t pedig Árpád-kori képzőnek tartotta. Szerinte az egykorú névalak *Melegdi* volt. CZEBE (AkTörtÉrt. XXIV/3, 45, 85—7) a mellett érvelt, hogy a szórvány foglalkozást jelentő közszó. MELICH (MNY. VI, 152) és GOMBÓCZ (ÖM. II, 88) a magyar -*i* szövégi magánhangzó görög -*ι*-val való jelölésének egyik példájaként hozták fel. MELICH később (MNY. X, 151) GYOMLAY nézetével megegyezően a -*d*, régibb magyar -*dü* ~ -*du*, még régibb -*di* képző példájaként idézi a szórványt. HÓMAN (Századok LI, 131) CZEBE véleményét cáfolja, s azt erősíti, hogy szórványunk a faddi szőlőműves neve volt. JAKUBOVICH (MNY. XX, 11) a -*ς*-t görög végződésnek tartva MELICHhez hasonlóan a magyar -*d* kicsinyítőképző véghangzós -*di* alakjának példáját látja benne, de egykorú *Melekdi* olvasását tartja helyesnek. JAKUBOVICHnak ezt az olvasáson alapuló hangalak-helyesbítését finnugor származtató alapon megerősítette MELICH (NyK. XLIX, 104), majd még alaposabban PAIS (MNY. XXXVI, 301—2), ki a szórványunkra vonatkozó irodalmat is összefoglalta (MNYTK. 50. sz. 37). MELICH is, PAIS is arra utalnak, hogy a magyar *meleg* szó eredetibb alakja — a finnugor összehasonlító nyelvészet tanúsága szerint — *melek* lehetett. Ezért mindketten egykorú magyar *melekdi* hangalak mellett foglalnak állást.

D) Magyar $m = \mu$, $e = \varepsilon$, $l = \lambda$, $e = \varepsilon$, $k = \kappa$, $d = \delta$, $i = \iota$. Az *í*-n levő ékezet kétséget kizáróan kezeskedik arról, hogy a név szövégi -*i* magánhangzója teljesen hangzott még a feljegyzés korában.

E) A görögösítés, éppúgy, mint az -*η*-val átírt -*i* szövégi magánhangzós szavainké is, -*ς*-val történt.

F) 2. b) minta.

Μετςέρ (τό) vár Erdélyben (XV. század).

A) 1519 táján.

B) medzét.

C) A szöveg alapján gondolhatnánk a hunyadmegyei Hátszegtől délre fekvő *Meczesd* ~ *Maczesd* helység török közvetítés révén torzult alakú nevének görög átírására (vö. CSÁNKI V, 108—9), azonban az oklevelek mit sem tudnak arról, hogy itt vár lett volna. Így egyelőre ezt a szórványt is megfejtetlennek kell tekintenünk.

Μικέλλος (magyar származású?) vezér Thibald Belfarage hadseregében Kypros szigetén (1375 táján).

A) 1432—1458 táján.

B) A szövegbeli Μικέλλον Οὐνγκαρόν-hoz tartozó Μικέλλος Οὐνγκαρός nom. kiejtése: *mikēlos ungarōs*.

C) Az így szereplő személyt közelebbről nem tudtam meghatározni, mert rá vonatkozó más adatot sem a magyar, sem a bizánci forrásanyagban nem találtam. (A magyar-ciprusi kapcsolatokról l. N. JORGA, Gesch. d. osm. Reiches I, 220 kk.) A Μικέλλος név a magyarországi latin *Michael* és a magyar *Mihály* keresztnév egykorú alakjaival nem mutat szorosabb közösséget. Nem egyeztethető a magyar *Miklós* keresztnév *Mike* becézőalakjával sem (vö.: OklSz. *Mihály*, *Mike* és GALAMBOS L.: MNYTK. 64. sz. 33). Inkább hihető, hogy az olasz

Michèle név hatására keletkezett a középgörögben. — A szöveg alapján nem lehet határozottan eldönteni, hogy az *Ὀνγκαρός* név egyszerűen csak az említett vezér származására utal-e, vagy pedig már bizánci mellék-, illetőleg családnévnek lehet tekintenünk? — Vö. *Ὀγγρος*.

Μιχαήλος Szilágyi Mihály, 1456-ban Belgrád parancsnoka.

A) 1467 után.

B) *mihaĩlos*.

C) Szilágyi Mihály neve okleveleinkben általában: *Michael* *Zylagy* (vö. ZichyOkm. X, 6, 9, 94, 96). Ez a keresztnév az Ószövetségben מִיכָאֵל alakban az egyik arkangyal neve volt. Átment a koiné-görögbe: a LXX-ba, előfordul kisázsiai görög feliratokon, varázspapiruszokon s az Újszövetségben is, általában *Μιχαήλ* ragozhatatlan formában, de feliratokon pl. *Μιχαήλος* görögösített alakban is (W. BAUER, Wb. zu den Schriften des NT.). Ezért ez a szórvány — mely közönséges bizánci név is volt — a magyar *Mihály* név történetéhez nem szolgáltat adalékot. (A magyar név alakulását l. GALAMBOS L.: MNyTK. 64. sz. 17—9.)

Μοράβον (τοῦ) l. *Βρανίτζοβα*.

Μορήσις Maros folyó (X. század).

A) 948/9—951/2.

B) *morĩsis*.

C) A *Maros* folyónév eredetével és hangtörténetével MELICH JÁNOS foglalkozott legeredményesebben (MNy. I, 70, NyK. XXXV, 122, MNy. II, 100—1, IX, 354, XIX, 38, HonfMg. 1, 24, 46, 51—63; vö. még GOMBOCZ, ŐM. II, 75, 81). Herodotos *Μάρις*, Strabon *Μάρισος*, Jordanes és a Ravennai névtelen *Marisia* névalakjaiból s egy honfoglalás előtti latin *Marisus* alakból indul ki. Az idézett alakokból dák *Maris* alakot hámozván ki bizonyítja, hogy ez a szóvégi -s-es (olv. -sz) alak változatlanul *Maris* (olv. *marisz*) alakban élt a honfoglalásig a dákok után egymást követően hazánk területén élt latin, keleti germán (gót, gepida) és török (hun, avar, bolgár-török) népek nyelvében. A török nyelvi **Maris* a maga -is (olv. -isz) szóvégével átkerülve az ómagyar nyelvbe, beleilleszkedett -űš ~ -iș végű szavaink közé, s mivel hely- és vízneveink között igen gyakoriak voltak az -űš ~ -iș végűek, ez a török **Maris* könnyen válhatott az ómagyarban -iș végűvé. A IX—X. században a hazai latin emlékek tanúsága szerint, valamint éppen szórványunk vallomása szerint is, az ómagyar fejlődés ez volt: **Mariș > Moriș > Moruș*. Az egykorú *Moriș* alak átirása a mi szórványunk.

D) Ómagyar *m = μ*, *o = ο*, *r = ρ*, *i = ῥ* (ahol a hangsúly a magyar szó végével esik egybe), *š = σ*, mivel utána a némi palatalizálást okozó

E) -ης (olv. -is) görögösítő végződés következik.

F) 2. a) minta.

Μορόβισκος (*Μοράβον τοῦ*) l. *Βρανίτζοβα*.

Μοναχάτζι Mohács, helység a Duna mellett (XV. század).

A) 1529.

B) *muahādzi*.

C) *Mohács* régi névalakja okleveleinkben általában: *Mohach* (CSÁNKI II, 463). A hn. egykorú hangalakja *mohātš* volt. Ennek átírása a fenti szórvány oszmánli-török közvetítéssel.

D) Magyar > török: $m = \mu$, $o = ova$, $h = \chi$, $\bar{a} = \acute{a}$, $tš = \tau\zeta\iota$. Magyarázatra szorul mindenekelőtt az $o = ova$ hangjelölés. A török nyelvekben volt egy könnyen meg nem határozható, $o \sim u$ -féle magánhangzó, melyet a bizánci feljegyzők hol o -nal, hol ov -val jelöltek (l. bővebben II. rész 162. l.). Ilyenféle o hangot tételezek fel a nagyszenimiklósi kincs *ZOAIAN* \sim *ZOAIAN* szavának $oa \sim wa$ hangjele mögött (vö. NÉMETH GY.: MNy. XXVIII, 66—9). Theophanes *Μονάγεις*-ét pedig *Mogyerisz*-nek olvasva, éppen ezt az $o = ova$ hangjelölést kapnók. (Máskép MORAVCSIK GY.: MNy. XXIII, 265.) — A $\tau\zeta$ után tett ι talán azt jelzi, hogy a $\tau\zeta = dz$ hangjel e szóban palatalizált $tš$ -t jelöl (vö. 181. l.). Ebben az esetben az ι ugyanolyan palatalizálást jelző helyesírási jelként mutatkoznék a vulgáris középgörögben, mint pl. az oláhban a szóvégi $-i$ (magyar *Mohács* = oláh *Mohaci*, olv. *mohatš*, vö. GÁLDI, Gyakorlati román nyelvkönyv 81).

E) Lehetséges azonban, hogy az $-i$ egyszerűen csak a semleges hn.-ekben gyakori $-i$ görögösítő végződés.

F) Ebben az esetben ragozása az 5. minta szerint történt.

Μπουνητοῦν l. *Μπουνητα*.

Μπάλιτςας vajda, a körtvélyesi monostor kegypura (1391 táján).

A) 1391.

B) *mbālidzas*.

C) Szórványunk Szász oláh vajda egyik fiának, *Balk*-nak a nevét őrizte meg, a Drágfi-család egyik őseét. Okleveleink *Balk* néven említik, mint szatmári, ugocsai és máramarosi főispánt (CodDipl. IX/3, 469, X/1, 69; vö. még: HÓMAN, MT. II³, 226—7, 243; PETROV ELEK: Turul XXXIX, 23—4; DocVal. 418—21; máskép HUNFALVY P., Az oláhok története II, 30). Az 1494/1721-i II. Ulászló-féle megerősítő oklevélben *Balk* vajda ismételtén *Balicza* néven szerepel (PETROV i. h.). Ez a *Balica* név a délszlávban is megvolt Балѣца alakban. Az egykorú hangalak *balitsa* lehetett a magyarban is, melyben a vajdának ez a névalakja is meghonosodhatott, s az oláhban is.

D) Magyar, illetőleg oláh $b = \mu\pi$, $a = \acute{a}$ (a hangsúlyjel a magyar szóhangsúllyal esik egybe), $l = \lambda$, $i = \iota$, $ts = \tau\zeta$, $a = \alpha$

E) és az $-a$ -ra végződő neveknél megszokott $-ç$ görögösítő végződés.

F) 1. minta.

μπάνος bán, magyar méltóság neve (XII—XV. század).

A)—B) Io KINN *μπάνος* adata 1180—1183-ból való és *mbānos* kiejtésű. MORAVCSIK (*Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρον*. Athén, 1935. 313) mutatott rá arra, hogy Io KINN 262_{21—22} helyén a kéziratban *μπάνον* van, s így a bonni kiadás tévesen ad ezen a helyen *ζουπάνον*-t. ISID *πάνος* adata 1440—1443-ból való és *pānos* ejtésű. Λούξμπαρος alatt láttuk, hogy ennek a XV. századi szórványnak második tagjában is a magyar *bán* méltóságnév *μπάνος* és *πάνος* írású, *mbānos* és *pānos* kiejtésű feljegyzése rejlik.

C) Régibb, szláv származtatások megcáfолása mellett az EtSz.

a magyar *bán* szót egy mongol-török *bajan* 'reich, Reichtum, Wohlstand, Glück' szó egy eddig ki nem mutatott *baya[á]n* alakjának átvételéből származtatja, s a magyarban **bacha[á]n(i) > baha[á]n(i) > baa[á]n(i) > bán* hangfejlődést mutat ki. Ezzel szemben NÉMETH GYULA (MNy. XXIV, 149) török *Baya* + magyar *-n* becézőképző eredményének tartja a magyar szót. Annyi azonban kétségtelen, hogy a szó magyar hangalakja mind a XII. századi, mind a XV. századi feljegyzés idején már *bān* volt (vö.: OklSz., EtSz. és az oszmánli-török *bān* 'bán' jövevényszóra nézve FEKETE L.: MNy. XXVI, 261—2).

D) Magyar *b* = $\mu\pi$ és későbbi vulgáris helyesírással π , $\tilde{a} = \tilde{a}$ (a hangsúlyjel egyszerre esik egybe a magyar \tilde{a} hosszúságával és a szó-hangsúllyal is), *n* = ν

E) és az *-n* végű szavak görögösítésénél szokásos *-os* végződés.

F) Klasszikus. — L. még *Λούξιμπανος*.

Μπελᾶς l. *Βελᾶς* 2.

Μπελγράδον (*Μπελεργράδι*, *Μπελιγράδι(ον)*, *Μπελκράτι*, *Μπελογράδι*)
l. *Βελέγραδα*, *Στά Μπελιγράδι*.

Μπερνάδος I. Ulászló király (1440—1444).

A) XV. század; 1461.

B) **bernādos*. *Μπερνάδος*: **bernārdos*, *Περνάδος*: *pernārdos*.

C) A költemény két változatának GYÓNI 91. l.-on idézett helyeiből kétségtelenül kitűnik, hogy *Μπερνάδος*-on I. Ulászló magyar királyt kell értenünk. Máig is megfeythetetlennek látszik azonban számomra az, miért nevezi így királyunkat a két költemény. Sem lengyel, sem magyar forrásokban nem találjuk nyomát annak, hogy I. Ulászlót akár a lengyeleknél, akár nálunk *Bernát*-nak is hívták volna. Éppen ezért csak feltevésként jegyzem meg, hogy a (*M*)*περνάδος* alak lehet egy latin *Bernardus* alak átírása, viszont a *Μπερνάδος* lehet esetleg egy magyar *Bernád* névalak feljegyzése is (vö. EtSz.).

Μπερνάδος l. *Μπερνάδος*.

Μπουδοῦνι l. *Μπούντα*.

Μπούντα (ή) *Buda*, a magyar királyok székvárosa (XV/XVI. század).

A)—B) *Βούδη* (ή) 1487 táján: *vūdi*. *Πούδη* (ή) 1440—1443; 1487 táján: *pūdi*. *Ποντοῦνι* (τό) 1517 után: *putūni*. *Ποτοῦνι* 1517 után: *potūni*. *Ποτοῦνιν* 1517 után: *potūnin*. *Ποντῶνιν* 1529: *pundōin*, helyesbítve *Ποντωῶν*-ra: *pundūn*. *Ποντῶννη* (τό) XVI. század: *pundūni*. *Μπούτα* (ή) 1529; 1590: **būta*. *Μπονταν* (τήν) 1529: nom.-ban: **bunda*. *Μπουῆννη* (τό) XVI. század: **būndi*. *Μποντανίον* (τό) 1579—1595 között: **bundāhion*. *Μπουδοῦνι* (τό) 1519 után: **budūni*. *Μποντῶννη* (τό) 1519 után; XVI/XVII. század: **bundūni*. *Μποντῶνι* (τό) XVI/XVII. század: **bundūni*. *Μποντοῦνι* (τό) XVI. század: **butūni*. *Μποντῶννη* (τό) XVI. század: **butūni*. *Μποντοννία* 1534—1542: **butunia*. *Μποτοννίου* (τοῦ) 1517 után: **botūhion* a nom.-i alak. *Μοντοῦνι* (τό) XVI. század: *mundūni*.

C) A nagyszámú alakváltozatokból három csoportot alkothatunk:
1. *Μπονταν* ~ *Μπούτα*: ezek a magyar *Buda* hn. egykorú *buda* hangalakjának torzítatlan átírásai. 2. *Βούδη* ~ *Πούδη*: ezekre a szláv *Budi(n)*

> oszmánli *Budin* közvetítőként való szereplése torzító hatást gyakorolt, s így a magyar hangtörténet vizsgálatát nem támogatják. 3. *Μποντούνι* ~ *Ποντούνι* stb. hasonló alakok: ezekre talán a bulgáriai Vidin akkori névalakjai, részben pedig valami oszmánli *Budun* szn., egy közismert *budai* beglerbég neve voltak eltorzító hatással, s így ezek még kevésbé használhatók fel a magyar hangtörténet céljaira. (Valamennyi csoportra nézve vö. az EtSz. *Buda* és *Bodon* címszavait.) A *Μποντανίον* ~ *Μποτούνιον* ~ *Μποντουρια* alakok túlgörögösítések az 1. és a 3. csoport alapalakjaiból. További tárgyalásunkban tehát csak az 1. csoport változataira leszünk tekintettel.

D) Magyar $b = \mu\pi$, $u = \omicron\upsilon$, $d = \nu\tau$, illetőleg nagyon vulgáris helyesírással τ , $a = \alpha$.

E) Görögösítésre nem volt szükség, mert a nőneműnek felfogott hn.

F) a 6. a) minta szerint volt ragozható.

Μπουντη (*Μπονντούνη*, *Μπούτα*, *Μποντούνη*) 1. *Μπούντα*.

Μπντούσης Bothos András temesi bán (1440 táján).

A) 1440—1443.

B) *"bitūsis*. Valószínűnek tartom azonban, hogy a kéziratban, mely számomra hozzáférhetetlen volt, *Μποτούσης* van, s így a kiadott szöveg ilyen kijavítását helyénvalónak tartanám. Szórványunk kiejtése így *"botūsis* lenne. Bothos András teljes görög neve *Ισιδ* feljegyzésében: *Ἀνδρέας ὁ Μπντούσης*.

C) *Bothos András* nevét okleveles anyagunkban két helyen találtam meg: *Andreas dictus Bothos* és *Andree Bothos* de Harapk alakban (HéderváryOkl. I, 269; PAPP GYÖRGY, A munkácsi püspökség eredete. Miskolc, 1940. 13—5). Egyébként eléggé gyakori családnév volt a *Botos*, egykorú *Bot(h)us*, *Bothos* és *Butus* alakokban (vö.: BánffyOkl. II, index; MNy. VII, 174; X, 78). Ezért valószínűnek tartom, hogy szórványunk a családnév *botuš* hangalakú, *Bothus* írású régibb formájának átírása. (Az *Ἀνδρέας* keresztnév nem szolgál adattal a magyar *András* név fejlődésének ismeretéhez.)

D) Magyar $b = \mu\pi$, $o = v$ (ez azonban íráshibának számít), helyesebben o , $t = \tau$, $u = \omicron\upsilon$ (a hangsúlyjel a magyar név utolsó magánhangzóján a szóvéggel esik egybe), $\acute{s} = \sigma$,

E) az *-š* végű nevek végén megszokott palatalizáló hatású *-ης* görögösítő végződéssel.

F) 2. a) minta.

Νδράγος vajda, a máramarosi körtvélyesi monostor kegyura, *Μπάλιζας* testvére (1391 táján).

A) 1391.

B) *"drāžos*.

C) Szórványunk Szász oláh vajda fiának, *Drág*-nak a nevét őrizte meg, a Drágfi-család egyik őseét. Okleveleink *Drag* ~ *Dragh* néven említik, mint máramarosi főispánt (CodDipl. IX/3, 469, X/1, 69; KárolyiOkl. I, 517, 534—5). (Vö. még: HUNFALVY P., Az oláhok története II, 29—30, 209; HÓMAN, MT. II³, 226—7, 243; PETROV ELEK: Turul XXXIX, 23—4; DocVal. 418—21.) Az 1494/1721-i II. Ulászló-féle megerősítő oklevélben *Drág* vajda ismételtén *Drag* Mester-

ként szerepel (PETROV i. h.). Ez a szn. valószínűleg a *drag* 'kedves, drága' oláh mn. szn.-ként való használatára vezethető vissza. A máramarosi főispán neve a magyarban is szerepelt. Egykorú hangalak oláh *drag* és magyar *drág* volt.

D) Oláh vagy magyar $d = \nu\delta$, $r = \rho$, a (vagy \bar{a}) = \acute{a} , $g = \gamma$. Az idegen nyelvi d -t az újjörög ma $\nu\tau$ -al írja át, de ennek a helyesírási gyakorlatnak kialakulásáig nem volt ritka a $\nu\delta$ -val való jelölés sem (vö. 173. l.).

E) A név -ος görögösítő végződést kapott.

F) 3. a) minta.

Ντανούμιος l. Δανούβιος.

Νέκη(ς) a második magyar törzs (a IX. század végén).

A) 948/9—951/2.

B) *nēkis*.

C) A *Nyék* törzsnévvel, melyet szórványunkon kívül számos hn.-ünk őrzött meg, legbehatóbban NÉMETH GYULA (HonfKial. 241—5) foglalkozott (vö. még: Sz. K.: MNy. VIII, 266—7; MELICH, HonfMg. 357—8; GOMBOCZ, ÖM. II, 88; NÉMETH Gy. i. m. 221, 225—6; MIKOS JÓZSEF: MNy. XXXI, 290; MORAVCSIK Gy.: NyK. L, 288 kk.; SZABÓ DÉNES: MNy. XXXIII, 106). NÉMETH GYULA megfigyélése szerint a törzsnévben finnugor eredetű magyar 'árok, sövény' jelentésű szóval van dolgunk. MIKOS megállapítása alapján *neki* egykorú hangalakot vehetünk számításba, míg GOMBOCZ *nēki* hangalakot tételezett fel. Láttuk már, hogy KONST PORPH éppen a \hat{m} hangzó szóvégi magánhangzó könnyebb jelölése miatt választotta a törzsneveknél a gen.-i alakot, tehát e törzsnevünknel is teljesen hallatszatott még az ő korában a szóvégi -i.

D) Ómagyar $\acute{n} = \nu$ (rákövetkező magas hangzóval), e (ill. \bar{e}) = \acute{e} (a hangsúlyjel egyaránt egybeesik a szóhangsúllyal s esetleg a magyar \bar{e} hang hosszúságával is), $k = \kappa$, $i = \eta$.

E) s az -i végű magyar szók után általánosan használt -ς görögösítő végződés.

F) A τού Νέκη gen.-ból a vulgáris középgörög névragozás szabályai szerint csak \acute{o} Νέκης nom. képzelhető, melynek ragozása a 2. a) mintát követte.

Ντανούμιος l. Δανούβιος.

ντελίδες (οί) magyar katonák (XV. század).

A) 1519 után.

B) A codex helyesírása ντελίδες alakot ád. Mindkét alak kiejtése: "delídes. A codexbeli alakhoz ντελής sing. nom. tartozik: "delīs.

C) Az oszmán-török *düli* 'fou, insensé, extravagant; hardi, téméraire' szónak magyar *deli* alakja közvetlenül az oszmánliból való s a XVI. században már igen járatos 'vitéz katona', általában 'katona' jelentésben is (Oklsz.; EtSz. *dalia* a.; MNy. II, 132). Szórványunkban a már magyarrá vált *deli* szó mint egy magyar fegyvernem neve szerepel (GYÓNI 42) ilyenformán: «... mögöttük következnek zöld ingben, s vadmadár-szárnnyuk (sastollforgójuk) is van azoknak, akiket *deli*-knek neveznek».

D) Magyar $d = \nu\tau$, $\varepsilon = \varepsilon$, $l = \lambda$, $i = \eta$ (javított helyesírással \acute{i} ; a hangsúlyjel a magyar szó végét jelzi),

E) s az $-i$ végű magyar szók után megszokott $-s$ görögösítő végződés.

F) 2. c) minta.

Ντεσοῦ l. Δοσόντζε.

Ντοῦναβις l. Δανοῦβιος.

Ντράβα Dráva folyó (XVI. század).

A) 1529; 1570—1595.

B) Ντράβα: *drāva*; a τὸν Τράβα-hoz tartozó ὁ Τράβας nom.: *trāvas*.

C) A kelta vagy esetleg illír eredetű magyar *Dráva* folyónév egykorú magyar hangalakja *drāva* volt (vö.: MELICH, HonfMg. 73—5, 81—2; EtSz.; FEKETE LÁJOS: MNy. XXVI, 259; VASMER 234).

D) Magyar $d = \nu\tau$, illetőleg rosszabb helyesírással τ , $r = \varrho$, $\bar{a} = \acute{a}$ (a hangsúlyjel a magyar hang hosszúságával esik egybe), $v = \beta$, $\bar{a} = \alpha$

E) és MAN MAL szórványában az $-a$ végű magyar szóknál szabályos $-s$ görögösítő végződés. Az ACTA DIP III 44 szórványa — a levél eddig is megfigyelt eljárásának megfelelően — görögösítetlen maradt, s így

F) ragozhatatlan is. MAN MAL szórványának ragozása az 1. minta szerint történt.

Ξέρη Piroska, Szent László leánya, a későbbi Eirene császárné élete végén mint apáca vette fel ezt a nevet († 1134).

A) 1136; XII. század; XII. század.

B) *ksēni*.

C) A Ξέρη 'Gastin' név, mint a görög naptárban január 24-én sorra kerülő szent asszony neve, járatos volt Bizáncban. Szórványunknak tehát nincs köze a magyar nyelvhez. — Vö. Ειρήνη.

Ὀβαρ Óvár, vár Magyarországon (1528).

A) 1529.

B) *ōvar*.

C) A mosonmegyei (M a g y a r-)Óvár vár és város neve okleveleinkben 1271—1472 között általában *Owar*, egyszer *Ouar*, kétszer német *Altenburch[ig]*, s az említett időköz vége felé kétszer *Owaar* alakban fordul elő (CSÁNKI III, 672, 676). A később egyre gyakoribb *Owaar* alakból nyilvánvaló, hogy a hn. egykorú magyar hangalakja *ōvār* volt.

D) Magyar $\bar{o} = \acute{o}$ (a javításként idetett hangsúlyjel egybeesik a magyar hang hosszúságával s egyúttal a szóhangsúllyal is), $v = \beta$, $\bar{a} = \alpha$, $r = \varrho$.

E) Szórványunk görögösítetlen, s így

F) ragozhatatlan is.

Ὀγγοτῆα (τό) helység a máramarosi körtvélyesi monostor birtokában (XIV. század).

A) 1391.

B) *ōngodza*.

C) Ugocsamegyei, Avas-vidéki uradalmukat Drág és János vajdák, Szász vajda fiai 1378-ban kapták királyi adományként (SZABÓ

ISTVÁN, Ugocsa megye 116—7). A megye nevét adó *Ugocsa* falu, mely később Szászfaluba olvadt bele, talán az első ugocsai ispán nevét viselte (uo. 51, 534; vö.: PAIS D.: MNy. XIV, 196; MELICH: MNy. XV, 4; a téves orosz származtatást cáfolta K. P.: MNy. XII, 95—6). PAIS DEZSŐ (i. h.) a szn. és hn. régi alakjai alapján a nevet *Ug*-gal és *Ugod*-dal összetartozónak tartja, s mint az *Ugrin*-ból vagy *Ugrá*-ból rövidült *Ug* -sa: -csa képzős kicsinyítőjét fogja fel. A hn. a XIII—XIV. században általában *Vgacha* ~ *Vgocha* alakban, a XV. században pedig *Vgucha* ~ *Wgocha* alakban jelentkezik. Az 1494/1721-i latin átírás *Ugotsa* alakot ad (HUNFALVY P., Az oláhok története II, 29, 202; PETROV E.: Turul XXXIX, 24; DocVal. 418—21). Szórványunkkal egykorú magyar hangalakul *ugotša* tehető fel. Ennek átírása szórványunk.

D) A magyar *u* hang *o*-nal való átírása még nem jelent torzulást, s a magyar *g* hangnak *γγ*-val való jelölése is jól érthető középgörög helyesírási jelenség (I. II. rész 173. l.). Magyar *u* = *o* (idegen nyelvi *u* hangnak *o*-nal való jelölését I. II. rész 161—3. l.), *g* = *γγ*, *o* = *o*, *tš* = *τς*, *a* = *α*.

E) A szórvány görögösítetlen, s mint ilyen

F) csak a névelő révén ragozható.

"Ολριχος l. "Ορλιχος.

"Ορβανός II. Mohamed szultán magyar származású ágyúöntője (1453 táján).

A) 1487 táján.

B) *orvanös*. Ugyanez az *ορβανός* változat kiejtése is, míg az *ορφανός*-é: *orphanös*.

C) DUKAS 247, neve említése nélkül beszél a szultán magyar ágyúöntőjéről, kinek magyar *Orbán* nevét LAON CHALK fenti szórványa őrizte meg. Az *Orbán* név az egykorú hazai oklevelekben egyrészt latin *Urbanus* alakban (BánffyOkl. II, 257, 278; CsákyOkl. I/1, 279, 413), másrészt magyar *Orban* alakban jelentkezik (BánffyOkl. II, 245—8; KárolyiOkl. II, 458; OklSz.). Szórványunk az egykorú magyar *orbān* hangalak görög átírása, úgy azonban, hogy

D) hangsúlyozására a görög *ορφανός* 'verwaist' mn. és más hasonló hangsúly-típusú mn.-ek hangsúlyozása hatott. Magyar *o* = görög *ο*, *r* = *ρ*, *b* = *β* (LAON CHALK klasszicizáló helyesírása miatt), *a* = *α*, *n* = *ν*,

E) -*os* görögösítő végződéssel, mint -*n* végű neveink általában. Itt azonban a latin *Urbanus* alak is befolyásolhatta a végződést.

F) Klasszikus.

"Ορλιχος Cillei Ulrik magyar főúr († 1456).

A) 1487 táján.

B) *ōrlihos*. TAFEL "Ολριχος: *ōrlihos* konjektúrájára — mint látni fogjuk — nincs is szükség.

C) A német *Ulrich* név részint közvetlenül, részint a latin *Ulricus* révén átkerült a magyarba, s itt *udric* (?), *Wlricus* ~ *Ulricus*, *Urricus*, *ulreh* s végül *Orlyk*, *Orly* alakban mutatkozik okleveleinkben (OklSz.; CZINÁR, Ind.; KOVÁCS, Ind.; HéderváryOkl. I, 15). A két utóbbi alakból, valamint magából szórványunkból joggal lehet arra következtetni, hogy

a német *Ulrich* ~ latin *Ulric(us)* névből a magyarban előbb egy *Olrich* ~ *Olrik* névalak keletkezett (vö. *Urbán* ~ *Orbán*, sőt a magyarországi latin-ságban *orbanitas* = *urbanitas*, vö. BARTAL, MLSz.), majd ebből metatézises *Orlich* ~ *Orlih* ~ *Orlik* változatok alakultak. Egykorú hangalakul tehát *orlih*-ot veszünk fel.

D) Magyar *o* = *ö* (a hangsúlyjel helye egybeesik a magyar szóhangsúllyal), *r* = *ρ*, *l* = *λ*, *i* = *ι*, *h* = *χ*

E) és a latin *Ulricus* hatására -*os* végződés.

F) Klasszikus.

Ὀστρογόν l. Στριωνῆσι.

Οὔγαρία l. Οὔγγαία.

Οὔγγαγα erdélyi vár (XV. század).

A) 1519 táján.

B) ūgaga.

C) Nagyküküllő megyében az Olt jobb partján, Hévízzel szemközt van egy falu, melynek magyar neve a középkorban is *Ugra* volt (vö. CSÁNKI V, 900), s ma is az. Oláhul a falut, melynek mai szász neve *Galt*, *Ungrá*-nak is hívják (vö.: MELICH, HonfMg. 289; G. POPA-LISSEANU, Românii în izvoarele istorice medievale. București, 1939. 65—6). A magyar *Ugra* hn. PAIS (MNY. XIV, 193 kk.) szerint magyar eredetű, viszont az oláh *Ungra* hn.-alak DICULESCU (Die Gepiden 90) szerint is az oláh *ungur* 'magyar' szó hatása alatt keletkezett. Ezzel az oláh *Ungra* névalakkal lehetne kapcsolatba hozni szórványunkat, ha a helységek azonosítása valóban helyes. Okleveleinkben azonban nincs nyoma annak, hogy itt vár is lett volna. Így a szórvány egyelőre megfejtetlennek tekintendő.

Οὔγγαρία l. Οὔγγαία.

Οὔγγαροι l. Οὔγγροι.

Οὔγγροι 'magyarok' (X—XVI. század).

A)—B) A GRÖNI 94 első bekezdésében szereplő hosszabb idézetek ideje: XII. század; 1183—1206 után; 1282 után.

Οὔγγροι: ūgri: X. század?; 963—969; X. század; 1079 táján; 1118 után; 1313 táján; 1118 után; 1144—1170; XII. század; 1183—1206 után; 1282 után; 1313 táján; XII. század; 1261—1282 között; 1282 után; 1308 táján; 1333—1346 között; 1359-ig; XIV. század; 1356—1362; 1339; 1410—1437 között; XV. század; 1461; 1449—1453 között; 1446; 1462 táján; 1472; 1522 táján; a CHRON MIN idézett darabjai: XV—XVIII. század; 1517—1543 között; Οὔγγροι: ūgri: XIII. század.

Οὔγγροι: ūgri: XII. század; XIII. század; 1356—1362 között; XV. század; XV. század; 1478; 1590 táján; 1522 után; 1565/6; 1513—1522; 1453; 1581—1595 között; Οὔκρον (τόν): ukron: 1502; Οὐκρονος (τοῦς): unkrus: 1502.

Οὔγγαροι: ūgari: XIV. század; 1352; XV. század; 1453; 1476 után; 1519 után; Οὔγαρων (τῶν): ugarōn: XVI. század; Οὔγαρων (τῶν): kiejtése ugyanaz: XVI. század.

Οὔγκαροι: ūgari: XV/XVI. század; 1578; Οὐγκαρόν (τόν): ugarōn: 1432—1458 között.

Οὔγγρικός: *uḡrikos*: 1118 után; 1166; XII. század; *Οὔγγρικος*: *uḡrikos*: XV. század: 1461; *Οὔγγρικος*: *uḡrikos*: XIII. század.

C) Ez a magyarságra vonatkozó népnév is azok közé a népnevek közé tartozik, — legalább is abban az alakban, amit a szórvány átírt —, melyekkel nem a magyarság nevezte saját magát, hanem amelyek idegen népek ajkán éltek. Ez a népnév — az idevágó gazdag irodalom (l. alább) eredményei szerint — az *onogur*-törökök nevéből származik. Az *onogur* (<*on* 'tíz' + *ok* 'nyíl' + *-z* ~ *-r* képző) 'tíz nyíl', átvittén 'tíz törzs' → 'tíz törzsből álló nép' népnév eredetileg a bolgár-törökség egyik részének saját neve volt, idegen népek azonban a bolgár-török befolyás alatt élő magyarságra is átvitték. Ebből a névből már a bolgár-törökben **oḡgur* lett. Ez került át *oḡre* ~ *uḡre* ~ *ugri* alakban a szlávba, s még mielőtt itt *-n*-jét elveszítette volna, 'magyar' jelentésben eljutott a nyugati népek latinságába, s mint láttuk, *Οὔγγροι* alakban közvetlenül a szlávból eljutott ez a végelemzésben török név Bizánc nyelvbe is. Az *ungr*-tőnek *ungar*-rá való fejlődése és szókezdeti *h*-val történt meggyarapodása nyugati (német, francia > középlatin) hangfejlődés eredménye, ami azonban a középgörög alak fejlődésére is visszahatott. Viszont az *Οὔγγροι* > *Οὔγγροι*, *Οὔγγροι* > *Οὔγγροι* középgörög vulgáris helyesírási változás volt. Szórványunk, mint szlávból került átvétel, a magyar nyelvtörténet vizsgálatát nem támogatja.

Irodalom: DARKÓ JENŐ: *AkNyelvÉrt.* XXI/6, 7—29; MELICH J.: *MNy.* V, 293, VIII, 192; HÓMAN B.: *MNy.* XIV, 65; NÉMETH GY.: *MNy.* 205—6; MELICH, *HonfMg.* 13; CZEBE GY.: *Nyr.* LVI, 47—52; ECKHARDT SÁNDOR: *MNy.* XXV, 9; GOMBOCZ Z.: *NyK.* XLVI, 168; MORAVCSIK GY.: *MNyTK.* 27. sz.; NÉMETH GY., *HonfKial.* 78, 113, 125, 176, 181; ZSIRAI M.: *NyK.* XLVIII, 31—6; MORAVCSIK GY., *BizForr.* 44—126 passim; *MNy.* XXXI, 17—9; ZSIRAI M., *Finnugor rokonságunk* 143.

L. még † *Μάζαροι, Σάβαροι ἄσφαλοι, Τοῦρκοι.*

Οὔγγρία 'Magyarország' (XI—XVI. század).

A)—B) *Οὔγγρίας* (τῆς): *uḡrias*: 1002 előtt/1109.

Οὔγγρία: *uḡria*: X. század?; 1057—1079 között; 1118; 1136—1148 között; 1164/5; XII. század; 1144—1170; XII. század; 1193; 1192 előtt; XII. század; 1185 táján; 1185—1200 táján; 1206 táján; 1282 után; 1313 táján; 1261 után; 1313 táján; 1308 után; 1333—1346 között; 1351—1359; 1368; 1371; 1397 és 1401; XIV. század; XV. század; 1461; 1462 táján; 1517 után; a *CHRON MIN* idézett darabjai: XVI. század.

Οὔγγριά (a versmérték miatt!): *uḡriā*: XV. század.

Οὔγγρία: *uḡria*: XII. század; 1130—1166; XIII. század; 1356 után; 1444 után; 1453; XV. század; 1478; 1590 táján; 1522 után; 1502; 1512 után; 1570—1595 között; a *CHRON MIN* idézett darabjai: XV—XVI. század; 1590; *Ωνγκρηας* (τῆς): *uḡrias*: 1529; *Οὔγγριά*: *uḡriā*: 1453.

Οὔγγαρία: *uḡaria*: késői újkörög átírás; 1478 után; 1519 után; *Οὔγγαρία* (τῆν): *uḡaria*: XVI. század; *Οὔγγαρία*: *uḡaria*: 1333—1346.

Οὔγγαρία: *uḡaria*: 1453 táján; 1478; 1519 után; 1570; 1590;

1534—1542; *Οὐγκαρηαν* (τήν): *ungarian*: 1529; *Ουγαρήας* (τής): *uzariās*: 1529; *Ουγαρηας*: *uzariās*: 1529; *Ωυγαρήας* (τής): *uzariās*: 1529; *Οὐκρήας* (τής): *ukriās*: 1529.

C) *Οὐγγροι* C) alatt láttuk, hogy a magyarságra is vonatkoztatott bolgár-török **ourgur* népnév a szláv *ogre* ~ *uogre* alakok közvetítésével *Οὐγγροι* alakban eljutott Bizánc nyelvébe is. Itt a népnév *Οὐγγρ*-tővéből -*ia* végződéssel szabályosan képeztek 'Magyarország' jelentésű országnevet. Az *Οὐγγρία* > *Οὐγκρία* és *Οὐγγαρία* > *Οὐγκαρία* középgörög vulgáris helyesi ási változás, míg a tőnek -*a*- hanggal való megebővülése és szókezdeti *h*- hanggal való meggyarapodása — mint láttuk — nyugati fejlemények, melyeknek hatása Bizáncba is eljutott. A ΤΥΡ VES szórványában (*Οὐγγρίας*) ez a szókezdeti *h*-, mely a középgörög kiejtésben természetesen nem érvényesül, hanem csak mint helyesírási jel mutatkozik, a magyarországi latinság hatása alatt jelentkezett ilyen korán.

Egyébként szórványunk, mint szláv nyelvi alak átírása, illetőleg továbbképzése, a magyar hangtörténethez nem nyújt adatokat.

Irodalom: az *Οὐγγροι* C) alatt felsorolt műveken kívül: MELICH JÁNOS: MNy. I, 68; CZEBE GYULA: AkTörtÉrt. XXIV/3, 46; HÓMAN BALINT: MNy. XIV, 65—7; PAIS: MNyTK. 50. sz. 5—7.

L. még *Ματζαρία*, *Τουρκία*.

Οὐγγρισσα 'magyar nő' volt a neve annak a szobornak, mely Bizáncban, a Konstantinos-forum nyugati diadalívének tetején állt, mint a 'bizánci nő' szobrának párja (1167 táján).

A) 1206 táján; 1282 után.

B) *ūngriśa*.

C) Szórványunk az *Οὐγγροι* népnév *Οὐγγρ*-gyökerének -*ισσα* nőnévképzővel ellátott szabályos görög továbbképzése, mely, mint a szláv *ogre* ~ *uogre* népnév átírásából továbbképzett görög szó, a magyar nyelvész munkáját nem segíti.

Οὐγγροβλάχοι a magyar uralom alatt álló 'Havasalföld' lakóinak neve, akik 1324 táján III. Michael Šišman bolgár cár seregében szövetségesként harcolnak.

A) 1368.

B) *uogrovlāhi*.

C) Szórványunk összetett népnév: a már tárgyalt *Οὐγγροι* népnév *Οὐγγρο*-tőve + *Βλάχοι*. A *Βλάχοι* 'oláhok' népnév a bizánci íróknál egy *vlaḥ* hangalakú népnév átírása, mely egy eredeti *volko*-kelta törzsnévből a németen át 'elrománosodó kelta' → 'általában román' → 'ez vagy az a román nyelvű nép' jelentésben eljutott a délszlávba, majd a középgörögbe, s ott *Βλάχοι* alakban a balkáni oláhság jelölésére szolgált (vö.: BÁRCZI GÉZA, MSzótSz. *oláh* és *olasz*; ZSIRAI, Finnugor rokonságunk 143—4). Az *Οὐγγροβλάχοι* népnév 'magyar uralom alatt élő oláhok, havasalföldiek' jelntésben, valamint az 1359-től kezdve egyházi jellegű bizánci oklevelekben és püspökségi jegyzékekben a XIV. század folyamán gyakran felbukkanó *Οὐγγροβλαχία* név kétségtelenül mutatja azt, hogy Bizáncban a Havasalföldet ebben a korban a magyar hatalom függvényének tekintették (GYÓNI 34—5).

Οὐγγροβλαχία 'Havasalföld' (XIV—XVI. század).

A)–B) *Οὐγγροβλαχία*: *uḡrovlaḡia*: az ACTA DIP idézett helyei: 1359, 1370, 1371, 1379/1380, 1380, 1381, 1382, 1383, 1386, 1389, 1396/1397, 1400, 1401; 1378; 1378; XIV. század; *Οὐγγροβλαχία*: *uḡrovlaḡia*: XV. század; 1570–1595 táján.

C) A fent tárgyalt *Οὐγγροβλάχοι* népnév *Οὐγγροβλαχ*-tőnéből *-ia* képzővel szabályosan képzett tartománynév, 'Havasalföld' jelentésben (vö. GYÓNI 34–5, 53).

Οὐγγρολίμνη l. *Οὐγγροία*.

Οὐγγρος bizánci családnév. A következő adataink vannak:

1. A)–B) *Ἀνδρόνικος ὁ Οὐγγρος*: *andrōnikos o ūngros*: 1363 táján.

C) Ez a személy a forrásban a *καὶ δομέστικος τῆς ἀγιοτάτης ἐπισκόπεις Σταγῶν* (sic!) közelebbi meghatározást kapta. Több adatomról nincs. Született magyart az *Ἀνδρόνικος* név mögött aligha kereshetünk. Az *Οὐγγρος*, jó helyesírással *Οὐγγρος* név az *Οὐγγροι* népnév (l. ott) egyszámú, családnévként vagy legalább is a származásra utaló melléknévként használva. Ugyanez mondható az alább 2. és 3. alatt szereplő személyek *Οὐγγρος* és *Οὐγγκαρός* mellék-, illetőleg családnevéről is.

2. A)–B) *Μιχαὴλ ὁ Οὐγγρος*: *miḡail o ūngros*: XIV. század. Közelebbiről meg nem határozható személy. *Μιχαήλ* neve mögött lappanghat ugyan egy magyar *Mihály*, illetőleg magyarországi latin *Michael* név is, de ez nem bizonyos, mert maga a *Μιχαήλ* név is közhasználatú volt Bizáncban, s mögötte született görög is rejtőzhetik (vö. *Μιχαήλος*).

3. L. *Μικέλλος*.

Οὐγγκαρία l. *Οὐγγροία*.

Οὐγγκαροι l. *Οὐγγροι*.

† *Οὐγγρα* város Phrygiában (XIV/XV. század)?

A)–B) *Οὐγγραν*: *ūngran* (acc.): 1484–1487 táján.

C) A forrás szövegéből nyilvánvaló, hogy ez az alak az *Ἀγκυρα* hn. romlása, mint ahogyan erre már VÁRI REZSŐ (EPHK. XL, 617) rámutatott. Úgy látszik, a kiadó DARKÓ JENŐ is erre a nézetre jutott később (vö. LAON CHALK II 330).

Οὐγγροία l. *Οὐγγροία*.

Οὐγγροία falu Boiotiában (1106). *τὴν λίμνην κατὰ τὴν Οὐγγροίαν κειμένην*.

A) 1106.

B) *uḡgrīa*.

C) A forrásként szereplő oklevelet DÖLGER, Regesten No. 1228 hamisítványnak tartja. — A XVII–XIX. századból való késői forrásokban a falu neve *Οὐγγροία*, *Οὐγγρα*, *Houngra*, *Houngara*, *Hungaro* alakokban fordul elő. Néhány XIX. századi tudósítás szerint a mellette levő tavat is *Οὐγγρολίμνη*-nek hívták. Mindezek az elnevezések az *Οὐγγροι* népnévvel függnek össze (l. ott).

Irodalom: CZEBE GYULA: EPHK. XL, 315 kk., XLII, 163 kk.; VÁRI REZSŐ: EPHK. XL, 613 kk.; helytelenül VASMER 119.

Οὐγγροβλαχία l. *Οὐγγροβλαχία*.

Οὐγγκαροι l. *Οὐγγροι*.

Οὔγκρος l. Οὔγγρος.

Οὐνγκαρός l. Οὔγγρος.

Οὔρος Rostislav Michailovič csernigovi orosz herceg, Michail Asen bolgár cár apósa és IV. Béla magyar király veje, aki hosszabb ideig élt Magyarországon († 1262).

A) — B) ὁ Ῥῶσος Οὔρος: o rōsos ūros: 1261—1282 között; 1313 táján; ὁ Οὔρος: o ūros: 1261—1282 között.

C) Ezt a nevet egyes történészek már korán Rostislav hercegre, az akkori macsói bánra vonatkoztatták (így FESSLER, GEBHARDI és PALAUZOV), míg mások (elsősorban PALACKY és GOLUBINSKI) I. Uroš István szerb királyra gondoltak. I. Urošra vonatkoztatta a ὁ Ῥῶσος Οὔρος nevet először K. JIREČEK is (Gesch. d. Bulgaren 266), utóbb azonban figyelmessé lett arra, hogy ez a személy azonos a II. Theodoros Dukas Laskaris császár egyik levelében (THEOD LAS 260₄₀) szereplő ὁ τῶν Ῥώσων ἄρχων-nal, 'az oroszok fejedelmével', s ekkor már maga is Rostislav hercegre, IV. Béla vejére vonatkoztatta a fenti neveket és THEOD LAS megjelölését (vö. ArchfslPh. XXI, 623 kk., Gesch. d. Serben I, 315; vö. még DRAGUMES, Βυζαντίς II, 214). A ὁ Ῥῶσος Οὔρος elnevezés tehát a legnagyobb valószínűség szerint a magyar 'orosz úr' kifejezésnek felel meg (Ῥῶσος 'orosz'), ahogyan az idegen herceget hazánkban nevezhették. Erre a helyes magyarázatra már több történész utalt. (Vö.: PAULER Gy., A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II², 229; P. MUTAFČIEV, Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens. Sofia, 1932. 267; N. IORGA, Histoire des Roumains et de la romanité orientale. Paris, 1937. III, 163.) Ez után már semmi kétség nem lehet az iránt, hogy a név második felében, vagyis az Οὔρος szóban egyszerűen a magyar úr szó egykorú hangalakjának görögösítését kell látnunk. Egykorú hangalakul pedig már ūr-t vehetünk fel, mert a régi magyar uru hangalak tövégi -u magánhangzója 1200 táján elveszett, s ekkor nyúlt meg az első u vokális is (vö.: VIRÁNYI ELEMÉR: NyK. L, 480 és οὐρούμ C) alatt).

Kiemeljük még azt is, hogy a szerb Uroš, illetőleg a magyar Uros nevet, mely tehát korántsem azonos a fenti Οὔρος-szal, s amelyet a bizánci írók Οὔρεσις alakban írtak át (vö. GYÓNI 98), szintén a magyar úr szóból szokták származtatni (MIKLOSICH, EtWb. 372; K. JIREČEK, Gesch. d. Serben I, 239; MELICH, SzlávJövsz. I/2, 129, HonfMg. 219; PAIS: MNy. XVIII, 99; másképp NAGY GÉZA: Turul IX, 129). Így pl. VIRÁNYI ELEMÉR (NyK. L, 481) a mai Oroszába hn. régi alakját Uros-, illetőleg Urasházá-nak gondolja, s így a magyar Uros nevet sejtí benne. Vagyis az Uros névbeli eredeti -u tövéghangzó (l. οὐρούμ) bizonyára analógia folytán még az ómagyarban középzártságúvá lett, vagyis -o-vá, amely az Oros há za hn.-alakban megmaradt, az uras szóban pedig már a-ba ment át. Az Uros névben tehát a középzártságú tövéghangzót látjuk. Mivel azonban a görög Οὔρεσις már délszláv közvetítés révén történt átírásnak látszik, a mi magyar hangtörténeti céljainkra fel nem használható.

Annál érdekesebb azonban a Io KANT I 464₁₅ (1355—1383 között) feljegyezte Μπελαούρος ('belaūros) név vallomása a magyar nyelvész számára. Io KANT-nál ezen a néven Joannes Alexandr bolgár cár lázadó

nagybátyja szerepel egy 1331-i esemény kapcsán (vö. JIREČEK K. J., A bolgárok története 280). Ennek a *Belaur*-nak a nemzetisége nem egészen világos. T. i. ZLATARSKI, Gesch. d. Bulgaren I, 163 szerint III. Michail Šišman fitestvére volt *Belaur*, ugyanezen mű 164. lapján azonban már mint szerb ember szerepel *Belaur*, mint III. Michail Šišman elűzött feleségének, Stefan Detšanski szerb király nővérének nagybátyja. Tudjuk azonban azt is, hogy II. Béla királyunk apósát, a szerb Nemanják XII. század elején élt ősét *Bela Uroš*-nak, Бѣла Урошъ-nak hívták (vö. MELICH, SzlávJövsz. I/2, 102, MNy. V, 388). Fel kell tennünk, hogy II. Béla apósát is annak idején nálunk valamilyen okból *Béla úr*-nak hívták. Minthogy az *úr* szó régi magyar jelentése 'királyi herceg, trónörökös' volt, sőt még előbb alkalmasint magának a fejedelemnek a címe volt az *úr* szó (vö. BÁRCZI G., MSzófSz.), nálunk a szerb nagyzsupánt, a király apósát, aki helyette egy ideig kormányzott is, méltán hívhatták *úr*-nak, a *Béla* férfinév pedig a szerbben éppenséggel magyar eredetű (vö. EtSz.). Azt pedig, hogy a *Béla úr* név mennyire élő volt a magyarban, egy 1350-i *Belaurnépe* hn. is bizonyítja (MNy. X, 38). Ez a magyar királyi család tagját jelölő *Béla úr* név még II. Béla idejében átment a szerbbe Бѣла Урошъ alakban, s az Árpád-család házassági kapcsolatai révén ott tovább élt, újra felbukkant, illetőleg esetleg a bolgár uralkodóház nevei közé is behatolt. Alexandr bolgár cár rokonának Μπελαοῦκος nevét tehát egy szláv közvetítéssel odakerült magyar *Béla úr* kifejezés görög feljegyzésének kell tartanunk. (Vö. *Beläs* 2.)

Igy mindenesetre ez is ok arra, hogy az *Οἶκος* nevet egyszerűen az egykorú magyar *úr* hangalak görög átírásának tartsuk, a szerb *Uroš* nevet pedig magyar eredetűnek.

D) Magyar *ū* = *oŭ* (a hangsúlyjel a magyar hang hosszúságával esik egybe), *r* = *ρ* és

E) *-ος* görögösítő végződés.

F) Klasszikus.

οὐρούμ a magyar trónörökös (megszólításból származó) méltóság-neve (XII. század).

A) 1180—1183.

B) *urūm*.

C) Magyar *úr* szavunk eredete ismeretlen: iráni egyeztetése nem fogadható el, finnugor egyeztetése pedig szintén nem meggyőző (vö. BÁRCZI G., MSzófSz.). A magyar szó régi jelentése 'királyi herceg, trónörökös': ezt jelenti éppen Io KINN szórványa is. Még korábban talán magának a fejedelemnek a címe volt. *Οἶκος* alatt láttuk, hogy a magyar *úr* szó a szerbbe s esetleg a bolgárba is elhatolt, éppen az Árpád-család házassági kapcsolatai révén. MUNKÁCSI BERNÁT szerint mint a magyarból került jövevényt *urā* alakban az óbolgárban is megvolt (NyK. XVII, 87). A magyar *úr* szó régi alakjai közül a HB. *uromc*, *uromchuz* többesszámú 1. személyű birtokosragos alakjaiból egykorú *urom* egyesszámú 1. személyű birtokos személyragos alakot következtethetünk ki. Viszont a HB. *uruzag* (olv.: *uruszág*) szava, *Ανοnymus Vrsu uru* 'Ürsü úr' neve s szórványunk alapján megállapítható, hogy *úr* szavunk régi hangalakja *-u* tövégi magánhangzóval *uru*-nak hangzott (vö. *Οἶκος*), s ebből

az *οὐροῦμ* megszólítás egykorú magyar hangalakjául *urum* egyesszámú 1. személyű birtokosragos alak következtethető ki. Az egykorú magyar hangalak tehát: *urum* (vö.: MELICH: MNy. IX, 155, XIII, 5; SZINNYEI J.: MNy. XXII, 246; GOMBOCZ Z., ÖM. II, 69, 71—2; NÉMETH GY., HonfKial. 238—9; VIRÁNYI E.: NyK. L, 479—80).

Hogy az *urum* > *urom* > *uram* megszólítás a magyarban címmé, méltóságnévvé csontosodott, s idegen fül már nem érezhette benne az *úr* alapszó birtokos személyragos alakját s megszólító értelmét, hanem szótőnek érezte, azt a legszebben szórványunkon kívül St á j e r O t t o : k á r 1300—1318 között keletkezett német krónikájának ilyen kifejezései mutatják: „vil manigen hôhen *uram*, mit den hôhsten *uramen*”. Itt már az *uram*, többesben *uramen* szó ’főúr’ jelentésű (vö. VITÉZ RÉZ HENRIK: MNy. XXXV, 250). A török korban a magyar *uram* megszólítás *ūram* alakban, ’uram’ értelemben jövevényszóként átment az oszmánli-török nyelvbe is (FEKETE LAJOS: MNy. XXVI, 262).

D) Magyar *u* = *ov*, *r* = *o*, *u* = *ó* (a hangsúlyjel a magyar szó utolsó magánhangzóján a magyar szó végével esik egybe), *m* = *μ*.

E) A szó, melyet jelentőségének tudatában híven, változatlan alakban akart feljegyezni az író, görögösítetlen maradt, s így

F) ragozhatatlan is.

Παγάτζιον Bács, délmagyarországi város, a Szerémség metropolisa (XII. század). *ἐπὶ τινα πόλιν ὄνομα Παγάτζιον... ἡ δὲ πόλις μητρόπολις τῶν ἐν Σιρμίου τυχάνει οὐσα.*

A) 1180—1183.

B) *pazādzion*.

C) A szórványunkra vonatkozó gazdag irodalom egybehangzó megállapítása szerint a hn. szn.-i eredetű. Mégpedig az EtSz. és GOMBOCZ a török **bayačy* (ötörök *baya* ’eine Würde’ + *-čy* nom. poss. képző) > magyar *bahacs[s/i]* > *bahacs[s]* egybevetést tartja lehetségesnek, NÉMETH GYULA viszont török *Baya* + magyar *-cs* becézőképző összetételének tartja. Ez utóbbi megfigyelt alapján *-i* szóvégi magánhangzót legfeljebb csak úgy tudnánk elképzelni szórványunk végén, hogy a magyar képző végződött eredetileg ilyen hangon, hiszen pl. *-di* képzős szavak még jóval később is előfordulnak. Azonban — mint alább látni fogjuk — szóvégi magánhangzó feltevésére sem a görög, sem a latin névalakok nem kényszerítenek bennünket. A hn.-re vonatkozó legrégebb és egykorú adataink: 1135: *bachasiensis*, 1177 táján: *baasiensis*, 1180—1183: *Παγάτζιον*, 1186: *baaciensis*, 1193: *baachiensis*. Ezeknek az adatoknak alapján MELICH **Bachás* ~ **Bachács* > *Bayás* ~ *Bayács*, ill. *Bahás* ~ *Bahács* > Bács fejlődési sort tesz fel, s ezt némi sorrendbeli módosítással HORGER is elfogadja. Egykorú hangalakul tehát — NÉMETH GYULA szövejtését fogadva el — *bāyātš*-ot kell felvennünk, a szó végén a GOMBOCZtól feltett *-i* hang nélkül (l. E) alatt).

Irodalom: MELICH: NyK. XXXIV, 134, 138, 146; HORGER ANTAL: MNy. IX, 113—4; EtSz.; MELICH: NyK. XLIV, 342, 370; JAKUBOVICH E.: MNy. XV, 96; GOMBOCZ: MNy. XX, 174, ÖM. II, 93; MELICH, HonfMg. 41, 70; NÉMETH GY.: MNy. XXIV, 149; KNIEZSA I. uo. 192.

D) Magyar $b = \pi$, $\acute{a} = \alpha$, $\gamma = \gamma$, $\acute{a} = \acute{a}$ (a hangsúlyjel a magyar szóvéggel esik egybe), $t\acute{s} = \tau\acute{s}$.

E) A hn. *-ion* végződésével van görögösítve (ahol az *i* ejtésű *i* éppúgy, mint a latin mn.-i alakok *-i*-jele is, csak a *t\acute{s}* affrikáta palatalizált-ságát kívánja jelezni (vö. II. rész 167. l.), nem pedig a Gombocz szófejtésétől megkivánt szóvégi *-i* hangot, vö. még *Μοναχάτις*), és így

F) Io KINN klasszicizáló nyelvhasználatában klasszikus ragozású.

Παδροούγον (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. század).

A) 1002 előtt/1109.

B) *padrūzu*.

C) *Padrag* veszprémmegyei község nevének eredetével, jelentésével és hangtörténetével MELICH (SzlávJövsz. I/2, 121, HonfMg. 400) és PAIS (MNyTK. 50. sz. 14—5) foglalkozott. Megegyeznek abban, hogy ez a hn. nyugati szláv szn.-i eredetű. A névnek két megfejtése lehetséges: 1. Azonos volna a szerb oklevelekben jelentkező *Podrag* (po fokozószó + szláv *drag* 'carus' mn.) 'carissimus, carior' szn.-vel. 2. *Podrug* (po + *drug* 'socius', vö. *Po-brat*). PAISzal egyetértve ezt az utóbbi származtatást fogadom el és *pádrugu* egykorú hangalakot teszek fel (az első szótagbeli szláv *o >* ómagyar *á* változás az átvételkor történt), melyben a szóvégi magyar *-u* egyformán lehet a szláv *ε* maradványa, vagy a magyarban a névhez hozzátoldott szóvégi magánhangzó.

D) Magyar $p = \pi$, $\acute{a} = \alpha$, $d = \delta$, $r = \rho$, $u = \acute{o}\acute{v}$, $g = \gamma$, $u = \acute{o}\acute{v}$.

E) Mivel a *τὸν Παδροούγον* alakban DARKÓVAL (EPHK. XLI, 259—60) ellentétben nem szn.-i genitivust, hanem egyes semleges hn.-i nominativust látok (vö. a *τὸν* = *τό*-ról *Κνήσα* stb. alatt kifejtetteket), ezt a hn.-et görögösítenének, s így

F) ragozhatatlannak tartom.

Παλβανέτιον (τό) helység a máramarosi körtvélyesi monostor birtokában (XIV. század).

A) 1391.

B) *palvanēdzin*.

C) Ez a helynév az 1494/1721-i megerősítő oklevélben *Bolvanus*-ként szerepel, és kétségtől azonosítható a szolnokdobokai *Bálványos* várral (vö.: HóMAN, MT. III³, 295; DocVal. 418—21; HUNFALVY P., Az oláhok története II, 29—30, 209). Ha *Bálványos* hn.-eink régi alakjait összeállítjuk (vö. OklSz.; EtSz.; ÁrpÚjOkm. I, 131, V, 22, VI, 69, 362, 449, 474; AnjouOkm. V, 137, VI, 591; HazOkl. 283, 302; HazOkm. II, 307; CsÁNKI II, 117; l. még: MNy. I, 184—5; II, 56; XIX, 68, 97) *Baluanis > Baluanus ~ Balvanius > Balvanos > Bálványos* fejlődési sort kapunk. Szórványunkban viszont egy *balvanets ~ balvanet\acute{s}*, esetleg *balva\acute{n}ets* hangalakot kell sejtenu\acute{n}k. Világos tehát, hogy a hn.-nek nem a magyar, hanem valamely idegen nyelvi alakja van átirva görögre az oklevélben. Nem oszthatom azonban PETROV ELEK nézetét, aki a szórvány *-έτιον* végében román helynévképző *-e\acute{s}ti* suffixumot keres, hiszen a *τ\acute{s}* jelölhet *ts*-t is, *t\acute{s}*-t is, de *\acute{s}t*-t semmi esetre sem. Inkább lehet benne egy szláv *-ec* szóvéget sejtteni, megtoldva a szokásos *-ion* középgörög hn.-végződéssel. Amíg az egykorú idegen

nyelvi hangalakra rá nem találunk, az átírás módját megállapítani nem lehet.

πάνος l. μπάνος.

παραδοῦβιος (παραδοῦναβις) l. Δανούβιος.

παρίστριος l. Ἰστριος.

Παταδί (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. század).

A) 1002 előtt/1109.

B) *patadi*.

C) GYOMLAY egybevetése (AkÉrtesítő XV, 506) után MELICH (MNY. X, 151) szórványunkat az 1055-i tihanyi alapítólevél *foaudi*-jával azonosította, amelynek a mai *Fadd* hn. felel meg. Ezt a nézetet vallotta CZEBE GYULA (AkTörtÉrt. XXIV/3, 100), DARKÓ JENŐ (EPhK. XLI, 259), JAKUBOVICH EMIL (MNY. XX, 11) és GOMBOCZ ZOLTÁN (ÖM. II, 88) is. MELICH utóbb (MNY. XXIV, 111—3) azzal igyekezett ezt az azonosítást támogatni, hogy egyes középgörög nyelvjárásokban a görög φ π -vé lett, s az oklevél szövegezője ilyen nyelvjárást beszél-vén, az idegen nyelvi szókezdő *f*-et a saját nyelvén *p*-nek ejtette és π -vel írta (ugyanígy EtSz. *Fadd* a.). MIKOS JÓZSEF mutatott rá ennek a *Παταδί*=*foaudi* azonosításnak téves voltára. A görög oklevélben a φ jól meg van különböztetve a π -tól, s nem valószínű, hogy a MELICHTől feltett nyelv-járási sajátság éppen csak az egyetlen *Παταδί* szó leírásakor ütközött volna ki az oklevél szövegezőjéből. De meg nem is lett volna célszerű az apácáknak egy, a többi birtokuktól oly messze lakó vincellért adomá-nyozni. MIKOS szórványunkat *Patádi*-nak olvassa s *Pata* szn. > hn. + *-di* képzőt lát benne. A helyet, melyet szórványunk jelöl, az Enying köze-lében levő *Pata* pusztában keresi. Hivatkozik arra is, hogy ugyanannak a helynek a neve *-d* képzős, de képzőtlen alakokban is gyakran szo-kott előfordulni.

PAIS DEZSŐ (MNYTK. 50. sz. 32—6) helyesnek tartja MIKOS meg-fejtését azzal a megszorítással, hogy ő inkább a Veszprém mellett fekvő *Patvásár*-hoz kapcsolja a régi hn.-et. A *Pata* és *Pat* nevet a *Bata* ~ *Vata* változatokkal együtt egy török *pat* ~ *bat* 'untergehen, herabsinken' igé-vel hozza kapcsolatba. A *Patadi* alak lehet szerinte egy *pat* névszóból való török *pata* ige *-di* képzős török igeneve, de valószínűbb az, hogy a *Pat*-tal, vagy *Patu*-val váltakozó *Pata* névből alakított magyar *-di* képzős kicsinyítő-becéző. Egykorú hangalakul *pátadi*-t vesz fel, s ezt a véleményét fogadom el én is.

D) Magyar $p = \pi$, $\acute{a} = \alpha$, $t = \tau$, $\grave{a} = \alpha$, $d = \delta$, $i = \acute{i}$ (s itt a hang-súlyjel világosan jelzi a magyar szó végén teljesen hangzó *-i* hangot).

E) Ellentétben DARKÓ véleményével (EPhK. XLI, 259—60), ki a *Παταδί* alakban erőnek-erejével egy *ὁ Παταδῖς* szn. gen.-át kereste, magam a *τοῦ* (= *τό*) *Παταδί* alakban semleges hn. egyes acc.-át látom. Nézetem támogatására a *τοῦ* = *τό* azonosításon kívül (l. Γριτζάρι) azt hozom fel, hogy a *τοῦ Παταδί* szövegelem előtt álló *εἰς* praepositio a közép-és újgörögben a névelő acc.-ával állván mindig együtt, ebből a kapcsola-tból fejlődött ki a helyhatározó dat. helyettesítésére használt *στο(ν)*, *στη(ν)*, *στο*. Szórványunk tehát görögösíttetlen, s ezért

F) csak névelője révén ragozható.

Πελιγραδί(ον) (Πελογράδι, Πελογράδω, Πελογράδω) l. Βελέγραδα.

Περής ispán, a magyar király megbízottja (1108-ban).

A) 1136—1148 között.

B) *peris*.

C) Egyike annak a két megbízottnak, akik 1108-ban aláírták az Alexios császár és Boemund között kötött békeszerződés okmányát a császárral szövetséges magyar király tanúiként (vö. még Σίμων). JAKUBOVICH az ispán nevét *Per* vagy *Pér* alakban próbálta kihámozni a szórványból (MNY. XX, 132; e névről l. még PAIS D.: MNY. XXIV, 173—4; GALAMBOS L.: MNYTK. 64. sz. 37—8). A végső szótag hangsúlyos volta arra vall, hogy az ispán neve a magyarban -i magánhangzóra végződött, s a -ς alkotja csak a görögösítő végződést. Ezek szerint a szórványban egy *Peri* ~ *Beri*-féle alakú nevet sejtek. Mivel azonban egykorú hazai emlékeinkben sem ilyen, sem pedig *Per* ~ *Pér* szn. nem található, a szórványt továbbra is megfejtetlennek kell tekintenünk.

Περιστέριον (τό) vár a Duna déli partján (XV. század).

A) 1478; XVI. század.

B) *peristērin*.

C) A szórványban a ma romokban heverő dunamenti *Galamboc* vár neve maradt ránk. Ennek a hn.-nek régi magyar alakjai: 1399: *Galambocz*, 1411/1419: *Galamboch*, 1438: *Galambocz*. Az itt épült községet ma szerbül *Golúbac*-nak, 1458-ban *Golubac*-nak hívták. Ez a hn. a szerb *gölüb* 'columba' szóból ered. (Vö. MELICH: MNY. VI, 242—3.) GEORG PHRAN tudatában lehetett annak, hogy akár a magyar, akár a szerb hn. 'galamb' jelentésű szóból alakult, s így azután — lefordította a hn.-et görögre (vö. újjörög *περιστέρι* 'Taube'). Mint fordítás révén létrejött görög hn. a magyar hangtörténet vizsgálatát nem segíti.

Πετζινάκοι besenyők, kik II. Gézának a szerbeket segítő seregében harcoltak a magyar lovasság és a kalizok társaságában, s valószínűleg magyar területen éltek (1150 táján).

A) 1180—1183.

B) *pedzināk'i*.

C) A besenyők neve régibb bizánci forrásokban is előfordul *Πατζινάκται*, *Πατζινάκοι* ~ *Πατζινάκται* alakokban (KONST PORPH, IO SKYL CONT, ANNA KOM, IO ZON). Mivel itt IO KINN magyarországi besenyőket említ, felmerül az a kérdés, vajjon szórványa a Bizáncban használatos besenyő-népnév egyenes, hagyományoszerű folytatása-e, vagy pedig az egykorú magyar hangalak átírása. A magyar *besenyő* népnév, mely a besenyők saját nemzeti nevét őrizte meg, török iövényeiszavaink honfoglalás előtti csoportjába tartozik, s egy török *bäcänäk* (< *bäcä* + *näk* kicsinyítő képzőbokor) fejleménye. Ennek a török hangalaknak átírása volt a régibb bizánci *Πατζινάκ*-népnévtő. A magyarban az átvételkor a népnév **bečeney* hangalakú volt. Ebből szabályosan *bešenēj* hangalak fejlődött, s ez szórványos *bešenēj* hangalak mellett IO KINN korában is uralkodó volt. IO KINN szórványa tehát nem az egykorú magyar hangalak átírása, hanem a régibb bizánci *Πατζινάκοι* népnév javított alakja. Javított annyiban, hogy IO KINN — akár a korabeli

besenyő nemzeti (saját) népnév ismerete, akár a régi Πατριάρχαι (görög α = török \tilde{a}) helyes kiejtésének ismerete alapján — a török népnév első nyílt ε hangját már ε -nal jelölte.

Irodalom: J. MARQUART, Streifzüge XXXI—XXXII; OklSz.; MELICH: NyK. XXXIV, 147; GOMBOCZ és MELICH: MNy. VIII, 295—6; EtSz.; GOMBOCZ: MNy. XII, 281—5, Turán III, 212—4, ÖM. II, 66, 84; PAIS: MNy. XVIII, 100; MELICH, HonfMg. 12, 34, 35, 239—40, MNy. XXII, 277; JAKUBOVICH: MNy. XXII, 301; ÓMOlv. 51; NÉMETH Gy., HonfKial. 29, 55, 170; RÁSONYI NAGY: MNy. XXVII, 315; MIKOS J.: MNy. XXXI, 159; PAIS uo. 269.

Πατριάρχαι délmagyarországi helység (XII. század).

A) 1180—1183.

B) petrikon.

C) Régibb történezeink ezt az Io KINN-től említett helyet Péterváraddal azonosították. A szöveg összefüggése azonban valószínűbbé teszi PAULER GYULA feltevését, mely szerint a szórvány a magyar Kő (= Bánmonostora) hn. fordítása (A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I, 498—9, 506. j.; vö.: DEÉR JÓZSEF, A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája 140, 449. j.; ÓMOlv. 51; MORAVCSIK, BizForr. 192). PAULERék nézetét csak annyiban kell módosítanunk, hogy a bizánci írók hn.-használatá alapján egyes nom. gyanánt nem Πατριάρχαι-t, hanem semleges Πατριάρχον-t kell feltételeznünk.

Πατροβαρadini (τό) Péterváradi délmagyarországi helység (XVI. század).

A) 1517—1543 táján.

B) petrovaradini.

C) MELICH (HonfMg. 210) szerint a magyar Péterváraddól (régében Pétervár is) a szerbben és a horvátban Petrovaradin lett. K. P. viszont (MNy. XXIV, 141) azt mondja, hogy a Petrovaradin-ban levő -in latin eredetű. A hn. magyarból latinositott alakja Petrovaradinum, ebből német elvonás a Petrovaradin alak, s ez mehetett át a délszlávba (vö. még SZILY KÁLMÁN: MNy. I, 276). Végeredményben tehát a fenti szórvány mégis csak egy szerb-horvát Petrovaradin alak görög átírása.

D) Szerb-horvát $p = \pi$, $e = \varepsilon$, $t = \tau$, $r = \rho$, $o = o$, $v = \beta$, $a = \alpha$, $r = \rho$, $a = \alpha$, $d = \delta$, $i = \iota$ (hangsúlyjel az idegen nyelvi szó utolsó magánhangzóján), $n = \nu$,

E) és -i görögösítő végződés, mellyel a hn. a középgörög -i végű semlegesnemű hn.-ek közé nyert beillesztést.

F) 5. minta.

Πίστρα (ή) helység a máramarosi körtvélyesi monostor birtokában (XIV. század).

A) 1391.

B) pīstra. A szövegbeli τὴν Πίστραν: timbīstran.

C) Ezt a hn.-et az eddigi kutatóknak nem sikerült azonosítaniok. PETROV ELEK (Turul XXXIX, 24) annyit állapított meg, hogy a görög oklevélbeli Πίστρα helyén az 1494/1721-i latin megerősítő oklevélben Almazig van. A DocVal. (418—21) közlése szerint az utóbbi oklevél

Almazigy alakot ad az eredeti *Πίστρα* helyén, s ez az *Almazigy* azonos a mai biharmegyei *Almaszeg*-gel. Az eredeti *Πίστρα* hn.-re nézve a DocVal. csak annyit jegyez meg, hogy egy *Bisztra*-t kell benne keresnünk (vö. HUNFALVY P., Az oláhok története II, 30), de — több ilyen nevű helységünk lévén — a hn. közelebből nem azonosítható. Szerintem azonban a pontos azonosítás is lehetséges. LIPSZKY, Rep. 61 szerint Bihar vármegyében van egy *Bisztra* nevű folyó, ugyanilyen nevű dűlő és *Bisztra-Újfalu* nevű falu. Ha az ezek fekvésére utaló jelzés nyomán kinyitjuk LIPSZKY V. térképét s megnézzük rajta a jelzett Q 51 terület-részt, azonnal feltűnik, hogy a *Bisztra* folyócska mentén fekvő *Bisztra-Újfalu* utól dél-délnyugati irányban, a közbeeső egyetlen helységtől, Popfalvától ugyanilyen irányban mindjárt ott van *Almaszeg*, *Bisztra-Újfalu* utól északra pedig *Bisztra* van feltüntetve. Ezen a tájon tehát 1393 táján is lehetett egy *Bisztra* helység, a Drágfiak birtokában, akik Bihar megyében régi birtokosok voltak (vö. CSÁNKI I, 632). Noha okleveles adatokkal ebben a korban nem mutatható ki e területen *Bisztra* nevű helység létezése, a mai dűlőnév és a *Bisztra-Újfalu* hn. minden valószínűség szerint egy régi *Bisztra* helység emlékét őrzi, s így azonosításunk a valószínűség erejével bír. — A biharmegyei *Bisztra* hn. a 'sebes' jelentésű, szláv eredetű *Bisztra* víznévből ered (vö. MELICH, HonfMg. 193, 221): a hely a mellette elfolyó *Bisztra* folyócskának, a Berettyó mellékfolyójának nevét kapta. Az ószláv *bystřa* 'klar, schnell', bolgár *bistër* 'hell, durchsichtig', szerb-horvát *bistar* 'klar' vízre vonatkozó jelzőből lettek a bolgár *Bistër*, szerb-horvát *Bistar*, *Bistor*, szlovén *Bistra*, újjörög *Βίστιρος* és *Μπούστρι* hn.-ek is (vö. VASMER 73, 232).

D) Magyar *b = π* (az előtte álló *την* névelőalak *v*-je miatt nem *μπ*-vel átírva, ami a közép- és újjörögben közismert sandhi-jelenség, vö. 184. l.), *i = í* (a görög hangsúlyjel egybeesik a magyar szóhangsúllyal) *s = σ*, *t = τ*, *r = ρ*, *a = α*.

E) Görögösítésre nem volt szükség, mert a hn. eredeti formájában jól beleillett az *-α* tövű nőnemű szók csoportjába,

F) s ezek középgörög ragozását követte a 6. a) minta szerint.

Πούδη (Πουντούνη, Πουτούνη) l. Μπούντα.

Πρασόβον Brassó:

1. hegység Erdélyben (XV/XVI. század).

A) 1484—1487 táján; 1519 táján.

B) *prasovōn*.

C) A Brassó név régi alakjaival és eredetével a legbehatóbban RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ foglalkozott (MNY. XXIV, 311—8, XXV, 17—27). Szerinte a szórványunkban szereplő hegy neve a Brassó városnévből, ez pedig a mai Vidombák-patak eredeti bolgár-török **Bor-šuy* 'ezüstös, szürke, tisztavízű patak' nevéből származik. De az egykorú hangalak megállapítása szempontjából itt nem annyira a név eredete a fontos, mint inkább a RÁSONYITÓL összeállított régi névalakok tanúsága. A magyar oklevéltananyagban az 1272—1370 közti időben *Brasu*, *Bras(s)o*, *Brassow* ~ *Brassou* stb. névalakok szerepelnek. Ezek alapján RÁSONYI a hn. fejlődésében ilyen sort tételez fel: bolgár-török **Boršuy* > bolgár-szláv **Brašuy* > ómagyar **Brašuy* > **Brašu*, *Brašov* > *Brašu*, *Brašō* > *Brašō*.

A bennünket érdeklő időre már egy magyar *braššō* hangalakot kell feltennünk. Viszont a nyugati orosz nyelvű moldvai oklevelekben 1413—1424/7 táján Брасов- alakban mutatkozik a hn. Orosz és szerb alakja Брасев- típusú. RÁSONYI feltevése szerint esetleg a XIV. században Brassó-ba költözött bolgárok tartották fenn és szilárdították meg annyira a szláv *-ov* végződésű alakot, hogy így került át az oláhba is *Brašov* alakban. — Szórványunk alapjául tehát egy egykorú bolgár, vagy esetleg oláh *brašov* hangalak szolgált s ennek szabályos átírása szórványunk.

D) Bolgár v. oláh $b = \pi$, $r = \rho$, $a = \alpha$, $\dot{s} = \sigma$, $o = o$, $v = \beta$ és

E) *-os*, illetőleg *-ov* görögösítő végződés.

F) A *ὁ Πρασοβός* és *τὸ Πρασοβόν* hegynévek LAON CHALK nyelvében klasszikus ragozásúak. A HIST TURC adatából az egyes nom. neme nem rekonstruálható teljes bizonyossággal. Ragozása valószínűleg a

3. b) minta szerint történt.

2. erdélyi vár (XVI. század).

A) 1519 táján.

B) L. fent.

C) A fentiekből következik, hogy ez a *Πρασοβόν* is egykorú bolgár, illetőleg oláh *brašov* hangalak görög átírása.

Πωλοσνίκον (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. század).

A) 1002 előtt/1109.

B) *poloznīku*.

C) Szórványunk a Zala megye északkeleti részében fekvő *Paloznak* helység nevét őrízte meg. Ennek a hn.-nek régi alakjaival, származtatásával és jelentésével MELICH JÁNOS foglalkozott legtöbbször (NyK. XXXIII, 324, XXXIX, 23, HonfMg. 400, MNy. XXVII, 151—4). Szerinte a hn. ómagyar *Poloznik* szn.-ból származik, ez a hn.-vé lett szn. pedig egy szláv szn. mása ($<$ szláv **polazsnikā* 'mászkáló, járó' \rightarrow 'látogató, köszöntő, kérő' \rightarrow 'karácsonykor köszönteni járó, karácsonyi ajándékgyűjtő'). Egykorú hangalakul *polozniku*-t vesz fel. Nagyon helyesen tekinti a *zn* hangértékű *ov* jelölést újgörög hangtani, illetve helyesírási sajátágnak (vö. II. rész 180. l.). PAIS (MNyTK. 50. sz. 15) elfogadja ezt az érvelést, és

D) ehhez még hozzáfűzi annak a lehetőségét is, hogy — mint ahogyan *Παδρούγον*-nál — itt is a szóvégi görög *ov*, illetőleg magyar *-u* még a szláv σ maradványa, nem pedig a magyarban odatoldott szóvégi magánhangzó.

Magyar $p = \pi$, $o = \omega$, $l = \lambda$, $o = o$, $z = \sigma$ (amely β , γ , μ , ν előtt z -nek hangzik, vö. II. rész 180. l.), $n = \nu$, $i = \iota$, $k = \kappa$, $u = ov$. Nem tartjuk tehát a szórvány végén levő *-ov*-t görög gen.-i végződésnek, mint DARKÓ (EPHK. XLI, 258—9) tette, hanem CZEBEVEL (AkTörtÉrt. XXIV/3, 100) egyetértve a magyar szó végén hangzott *-u* hang átírásának tekintjük.

E) Így azután a *τὸ Πωλοσνίκον* szövegelemet az előtte levő *εἰς* praepositio miatt is egyes semleges acc.-nak tartjuk, a szórványt pedig görögösítennek (vö. *Παταδί* stb.), mely így

F) csak névelője révén volt ragozható.

ῥήγενα királyné, a magyar király felesége (XV. század).

A)—B) ῥήγενα: *rījena*: 1462 táján; ῥήγισσα: *rījisa*: 1410—1437 között.

C) Mivel a ῥήγενα alak a latin *regina* torzult görög átvétele, a ῥήγισσα pedig az ugyancsak latinból átvett ῥήξ görög továbbképzése, a magyar nyelvészt egyik szórvány sem érdekli.

ῥήγισσα l. ῥήγενα.

ῥήξ (vagy ῥήγας) a magyar királyok méltóságának neve (XII—XVI. század).

A)—B) ῥήξ: *rīks*: 1180—1183-tól 1565—1566-ig sokszor; ῥήγας, ῥήγας, ῥήγας: *rīzas*: XIV—XVI. század.

C) *κράλης* alatt láttuk, hogy a XI. századi bizánci források teljes következetességgel a *κράλης* terminust használták a magyar király megjelölésére, sőt még a XII. századi források túlnyomó része is így tesz. Ez azért feltűnő, mert a X—XII. századi bizánci hivatalos nyelv a barbár uralkodókat, pl. a frank, germán és normann fejedelmeket a latin *rex*-nek megfelelő ῥήξ szóval jelölte. A magyar király jelölésére a ῥήξ szó csak a XII. századi forrásokban bukkan fel (először lo KINN-nál), s a *κράλης* használatát csak a XIII. századtól szorítja vissza a népies források körére. A XIII. században is még magyarázatra szorult a ῥήξ szó ilyen értelmű használata (vö. THEOD SKUT 181₂₄). A ῥήξ elterjedését nem a magyar királyok latin okleveles és pénzverési gyakorlatában használt latin *rex* szó idézhette elő, hanem a Bizáncban már addig is használt terminus használati körének kiterjesztése. (Vö.: MORAVCSIK: AkNyelvÉrt. XXV/5, 35—6, Szent István-E. III, 448; GYÓNI 62). A XIV. századtól kezdve felbukkanó ῥήγας a ῥήξ szabályos vulgáris fejleménye, mely ma is él az újjörögben 'König (im Kartenspiel)' jelentésben.

Ῥῶσος Οὐρος l. Οὐρος.

Σάβαρτοι ἄσφαλοι a magyarok régi elnevezése (VIII/IX. század?).

A)—B) Σάβαρτοι ἄσφαλοι: *sāvarti āsfali*: 948/9—951/2; Σεβόρτιοι: *sevōrtiū*: 952—959 után. Itt jegyzem meg, hogy a Σεβόρτιων alaknak Σεβορτίων-ra történt javítása nem DARKÓ ötlete, mint régebben hittem (GYÓNI 102; vö. DARKÓ AkNyelvÉrt. XXI/6, 65, ahol a javítás eredetét nem jelezte), mert erre az íráshibára már J. MARQUART (Streifzüge XXXIX, j.) figyelmeztetett.

C) Ami a Σάβαρτοι névelemet illeti, NÉMETH GYULA a régibb irodalom eredményeit is felhasználva a következőképpen tisztázta e szórvány eredetét: török *sabar* ~ *sabyr* > *savar* ~ *savyr* 'az útról letérő, eltévedő, tévelygő, bolyongó' > magyar *savārdi* (melyben a -di már magyar képző). Ezt az eredményt JUHÁSZ JENŐ úgy módosította, hogy szórványunkban egykorú *sāvarti* hangalakot kell keresnünk, mert az ősmagyar korban a -di kicsinyítő képzőnek még -ti párja érvényesült. (Pais valószínűbbnek tartja azt, hogy a népnév teljesen török nyelvi alakulás: a török *sap* ~ *sab* ~ *sav* igéből alakult igenév török -ty: -du (-dy) suffixumal megtoldva.)

A Σεβόρτιοι alak örmény eredetére még THURY mutatott rá (< *sjav*, ill. *sev* 'fekete' + *orti* 'fiú'). MARQUART s az ő nézetéhez csatlakozva DARKÓ ezt a névalakot az orosz krónika *ugri černii*-jével hozták kapcsolatba,

s a névelem utótagját **ogri* alapformára vezették vissza: **ogri* > alán-
oszét **orgi* > örmény népetimológiás *orti*. Egyszerűbb és meggyőzőbb
NÉMETH GYULA magyarázata: egy magyar *savārdi* alakból szabályosan
**sovārdi* és **sēvārdi* lehetett. Magyar **sēvārdi* > örmény népetimológiás
sevoṛdik > görög Σεβόρτιοι. Csak itt is érvényesítenők JUHÁSZ meg-
figyelését, hogy a magyar alakokban a kicsinyítő képzőt mindenütt *-ti*
alakban tesszük fel. Ez a szórványalak tehát örmény hangalak fel-
jegyzése.

Az ἄσφαλοι névelemet PECZ és vele FIÓK, majd GYOMLAY is a
klasszikus görög ἄσφαλῆς 'szilárd, megbízható, rendületlen' mn. közép-
és úgörög népies ἄσφαλος alakja többes hímnemű nom.-ának tartották,
melyet GYOMLAY a besenyők κάγκα 'nemes, bátor' névvel állított
párhuzamba. Ezt a nézetet vallja NÉMETH GY. (HonfKial. 321) is, bár
volt neki egy *as* 'oszét' + *feli* 'fele' magyarázata is, melyet azonban
írásban nem fejtett ki. Az ἄσφαλοι névelemben MARQUART egy *asfalu*
ejtésű, 'unterhalb', 'alsó, alant fekvő' jelentésű arab szót keresett.
DARKÓ azonban HORNYÁNSZKY ALADÁR közlése alapján, — mely szerint
az arab *asfalu* alapjelentése 'alacsony' — ezt a feltevést elvetette, és
egy *asvadu* kiejtésű, 'fekete' jelentésű arab szót gyanított szórványunk-
ban. Egyik feltevés sem meggyőző. Legújabban JUHÁSZ JENŐ így pró-
bálta a szerinte *ezfeli* hangalakot rejtő szórványt magyarázni: *ez* 'közép,
északi v. déli' + *feli* (< *fel* 'dimidium, pars' + *-i* egyes 3. sz. birt. személy-
rag). Az első szóelem jelentéséül a 'déli'-t választotta, s a Σάβαρτοι
ἄσφαλοι népnevet így értelmezte: 'a szávárti déli feli', azaz 'a szávárt
(= magyar) nép déli fele, déli része'.

JUHÁSZ kísérlete igen szellemes, de egy nagy hibája van. T. i. az
így értelmezett népnév pompásan ráillik ugyan a KONST PORPH szerint
a besenyő támadás után Levediából «kelet felé, Perzsia vidékére» húzó-
dott magyar töredékre, ám KONST PORPH ADM 168₁₀₋₁₁ határozottan
azt állítja, hogy a magyarokat már régi hazájukban, Levediában nem
türköknek, hanem valami ok folytán Σάβαρτοι ἄσφαλοι-nak nevezték.
Mármost miért lettek volna a még ketté sem vált magyarok már Leve-
diában is a *savarti* nép 'déli fele, déli része'? Vagy talán akkor még
'északi'-t jelentett az *ez* szócska, éppúgy, mint ahogyan a kódexek
ezfek szavának jelentése is ingadozik észak és dél között?

Magam az elmondottak alapján a Σάβαρτοι névelem egykorú
hangalakjául *savārti*-t veszek fel, az ἄσφαλοι névelemet pedig NÉMETH
GYULÁVAL egyetértve egy fel nem jegyzett magyar vagy török szó görög
fordításának tartom. Így nagyon elfogadható a szövegnek olyan értel-
mezése, hogy KONST PORPH szerint régen a magyarságot valami okból
'rendíthetetlen *savarti*'-nak nevezték.

D) Ómagyar, vagy ősmagyar $s = \sigma$, $\acute{a} = \acute{\alpha}$ (a görög hangsúlyjel
helye egybeesik a magyar szóhangsúllyal), $v = \beta$, $\tilde{a} = \alpha$, $r = \rho$, $t = \tau$,
 $i = \iota$, mely

E) egyúttal görögösítő végződés is. T. i. a feljegyzés idején, az
ómagyar korban, illetőleg, — mivel a név még régebb eredetű —, az ős-
magyar korban a *-di* ~ *-ti* kicsinyítő képző szövégi *-i* magánhangzójának
még feltétlenül teljesen kellett hallatszania. Az első helyen a P kézirat

a hangsúlyt is erre teszi. Szerintem KONST PORPH éppen azért tette a népet nevet mindkét szövegrészben gondosan többes nom.-ba — szenvedő mondat szerkesztés segítségével —, hogy így a magyar szó szónévi -i magánhangzójának jelölését is, s a görögösítést is elvégezze az -oi hangjelkapcsolattal.

F) A 3. a) minta szerint.

Irodalom: PECZ V.: EPhK. XX, 385—9; FIÓK K.: Századok XXX, 607—16; PECZ V.: EPhK. XX, 800—6; THURY J.: Századok XXXI, 317—27, 391—403; FIÓK K. uo. 611—7, 699—706; PECZ V.: EPhK. XXII, 209—21; GYOMLAY GY. uo. 305—24; FIÓK K.: Századok XXXIII, 9—20; J. MARQUART, Streifzüge XXXIX, j., 36—42; DARKÓ: AkNyelvÉrt. XXI/6, 62—9; FEHÉR G.: Századok XLVII, 85—6; NÉMETH GY., HonfKial. 36, 176—7, 183—93, 315—22; R. NAGY L.: MNy. XXVII, 314—5; PAIS D.: ScriptRerHung. I, 93; JUHÁSZ JENŐ: MNy. XXXII, 225, XXXVII, 100—5.

L. még † *Μάζαροι, Μάτζαροι, Οἰγγροι, Τοῦρκοι.*

Σάβας l. *Σάος*.

Σαγάρβρεν (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. század).

A) 1002 előtt/1109.

B) *sazārvrīen*.

C) A szórványban a veszprémmegyei *Szárberény* (Vörösberény) neve maradt ránk. A hn. első része *Σαγάρ*. MELICH (NyK. XXXIV, 135, 146 kk.) ezt a névelemet egyeztette a Besztercei és Schlägli szójegyzék «croceus — zar» szavával, s 'vörös' jelentést keresve benne a következő, történeti sorrendben feltehető írott alakjait sorolja fel: *σαγαρ*, **zachar*, **zahar*, *zaar*, *zar*, (*szár*). A *Szár* mai *á* hangja tehát eredetibb *-aya-* hangsorból keletkezett. Ezt a megállapítást elfogadta HORGER (MNy. IX, 113—4) is azzal a szűkítéssel, hogy a két magánhangzó közti *γ* változását, illetve kiesését ilyen folyamatban látta: *sāyār* > *sāxār* > *sāhār* > *säär* > *sār*. Elismeri a gutturalis spirans megvoltát HÓMAN (Századok LI, 238), JAKUBOVICH (MNy. XV, 96) és GOMBOCZ (ÖM. II, 93) is. MELICH is így ismételte meg nézetét (HonfMg. 41), melyet LOSONCZI Z. is elfogadott (Szent István-E. II, 595).

PAIS (MNyTK. L, 19—25) egy a kumandinban s nyilván más török nyelvjárásokban is meglevő *sayar* 'sárga' vagy 'sápadt' szót vesz fel a *Σαγάρ*-névrészlet eredetijéül. Közli arra vonatkozó megfigyeléseit is, hogy a 'sárga' és 'vörös' értelmű *szár* szóval egyezik a 'tar, kopasz, calvus, kahl' jelentésű *szár* szó is. A magyarban *sāyār* > *säär* > *sār* fejlődési sort lát.

Ezek alapján egykorú magyar hangalakul a *Σαγάρ*-névrészhez *sāyār*-t kell felvennünk.

A hn. második része *-βρεν*, ma *-berény*. Az EtSz., mely a szó eredetét ismeretlennek mondja, tévesen olvasta ezt a névelemet *-brin*-nek. R. NAGY L. (NyK. XLVI, 464—5) ezt a török *bār* ~ *ber* ~ *bir* 'ad' ige rokonságába sorolta, s ehhez a nézethez hajlott régebben PAIS is (MNy. XXV, 128). PAIS legújában (MNyTK. 50. sz. 20—1) MIKOS JÓZSEFnek egy a névelemet illető hangtörténeti megfigyelésére (MNy. XXXI,

157, 159) támaszkodva a török *bir* 'egy' szó *-ik* képzős származékához, egy török *birik* 'sich vereinigen' igéhez vonja ezt a névelemet. Kimutatja: joggal tehető fel ebből az igéből némely török nyelvjárásban **biriğin* 'egyesülés', vagy **biriye[ä]n* 'egyesülő' deverbális névszói származék. Első szótagbeli török magánhangzókivételével ezek helyébe **Briğin*, illetve **Briye[ä]n* lépett, s ez került át a magyarba. Itt a **Briğin* a második szótagbeli *i*-nek *ë*-re váltásával **Briën*, majd *Briën* lehetett, míg a **Briye[ä]n*-ből közvetlenül válhatott *Briën* vagy *Brien*.

Az egész *ságarbriën* hn.-et PAIS azonos alakú és 'vörös' vagy 'sárga, sápadt', esetleg 'fehér' + 'egyesülés, egyesület' jelentésű törzsnévből származtatja.

A második névelem egykorú magyar hangalakja tehát *brien* lehetett.

D) Magyar $s = \sigma$, $\acute{a} = \alpha$, $\gamma = \gamma$, $\acute{a} = \acute{a}$, $r = \rho$, $b = \beta$, $r = \rho$, $i = v$, $e = \varepsilon$, $n = v$.

E) A hn. mindkét előfordulásakor görögösítetlen egyes semleges nom.-ban áll, és így

F) ragozhatatlan.

Σαλαμπέτζ (τό) délmagyarországi hely (XV. század).

A)–B) Σαλαμπέτζ: salambēdz: 1590 táján; Σελονμπέτζ: selumbēdz: 1579–1595 táján.

C) Az első helyen említett szórvány helyesírása alapján először arra gondolna az ember, hogy szórványunk egy magyar *Zalabecs* hn. átírása. Tudjuk t. i. azt, hogy a *Zala* folyó- és hn., mely a honfoglalás előtti, talán kelta eredetű *Salla* név magyar folytatása, a magyarban hosszú ideig szóeleji *sz*-szel hangzott, sőt a helyi ejtésben ma is *sz*-szel hangzik (vö.: MELICH: NyK. XXXIII, 351, MNy. I, 67, NyK. XXXV, 123, MNy. VII, 422, HonfMg. 100, 410; MIKOS J.: MNy. XXXI, 299). Volt is a bennünket érdeklő korban *Zala* megyében *Becs* nevű hely több is (*Becs*, *Újbecs*, *Pusztabecs*, *Becsvölgye*), de az összetett *Zalabecs* sem akkor, sem ma nem mutatható ki velük kapcsolatban.

Egészen más úton kell tehát elindulnunk. A szövegrészben említett ütközet a *Salambēdz* ~ *Selumbēdz* nevű síkságon folyt le, s itt a hír szerint Chalepinos szultán, Bajazid fia leverte a magyarokat és Zsigmondot. Az esemény az 1396-i nikápolyi csata után tizenhárom évvel történt a forrás szerint, tehát 1409-ben folyt le. 1409-ben Szerbiában hadakozott Zsigmond serege a szultánnal. Ézért arra kell gondolnunk, hogy szórványalakjaink közül az első a magyar *Galambocz*, a második pedig ugyane helység egykorú szerb *Golubac* névalakjának (l. Περιστερώ) $\Gamma > \Sigma$ romlásos, egyébként is eltorzult feljegyzése. Magam ezt a feltevést tartom a legvalószínűbbnek. Mivel azonban 1409 júniusában Zsigmond is levonult a Temes (Keve) vidékére, arra is lehet gondolni, hogy *Slankamen* vagy esetleg *Sabác* nevének erősen eltorzult átírásával van dolgunk. Mindezek azonban csak feltevések: a szórvány egyelőre megfejtetlen.

† Σαλμοούτζης l. Ἀλμοούτζης.

Σαμανδρία l. Σμεντόροβον.

Σάμταγ (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. század).

A) 1002 előtt/1109.

B) *sāmtaz*. Az alapítólevél *σαμτάγ* változatának kiejtése: *samtāz*.

C) Ebben a szórványban egy, a Tas helység határában a Duna felé húzódó Szentgyörgypusztá helyén egykor fekvő *Szántó* s z e n t p é t e r helység régi névalakja maradt ránk. A hn. régi alakjainak összegyűjtése, hangtörténetének megvilágítása és megfejtése elsősorban MELICH JÁNOS érdeme. A szórványban a *szánt* ige eredetibb *szánt* megfelelőjéből való -γ képzős magyar igenév, a mai magyar *szántó* igenév előzménye rejlik. A szóvégi -γ félhangzóvá lett, s a megelőző magánhangzóval diftongust alkotott, mely diftongusból utóbb hosszú magánhangzó lett: *sāmtay* > *sāmtay* > *sāmtou* > *sāmtō* > *sāntō*. Az egykorú magyar hangalak tehát *sāmtāy* volt.

D) Ómagyar *s* = σ, *ā* = á (a hangsúlyjel itt van megfelelő helyén, s a magyar hang hosszúságával és egyben a magyar szóhangsúllyal is egybeesik), *m* = μ, *t* = τ, *ā* = a, *γ* = γ.

E) A hn. görögösítetlen, és így

F) csak névelője révén volt a mondatba illeszthető. Az oklevélben különben mindkét helyen semleges nom.-ban áll.

Irodalom: MELICH J.: NyK. XXXIV, 139, 141—2, 146; TAGÁNYI: MNy. IV, 452; MELICH: MNy. VI, 241; HORGER A.: MNy. IX, 113; ERDÉLYI L.: MNy. X, 128—9; MELICH uo. 154—6, NyK. XLIV, 371; CZEBE GY.: AkTörtÉrt. XXIV/3, 100; HÓMAN B.: Századok LI, 238; SZINNYEI J.: MNy. XXII, 237—40; GOMBOCZ, ÖM. II, 94, 98; KNEZSA I.: MNy. XXIV, 192—3; MELICH uo. 239; LOSONCZI Z.: Szent István-E. II, 594—6, 599; PAIS D.: MNyTK. 50. sz. 8.

Σάνδρον (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. század).

A) 1002 előtt/1109.

B) *sāndru*.

C) A szórványban a Keneséhez tartozó mai *Sándor*-puszta nevének régi alakja maradt ránk, bár MELICH (SzlávJövsz. I/2, 204) ezt az azonosítást, valamint a Σάνδρον hn.-nek az *Alexander*-ből való származását kétségbevonta. Ami a magyar *Sándur* > *Sándor* keresztnévet illeti, MELICH (MNy. X, 99—100) ezt így származtatja: a hazai latinságban az *Alexander* névnek volt *Alexandrius*, *Alexandrus* alakja mellett egy az olasz *Sandro* becézőforma hatása alatt keletkezett latin *Sandrus* alakja is. Ebből a magyarban *Šandruš*, majd a kicsinyítőnek érzett -uš elvonásával: *Šāndr* > *Šāndur* > *Šāndor* lett.

Újabban PAIS Dézsó (MNyTK. 50. sz. 27—32) még meggyőzőbben mutatott rá arra, hogy a Σάνδρον hn. nem függhet össze az *Alexander* szn. olasz *Sandro* becézőjével, és ezért más irányban keresi a megfejtést a hn. számára. Egy török *sandyr* ~ *sandur* igéből való -y ~ -u képzős névszói származékul szerinte felvehető egy **sandyry* ~ **sanduru*, illetőleg a második szótagbeli magánhangzó kiejtésével **sandry* ~ **sandru*. Ilyen török **sandry* vagy **sandru* alakulatnak felelhetett meg a mi szórványunk. Az *Akarattya* hn. mintájára ennek a **sandry* vagy **sandru* alakulatnak 'akarat, szándék' értelemben történt hn.-vé való válására gondol PAIS. A magyarban szókezdő *s* > *š* fejlődés történt, s így az egykorú

magyar hangalak *šāndru* lehetett. (Kifejti még ezután PAIS azt is, hogy a *Sándor* szn. is talán a török **sandru* alakulatból fejlődött. Vö. legújabbban GALAMBOS L.: MNyTK. 64. sz. 23.)

D) Magyar $\acute{s} = \sigma$, $\grave{a} = \acute{a}$ (a hangsúlyjel a magyar szóhangsúllyal esik egybe), $n = r$, $d = \delta$, $r = \rho$, $u = ov$.

E) A szórvány görögösítetlen egyes semleges nom. ($\tau\acute{o}\nu = \tau\acute{o}$),

F) mely így csak névelője révén ragozható.

Σάος Száva, a Duna mellékfolyója (X—XVI. század).

A)—B) Az idézett névazonosító helyek feljegyzési ideje: 1071—1078; 1144—1170; Σάος: *sāos*: 1180—1183; 1467 táján; Σαῶς: *sāvos*: 1144—1170; Σάονβος: *sāuvos*: 1206 táján; 1282 után; 1313 táján; Σάβας: *sāvas*: 948/9—951/2; 1130—1166; 1462 táján; 1484—1487 táján; 1519 után; 1579—1595 táján; (ῆ) Σαβα: *sava*: 1529; (δ) Σαβίας: *savias*: 1137 előtt.

C) Azt a kérdést, hogy a klasszikus görög-latin Σάος ~ Σάονος, *Saus* ~ *Savus* alakokból hogyan lettek a későbbi görög-latin Σάβας, *Sava* ~ *Sova* alakok, MELICH (HonfMg. 73—4) így oldja meg: A görög, latin, szláv, török és magyar nyelvek segítségével ez az átalakulás megfejtethetetlen. Az idegen nyelvi Σάονος ~ *Savus* alakból a hazánk területén lakó gótok és gepidák nyelvében **Savas*, a longobardokéban pedig **Sava* lett, mely azután a szlávtságban szabályosan *Sova* ~ *Sovā* vagy *Sava* ~ *Savā* lett. A szlávból a magyarba kerülve (uo. 81) itt a IX—X. században **Szāvā* lett a folyó neve. Ebből az alakból a magyar nyelvjárások egy részében *Száva*, más részében *Szoza* > *Szoa* lett, amint ez hazai emlékeinkből kitűnik.

A Σάος, Σαῶς és Σάονβος alakok archaizáló neveknek számítanak, mert már KONST PORPH Σάβας alakja idegen nyelvi *sava* hangalak átírásának látszik, a XI. századi KEK pedig egyenesen meg is mondja, hogy a Σάος folyót az ő korában Σάβας-nak hívták. A Σάος, Σαῶς és Σάονβος alakok mint archaizáló nevek végeredményben Strabon, Priskos és Menander Σάος, illetőleg Ptolemaios Σάονος alakjára mennek vissza (l. ezeket PAULY—WISSOWA, RE. *Savus*). A Σάβας alak viszont KONST PORPH-nál valószínűleg még egy délszláv *sava*, a többi író Σάβας alakja azonban már talán egy magyar *sāva* hangalak feljegyzése. (A Σαβίας alak talán a Dráva-Száva-köz Diocletianus uralkodása alatt kapott *Savia* nevére vezethető vissza.)

D) Magyar $s = \sigma$, $\grave{a} = \acute{a}$ (a hangsúlyjel egybeesik a magyar szóhangsúllyal s a magyar hang hosszúságával is), $v = \beta$, $a = \alpha$, és

E) az -a végű magyar neveknél szokásos -s görögösítő végződés.

F) Az 1., illetőleg a 6. a) minta szerint.

Σάονβος (Σαῶς) l. Σάος.

Σεβόρριοι l. Σάβαρτοι ἄσφαλοι.

Σεγεντήν (τό) Szeged városa (XV. század).

A) 1519 táján.

B) A kéziratban *σαιγεμπήν*: *sejembīn* van ugyan, de ez, mint a HIST TURC szövegkritikai kiadását készítő MORAVCSIK GYULA kéziratban levő apparátusa (melyet az őszívességből forgathattam) mutatja, nyilvánvalóan íráshiba *σαιγεντήν*, illetőleg jobb helyesírással *σεγεντήν*: *sejendīn* helyett.

C) Szeged vár és város régi neve okleveles anyagunkban: castrum *Zegediense*, civitas *Zegediensis*, *Zegedinum* és *Zeged* (CSÁNKI I, 676—7). A *Szegedin* olvasatú névalakban az *-in* latin eredetű: a hn. magyarból latinositott alakja *Segedinum* volt, s ebből való német elvonás a *Segedin* alak, mely a horvátban és a szerbben is meghonosodott. Szórványunk minden valószínűség szerint egy ilyen délszláv *segedin* hangalak feljegyzése (vö.: MELICH: MNy. VI, 297, HonfMg. 241; K. P.: MNy. XXIV, 141), mivel a feljegyzés korában a magyar hangalak kétségtelenül *seged* volt már (vö. MNy. III, 375; VIII, 35).

D) Délszláv $s = \sigma$, $e = ai$ (javított helyesírással ε), $g = \gamma$, $e = \varepsilon$, $d = \tau$ (a romlott alakban, melynek feljegyzője a d helyett b -t hallott vagy látott: $\mu\pi$), $i = \eta$, $n = \nu$.

E) Görögösítésre nem volt szükség, mert a hn. hú átírása után máris beleillett az $-iv \sim -\eta\nu$ végű vulgáris középgörög hn.-ek csoportjába.

F) 5. minta.

Σεγετφάρον (Σεγητφάρον, Σεητφάρον) 1. Σεγιτφάρι.

Σεγιτφάρι (τό) Szigetvár, vár Délmagyarországon (XVI. század).

A)—B) Σεγητφάρον: *sejütfäri*: XVI. század; Σεητφάρον: *sejtfäri*: 1570—1595 táján; Σεγετφάρον: *sejettfäri*: XVI., XVII. század; Σεγτιβάρι: *sendiväri*: XVI. század; Σεκφάρ: *sekfär*: XVI. század.

C) Szigetvár régi neve okleveleinkben: *Zigeth*, castrum *Zygeth* (CSÁNKI II, 575). Más *Sziget* nevű helyeink is *Zigeth* \sim *Zygeth* alakot mutatnak szórványaink feljegyzésének korában. Azonban maguk szórványaink is arra mutatnak, hogy a XVI. században már megvolt az összetett *Zif[y]gethvar* névalak, *sigetvār* hangalak is. Szórványaink ennek átírásai, de valószínűleg török közvetítés révén. Török közvetítésre a források keletkezési körülményei és török szellemű beállítottsága mellett azért is gondolok, mert a fent idézett szórványok egytől-egyig sajáttságosan torzultak, romlottak. Némelyik alak erősebb, másik kisebb torzulást mutat. Sőt azt is látni fogjuk, hogy az egyik forrás *Temesvár*-ral téveszti össze *Szigetvár*-t (1. *Τεμισφάρ* alatt). Teljesen romlott alakok a *Σεγτιβάρι* és a *Σεκφάρ*, melyekkel így az átírás módjának megállapításánál nem tudunk mit kezdeni. A *Σεγητφάρον* és a *Σεητφάρον* alakok hangátvetéses romlást mutatnak az i és e hangok sorrendjének megcserélésével, míg a *Σεγετφάρον* alakban csak az első ε vall romlásra.

D) Magyar $s = \sigma$, $i = \varepsilon$ (a romlott alak miatt), $g = \gamma$ (illetőleg az egyik alakban nincs is jelölve, mivel az újgörögben e és i hangok között a γ alig hallatszó j ejtésű), $\varepsilon = \eta$ (javított helyesírással ι , az i — e metatézis miatt), $t = \tau$, $v = \varphi$ vagy β , $\bar{a} = \acute{a}$ (a hangsúlyjel a magyar hang hosszúságával esik egybe), $r = \rho$, és

E) $-\eta$ (javított helyesírással $-\iota$) görögösítő végződés, mely szórványunkat beleilleszti az $-\iota$ ($-\eta$) végű semleges középgörög hn.-ek csoportjába.

F) 5. minta. — Vö. *Τεμισφάρ*.

Σεκούλης Székely János, vezér a rigómezei csatában Hunyadi seregének jobbszárnyán, Hunyadi rokona (XV. század közepe).

A) 1484—1487 táján.

B) *sekülis*.

C) A szórványunkban szereplő *Székely* János KARÁCSONYI JÁNOS szerint (Turul XIX, 51) Hunyadi Jánosnak ismeretlen nevű nőtestvérétől született unokaöccse volt, de «sohasem volt se tót, se horvát bán, hanem székely ispán». KARÁCSONYI e megállapítása után vitás lett Székely János és Hunyadi rokonságának foka is, s Székely közjogi méltósága is. HÓMAN (MT. II^a, 431) Hunyadi sógorának mondja Székelyt, s rámutat arra, hogy az 1446-i országgyűlés horvát bánná választotta. BONFINI (1771-i lipcei kiad. 483) szerint azonban Székely Hunyadi nőtestvérének fia (a sororis frater) volt (vö. KERTÉSZ MANÓ: NyK. L, 162). Maga Hunyadi egy oklevélben «frater noster»-nek nevezte Székely Jánost (SzékelyOkl. III, 61). Viszont kétségtelen az is, hogy szentgyörgyi Székely János 1446/7-ben dalmát, horvát és szlavóniai bán volt (vö. WERTNER M.: Turul XIX, 144).

A *Székely* név legrégebben (1095/1131) *Scicul* ~ *Scichul* alakú (PRT. VIII, 271—2), később, körülbelül 1217—1324 között *Scekul* ~ *Zekul* alakú (Oklsz.; MNy. XXXI, 272; CodDipl. VII/2, 110, 210; ÁrpÚjOkm. IX, 196; HazOkm. V, 50, 99) volt. Magának *Székely* Jánosnak a neve két ízben *Zekel* alakban fordul elő (KNAUZ, Az országos tanács és országgyűlések története 1445—1452. Pest, 1859. 57, 137—8, 234. j.; SzékelyOkl. III, 61). Viszont BONFINI (i. h.) *Zeckulius*-nak írta Székely János családi nevét. A *Székely* családnév egykorú alakja azután az oklevelekben általában *Zekel* (néha *Zeekel*) (vö.: HazOkm. V, 316, 415; ZichyOkm. V, 232—3, 338, 497, VI, 377; KárolyiOkl. I, 509; MNy. III, 434—5; VI, 231, 449; IX, 86, 133), egyszer azonban 1401-ben még *Zekul* (CsákyOkl. I/1, 223). Ennek az egykorú *Zekel* alaknak az egykorú kiejtése ZOLNAI GYULA (MNy. III, 434—5) szerint *sēkel'* volt. Viszont a *Zekul*, *Zeckulius* és az oláh *secuiu* 'székely' alakok alapján szórványunkat egy egykorú magyar *sēkül'* (vagy esetleg már *sēköl'*) hangalak feljegyzésének kell tartanunk.

D) Magyar $s = \sigma$, $\bar{e} = \varepsilon$, $k = \kappa$, $\ddot{u} (\ddot{o}) = \text{oó}$, $\bar{l}' = \lambda$, melyet az utána éppen ezért alkalmazott

E) -ης görögösítő végződés palatalizált.

F) Klasszikus.

Σεκφάρ l. Σεγιτφάρ.

Σελατζιον (τό) helység a máramarosi körtvélyesi monostor birtokában (XIV. század).

A) 1391.

B) *seladzion*.

C) PETROV ELEK (Turul XXXIX, 24) a görög oklevélbeli Σελατζιον helyén az 1494/1721-i latin megerősítő fordításban szereplő *Zilagysag*-ról úgy nyilatkozik, hogy a két nevet nem merné teljes biztonsággal azonosítani. GÁLDI LÁSZLÓ (DocVal. 418—21) szerint eléggé könnyű azonosítani *Zilagysag*-ot Σελατζιον-nal, s ez a Σελατζιον ~ *Zilagysag* megfelel a mi mai *Szilágyság*-unknak, azaz a középkori Kraszna és Középszolnok megyéknek. Azt azonban mégsem tehetjük fel, hogy szórványunk egy egykorú magyar *Zilagysag*-féle vidéknév görög átírása, mert ez a szórvány hangjelei alapján lehetetlenség. Éppily lehetetlenség volna feltennünk azt, hogy szórványunk az akkori közép-

szolnokmegyei *Szilágyszeg* egykorú *Zylagzegh*, *Scyladzeg* névalakjának átírása (vö. CSÁNKI I, 564). Megint csak a szórvány végének hangjelcsoportja teszi lehetetlenné ezt a feltevést. A körtvélyesi monostor kegyurai, a Drágfiak, birtokosok voltak *Szilágycseh* helységben is, de ez a bennünket érdeklő korban csak egyszerű *Cseh*, *Csehi* névalakokban szerepelt, s csak 1525 óta mutatkozik összetett *Zilagy Cheh*-féle alakban (vö. PETRI MÓR, Szilagy vármegye monographiája IV, 501). Nem láthatjuk pusztá *Szilagy* hn. feljegyzését sem szórványunkban (vö. HUNFALVY P., Az oláhok története II, 29, 209), mert ilyen mint hn. magában nem fordul elő. Csak mint a vármegye neve szerepelt magában a *Szilagy* név *Scylag* ~ *Zilag* (h) ~ *Zilagy* alakokban (l. PETRI MÓR i. m. I, 25, 87—8). Ezek a felsorolt adatok azonban semmiképpen sem engedik meg egy, az első szótagban *e*-vel hangzó magyar *Szelagy* alak felvételét, melynek szórványunk átírása lehetne a merész *gy* = *τγι* hangjelölés + *-or* görögösítő végződés feltételezése mellett. Arra kell tehát gondolnunk, hogy a szórvány a magyar *Szilagy*-nak megfelelő idegen nyelvi hangalak átírása, vagy a magyar hangalak erősen torzult feljegyzése. Így az átírás módjának vizsgálatára s céljainkra való felhasználására egyelőre nincsen biztos alap.

Σελωννμπέτζ l. Σαλαμπέτζ.

Σεμάνδρα (Σεμέντρια) l. Σμεντόροβον.

Σεντιβάρι l. Σεγυτφάρι.

Σερβότιοι l. Σάβαρτοι ἄσφαλοι.

Σερβονγκρικῆ (δόναμις) nevet kapott Manuel korában a magyarok és a szerbek egyesült szövetséges serege (XII. század közepe).

A) 1130—1166 között.

B) *servungrik'i*.

C) A Σερβονγκρικός 3 végű mn. a szerbek bizánci Σέρβοι népeve gyökerének az *Οἱ γκροι* 'magyarok' népnévből képezett *Οἱ γκρικός* mn.-vel való megtoldásából alkotott 'szerb-magyar' jelentésű görög alakulat.

Σέρμιον l. Σίρμιον.

Σιβίνιον Szeben, erdélyi város (XV. század).

A)—B) Ζιπήμιον: *zipihion*: 1462 táján; Σιβίνιον: *sivihion*: 1484—1487 táján; Τζημπήν: *dzimbîn*: 1519 táján.

C) A Szeben hn. az ómagyarban *Szibin*-nek hangzott (1201: *Scybin*). A város latin neve később *Cibinium*, amelyben a *Ci*-t nem *sz*i-nek, hanem *ci*-nek kell olvasnunk, mert ez a latin név az erdélyi szász névalak latinositott feljegyzése, s a szászban a magyar *sz*-en kezdődő jövevényszavak *c*-vel kezdődnek (vö. MELICH: MNy. I, 67, HonfMg. 269, 306). Közel egykorú és egykorú oklevelekben latin *Cibinium*, *Cybinium*, *Ciminium*, *Chibinium*, *Sibinium*, *Zibinium* és szláv Чибин alakokat találunk (vö.: ZIMMERMAN—GÜNDISCH, Urkb. IV, index és Székely-Okl. I, 281, V, 17—8, 41, 45, 59, 148 stb.). Viszont a magyar névalak 1553-ban már *Szeben* (l. MNy. VIII, 35—6). Ezek alapján könnyen megállapítható, hogy a Ζιπήμιον és a Τζημπήν szórványok az erdélyi szász *tsibin* hangalak szabályos görög átírásai, míg a Σιβίνιον egy esetleg az 1480-as években még feltehető magyar *sibin* hangalak szintén szabályos feljegyzése.

D) Magyar $s = \sigma$, $i = \iota$, $b = \beta$ (a klasszicizáló nyelvű és helyesírású LAON CHALK-nál ez a szabályos!), $i = \acute{i}$ (a hangsúlyjel a magyar szó utolsó magánhangzóján a magyar szó végével esik egybe), $n = \nu$ és

E) *-ιον* görögösítő végződés, mely városnevek görögösítésében igen gyakori.

F) Klasszikus.

Σιγγιδουνον város az antik Singidunum helyén, melyet egyes források Belgráddal azonosítanak. Így néhol Belgrád archaizáló neve (X—XII. század).

A) 1144—1170.

B) *sinjīdunon*.

C) Az antik város folytatásaként a mai Belgrád helyén fekvő város *Σιγγιδουνον* neve a Kr. u. VII. században eltűnik. Éppen ezért szórványunk Io TZET-nél is nyilvánvalóan Belgrád archaizáló neve (l. *Βελέγραδα*), s mint ilyen Ptolemaios *Σιγγιδουνον* hn.-ére megy vissza (vö. PAULY—WISSOWA, RE. *Singidunum*).

Σιγηδά l. *Βελέγραδα*.

Σιγισμόνδος (*Σιγισμόντος*) l. *Σιγισμοῦνδος*.

Σιγισμοῦνδος Zsigmond magyar király (1378—1437).

A)—B) *Σιγισμοῦνδος*: *sijizmūndos*: 1462 táján; 1484—1487 táján; XVI. század; *Σιγισμόνδος*: *sijizmōndos*: 1478; *Σιγισμόντος*: *sijizmōndos*: 1590 táján; 1519 táján; *Γισμόντος*: *jizmōndos*: 1590; 1579—1595 táján; *Σιμόντε*: *simōnde*: 1579—1595 táján.

C) Zsigmond királyunk saját okleveleiben mindig hazai latin *Sigismundus* néven szerepel (vö. pl. HazOkl., index). Ennek a latinosított névalaknak végső forrása egy germán **Sigismundas* (< gót *sigis* 'győzelem' + germán **mundas* 'védelem'). A magyar Zsigmond név, melyre legrégebb adataink a XV/XVI. századtól vannak, lehet a XIV—XV. századi német *Sigmund* közvetlen átvétele, de lehet esetleg egy latin *Sigmundus* átvétele is (vö. M. J.: MNy. XXIII, 595; l. még: MNy. I, 351—2; V, 413; X, 429; XVI, 18).

Az elmondottakból világos, hogy *Σιγισμοῦνδος* ~ *Σιγισμόνδος* ~ *Σιγισμόντος* szórványaink egy latin *Sigismundus* ~ *Sigismondus* görög átírásai, és semmi közülük sincsen a velük egyidőben fellépő magyar *šigmond* hangalakhoz. Még kevésbé tartoznak a magyar hangtörténet körébe a *Γισμόντος* és *Σιμόντε* szórványok, amelyek nyilván az olasz *Gismondo* és talán egy *Simonde* becézőforma megfelelői.

Σιδερόβια l. *Σμεντόροβον*.

Σιμόντε l. *Σιγισμοῦνδος*.

Σίμων Simon, a magyar király megbízottja (1108-ban).

A) 1136—1148 között.

B) *simon*.

C) Szórványunk az Alexios császár és Boemund között 1108-ban kötött békeszerződés egyik magyar aláírójának nevét tartotta fent (vö. még Περόης). HÓMAN (Századok LI, 106—7) és JAKUBOVICH (MNy. XX, 132) *Simon* pécsi püspökkel azonosították, mégpedig úgy, hogy HÓMAN szicíliai származású papnak, JAKUBOVICH pedig magyarnak gondolta. JAKUBOVICH a béke mindkét magyar aláírójára vonatkozó

ἀποκρισάδιοι meghatározást csak *Simon*-ra vonatkoztatta, s ez a megjelölés szerinte «kancellárt, vagy legalább is királyi jegyzőt jelent». Ez azonban kissé messzemenő következtetés, mert a szövegben az ἀποκρισάδιοι egyszerűen királyi «megbízottak»-at jelent, s Πεγής ispánra is vonatkozik. *Simon* pécsi püspök egykorú névalakjai okleveleinkben: *Simon*, *Symon* és egy hamis oklevélben *Scimon* (CodDipl. II, 47, 57, 80, 81; FEJÉRPATAKY, Kálmán kir. okl. 44, 62). Más, közel egykorú *Simon* nevű személyek *Symon* néven szerepelnek (CodDipl. I, 481; PRT. VIII, 274). De előfordulnak már kétségtelenül magyarnak tekinthető közel egykorú *Simun*, *Simon*, *Symon* névalakok is (MNY. XXXII, 131—4, 204; XXXIII, 101; vö. ÓMOLv. 29—32). Mivel az sem bizonyos, hogy a békekötés okiratának ez az aláírója született magyar ember volt-e, nem lehet állást foglalnunk abban a tekintetben, vajjon szórványunk esetleg már egy magyar *šimon* hangalak átírása-e (a magyar névre vö.: MELICH: NYK. XXXIV, 47 és GALAMBOS L.: MNYTK, 64. sz. 21—2), vagy a magyarországi latin *Simon* név megfelelője-e; sőt, mivel a Σίμων 'Taugenichts, Spitzbube' név a görögöknél is (Aristophanes óta, feliratokon és papírusz-szövegekben is), valamint a görögből átkerülve a zsidóknál is nagyon járatos volt (LXX, Iosephos), s Bizáncban is sűrűn használt férfinévnek számít, a szórvány egyben a görög Σίμων nevek csoportjába is belesimul.

A fentebb említett magyarországi latin *Symon* névalak *y*-ja részben az *i* = *y* hangjelölés eredménye, részben pedig onnan ered, hogy az eredeti, hamisítatlan Σίμων görög nevet a keresztény névhasználat már korán kezdte összekeverni a némileg hasonló hangzású, de héber eredetű Συμεών (< שִׁמְעוֹן) névvel (vö. W. BAUER, Griech.-deutsch. Wb. zu den Schriften des NT.).

Σίμουον 1. város a Száva északi partján (X—XII. század).

A)—B) A hn.-azonosító idézetek feljegyzésének ideje: XII. század; XII. század; az ezekben szereplő Σίμουον és Σύμουον alakok ejtése: *sirmion*, Στρίαμος: *striamos*. Σίμουον: *sirmion*: 1057 után; 1118 után; 1137 előtt; 1180—1183; XV. század?; XII. század; Σέμουον: *sērmion*: 948/9—951/2; (ή) Θράμος: *prāmos*: 1019—1025 között; (τό) Στρίαμος: *střīāmon*: XI/XII. század; (τό) Στρίμος: *strīmos*: XV. század; Σύμουον: *sirmion*: XV. század?

C) A pannoniai *Sirmium* város Kr. u. 380-ban a gótok, majd később az avarok birtokába került. Ennek ellenére még sokáig fennállott, míg azután a helyén épült Szávaszentdemeter helységben élt tovább. A város latin *Sirmium* neve a Kr. u. IV. század vége felé a latinban *Sermium*-má fejlődött, s ennek felel meg KONST PORPH Σέμουον névalakja. Éppen ezért a XI—XII. századi (s természetesen még inkább a későbbi) Σίμουον ~ Σύμουον alakok archaizáló hn.-eknek számítanak. A hn. alakjai a szlávban: ógyházi szláv *Srēm̃* (IX/X. század), bolgár-szláv *Srēm̃*, *Sriam̃*, *Striam̃* (XIII—XV. század), szerb *Srēm̃*, *Srem̃*. Ezek közül a bolgár *Striam̃* görög Στρίαμος ~ Στρίάμων, az ógyházi szláv, bolgár, szerb *Srēm̃* ~ *Srēm̃* pedig görög Θράμος alakot kapott.

Mint látjuk, a hn. MELICHTől feltett magyar *sremü* > *srem* > *serem*

hangalakjaihoz (melyekre s a fent elmondottakra nézve l. MELICH: NyK. XXXIII, 329, MNy. II, 101—2, HonfMg. 72—3, 76—7, 79—81; PAULY—WISSOWA, RE. *Sirmium*) fenti szórványainknak nincsen közük, s így szórványaink inkább a szlavistákat érdeklik.

2. Szerémség, terület a Duna és a Száva között (XII. század).

A)—B) Σίρμιον: *sīrmion*: 1180—1183; 1206 táján; 1517—1543 táján; Θρεμι: *premi*: 1529.

C) Mint ahogyan a Σίρμιον hn. a Σίρμιον 1. alatt említett hn.-azonosító helyek közül háromban (l. GYÓNI 104—5) tulajdonképpen archaizáló név 'Magyarország' értelemben, ugyanúgy archaizáló névként szerepel a görög Σίρμιον hn. az itt idézett helyeken 'Szerémség' jelentésben. A törökkori Θρεμι viszont az egykorú szerb-horvát *Srem* ~ *Srēm* névalak görögösítése.

Σμεδροβο (Σμεντέροβο) l. Σμεντόροβο.

Σμεντόροβο (τό) Szendrő, vár a Duna déli partján, a Morava torkolatától nyugatra (XI—XVI. század).

A)—B) Az onomastikonbeli két hn.-azonosító részlet, melyek egyike *Singidunum*-mal, másika *Sirmium*-mal azonosítja Szendrőt: Σεμάνδρα: *semāndra*: XV. század?; és Σπεντέροβος: *spendērovos*: XV. század? — Σφεντέρομον (τό): *sfendēromon*: 1019—1025; Σπενδερόβη (ή): *spenderōvi* és Σπενδέροβος (ή): *spendērovos*: 1484—1487 táján; Σμεδροβο (τό): *smēdrovon* és Σμεδροβος (ό): *smēdrovos*: 1462 táján; Σμεντερόβω (τω): *smenderōvo*: 1454; Σμεντόροβο (τό): *smendōrovo*: 1478; XVI. század; Μεντορόβο (τοῦ): *mendorōvu*: 1453 táján; Σαμανδρία (ή): *samandria*: 1467 táján; Σαμάνδρια: *samāndria*: 1519 táján; Σεμντρία (ή): *semēndria*: a CHRON MIN idézett darabjai: XVI. század; Σιδερόβια (ή): *siderōvia*: 1519.

C) MELICH (MNy. XXIX, 274, HonfMg. 194) foglalkozott ennek a hn.-nek régi görög, latin, délszláv és magyar névalakjaival. A latin alakok közül a *Samandria*-nak a görög Σαμανδρία ~ Σαμάνδρια, a *Semendria*-nak a Σεμντρία alak felel meg. A bolgár *Smederevo* alakokkal könnyen kapcsolatba hozhatók mindazok a görög alakok, amelyek belsejében -ντ-, -νδ- (olv. -nd-) mássalhangzócsoporthoz tartoznak, de mindezek keletkezésére a szerb *Smēderevo* ~ *Smederevo* alakok is éppúgy hathattak, mert idegennyelvi -d- hangot ebben a korban már szó belsejében is -ντ-, -νδ-vel írtak át Bizáncban. A horvát *Smederovo* alak hatott mindazon görög változatokra, melyek a szó végétől számított második szótagban -o-t mutatnak. A Σμεδροβο már újjörög alak, mely ma is él az újjörögben. A Μεντόροβο-féle alak valószínűleg török közvetítés révén jegyződött fel, a szóeleji mássalhangzócsoporthoz kiküszöbölésével, de lehet görög sandhi-jelenség eredménye is (l. 184. l.). Végül a Σιδερόβια valószínűleg görög népetimológia eredménye (vö. újjörög *sīdego* 'vas'). A MELICHTÓL felhozott két magyar névalak eléggé késői: 1515: *Zendewrew*, XVI. század: *Szenderő*. Ezek, valamint az idegen nyelvi hn.-alakok alapján MELICH a hn. magyar alakfejlődését így gondolja: *Szimēndrēü > Szēmēndrēü > egyszerejtéssel *Szenderő* > *Szendrő*. Ehhez a magyar fejlődéshez egyik szórványalagnak sincsen köze.

Σολομών Salamon magyar király (1063—1074).

A) 1136—1148 között.

B) *solomōn*.

C) *Salamon* király okleveles anyagunkban mindig *Salomon* néven szerepel (CodDipl. I, 421; HazOkm. VIII, 1); ugyancsak csaknem kizárólag *Salomon* alakban fordul elő a király neve hazai krónikáinkban is, *Salamon* alakban csak mintegy ötször, s egyetlen-egyszer *Salomo* alakban (vö. ScriptRerHung. I—II, indexeit). Más, *Salamon* nevű, későbbkori személyek okleveleinkben *Salamon*, *Salomon* és *Solomun* névalakokban bukkannak fel (vö.: CodDipl. II, 129, IV/1, 80; ÁrpÚjOkm. II, 18, VI, 368, 371, XII, 84; ÓMOLv. 80, 85, 91).

A görög név a héber שְׁלֹמֹה átvétele révén a NT-ban és I o s e p h o snál túlnyomóan Σολομών alakban fordul elő, s csak mint varia lectio fordul elő a NT-ban Σαλωμών, ill. Σαλομών alakban (W. BAUER, Griech-deutsch. Wb. zu den Schriften des NT.). Mivel viszont hazai anyagunkban *Solomon* alakban sem a magyar király neve, sem későbbkori más *Salamon* nevű személyek neve nem fordul elő egyetlen egyszer sem, nyilvánvaló, hogy szórványunkban a Bizáncban is járatos görög Σολομών személynév egyenes folytatásával van dolgunk, melynek így a király nevének magyar hangalakjához közvetlen köze nincsen. (A magyar *Salamon* névre vö.: MELICH: NyK. XXXIV, 45 és GALAMBOS L.: MNyTK. 64. sz. 20).

Σομβώτου (του) falu, mely hét révészével a veszprémvölgyi monostorhoz tartozott (XI. század).

A) 1002 előtt/1109.

B) *somvōtu* vagy *sombōtu*.

C) Ebben a szórványban HÓMAN BÁLINT (A veszprémvölgyi 1109. évi oklevél hitelessége. Bp., 1912. 5—6) a *Szántó* hn. ómagyar *Szántay* alakjának változatát látta. CZEBE GYULA (AkTörtÉrt. XXIV/3, 30—1, 100) már a magyar *szombat* szó régi alakját sejtette benne, de MELICH (MNy. VI, 68) idevonatkozó véleménye miatt tartózkodott a szórvány ilyen azonosításától. Mindenesetre azonban magyar szó átírásának tartotta a szórványt, mert szóvégi -ov-ját régi magyar szóvégi -u jelének mondta. HÓMAN utóbb (Századok LI, 134) már maga is megkérdőjelezve a magyar *szombat* szóval vetette össze a szórványt.

Újabban MELICH JÁNOS (MNy. XXIV, 333—6) foglalkozott behatóbban a Σομβώτου szórvánnyal. Tagadta annak lehetőségét, hogy ez a hn. a szn.-ként alkalmazott magyar *szombat* szóval egyeztethető, mert szerinte a *szombat*-nak legrégibb s a XI. században is egyedüli ómagyar alakja csakis *szumbotu* > *szumbot* lehetett (vö. még MELICH: NyK. XXXIII, 329, XXXIV, 251—2, 254—5, 258, 263—4, MNy. VI, 66—8, HonfMg. 279). Ezért MELICH szórványunkban szláv eredetű *szabad*, ómagyar **szobodu* > *szobod* szavunkat kereste. A görög μβ hangjelkapcsolatot a b hang újjörög jelölésének vette, s a szó végén magyar d > t változást tett fel.

Legújabbán PAIS DEZSŐ (MNyTK. 50. sz. 9—11) elveti a MELICH-től ajánlott megoldást, s visszatér a régi, *szombat*-tal azonosító megoldáshoz. Helyesen mutat rá MELICH-hel szemben arra, hogy a *szombat* szóra a XI. századból nincsen más adatunk, a XII—XIII. századi adatokban

meg váltakoznak az első szótagjukban *u*-val és *o*-val írott formák, úgyhogy éppen ezért nem tudhatjuk, melyik alak volt eredetibb vagy korábbi. Továbbá kétséges PAIS szerint az is, hogy a *szabad* szónak lett volna *-t* végű változata is. PAIS kifejezi azt a véleményét, hogy a magyarság nyelvébe a *szombat* szó még a honfoglalás előtti, keleti kapcsolatai révén került. Őseink megismerkedtek olyan népelemekkel, melyeknek jellemző sajátosságuk volt a *szombat* ünneplése. A *szombat* keleti névalakjaira példának hozza a *Σαμβήθη*, *Σαμβατεῖον* 'Szombat folyó' neveket. Kiegészíthetjük PAIS idevonatkozó példáit az arab *Zānbat*, görög *Σαμβατάς* 'Kiev' hn.-vel, amely város egyik negyedét a *szombat*-ünneplő kazárokról nevezték még a X. században is (vö.: MARQUART, Streifzüge XXXIII—XXXIV; GYÓNI: MNy. XXXIV, 165, 168, 141. j.). PAIS a magyar *szombat* napnév honfoglalás előtti előzményéül egy ilyen keleti eredetű **szambat* ~ **szambati* formát vesz fel. Így azután szórványunk egykorú hangalakját *sombotu*-nak tartja. A szóvégi *-u* szerinte vagy a magyarban felvett tövégi magánhangzó, vagy pedig az eredetiben talán megvolt *-i*-nek a helyébe lépett. — Ezt a Szombat-révet PAIS okleveles adatok alapján Rácalmás és Pentele között, a későbbi Szentgyörgyréve és Szigetfőrév helyén keresi. — Akit ez a megoldás sem elégít ki, megkísérélheti szórványunkat az egyházi-szláv *sopotъ*, szláv *sopotъ* 'Canalis, auch Wasserfall' szóra visszavezetni, melynek származékai a szerb-horvát *Sopot*, *Sopotnik*, *Sopotnica*, a középgörög *Sopoto*, újgörög *Σαπατίνα*, *Σομποτίον*, *Σομπονίκος* és *Σοποτόν*, valamint esetleg a magyar *Szepetnek* és *Szepetk* hn.-ek (vö.: VASMER 75, 76, 102, 138; HISTORIKUS: Nyr. XXXVIII, 277 és PAIS D.: MNy. XIII, 231). Mind a hangjelölés, mind a hely vízparti fekvése megengedné ezt a feltevést.

Magam azonban mindenben elfogadva PAIS érvelését, egykorú magyar hangalakul szóvégi magánhangzós *sombotu*-t veszek fel.

D) Magyar $s = \sigma$, $o = \circ$, $m = \mu$, $b = \beta$, $\circ = \acute{o}$ (ez a jelölés nem ritka ebben az erősen vulgáris helyesírású oklevélben, vö. $\tau\acute{o} = \tau\acute{o}$), $t = \tau$, $u = \circ v$,

E) mely szerintem nem genitivusi végződés (mint DARKÓ: EPhK. XLI, 261 állította), hanem a magyar szóvégi *-u* magánhangzó átírása. Szerintem ez a név éppúgy görögösítetlen, mint ahogyan az oklevél helynevei általában nincsenek görögösítve, s köztük görögösítetlenek az ugyancsak *-ov* végű *Παδρούγον*, *Πωλοσνίκον* és *Σάνδρον* szórványok is. Mint nem görögösített idegen nyelvi szó, ez a szórvány is

F) ragozhatatlan, s csak a $\tau\acute{o}\tilde{u}$ névelőalak jelzi, hogy a mondatban gen.-ban szerepel.

$\Sigma\pi\epsilon\nu\delta\epsilon\rho\acute{o}\beta\eta$ ($\Sigma\pi\epsilon\nu\delta\epsilon\rho\acute{o}\beta\omicron\varsigma$, $\Sigma\pi\epsilon\nu\tau\acute{\epsilon}\rho\omicron\beta\omicron\varsigma$) l. $\Sigma\mu\epsilon\nu\tau\acute{o}\rho\omicron\beta\omicron\nu$.

$\Sigma\tau\acute{\alpha}$ Μπελιγράδι monostor Székesfehérvárott (XVI. század).

A) 1517—1543 táján.

B) $st\acute{a}$ ^mbeligrádi.

C) Az EKTŰ CHRON Szulejman Bécs elleni sikertelen hadjáratáról és Buda elfoglalásáról szólván értesít Székesfehérvár meghódolásáról is. Ebből a részből való a GYÓNI 106. lapon idézett hely, mely magyarul így hangzik: «... egy helyre..., melyben a *Szta Beligrádi* nevű monostor van; ez igen gazdag, várai, falvai és töméntelen vagyona van; t. i.

ebben temetkeznek régtől fogva a magyarok királyai». Itt tehát kétségtelenül *Székesfehérvár* névével van dolgunk. *Fehérvár* hn.-einkről MELICH mutatta ki, hogy a várépítmény színéről kapták nevüket (HonfMg. 8; vö. MIKOS: MNy. XXXI, 154). Ez a név idegen nyelvekben pontos fordítása szokott lenni a magyar névnek. *Székesfehérvár* latin neve pl. *civitas Alba, Alba* (vö.: CSÁNKI III, 307 és MIKOS i. h.), majd *Alba regia, Alba regalis* volt, mely névalakokban a *regia, regalis* jelzők a magyar *Székes-* névelem értelmi elődei. *Székesfehérvár* nevének régi, egykorú horvát megfelelői *Stolni, Stoni* és *Stojni Biograd* (vagy *Belgrad*), ahol a névalakok első tagjai felelnek meg a magyar *Székes-* névelemnek (*stolē* 'szék'; a belőle képzett *stolēnē* mn. egyes hímnemű határozott ragozású nominativusa: *stolēnē + jē > stolni*). Az oszmánli-törökben a hn. 1491 táján *İstöl Belğrādi*, 1543—1688 között pedig *Istölni Belğrādi* alakban mutatkozik, mely utóbbi alak már nyilván a szerb-horvát *Stolni Belgrad* átvétele. (Vö.: FEKETE LAJOS: MNy. XXXVI, 316—8; HADROVICS LÁSZLÓ uo. 318—9; helytelenül SZABÓ T. ATTILA uo. 256.)

Bármily csábító volna is azt feltételezni, hogy szórványunk *Στὰ* eleme romlás *Στό* helyett, s a *Στό Μπελιγράδι* monostornév így 'fehérvári'-t, 'fehérvárbeli'-t jelentene, az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy szórványunk *Στὰ* eleme a szerb-horvát *Stolni*, illetőleg az oszmánli-török *İstöl ~ Istölni* eltorzult, csökevényes görög átírása.

Στέφανος 1. Szent István magyar király (1001—1038).

A) 1002 előtt/1109.

B) *stēfanos*.

C) Szent István királyunk saját latin okleveleiben s az őt említő későbbi oklevelekben is mindig latin *Stephanus* néven szerepel. Ugyanezt mondhatjuk az alább 2—5. alatt szereplő II., III. és IV. István királyainkról is. Valószínűleg István herceg is a latin *Stephanus* nevet viselte. Ez a latin *Stephanus* név a görög *Στέφανος* átvétele, mely a görögben *Demosthenes* óta gyakran szereplő férfinév, s a jeruzsálemi keresztény gyülekezet *Στέφανος* nevű diakonusa és az egyház protomartírja óta igen gyakori keresztnév a középgörögben. Szent István és a 2—5. alatt említett többi István esetében is a görög *Στέφανος* a magyarországi latin *Stephanus* görög megfelelője, melynek a magyar István név régi magyar alakjához s annak hangtörténetéhez (vö.: MELICH, SzlávJövsz. I/2, 173—5; OklSz. és GALAMBOS L.: MNyTK. 64. sz. 40—1) semmiféle köze nincsen.

2. II. István magyar király (1116—1131).

A) 1180—1183; 1204—1206 táján.

B)—C) L. fentebb.

3. III. István magyar király (1162—1172).

A) 1180—1183; 1204—1206 táján; 1282 után.

B)—C) L. fent 1. alatt.

4. IV. István magyar király (1162—1163).

A) 1180—1183; 1204—1206 táján; 1282 után.

B)—C) L. fent 1. alatt.

5. István magyar herceg, IV. István unokatestvére (XII. század közepe).

A) 1180—1183.

B—C) L. fent 1. alatt.

Στρασαλβάνιοι 'Erdély lakói' (XV. század).

A) 1519 táján.

B) *strasalvāñji*.

C) Nyilvánvaló, hogy ennek a szórványnak alapszava egy görög Στρασαλβανία 'Erdély' országnév. Szórványunk ebből képzett nép-, illetőleg lakosságnév. A fenti alakú görög országnév viszont kétségtelenül Erdély hazai latin *Transsilvania* nevének görögösítése. Az alak képzését egyrészt szőkezdő Σ-t hozzátoldó, a ς (<είς) praepositíót el nem választó görög sandhi-jelenséggel (l. 184. l.), másrészt talán az újgörög Ἀλβανία országnévvel kapcsolatos görög népetimológiával magyarázhatjuk. — Vö. Ἐρδελιον.

Στριγωνήσι l. Στριγωνήσι.

Στρίαμον (Στρίμος) l. Σίριμον.

Στριγωνήσι (ή) Esztergom vára (1528 táján).

A)—B) Στριγωνήσι: *strigonīsi*: 1529; Ὀστρογόν: *ostrozōn*: késői újgörög átdolgozás szövegében (vö. BÖDEY JÓZSEF: EPhK. LXIV, 217—21). Újabban Esztergom nevének még egy görög feljegyzése lett ismeretes egy 1190 táján írt levélben, melyet II. Isaakios Angelos császár megbízásából Demetrios Tornikes írt Jób esztergomi érsekhez (vö. V. LAURENT: Échos d'Orient XXXIX, 59—77): τοῦ Στρογόμου alakban. Nominativusa Στρόγομον vagy Στρόγομος: *strōzomon* vagy *strōzomos*.

C) A város neve, mely egy a magyarba a szlávsgból került **Sztrigun* ~ **Sztrigon* szn. fejleménye, a hazai latinságban: **Strigonum*, **Stigranum*, **Stergonium*, legtöbbször azonban *Strigonium*. Külföldi latin nevei: *Strigonia* és *Strigonium*. A legelső magyar nyelvi adat: 1146: *Estrigun*. Későbbi magyar alakváltozat egy 1483 táján előforduló családnévből következtethető ki: *Isztragom*. 1530 tájáról való az *Esztergom* névalak, mely már egykorú *estergom* magyar hangalakra vall. A magyar hn. egykorú megfelelője a horvátban *Ostrogon*, a szerbben *Ostrōgon*, a szlovénben *Ostrogon* s az oszmanli-törökben *Ostrogon*[m].

Az elmondottakból világos, hogy a Στριγωνήσι szórvány a hazai latin *Strigonium* népetimológiás görögösítése, melyhez érdekes párhuzamul jelentkezik az epirusi újgörög Στριανέτσι, Στρεγωνέτσι hn. Ezt VASMER (52) egy szláv **Stregunъcs*-ből magyarázza. A XII. század végi Στρόγομον ~ Στρόγομος alakban az 1146-i magyar *Estrigun* alakkal szemben legfeltűnőbb a **Sztrig*-szótó o-hangzós Στρογ- alakja, mellyel a latin alakok *Strig*-, **Stigr*-, *Sterg*-tőhangjai is szembenállnak. Korai a Στρόγομ-beli m hang is a hazai alakok n-je helyén. A magyar ejtés-könnyítő szőleleji e- hang eltűnése a görög alakban közismert görög mondatfonétikai jelenséggel magyarázható (vö. VASMER 246). Az új szórványt azonban így sem tudom használni a magyar hangtörténet számára. Az Ὀστρογόν szórvány az *Ostrogon* típusú délszláv hn.-alak átírása.

Irodalom: MELICH: MNy. VI, 96; vö. MNy. XVI, 18; K. SCHÜNEMANN: UngJb. VII, 178—81; MELICH, HonfMg. 375, 400; EtSz.; MIKOS J.: MNy. XXXI, 294.

Συναδηνή I. Géza felesége, III. Nikephoros Botaneiates császár unokahúga, Theodulos Synadenos leánya, ki férje halála után visszatért Bizáncba (XI. század).

A) 1079 táján.

B) *sinadini*.

C) Az előkelő bizánci Συναδηνός család nevének nőnemű alakja szerepel itt, mint középgörög női név, I. Géza királyunk feleségének megnevezéseként.

Σύρμιον I. Σίρμιον.

Σφεντέρουον I. Σμεντόροβον.

Ταλούσης Thallóczi Ferenc, vezér a rigómezei csatában, Hunyadi seregének jobbszárnyán (XV. század közepe).

A) 1484—1487 táján.

B) Az idézett helyen a kódexekben *μεγαλόσης* van, DARKÓ konjektúrája viszont, mely Thuróczi Magyar Krónikájának 46. fejezetére utal, e helyett *δη Ταλούσης*-t ajánl. Az itt nyilvánvaló szövegromlás ilyen kiigazítása teljesen jogosult és helyes. A javított szórványalak egykorú kiejtése: *talūsis*.

C) A bennünket érdeklő időben az oklevelekben két *Thallóczi* testvér szerepel: Matko és Frank. Ez utóbbi, aki 1435-ben mint kovini (= kubini) gróf és nándorfehérvári kapitány, 1436—1437-ben pedig mint szőrényi bán szerepel, azonos a rigómezei csatában szereplő vezérrel, akinek nevét korrigált szórványunk tartalmazza. E két *Thallóczi* testvér családi neve 1434—1439 között okleveleinkben általában ilyen alakokban mutatkozik: szláv *de Tallou[v]ecz* és magyar *de T(h)al(l)owecz*, *de T(h)al(l)oucz*, *Tal(l)outz* (vö.: CodDipl. X/7, 564, 772, 845, X/8, 657, XI, 192, 195; HéderváryOkl. I, 219; ZichyOkm. VIII, 534, 561, 565, 586, 587, 636, 670; vö. még PAPP GYÖRGY, A munkácsi püspökség eredete. Miskolc, 1940. 13—5). Csak egyetlen oklevélben mutatkozik a családnév *de Thallóc* alakban (CodDipl. X/7, 732—8).

Nyilvánvaló, hogy a családnév latin alakjának megfelelő egykorú magyar hangalak *tal(l)outsi* lehetett, mely talán a szintén forgalomban levő szláv hangalak késleltető hatása miatt csak ebben a korban kezdett az *ou > ō* hangfejlődés révén *tal(l)ōtsi* hangalakba átmenni. A *T(h)al(l)owecz* \sim *T(h)al(l)oucz* névalakok gyakoribb előfordulása s az egy részükben mutatkozó *-w-s* helyesírás azonban inkább még egykorú *tal(l)outsi* hangalak feltevését teszi jogosulttá, bár lehet, hogy az *ow* \sim *ou* hangelölések már csak helyesírásbeli konzervativizmus jelei.

D) A javított szórványalakban magyar *t = τ*, *a = α*, *l* (illetőleg *ll*) = *λ*, *ou* (*ō*) = *ov*, *ts* = *σ* (erre a hangjelölésre vö. II. rész 180. l.), *i = η* és utána

E) az *-i* végű magyar nevek után megszokott *-ς* görögösítő végződés.

F) Klasszikus.

Tašić Taksony magyar fejedelem (952—972?).

A) 948/9—951/2.

B) *taksīs*.

C) A fejedelem neve három *Taksony* hn.-ünkben is megőrződött.

A fejedelem neve régi alakjainak többirányú összegyűjtése és olvasási kísérletei (vö.: SZINNYEI J.: NyK. XXVII, 245; KARÁCSONYI: MNy. I, 309; MELICH: NyK. XXXV, 120, MNy. II, 105), valamint FIÓK KÁROLY, VÁMBÉRY és NAGY GÉZA megfajtési próbálkozásai után RÁSONYI NAGY LÁSZLÓNAK sikerült a fejedelem nevének megfajtése (MNy. XXXIII, 274—84). Kimutatta azt, hogy a nyugati krónikások *Taxis* névalakjai *Liudprand* révén KONST PORPH feljegyzésére mennek vissza. Ezeknek első szótagbeli *a* hangjával szemben a magyar emlékek *Tocsun* ~ *Toxun* (~ *Toxin*) típusú névalakja *o* hangot mutat az első szótagban. Példákkal igazolta, hogy a bizánci írók α hangjele gyakran *o* hangot jelöl (vö. II. rész 160. l.). Szerinte a szórványunkbeli *i* velaris *i*-t (= *y*) jelez. Ezek után így olvassa szórványunkat: **Tokšyn*. Ő vetette fel azt a nagyon helyes ötletet is, hogy KONST PORPH a **Tokšyn* szn.-et először *Taξίς* acc.-ban említvén, elvont ebből egy *Taξίς* görög nominativust, esetleg a görög *τάξις* 'csatarend' szó hatása alatt. Ezt a feltevését RÁSONYI NAGY utóbb (MNy. XXIV, 210) a bizonyosság erejére emelte az *Ἀρσιλᾶς* < *Arslan*, *Σολυμᾶς* < *Sulejman* és a *Τζαχᾶς* < *Čakan* analógiákkal.

Igy a szórvány egykorú magyar hangalakjául joggal vehetünk fel *tokšyn*-t, amelyből később szabályosan fejlődött a krónikák és oklevelek *tokšun* hangalakja.

D) Ómagyar $t = \tau$, $o = \alpha$, a *kš* hancsoport = ξ , *i* (velaris *i*) = \acute{i} és

E) a görögösítő -*ς* végződés, mely — mint láttuk — a név -*n* végének *v*-vel való átírása után, a magyar alanyeset-alak görög acc.-hoz való hasonlósága miatt elvonás révén keletkezett (vö. *Ζαλτάς*).

F) 2. b) minta.

Ταρχιάρ(ος) az ötödik magyar törzs (a IX. század végén).

A) 948/9—951/2.

B) *tarjānos*.

C) Ezt a törzsneveinket *Tarján* hn.-eink tartották fenn. Szn.-ként egyszer szerepel a XII. század végén. Szórványunkat NÉMETH GYULA *Tarjan(u)*-nak olvassa s egyezteteti a törökség *tarkan* ~ *tarxan* 'alkirály' méltóságnévvel. A *tarxan* alakból fejlődött szerinte $\chi > h > j$ változással a magyar *Tarján*, mely tehát a méltóságnévből lett törzsnevek csoportjába tartozik. — Egykorú ómagyar hangalakul *tārjān*-t vagy esetleg már *tārjān*-t vehetünk fel. Szóvégi magánhangzó feltételezésére sem az eredeti török szó, sem szórványunk hangsúlyozása, sem a régi magyar hangalakok nem szolgáltatnak okot.

D) Ómagyar $t = \tau$, $\acute{a} = \alpha$, $r = \rho$, $j = \iota$ (mely az utána következő hangsúlyos \acute{a} miatt *j* ejtésű), \acute{a} (vagy esetleg \bar{a}) = \acute{a} (a hangsúlyjel egybe eshetik esetleg már a magyar \bar{a} hang hosszúságával, s a magyar szó utolsó magánhangzóján egyben a magyar szó végével is), $n = v$ és az

E) -*n* végű neveinknél megszokott -*ος* görögösítő végződés.

F) 3. a) minta.

Irodalom: MELICH: HonfMg. 359; NÉMETH, HonfKial. 225, 232, 255—61.

Ταρχατζούς Árpád fejedelem fia (X. század eleje).

A) 948/9—951/2.

B) tarkadzūs.

C) NÉMETH GYULA (HonfKial. 285—6) a szórványt *Tarkacs(u)*-nak olvassa s szerinte az *-u* magyar szóvégi magánhangzó, a *-cs-* pedig magyar becézőképző. Ezt bizonyítja a név eredete is. A név t. i. NÉMETH szerint a török *tarkan* méltóságnévből származik, tehát méltóságnévből lett szn. — Egykorú hangalakul *tarkatšu*-t kell felvennünk. Az *-u* szóvégi magánhangzó a névben KONST PORPH korában még kétségtelenül teljes hangértékében hangzott, mert KONST PORPH eddig megismert gyakorlata szerint csak az ilyen szóvégi magánhangzók hangjelére szokott ékezetet tenni.

D) Ómagyar $t = \tau$, $\dot{a} = \alpha$, $r = \rho$, $k = \kappa$, $\dot{a} = \alpha$, $t\dot{s} = \tau\zeta$, $u = ou$ (ahol a hangsúlyjel világosan a magyar szó végét jelzi), és

E) -s görögösítő végződés.

F) 4. minta.

Tασής Árpád fejedelem unokája (X. század közepe).

A) 948/9—951/2.

B) *tasīs*.

C) A Tασής, a hazai emlékekben *Tosu*, *Thasu* majd *Tas* szn.-et nyelvészeink régtől fogva a 'kő' jelentésű török *taş* szóból származtatják, s magyar *Kő*, *Keve* szn.-einket e török szn. fordításának tartják. Gombocz szerint abba a török névcsoportba tartozik ez a szn., melyet a gyermek mindjárt születése után a családfőtől kapott arról a tárgyról, melynek nevét először ejtik ki előtte. Gombocz mutatott rá arra, hogy a *Taş* szn. a törökségben igen gyakori. MELICH után LIGETI LAJOS hangsúlyozta azt, hogy ez a szn. nem bolgár-, hanem világosan *j*-török elnevezés. NÉMETH GYULA *Tas*-nak olvassa szórványunkat. Magam azonban egykorú *tāši* alakot tételezek fel, tövégi *-i* magánhangzóval. Erre az az okom, hogy az *A n o n y m u* snál szereplő *Tas*, aki személy szerint is azonosítható Tασής-szal, *T(h)osu* (olv. *tošu*) nevet visel, *-u* tövégi magánhangzóval. Véleményem szerint a magyarba átkerülve a török *taş* szó először tövégi magánhangzó hozzájárulásával *tāši*, majd magyar $\dot{a} > o > a$ hangváltozás, magánhangzóilleszkedés s végül a tövégi magánhangzó lekopása révén *tošu > tašu > taş* fejlődésen esett át. Azt, hogy az egykorú ómagyar hangalak végén teljesen hangzó tövégi *-i* magánhangzó volt, bizonyítja KONST PORPH eddig is megfigyelt hangsúlyozási gyakorlata, melynek értelmében csak a teljes hangértékében hangzó szóvégi magánhangzót szokta hangsúlyos hangjellel átírni.

D) Ómagyar $t = \tau$, $\dot{a} = \alpha$, $\dot{s} = \sigma$, $i = \eta$ (ahol tehát a hangsúlyjel a magyar szó végét jelzi) és az

E) η -val átírt *-i* végű magyar nevek után megszokott -s görögösítő végződés.

F) 2. a) minta.

Irodalom: SZINNYEI J.: NyK. XXVII, 245; MELICH: NyK. XXXV, 120—1, MNy. III, 167; Gombocz: MNy. X, 338—9; PAIS: MNy. XVII, 159; MELICH, HonfMg. 127, 210; PAIS, MAn. 143; LIGETI L.: MNy. XXII, 80; ÓMolv. 29, 32, 39, 42; NÉMETH Gy., HonfKial. 291; PAIS: ScriptRerHung. I, 61_{21—30}, 85_{17—25}; MNy. XXXII, 125—6; SZABÓ D. uo 131, 133.

Táta (τό) Tata, vár Magyarországon (1528 táján).

A) 1529.

B) *tata* (a forrásban t. i. hiányzik róla a hangsúly).

C) *Tata* város és vár neve, mely talán Szent István *Deodatus* nevű keresztapjának becézőnevéből származik (vö. MELICH : MNy. XXXV, 145 ; másként MELICH : MNy. X, 104), okleveleinkben *T(h)ota* és *T(h)at(h)a* névalakokban szerepel (vö.: CZINÁR, Ind.; KOVÁCS, Ind.; CSÁNKI III, 491). Egykorú névalakja: *Thatha* (vö.: PodmanickyOkl. I, 348, 602—3, II, 31, 40 ; HéderváryOkl. I, 534, 536, 537, 540). Az egykorú magyar hangalak tehát kétségtelenül *tata* volt már.

D) Magyar $t = \tau$, $a = \alpha$, $t = \tau$, $a = \alpha$.

E) A név a hűséges feljegyzésre törekvő levélben görögösítetlen semleges hn., mely így

F) csak névelője révén volt ragozható.

Τεβέλης Árpád magyar fejedelem unokája (X. század eleje).

A) 948/9—951/2.

B) *tevélis*.

C) Árpád unokájának, Tarkacsu fiának szórványunkban rejlő nevét NÉMETH GYULA (MNy. XXV, 88, HonfKial. 319) *Teveli*-nek olvasta, s utalt arra, hogy ezt a szn.-et a veszprémmegyei és tolnamegyei *Tevel* helységek nevei is fenntartották, melyeknek régi névalakjai: *Tuel*, *Tevel*, *T(h)ewel*. Az egykori fejmegyei *Tevel* helység is ugyanilyen névalakokban szerepelt. Ennek *Τεβέλης* nevéből való származására MIKOS JÓZSEF (MNy. XXXI, 296) mutatott rá. Mikos a szn. és hn. eredetibb alakját éppen szórványunk alapján *Teveli* (olv. *teveli*)-nek tartja, s megkérdőjelezve a török eredetű *teve* < ócsuvas **tävā* szó -l képzős származékát sejtí benne. Az egykorú hangalak tehát NÉMETH és MIKOS egybehangzó véleménye szerint *teveli* lehetett, szóvégi -i magánhangzóval, melynek feltételezésére azonban sem a szó etimológiája, sem régi alakjai, sem szórványunk hangsúlyozása nem jogosít fel bennünket.

D) Ómagyar $t = \tau$, $\varepsilon = \varepsilon$, $v = \beta$, $\varepsilon = \acute{e}$, $l = \lambda$

E) és -ης görögösítő végződés.

F) 2. a) minta.

Τεμίσσης (ό) délmagyarországi hegy (XII. század).

A) 1180—1183.

B) *temīsis*.

C) A *Temis* folyónév eredetével, honfoglalás előtti és ómagyar-kori hangtörténetével alább, *Τιμήσης* alatt foglalkozunk. Azt sem igyekszünk itt tisztázni, miféle hegyet értett Io KINN a *Temisis* hegy alatt. Annyi kétségtelen, hogy a folyó-, a hegy- és a helynév azonos. Abból, hogy egy 1177-i oklevélben *temis siensis* mn., Anonymusnál (11. §) *temus*, régi szerb oklevelekben *Temiš* s az erdélyi szászban *Temis* névalakok vannak, már MELICH (NyK. XXXIX, 24—5 ; vö. még MNy. I, 70, II, 175—6, HonfMg. 53) arra következtetett, hogy ebben a szóban is magyar *i > ő*: *ē* hangváltakozás mutatkozik, s így szórványunkkal egykorú magyar hangalakul még nyugodtan egy magyar *temiš* hangalakot tehetünk fel.

D) Magyar $t = \tau$, $e = \varepsilon$, $m = \mu$, $i = \acute{i}$ (ezen a hangsúlyjel, a szó utolsó magánhangzóján állván, a magyar szó végével esik egybe), $\acute{s} = \sigma$, melyet

E) az utána éppen ezért alkalmazott -ης görögösítő végződés -i hangja tágabb értelemben némileg palatalizál, vagy legalább is e végződés az olvasót az idegen nyelvi szó végének palatalizált voltára figyelmezteti. Esetleg azonban csak analógikus hatás miatt járul a névhez éppen ez a végződés.

F) Klasszikus.

Τεμισφάο Temesvár, délmagyarországi város (XV/XVI. század).

A) — B) **Τεμισφαο**: *temisfar*: 1440—1443; a CHRON MIN 31 XVI. századi erősen romlott *Δημησφάον* adatát WITTEK (Byzantion XII, 322) *Δημησβάρι*-ra javította, s ő mutatott rá arra is, hogy a forrásban *Temesvár* e megnevezése *Szigetvár Σηγετβάρι*-féle alakú neve helyett áll. Mint tévesen használt s — valószínűleg török közvetítés miatt — erősen romlott alak nem vonható be hangjelölési vizsgálatunk körébe.

C) A **Τεμισφαο** szórványban a mi *Temesvár*-unk egy névalakja lappang, de nem a magyar névalak. A vár neve ugyanis a minket érdeklő időben általában *Themeswar* alakban fordul elő okleveleinkben (vö. Csánki II, 21—2). Ebben az időben tehát a magyar hangalak már kétséget kizáróan *temešvār* volt. A hn. azonban szerb oklevelekben *Temišvarσ*, *Tamišvarσ*, a mai szerbben *Temišvār*, a *Temes* folyó neve pedig régi szerb oklevelekben *Temiš* alakban mutatkozik (vö. MELICH: MNy. I, 70, NyK. XXXIX, 24—5, HonfMg. 55, 171). Világos tehát, hogy a szórvány nem egykorú magyar *temešvār*, hanem egykorú szerb *temišvar* hangalak átírása.

Τέμπον helység a Duna és Harámvár közelében (XII. század).

A) 1180—1183.

B) *tēmbon*.

C) A szórvány megfejtetlen.

Τερματίζούς Árpád fejedelem dédunokája (X. század közepe).

A) 948/9—951/2.

B) *termadzūs*.

C) KONST PORPH e szórványát már KARÁCSONYI JÁNOS egyeztetette a mai *Tormás* hn.-vel. PAIS D. (MAn. 145) ANONYMUS *Turmas* (ma *Tormos*) pataknevét feltételeken összevetette szórványunkkal, utóbb azonban (ScriptRerHung. I, 77_{16–20}) e víznevet török *tur-* 'áll' ige + török *-muš* (*-miš*) suffixum összetételének magyarázta. Szórványunkat NÉMETH GYULA fejtette meg (HonfKial. 291—2, vö. még uo. 282). Az első szótagbeli *ē ~ o* vokalizmus alapján egy **Tarma* alakot tett fel, mely egy kazár fővezér *Tarmacs* nevében tényleg fenn is maradt (HARKAVY: RussRev. X, 321; vö. GYÓNI: MNy. XXXIV, 166, 168, ahol a 120. jegyzetben tévesen HARKAVY cikkének 320. lapjára történt utalás a 321. helyett). Ez a *Tarma* *~ Tarba* név eléggé gyakori a törökségben. A szórványban ehhez járuló -cs képző az ómagyarban -u szóvégi magánhangzóval is megtoldódott. Ennek teljes hangzásáról — KONST PORPH eddig is megfigyelt hangsúlyozási szokásának megfelelően — az *o* hangsúlyos volta kezeskedik. Egykorú magyar hangalak tehát *termātšu* volt.

D) Ómagyar $t = \tau$, $e = \varepsilon$, $r = \varrho$, $m = \mu$, $\dot{a} = \alpha$, $t\check{s} = \tau\check{z}$, $u = o\acute{u}$ (ahol tehát a hangsúlyjel a magyar szó teljesen hangzó szóvégi magánhangzóján állva a magyar név végét jelzi) és

E) -ς görögösítő végződés.

F) 4. minta.

τζεργά skytha, illetőleg türk (= magyar?) fürdő (X. század).

A) 952—959 után.

B) dzerzā.

C) A forrásban egy «türk, illetőleg skytha», bőrből készült, víztartállyal ellátott fürdőkésztségről van szó, amelyet a császár utazásain más udvari felszerelési tárgyak mellett a mensuratornak kellett szállítania. A magyarban a XV. századtól kezdve kimutatható egy 'gausape, stragulum, sagum, siparium' jelentésű *cserge* szó (Oklsz.; NySz.; MNy. X, 39; XI, 455—6), melynek nyelvjárási *cserga* alakja is van (MTsz.). Ez a *cserge* szavunk gyakran szerepel a *cserge-sátor* összetételben. A törökségből is kimutatható egy *čärgä* 'sátor' jelentésű szó (RADLOFF, Wb. III, 1970). A császári útifürdő is valószínűleg sátorszerűen felállítható fürdőkésztség lehetett. Így a $\tau\zeta\epsilon\rho\gamma\acute{\alpha} \sim cserge \sim čärgä$ kapcsolat nyilvánvaló, s a magyar *cserge* szó török eredete kétségtelennek látszik. (THUMB helytelenül hozta kapcsolatba a latin *serica* szóval, vö. PSALTES 74—5.) Valószínű tehát, hogy KONST PORPH szórványa egykorú török nyelvi szó átírása, de a szövegben rá vonatkozó Σκνθινόν jelző kétségessé teszi azt, hogy a fürdő és neve magyar eredetű lett volna. Maga a *cserge* szó aránylag késői, XV. századi előfordulása is arra int bennünket, hogy ne tegyük fel meglétét már az ómagyarban, hanem oszmánli-török eredetűnek tartsuk.

Τζιτζόβιν l. Σιβίνιον.

Τζιτζόβιν (τό) helység a máramarosi körtvélyesi monostor birtokában (XIV. század).

A) 1391.

B) dzidzövin.

C) Szórványunk a szolnokdobokamegyei Csicsó vár nevének feljegyzése (vö.: HUNFALVY P., Az oláhok története II, 29, 209; PETROV E.: Turul XXXIX, 24; DocVal. 418—21). A szolnokdobokamegyei Csicsó névalakja az 1290—1340 közti időben általában *Chyfi/chow/v* volt (HazOkm. VII, 307; HazOkl. 211, 220; BánffyOkl. I, 37, 38), de 1324—1340 táján már *Chychou* helyesírású névalak is kezd mutatkozni (AnjouOkm. II, 124; HazOkl. 222, 240), végül pedig a minket érdeklő időben állandóan *Chycho* alakban fordul elő a hn. (BánffyOkl. I, 195, 196, 197, 399, 400, 405, 483, 620 stb.), s csak egyetlenegy *Chychow* adat bukkan fel mintegy helyesírásbeli konzervativizmus következtében 1405-ben (uo. 483, az ugyanezen oklevélben szereplő *Chycho* alak mellett). Ebből kétségtelen, hogy ez a hn., mely szn.-i eredetű (EtSz.; MNy. IX, 255), a *Csicsou* > *Csicsó* fejlődésen már átesett a minket érdeklő korban, s egykorú magyar hangalakja *tšüššö* volt. Szórványunk alapjául azonban egy egykorú szláv -ov végződésű szláv, talán ruszin *čičov* hangalak szolgálhatott (vö. Παρασόβιν), s ennek -iv görögösítő végződéssel ellátott átírása szórványunk.

Τζίτουμ (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. század).

A) 1002 előtt/1109.

B) *dzitum*.

C) A szórvány a Keneséhez tartozó mai *Csitény* puszta régi név-alakját őrizte meg. A hn.-re régi adataink : 1109 : *citun* (CZEBE kiadásában tévesen *Citum*); az Orsz. Levéltárban őrzött hamis renovatióban : *Chitun*; 1356 : *Chytim*, 1382 : *Chytum* (vö. PAIS DEZSŐ : MNyTK. 50. sz. 25—7). Az EtSz. a Zirc melletti s a tolnamegyei *Csetény* helységek neveivel azonosítja s ismeretlen eredetűnek tartja hn.-ünket. MELICH (MNy. VII, 336) felvetette azt a lehetőséget, hogy a hn. egy szláv *Cētun* szn. mása. PAIS (i. m.) a mi szórványunkban rejlő hn.-et a többi, első szótágjukban nyílt *e*-t mutató hasonló alakú hn.-ektől határozottan különválasztotta s így fejtette meg : egy török *čit* igének *-im* deverbális névszóképzővel ellátott *čitim* származéka, mely 'kerítés, sövény, gyepű' jelentésével szépen beleillik a környéknek országvédelemmel összefüggő számos hn.-e közé, átkerült a magyarba, s itt magyar fejleménye *Csitüm* lett. Szerinte így szórványunk ennek az egykorú magyar *tšitüm* hangalaknak az átírása. A renovatióbeli *citun* (olv. *csitün*) szóvégi *-n*-je lehet szerinte magyar *m > n* változás eredménye (ugyanígy MELICH : MNy. IX, 354), de lehet egy török *-in* deverbális névszóképzős *čitin* alak magyar *Csitün* megfelelője is, annak jeleként, hogy «a népelem, amely a helynevet használta, nemcsak értette azt, de a török nyelv keretében más rokonjelentésű képződménnyel váltogatni is tudta».

D) Egykorú hangalakul PAISZSAL *tšitüm*-öt téve fel : magyar *tš* = τζ, *i* = ι, (a görög hangsúlyjel helye egybeesik a magyar szóhangsúllyal), *t* = τ, *ü* = ov, *m* = μ.

E) A szórvány görögösíttetlen semleges hn., s így

F) csak névelője révén volt ragozható. Az oklevélben (τοὺ = τὸ) egyes nom.-ban szerepel (vö. Ζαλέσι).

Τιμήσης (ό) Temes, délmagyarországi folyó (X. század).

A) 948/9—951/2.

B) *timīsis*.

C) A *Temes* folyó- és hn. eredetével és hangtörténetével legbővebben MELICH JÁNOS foglalkozott (MNy. I, 70, II, 99, 159, NyK. XXXIX, 24—5, HonfMg. 22—4, 51—63). Herodotos *Τίβρις*, Ptolemaios *Τιβλακος*, Priskos *Τιφήσας*, Jordanes és a Ravennai névtelen *Tibisia* alakjaiból egy feltehetően thrák-dák *Tibhis* ~ *Tibis* alakot következtetett ki. Ez a név a hazánk területén a honfoglalás előtt élt népek nyelvében így élt tovább : a latinba s a keleti germánba (gót, gepida) átkerülve változatlan maradt. A török (hun, avar, bolgár-török) nyelvekben is megőrizte szóvégi *-s* (olv. *-sz*)-ét, azonban nyilván a bolgár-törökségben *b > m* változással **Timis* lett. A török nyelvi **Timis* a maga *-is* (olv. *-isz*) szóvégével átkerülve az ómagyar nyelvbe, beilleszkedett *-iš* ~ *-üş* végű szavaink közé, s mivel hely- és vízneveink között igen gyakoriak voltak az *-iš* ~ *-üş* végűek, ez a török **Timis* könnyen válhatott az ómagyarban *-iš* végűvé. KONST

PORPH szórványát tehát MELICH egy ómagyar *timiš* hangalak görögösítésének tartja, melynek még későbbi meglétét is bizonyítják a hazai emlékek *Timisius*, *tymisiensis* és *Timis* adatai.

D) Ómagyar $t = \tau$, $i = \iota$, $m = \mu$, $i = \eta$, $\acute{s} = \sigma$, s utána a tágabb értelemben vett palatalizálást jelző, vagy egyszerűen csak analógikus

E) *-ης* (olv. *-isz*) görögösítő végződés van.

F) 2. a) minta.

Τιμπίσκο (τό) hely a Duna közelében (XV. század).

A) 1519 táján.

B) *timbisko*.

C) Az első szövegrész Szendrőnek a töröktől 1439-ben történt elfoglalása elbeszéléséből való. Amikor II. Murad ez évben Magyarország ellen támad, Albert királyunk «kivonult Murad ellen, s táborot vert egy a Dunával szomszédos (v. a Duna folyó közelében levő) helyen, melyet *Timbisko*-nak hívnak». Viszont — a második előfordulási hely szerint — I. Ulászló a hosszú hadjáratra Budáról elindulva s a Dunán átkelve (de még hazánk területén belül!) az első napon ér *Timbisko*-ba: itt három napig vesztegel, majd eljut Oláhország földjére, a Duna partjára megy egy Szendrővel szomszédos dombra, s onnan vonul a bulgáriai Szófiába. Ezek alapján a helységet a Dunától északra, a parton, Szendrővel átellenben kellene keresnünk. Viszont a vulgáris görög **Τιμπίσκο** hn. szabályos görög fejleménye a klasszikus görög **Τιβίσκον**, latin *Tibiscum*, *Tiviscum*, *Tivisco* hn.-nek, mely viszont egy Dacia Traianában a *Tibiscus* (= *Temes*) és a Bisztra egybeszakadásánál, a mai Karánsebes táján fekvő hely neve volt. Mivel mármost a *Temes* folyó neve, amelyről különben az antik **Τιβίσκον** is kapta nevét, **Τιτέλιον** a *Τιβίσκος* snál **Τιβίσκος** volt, valószínűnek tartom, hogy nem határozott helységet kell szórványunk mögött keresnünk, hanem a Dunához Szendrővel szemközt kiérő *Temes* megye nevét hallhatta az író, s ezt — a fentiek szerint tévesnek mondható módon — archaizálva **Τιμπίσκο**-nak nevezte (vö.: PAULY—WISSOWA, RE. *Tibiscum* és *Tibiscus*; GYÓNI 33).

Τιτέλιον (τό) Titel, délmagyarországi helység (XII. század).

A) 1180—1183.

B) *titēlion*.

C) A bácsbodrogyármegyei mai *Titel* okleveles anyagunkban 1163-tól kezdve általában *Titul* alakban fordul elő, míg *Anonymus*-nál *Tetel*, *Titulum*, *Tytuliensis* a névalak. De 1294-ből már van *Titel* adatunk is. (Vö.: CZINÁR, Ind.; Kovács, Ind.; ScriptRerHung. I, ind.; CSÁNKI II, 139). A hn. valószínűleg török eredetű (MELICH, HonfMg. 70). Az 1294-ből kimutatható *Titel* névalak mellett szórványunk azt bizonyítja, hogy a hn. mai *titel* hangalakja már 1180 táján is kezdett mutatkozni a régi *Titul* névalaknak megfelelő régiebb hangalak mellett. (Teljesen helytelen Skok 243 etimológizáló kísérlete: *Tit* = a *Τούτης* folyó, a Bega + *hely* 'Ort').

D) Magyar $t = \tau$, $i = \iota$, $t = \tau$, $e = \acute{e}$ (a magyar szó utolsó magánhangzóján levő ékezet a magyar szó végével esik egybe), $l = \lambda$ és

E) -ιον görögösítő végződés, mely hn.-eknél gyakori.

F) Klasszikus.

Τίτσα (ή) Tisza folyó (X. század).

A) 948/9—951/2.

B) űdza.

C) A Tisza folyónév régi alakjaival s köztük szórványunkkal is, valamint a név hangtörténetével kimerítően foglalkozott MELICH JÁNOS (MNy. II, 55, V, 369—70, XIX, 37—8, HonfMg. 16, 64—9, Streitberg-Festgabe 262 kk.). Összegyűjtve a folyó nevének honfoglalás előtti adatait (Plinius: *Pathissus*, Ammianus Marcellinus: *Parthiscus*, Strabon: *Πάθισος*, — mely alakok MELICH szerint nem szláv eredetűek, hanem thrák-dák praefixumos összetételek, — JORDANES és a Ravennai névtelen: *Tisia*, Theophylaktos Simokattes és Theophanes: *Τισσός*, Einhardus: *Tiza*, Omurtag-felirat: *Τήσα*) belőlük azt a következtetést vonta le, hogy a folyónak a honfoglalás előtt a VII—IX. században itt lakó népek (avarok, majd bolgár-törökök) nyelvében thrák-dák eredetű, nyugati germán közvetítéssel alakult *Tiza* (olv. *Tiszä*) volt a neve. A honfoglaló magyarok a folyó nevét az itt lakó népektől tehát *tisä* hangalakban hallották, és ez került át az ómagyarba is. MELICH ezután a hazai emlékek névalakjaiból arra a következtetésre jutott, hogy a magyar folyónévnek a X. század óta a magyarban két főváltozata volt: *Tisza* és *Tica*, mely utóbbi a magyarban hangzóközi -sz- > -c- változással jött létre, s a hazai latin *Ticia*, *Thicia*, *Thycia* stb. alakokban mutatkozik. MELICH szerint ennek az ómagyarban is már meglevő *tisä* hangalaknak legelső feljegyzése éppen a mi szórványunk.

D) Ómagyar $t = \tau$, $i = \acute{\iota}$ (a görög hangsúlyjel helye egybeesik a magyar szóhangsúllyal), $ts = \tau\zeta$, $\acute{a} = \alpha$.

E) A folyónév nincs ellátva görögösítő végződéssel, mert a maga -α- val átírt -ᾱ szóvégével jól beleillett az -α- tövű nőnemű szók csoportjába.

F) 6. a) minta.

Τούναβι l. Δανούβιος.

Τοῦρκοι 'magyarok' (IX/X. század).

A) — B) A népnévazonosító idézetek feljegyzésének ideje: 1057 után; 1118 után; 1472; 1057 után; 1118 után; 1472; XII. század; 1118 után; 1118 után; 923/4; 1472.

Τοῦρκοι: *türki*: 899/900; 904 után; 923/4; X. század; † X. század; 948/9—951/2; 952—959 után; 963 után; 963—969 táján; 963—969 táján; 963 után; 1057 után; 1118 után; 1057 után; 1118 után; † XI. század; *Τουρκικός*: *türk'ikos*: 904 után; *Τούρκικος*: *türk'ikos*: † 952—959 után.

C) A *Τοῦρκοι* népnévre vonatkozó rendkívül gazdag irodalom eredményei a következőkben foglalhatók össze: Ez a bizánci népnév is a bizánci íróktól alkalmazott népnevek ama csoportjába tartozik, amely csoport népnevei a bizánci forrásokban a magyarokon kívül más népekre alkalmazva is előfordulnak; de azok a népek, amelyekre a

bizánci írók a *Τοῦρκοι* nevet kiterjesztették, csakis hun-török népek. A *Τοῦρκοι* a bizánci történeti irodalomban nagyon kedvelt népnév volt a Kr. u. VI. századtól kezdve a bizánci irodalom alkonyáig, s a magyarság kialakulása korában a magyarságon kívül a tulajdonképpeni *türk*-ök («kök-türkök»), a kazárok és az arabok szolgálatában álló keleti törökök, a magyar honfoglalás utáni időben a magyarokon kívül a vardarióták, a szeldsukok és az oszmánli-törökök megjelölésére használták a bizánci írók. A *türk* népnév származtatása körül kezdetben csak kísérletezések folytak. VÁMBÉRY és MUNKÁCSI BERNÁT egy török *törä-, türä-, törü-* 'születni' ige **türük, *törük > *türk* 'teremtmény, ember' jelentésű névszói származékát látták e népnévben. LE COQ, THOMSEN és NÉMETH GYULA adták a helyes megfejtést, mely szerint a népnév az újgur *türk* 'erő' köznévvvel azonos, s a török népnévadás ama csoportjába tartozik, mely a török nomádbirodalom harcias szellemével összefüggő 'erő, erős, vitéz' jelentésű megtisztelő népneveket foglalja magában. Az újabb vizsgálódások révén ma már azt is tudjuk, hogy a *türk* népnevet a magyarság megjelölésére a bizánciakon kívül örmény, arab, héber és nyugati latin nyelvű források is használták. Sőt valószínűleg igazuk van azoknak a kutatóknak, akik a Flatey-bookban előadott, Leif Ericson vikingjeinek amerikai expedícióját elmesélő izlandi saga *Tyrker*-ének nevében a bizánci-varég-magyar kapcsolatok alapján viking *tyrker* 'türk' népnevet s mögötte magyar embert keresnek (FEST SÁNDOR szíves írásbeli közlése).

A bizánci *Τοῦρκοι* népnév — mint láttuk — a VI. században a tulajdonképpeni *türk*-ök nevének feljegyzése volt. Ez tehát egy török nyelvi egykorú *türk* hangalak szabályos átírása volt akkor. — Annak a megmagyarázására, hogy a bizánci írók később milyen alapon terjesztették ki ezt a nevet a magyarság jelölésére is, kezdetben igen merész kísérletek történtek. MARQUART a magyarok *Τοῦρκοι* nevét kapcsolatba hozta az orosz krónikák *Jugra* országnévvel, az utóbbit pedig, THOMSEN nyomán, egy *t-* praefixum feltevésével *Herodotos* *Ἰῶρκαί*, Plinius *Tyrcae* és Mela *Turcae* népeveivel. Helyesebb nyomon jártak már gróf KUUN GÉZA, SEBESTYÉN GYULA és DARKÓ JENŐ, akik vizsgálódásaikba belevonták a kazárok és a türk nép bizánci *Τοῦρκοι* nevét is. De azért DARKÓ még azon a nézeten volt, hogy a *Τοῦρκοι* népnévnek a magyarságra való alkalmazása a bizánciak népnévvarchaizáló ténykedése volt, s erre alapot csak egy, a népnévhez fűződő kulturális képzet (t. i. a nomád életmódé) és egy földrajzi képzet (a Kaukázus környéki hazáé) adott. NÉMETH GYULA beható vizsgálatainak eredménye az a fontos megállapítás, hogy a népnévnek a magyarságra való alkalmazása mögött konkrét ok is rejlik. A magyarságra t. i. a *türk* hódítás és a részben ugyanilyen okból *türk* nevet is viselő kazárokkal való kapcsolat következtében szállt a *türk* népnév, mellyel sokáig jelölték eleinket politikai hovatartozásuk miatt. Feltehető az is — s ez nincs ellentétben NÉMETH GYULA eredményeivel —, hogy egy, a magyarság kialakításában nagy szerepet játszott népelem neve ment át Bizáncban az egész magyar nép jelölésére. C. A. MACARTNEY feltevése szerint

ugyanis a magyarság bizánci *Τούρκοι* neve onnan ered, hogy BÖLCΣ LEO a bolgár háborúban, KONST PORPH pedig «türk vendégei» révén kizárólag csak kavaroikkal találkozott, s így ez a kazároktól elszakadt népelem szolgált volna az egész magyarság *Τούρκοι* elnevezése alapjául. Valószínűleg igaza van azonban, az elmondottak után is, MELICH-nek, aki szerint maga a magyarság nem jelölte magát a *türk* népnévvel, s *török* népnévünk az oszmánli-törökből való. Így azután a bizánci *Τούρκοι* népnév nem a magyar nyelv szórványemléke.

Irodalom: J. MARQUART, Streifzüge 29—30, 51, 56—7; MELICH: MNy. V, 293, 437—40; DARKÓ J.: AkNyelvÉrt. XXI/6, 33—52; HÓMAN B.: MNy. XIV, 64; MUNKÁCSI B.: KCsA. I, 59 kk.; NÉMETH Gy.: MNy. XVIII, 2—3, KCsA. II, 275 kk., HonfKial. 49, 75, 76, 77, 176—7, 195—203, 217—8, 273; MORAVCSIK, BizForr. 248; C. A. MACARTNEY, The Magyars in the ninth century. Cambridge, 1930. 112—34; GYÓNI: MNy. XXXIV, 168. l. 95. j., GYÓNI 39; MORAVCSIK, BT. II, 28—9.

L. még † *Μάζαροι, Μάτζαροι, Οὔγγροι, Σάβαροι ἄσφαλοι.*

Τουρκία (ἡ) 'Magyarország' (X—XI. század).

A)—B) Az országnév-azonosító idézet feljegyzési ideje: XII. század; *Τουρκία*: *turk'ia*: 948/9—951/2; X. század; 1074—1075; 1057 után.

C) A *Τουρκία* országnév a bizánci *Τούρκοι* népnév gyökeréből görög *-ia* képzővel szabályosan alkotott görög képződmény. (Vö. még *Τούρκοι*.)

L. még *Ματζαρία, Οὔγγρια.*

Τούτης (ὁ) folyó Magyarország délkeleti részén (X. század).

A) 948/9—951/2.

B) *tūtis*.

C) A szórvány tulajdonképpen megfejtetlen. ORTVAY (Vízr. I, 280), a MHK. (127. l. 1. j.), H. SCHÖNEBAUM (Die Kenntnis der byzantinischen Geschichtsschreiber von der ältesten Geschichte der Ungarn vor der Landnahme. Berlin—Leipzig, 1922. 45) és MELICH (HonfMg. 320) a *Begá*-val, illetőleg a *Berzavá*-val azonosította a *Τούτης* folyót. SKOK (243) szintén a *Begá*-val azonosítja a *Τούτης* folyót, azon az alapon, hogy az *Titel*-el szemközt torkollik a Tiszába, márpedig a *Titel* hn. etimológiai származása szerinte *Tit* = *Τούτης* + *hely* 'Ort' (!). Ez a helytelen etimológia azonban semmivel sem vissz közelebb bennünket a megoldáshoz. Növeli a nehézséget még az is, hogy ugyancsak a *Begá*-ra szokták vonatkoztatni Priskos *Δρέγκων* ~ *Δρήκων*, valamint Jordanes *Dricca* és a Ravennai névtelen *Drica* folyóneveit is (vö. PAULY—WISSOWA, RE. *Drenkon* és *Tisia* alatt). Így azután semmi támpontunk sincsen arra nézve, milyen nyelvből való és milyen hangalakú szó lehetett KONST PORPH *Τούτης* szórványának alapja.

Τράβα l. *Ντράβα.*

Τρασιλβάνα l. *Ἐρδελιον.*

ὁπερίστριος l. *Ἰστρος.*

Φαλῆς l. *Φαλίτζις.*

Φαλίτζις Árpád magyar fejedelem unokája (X. század közepe).

A)–B) Φαλίτζις: *falidzis*: 948/9–951/2; Φαλῆς: *falīs*: ugyanakkor.

C) MELICH (SzlávJövsz. I/2, 88, 90, 421) arra való hivatkozással, hogy régibb történelmszeink Árpád unokájának nevét *Vál* alakban írták, s hogy *Vál* nevű helységünk is van Fejér megyében, ezt a szn.-alakot görögkeleti szláv, közelebbről bulgár névalaknak tartotta s a *Valens* > görög *Οὐάλης* > óbolgár Оуалъ névvel hozta kapcsolatba. Ezt a nézetet már KARÁCSONYI JÁNOS elutasította (MNy. I, 311). PAIS DEZSŐ (MNy. XXVII, 242–3) a hosszabb névalakban egy magyar *Falicsi*-t, a rövidebbikben magyar *Fali*-t lát; ez utóbbit a mai magyar *fal* ige *fali* igenévszói előzményével azonosítja, s 'faló, falánk'-nak értelmezi, a *Falicsi*-t pedig a *Fali* név *-csi* (*-cs*) képzős becéző változatának tartja, beleállítva ezt a nevet is a család egyes tagjainak a táplálkozással kapcsolatos nevei közé. NÉMETH GYULA (HonfKial. 282) viszont a két szórványalakot úgy viszonyítja egymáshoz, mint ahogyan az **Almucsi* viszonylik az *Álmos*-hoz: *Fafelics* ~ *Fafelīs*, vagyis ő szóvégi *-s* (olv. *-š*) meglétét teszi fel a rövidebbik alakban, melyet a magyarok képzőnek érezvén, helyébe az *-s*-sel váltakozó *-cs*-t is tehettek. Némi módosítással PAIS megoldását fogadom el, azaz egykorú magyar *falits* (itt t. i. szóvégi *-i* magánhangzó feltevésére semmi sem jogosít fel bennünket, mert az *-is* görögösítő végződésnek legfeljebb csak palatalizáló szerepe van) és *fáli* hangalakot tesztek fel.

D) E szerint a Φαλίτζις szórvány átírása így történt: ómagyar $f = \varphi$, $\acute{a} = \alpha$, $l = \lambda$, $\acute{i} = \acute{\iota}$, $t\acute{s} = \tau\acute{s}$; a Φαλῆς-é: ómagyar $f = \varphi$, $\acute{a} = \alpha$, $l = \lambda$, $\acute{i} = \acute{\eta}$ (ahol a hangsúly biztosít a szóvégi magyar \acute{i} teljesértékű hangzásáról), s az utóbbinál

E) *-s* görögösítő végződés, mely az *-i* végű magyar neveknél megszokott.

F) A 2. b) és a 2. a) minta szerint.

Φερντινάντος I. Ferdinánd, magyar király (1526–1540).

A) 1529.

B) Φερντιναντος: *ferndinarndos*; Φερντιναντος: *ferndinandos*.

C) Bár 1530–1566 táján már magyar nyelvi *Ferdinandos* névalakok is előfordulnak (MNy. I, 50; II, 211), mégis teljesen nyilvánvaló, hogy a görög szórvány I. Ferdinánd magyarországi latin *Ferdinandus* nevének görög átírása (vö. pl. PodmanickyOkl. II, 391, 392–3, 394, 395–6, 399 stb.).

Φραγγοχώριον Szerémség, Magyarország déli területe a Száva és a Duna között (XII. század).

A) 1204–1206 táján; 1282 után; 1313 táján.

B) *φραγγοῦδριον*.

C) ΝΙΚ ΧΟΝ 122₁₈ kk. helyével kapcsolatban rámutattunk már (GYÓNI 109) arra, hogy az «ezt mostanság Sirmionnak nevezik» szavakat csak Φραγγοχώριον-ra szabad vonatkoztatnunk és semmiképpen sem Ζεόμμυρον-ra, mint GELZER nyomán tette tévesen CZEBE GY. (EPHK. XLII, 164).

A Szerémség Φραγγοχώριον elnevezésének TAGÁNYI K. szerint az az oka, hogy élhetett még ezen a vidéken az egykori, Karoling-kori frank uralom emléke. Erre mutatna a szerémségi *Fruskagora* < *Franska Gora* hegy neve (vö. GYÓNI 27) s a pécsi püspökség *marchiai* főesperességének a neve is (MNY. IX, 147). Tudjuk azt is, hogy a VIII–IX. század határán a Dunán túl *frankok* (latin *Franci*, görög Φράγγοι) is éltek (vö. MELICH, HonfMg. 2). — Viszont elképzelhető egy másik magyarázat is. Az ugyancsak szerémségi, s a pécsi püspökség *marchiai* főesperességébe tartozó *Nagyolaszi* helységet régen *Franca villa*-nak, villa advenarum *Francorum*-nak nevezték. 1162-ben telepedtek meg ezen a tájon milánói olasz hospesek. Valószínűbb tehát az a feltevés, hogy NIK CHON szórványában ezeknek a milánói hospeseknek hazai latin *Franci* neve szolgált alapul a görög Φραγγοχώριον 'a frankok (= olaszok) vidéke' jelentésű, görög képzésű hn. feljegyzéséhez. (Vö.: MELICH, HonfMg. 78; CSÁNKI II, 236; PAIS D.: RevdÉtHongr. I, 25, 139).

Χαλίσιοι kalizok, török fajú magyar segédnép, melynek egyik része, mely II. Géza szerbeket segítő magyar seregében harcol, karaita vallású, a másik, Szerémségben lakó része szunnita mohamedán (XII. század).

A) 1180—1183.

B) *halisji*.

C) A Χαλίσιοι szórvány megfejtésére tett kísérletemben e néplem eredetének megvilágítása kapcsán rámutattam a régi szír *kwlsz* (olv. *kvalisz*), görög *Χοιάλης*, orosz Хваличи s az egykorú magyar *kaliz* népnevek összefüggésére. Ugyanott kiderült az is, hogy a népnév egykorú magyar hangalakja *káliz* ~ *káluz* volt. Szórványunkat tehát joggal tekinthetnők egykorú magyar *káliz* hangalak görög feljegyzésének. Azonban ennek várható szabályos görög átírása *Κάλιζοι* lenne. E helyett szórványunkban a szóeleji magyar *k* χ-vel lenne jelölve, s a népnevek görögösítésében szabályos -oi plur. nom.-jel helyett is -ιοι mutatkozik. Éppen ezért az a feltevésem, hogy Io KINN szórványa mögött nem a magyar *káliz* hangalak van, hanem vagy az orosz Хваличи, vagy egy ennek megfelelő délszláv -i végű névalak, de mindenesetre egy szóeleji *ch* hangot tartalmazó, még nem magyar névalak.

Irodalom: a GYÓNI: MNY. XXXIV, 86—96, 159—66-ban felöltet irodalmon kívül vö. még: OKLSZ.; MELICH: MNY. V, 293; PAIS: MNY. VII, 168—9; JAKUBOVICH: MNY. X, 82; PAIS: MNY. XVIII, 99—100; TAGÁNYI: MNY. XX, 137—8; MELICH, HonfMg. 5, 357; PAIS: MNY. XXV, 121 skk.; NÉMETH GY., HonfKial. 170; PAIS: MNY. XXX, 126—8; BÁRCZI G.: MNY. XXXI, 147; SZABÓ D.: MNY. XXXII, 133; KNIEZSA I.: MNY. XXXV, 203.

Χεδοχαβάδης I. 'Εντοεβάο.

Χουνιάδης Hunyadi János hadvezér és magyar kormányzó († 1456).

A)—B) Χουνιάδης: *hunjiādis*: 1519 táján; Χουνιάδες: *hunjiādes*: ugyanakkor; Χουνιάτης: *hoñiātis*: 1484—1487 táján; 'Ιωάννης: *ioānis*: ugyanakkor; 1467 után; 'Ιωάννης Γέρης: *ioānis jētis*: ugyanakkor.

¹Ιάγγος: ἰάγος; XV. század; 1461; 1462 táján; XV. és XVI. század; ²Ιάγκος: ἰάγκος: 1462 táján; 1478; XVI. század; 1579—1595 táján; XVI. század; ³Ιαγκος: ἰαγκος: 1478; XVI. század; 1517 után; 1530 táján; Γιάγγος: ἰῖαγκος: 1461; XV. század; XVI. század; ⁴Ιάγ-γούλας: ἰῖαγκούλας: XVI. század; Γιάγγουλας: ἰῖαγκούλας: 1461.

C) Hunyadi János neve okleveleiben általában *Johannes de Hunyad* (*Hunyad*, *Hunjad*) alakban szerepel (vö. pl.: gr. TELEKI JÓZSEF, Hunyadiak kora Magyarországon, X, passim; Podmanicky Okl. I, 29 stb., l. ind.). Ebből az következik, hogy a *Hunyad* hn. egykorú hangalakja *huñad* volt, s Hunyadi János joggal feltehető magyar Hunyadi családnévalakjának egykorú magyar hangalakja *huñadi* volt. Ennek szabályos átírása a Χωνιάδης szórvány. A Χωνιάτης szórvány már görög etimologizáló névgörögösítés a bizánci Χωνιάτης családnév, pl. Niketas Choniates XII. századi bizánci történetírónak a kisázsiai Chonai (régii Kolossai) városáról kapott Χωνιάτης neve mintájára (vö. MORITZ II, 41). ⁵Ερδέλης alatt láttuk, hogy a görög ⁶Ιωάννης névnek nincs vallomása a János név egykorú hangalakjára nézve. A ⁷Ιάγγος-típusú szórványoknak sincsen közülük a magyar *Jankó* becézőnévhez, hanem ezek Hunyadi János délszláv *Sibiňanin* vagy *Ugrin Janko* nevének megfelelői (vö. Rječnik... Jugosl. Akad. IV, 453), míg a ⁸Ιάγγουλας-típusú névalak a román eredetű délszláv *Janškule[a]* alaknak felel meg (uo. 454). A források a Γέτης, Βλάχος és Κορβίνος jelzőkkel (vö. GRÓNI 110) elárulják azt is, hogy tudtak Bizáncban Hunyadi oláh és humanista római származtatásáról is.

D) Magyar *h = χ, u = ov, ḥ = v, a = á, d = δ, i = η*.

E) és utána az *η*-val átírt *-i* végű magyar neveknél megszokott *-ς* görögösítő végződés.

F) 2. a) minta.

Χράμον Harám vára Délmagyarországon a Duna mellett (XII. század).

A) — B) Χράμον: hrāmon: 1180—1183; Χράμος: hrāmos: 1204—1206 táján; 1282 után; Χράσμος: hrāzmos: 1313 táján.

C) A mai temesmegyei Palánka helyén állt vár neve Anonymusnál és egy 1239-i oklevélben (ÁrpÚjOkm. VII, 71) Horom, a Képes Krónikában Haram néven szerepel. MELICH (HonfMg. 19—22, 191—3) éppen szórványunkból a legrégebb, egykorú magyar hangalakul *χrām*-ot tételez fel, s ebből magyar **Hrām > *Hārām > *Hrām > Harām*, részint pedig **Hrām > *Hrom > Horom > Harom > Harum* fejlődést vezet le. Az ómagyar *χrām* szerinte szláv eredetű (< szláv *chramъ* 'ház, védőház, védőhely' < (fordítás útján) bolgár-török **kāl* 'ház, védőház, vár').

D) Ómagyar *χ = χ, r = ρ, á = á, m = μ* és

E) *-ος*, illetőleg *-ον* görögösítő végződés.

F) Klasszikus.

Χωνιάτη (ή) Hunyad, erdélyi város (XV. század).

A) 1484—1487 táján.

B) *hoñiāti*.

C) Χωνιάδης alatt láttuk, hogy Hunyad vár és város nevének

egykorú magyar hangalakja *huňad* volt (vö. még CSÁNKI V, 46—7). De láttuk azt is, hogy írónk, LAON CHALK a *huňadi* hangalakú családnevet görögösítő analógiás névváltoztatással *Χωνιάτης*-nak írta át, vagyis nem a magyar hangalak alapján jegyezte fel. Ugyanez a megfigyelés igaz a hn. feljegyzésére nézve is: a *Χωνιάτης* családnévből elvonta az író a -ς görögösítő végződést, s így csinált belőle nőnemű városnevet, melynek azonban az egykorú magyar *huňad* hangalakhoz közvetlen köze nincsen.

Χωνιάτης l. *Χωνιάδης*.

γο
*7

Μ

*Μ

*Ε

Ζα

Κα

"Ο

*Π

*Π

*Σ

τό

Τέ

*Σ

τζη

Βο

*Δ

νης

Κα

Λο

Με

Νδ

szav
felje

MUTATÓ.

1. Görög alakok.¹

Nérnevek: *† Μάζαροι, *Μάτζαροι, *Οὔγγρισσα, *Οὔγγροβλάχοι, *Οὔγγροι, *Πετζινάκοι, Σάβαρτοι *ἄσφαλοι, *Σερβονγκρικὴ, *Στρασαλβάνιοι, *Τοῦρκοι, *Χαλλίοιοι.

Törzsnevek: Γενάχ, Κάβαροι, Καρή(ς), Κασή(ς), Κονρτουγέρματ(ος), Μεγέρη(ς), Νέκης, Ταριάν(ος).

Földrajzi nevek:

a) Ország- és tartománynevek: Ἀτελκούζον, Ἐρδέλιον, Λεβεδία, *Ματζαρία, *Οὔγγρία, *Οὔγγροβλαχία, *Τουρκία, *Φραγγοχώριον.

b) Helységnevek: *Ἀγία Τριάς, *Ἀρτούντιν, Βαρτάν (?), Βάσκαπο, *Βελέγραδα, Βεσπρέμ, *Βρανίτζοβα, Γήωρ, Γριντζάρι, Ἐγρί, *Ἐρμεστάτ, Ζαλέσι, *Ζεύγμινον, *Ζογάμπια, Ἰουμπερέκιν, *Κάστρον ὥραϊον, Κνήσα, Κωμάραν, Μάμα, *Μαραμόρεσο, Μετζέτ (?), Μοναχάτζι, Μπούντα, Ὁβαρ, Ὀγγοτζα, Οὔγγαρα (?), *Οὔγκρα, *Οὔγκρία, Παγάτζιον, Παδροῦγον, *Παλβανέτζιν, Παταδί, *Περιστέριν, *Πετρίκον, *Πετροβαράδι, Πίστρα, *Πρασοβόν, Πωλοσνίκον, Σαγάρβρεν, Σαλαμπέτζ (?), Σάμιταγ, Σάνδρον, *Σεγεντήν, Σεγιτφάρι, *Σελάτζιον, Σιβίνιον, *Σιγγίδουνον, *Σίρμιον, *Σμεντόροβον, Σομβώτου, *Στά Μπελιγράδι, *Στριγωνήσι, Τάτα, *Τεμισφάρ, Τέμπον (?), *Τζιτζόβιν, Τζιτούμ, *Τιμπίσκο, Τιτέλιον, Χράμον, *Χωνιάτη.

c) Folyónevek: *Δανούβιος, *Ἰστρος, Κρίσος, Μορήσης, Ντράβα, *Σάος, Τιμήσης, Τίτζα, Τούτης (?).

d) Hegynevek: *Πρασοβόν, Τεμίσης.

Személynevek: *Ἀγνίλαος, Ἀκούσης, *Ἀλβέρτος, *Ἀλέξιος, Ἀλμούτζης, *Ἄννα, Ἀρπαδής, Βακχίνος, Βασάσης, Βελᾶς, Βέλοσις, *Βλαδίσθλαβος, Βορίσης, Βορίτζης, *Βουλτζίνος, Βουλτζούς, Γεϊτζᾶς, *Γρηγόριος, Γυλᾶς, *Δεσέ, *Διονύσιος, Ἐξέλεχ, *Εἰρήνη, Ἐντρεβάρ, Ἐρδέλης, Ζαλτάς, *Θεοφάνης, *Θωμάς, Ἰέλεχ, *Ιερόθεος, *Ιλόκης, Ἰνᾶς (?), Ἰοντοτζάς, *Ἰωάννης, Καλαμάνος, Καλής, Κελαδής, Κονσάνης, *Λαδίσλαος, Λεβεδίας, Λιονόντικα(ς), Λοσόντζε, *Λονίγης, Λούξμπανος (?), *Μαξιμίνος, *Μαρία, *Ματθαῖος, Μελεκδής, *Μικέλλος, *Μιχαήλος, Μπάλιτζας, Μπερνάδος (?), Μπντούσης, Νδράγος, *Ξένη, Ὁρβανός, Ὁρλιχος, *Οὔγγρος, Οὔρος, Περής (?), Σεκούλης,

¹ Ebben az indexben csak az onomastikon címszavai szerepelnek, az utalószavak (változatok) nem. A * jellel megjelölt szórványok nem magyar hangalakok feljegyzései. A (?) jellel ellátottak megfigyeltlenek.

*Σιγισμοῦνδος, *Σίμων, *Σολομών, *Στέφανος, *Συναδηνή, Ταλούσης, Ταξίς, Ταρκατζούς, Τασής, Τεβέλης, Τερματζούς, Φαλίτζις, *Φερντινάντος, Χουνιάδης.

Méltóságnevek és közszavak: βιτέζιδες, *βοέβοδος, γυλάς, ζονπάνος, κορχᾶς, κορῶνα, κοράλης, μπάνος, ντελίδες, οὔρουμ, *ρήγενα, *ρήξ, *τζεργά.

2. Magyar és egyéb alakok.

Agna 18
 Agria, Agriensis 48
 Ákos, ákuš, ākuš 14
 Alba Bulgarica, Alba Graeca, Alba-Nandor stb. 27—9
 Alba regia, Alba regalis 126
 Albert(us) 15
 Alexander, Alexandrus 116
 Alexius 15—6
 Almazig(y) 109—10
 Álmos 16—8
 Almucsi 16
 Almus, almuš, ālmuš 16—8
 almutš, ālmutš 17—8
 Almyš 16
 Altenburch, Altenburg 97
 András 95
 Andreas 95
 Anna 18—9
 Aq-quš 14
 Ardeal 20—1
 Ardud 20—1
 Arpa 19
 Árpád, arpādi, ārpādi, Arpad(ius) 19—20
 as 113
 asfalu 113
 Ālik 58
 Bács 105—6
 Bacsák 25
 Baya 94, 105
 *bayačy 105
 bayan, bayán 94
 báyatš 105—6
 Bagen 24
 Bagin, bāgin 24
 Bagyn 24
 Bágyon 23—4
 bajan 94
 Balica, Balicza, balitsa 93

Balk 93
 Baluanis, Baluanus stb. 106
 balvanets 106—7
 Bálványos 106—7
 bán, bān 85, 93—4
 Bánmoňostora 109
 Barancs 37—8
 baranġabīn 38
 baryn- 38
 bat, Bata 107
 bāčānāk 108
 bār 114
 *bečeney 108
 Becs 115
 Bega 135, 138
 Bela, belā, Béla, bēla 26—7
 Béla ūr, Belaur, Bēla Uroš 103—4
 Belgrád 27—9
 Belgrado 29
 Bēls gradz, Bēlgradz 28—9
 bēloš, beloš, Bēloš, Beluš 29—30
 Bēlus (Bēlos) 29—30
 beluš, bēlus 29—30
 ber 114
 Berény 114—5
 Beri 108
 Bernád, Bernardus, Bernát 94
 Berzava 60, 138
 besenyő 108—9
 besprēm 30—1
 Bezprēm, Bezbrim(us) stb. 30—1
 bir 114
 *biriyeñ, *biriyañ, *biriyañ 115
 Bistar, Bistra, Bisztra stb. 109—10
 bocsát 36
 Bolchou, Bolsou 37
 bolšouđi, bolšūdi 37
 Bolvanus 106
 Borich(ius), Borics 34—5
 Boris, boriš 34—5

- Borith(ius), boritš* 34—5
Boronch, Borons, boronš, borontš 38
**Bor-šuy* 110
boša-, bošat- 36
Bothos András 95
botuš 95
Braničevo 38
Braso, Brasu, Brassó, Brassow, brašov stb. 110—1
Brien 115
búcsú 36
Buda, buda 94—5
Budi(n) 94—5
Budun 95
bulya 36
Bulcsú 36—7
Bulsoudi, bulšoudi, Bulsudi, bul-šudi 37
Bultšan 36
bultšuy 36—7
Butus 95
bystrə 110
Calama 63
Calman 63
Căliman 64
Cētun 134
Charal, Charl 74
Chichov, Chychou stb. 133
Chitun 134
chramə 141
Chussal 72—3
Chytim, Chytum 134
Cibinium 120
citun 134
Cladia 69
Cledinus 68
Cletus 68
Colomagnus, Colomannus, Columa-nus, Columbanus stb. 63
Constantina civitas 62
Constantinus 62
corōna 70
Cowari 62
cral 74
Criș 76
Cussal 72—3
**čalasy, *čalysy* 53
čärgä 133
čičov 133
čit- 134
čoban 53
cserge 133
Csicsó 133
Csitény 134
Danubius, Danuvius 45—6
Dárda 24—5
däli 96
deli, deli 96—7
Dénes 47—8
Desiderius 47
Deseo, Deseu 83—4
dešō 83—4
Dessa, Desse, Deše 46—7
Dešics 39—40
Dezső 47, 83—4
Deže 46—7
Dionis(ius), Dionys(ius) 47—8
Dōnavi 46
Drag, drag, Drág, dräg 95—6
Dráva, drāva 97
Drica 138
Dulo 43
Duna 45—6
Dunajə, Dūnavi, Dunavə stb. 46
Dyonis(ius) 47—8
džula 43
d'ila, d'ila 44
d'jeiša, d'jeitša 38—40
d'jermātu 71—2
d'jeitša 38—9
d'jeivitša 38—40
d'jeřitša 39
d'jilä 43—5
d'jovitš 39
d'jör 41
**d'žormaty* 71
d'žula 43
ebedi 80
Ebedja 80
Eger 48
egir, egür 48
egri, egri 48
Elek 15—6
**Eliy* 58

- elü 51
 Erdel, *erdēl*, *erdēl* 52
erdēli 50—1
erdellü 51
erdēl, *erdēl*, *Erdély* 20—1, 51—2
erdēli, *Erdélyi* 50—1
erdēüd 21
erdő 51
Erdőd, *erdőd* 20—1
eri 90
Ermen 52
estergom, *Esztergom* 127
Etel 22
Etelköz 21—3
stelküzü 21—3
Etil 22
Etül 22
ezeley, *ezeley* 48—9
Ézelő 48—9
ezfek 113
Fadd 107
fäli, *fäliš* 138—9
Fehérvár 126
feli 113
Ferdinánd, *Ferdinandos*, *Ferdinandus* 139
fotudi 107
Franci 140
Franska Gora 140
Fruskagora 140
Galamboc, *Galambocz* 108, 115
Galt 99
Geica, *Geisa* 39—40
Gerencsér 42—3
Gergely 42
Geuca, *Geusa* 38—40
Geuriensis 41
Gevca, *Gevsa*, *Geysa* 38—40
Gismondo 121
Golúbac, *Golubac* 108, 115
grál 74
Gregorius 41—2
Gresia 76
Grigorij 41—2
grintšari, *grintšari* 42—3
Gris, *Grisia*, *Grisius* 76
grēnčarš 42
Gyarmat 71
Gyeü, *Gyeüri*, *Gyeürü* 39, 41
Gyešics 39—40
Gyormatu 71
Győ 41
Győr 39, 41
gyula, *Gyula* 43—45
Gylla 45
Haram, *Harám* 141
harka 66—7
Harkács, *harkas*, *harkás* 66—7
Hédervári Lőrinc 49—50
Hedrehwar(a) stb. 49—50
hedrehwāri 49—50
hedrevār 49—50
Hedrich 49
Hermenstat 52
Hermannstadt 52
Horom 141
Houngara, *Houngra* 102
Hungaro 102
Hunjad 141
huñad 141—2
huñadi 141
Hunyad 141—2
Hunyadi 140—1
Hwnyad 141
ħarħas, *ħarkas* 66—7
ħrām 141
**Iliý*, *Ilik* 58
Ilok, *iloki* 59
Ina 59—60
ioanus 51
išpan 57
īstöl Beligrādi 126
István 126—7
Isztragom 127
Itil 22
Iuan 60
Izelő 48—9
jal 44
Janko, *Jankó* 141
János, *Janos*, *Janus* 51, 60, 61, 141
Janskula 141
Jauriensis, *Jaurinum* 41
jä 58
Jäläy, *Jäläx* 58

- *jänäx* 41
jeley 58
jeneý, jeneý 40—1
Jeneu, Jenev stb. 40
Jenő 40—1
ji- 58
jila, jila 44
Joannes 60
Jóberek, jōberek 60
Johannes 51
jol 44
**jormaty* 71
jouberek 60
Jugra 137
jul, Julia 44
Jurmaty 71
jut- 60
Jutas 60—1
Jutocsa, jutotša 60—1
jyl 44
kabar 61—2
kal- 63, 64
Kál 64—6
kālamān 62—3
kāli 64—6
Kalisz 65
kaliz, kaliz 65, 140
Kálmán 62—4
Káloz 65
Kamár, Kamárum, Kamarum 76
Kanizsa 69
Karal 74
karga 67
kārḡa 66—7
Karl 74
kavar, kāvār(i) 61—2
kār, Kārāi 66
käs-, käsäy, käsü, käsi, käsü 44, 67
Kelad, Keled, keledi 68—9
Kenese 69—70
Kér, keri 66
kesi 67—8
Keszeý 67
Keszi, Kesziy 44, 67—8
Kesző 44
Keve 130
Kinessa 69
király 73—5, 112
kniša 69—70
Koar, Koarch 62
Koloman, Kolomannus 63
Komár 76
Komárno 77
Komárom 76—7
komarš 76
Komorn 77
**korl's* 74
korona, korōna 70
Kő 109, 130
Körös 75—6
kralš 74
krāl' 73—5
Kreisch 76
**Kris, *Kriš, kriš* 75—6
Krišch 76
Kuar(i) 62
kurd 70
Kurszan 73
kurt 70
Kurtu 71
Kusaly 72
kusān 72—3
kənḡdzs 69
Kürtgyarmat 70—2
kürtüd'jermātu 70—2
küzü 22—3
kwlsz 140
Ladisla, Ladislaus, Ladizlaus 12—3, 32—3, 77—8
Lajos 84
Lasla, Laslo stb. 32
László 12, 32—3, 77—8
Latislaus 32—3
Laurentius 49—50
leendő 82
Lende, lende, lente 78, 82
leve 78
Levedi, levedi 78—82
Leventa 82
Levente 78, 82—3
**Leventi* 82
Lewedi 78, 81
Liunti 82
liü- 82

- Liünti, Liünti* 78, 82
liüntikā 82—3
**liv-* 82
Lois 84
lošonts 84
Losonczy Dezső 83—4
Lörinc 50
Ludovicus 84
lugosi bán 85
Luigi 84
Maczesd 91
Mama, Māma, māmā, māmā 86—7
mādzār, madzār stb. 89
magyar 89, 90, 99—101
Magyaróvár 97
**magyeri* 90
mañši 90
Máramaros, Maramarus, maramoreš, Maramoros, Maramureş stb. 87—8
Margarete, Margit 88
Mária 88—9
Marisia, Maris(ius) 92
Maros 92
Máté 90
Mathias, Mattyás, Matyas, Mátyás 89—90
Mazaris 86
Maximilianus, Maximiljanoss, Maximinus 87
Meczesd 91
med'jeri 90
Megyer 90
Megyesalya 20—1
meleg, Melegdi, melek, Melekdi, melekdi 90—1
Michael 91—2, 102
Michèle 92
Mihály 91—2, 102
Mike 91
Miklós 91
Miksa 87
Mogyerisz 93
Mohach, Mohács, mohātš 92—3
Morava, Moravsci 38
moriš 92
Nagyolaszi 140
Nandoralba, -fejérvár stb. 27—9
neki, neki 96
Nyék 96
Obád, Obádja, Obadjah 79—81
Obéd, óbéd 80
onogur 100
ogre 100—1
**ogri* 113
Orbán, orbān 98
Orlich, Orlih, orlih, Orly, Orlyk 98—9
orti 112
Ostrogon 127
Óvár, ôvār, Owaar, Owar stb. 97
Padrag, pádrugu 106
Paloznak 111—2
Pannonius 78
Parthiscus 136
pat, pata, Pata, Patádi, pátádi 107—8
Pathissus 136
Per, Pér, Peri 108
Pétervárad 109
Petrovaradin(um) 109
Piroska 49, 97
Podrag, Podrug 106
**polazsniķz* 111
Poloznik, polozniku 111
gar- 66
Queletde 68
qysan 73
regina 112
rex 73—4, 112
Rostislav Michailovič 103—4
sabar, sabyr 112
sâyâr, sâyârbrien 114—5
Salamon 124
Salla 115
Salomon 124
Samandria, Semendria 123
sāmtây 115—6
Sancta Trinitas 13
*Sandro, *sandru, šandru, sandur, sandyr, Sándor* 116—7
sarchas 66—7
Sarlós 53—4
Sava, sāva 117

- savar, sāvārti* 112—4
**Savas* 117
savyr 112
Scichul, Scicul 119
Scimon 122
Scybin 52, 120
Scylag 120
secuiu 119
segedin, Segedin(um) 117—8
sēkōl', sēkül' 118—9
sēlez, Sēliz 53
Serlous 53—4
sev 112
sevardik 113
sibin 120
sigetvār 118
Sigismundus, šigmond, Sigmund(us) 121
Sild 13
Simon, šimon, Simonde 121—2
Singidunum 28, 121
Sirmium 122—3
sjav 112
Smēderevo, Smederovo, Smenderevo 123
Solomon, Solomun stb. 124
Solt 54
Somberek 60
sopotš 125
Sova 117
span 57
Srēmš, Sriamš 122—3
Stephanus 126—7
Stergonium 127
Stojni, Stolni, Stoni Biograd 126
Striamš 122—3
Strigonia, Strigonium 127
sultan 54—5
Symon 122
szabad 124
szánt, Szántó 115—6
szánt 116
szár 114
Szárberény 114—5
Száva 117
Szávaszentdemeter 122
Szeben 120—1
Szeged 117—8
Székely 118—9
Székesfehérvár 125—6
Szendrő 123
Szentháromság 13—4
Szenttrinitas 13
Szepetnek 125
Széplak 68
szerb 120
Szerém(ség) 122—3
Szibin 120
Szigetvár 118
Szilágyság 119
Szilágyszeg 120
**szobodu* 124
Szolta 54—5
szombat 124—5
Szombat-rév 124—5
Szulta 54—5
szumbotu 124
Taksony 128—9
Tallouecz, Tallovecz, taloytsi 128
Tamás 57—8
Tamišvarš 132
Tarba 132
Tarda 24—5
tarxan 129
tarkan 129—30
Tarján, tárján 129
Tarkacs(u), tärkätšu 129—30
**Tarma* 132
Tarmacs 132
Tas, taš, táši 130
Tata, tata 131
Taxis 129
**tävä* 131
Temes 131—2, 134—5
Temesvár, temešvār 118, 132
Temis, temiš 131
Temišvarš 132
temus 131
termätšu 132—3
Tetel 135
tevel, Tevel(i) 131
Thallóczi, Thalowcz stb. 85, 128
Thasu 130
Thatha 131

- Themeswar* 132
Theophanes 57
Thewel 131
Thicia 136
Thomas 57—8
Thota 131
Thycia 136
Tibhis, Tibis, Tibisia 134
Tibiscus, Tibiscum 135
Tica 136
Ticia 136
**Timis, timiš* 134—5
Tisia 136
Tisza 136
Titel 135, 138
titsä 136
Titul(um) 135
Tivisco, Tiviscum 135
Tiza 136
Tocsun 129
tokšin 128—9
Tomas 57—8
Tormás 132—3
Tormos 132
Tosu 130
Tota 131
Toxin, Toxun 129
törä-, törü- 137
Transsilvania 127
tšitüm 134
Tuel 131
tur- 132
Turcae 137
Turmas 132
türä- 137
türk 137
Tyrcae 137
Ug 98
Ugocsa, ugotša 97—8
Ugod, Ugra 98, 99
ugri 100
Ugrin 98
Uilok 59
Ujlak, Ujlaki 59
Ulászló 12—3, 77
Ulrich, Ulricus 98—9
ungr- 100
Ungra 99
úr, ūr 103—5
uram 104—5
Urbanus 98
urom 104—5
Uros, Uroš 103—4
urum 104—5
urσ 104
Üllő 58
vajda 33—4
Vál 139
Valens 139
Vasas, vašaš 25—6
Vaskapu, vaškapu 26
vayda, vaypoda stb. 33—4
Vérbulcsú 36—7
Veszprém 30—1
Vgacha, Vgocha stb. 98
Vidin 95
vikigr 31
villa Hermani 52
Viloc 59
vitéz, vitěz, vitezσ, viteaz stb. 31—32
Vladislav 12, 32—3
vlah 101
vojévoda 33—4
volko- 101
Vosos, Vossos 25
Vrana 61
Vučin(a), Vulčín(a) 35—6
Vyloc 59
Wayda 33—4
Wasas 25
Waskapw 26
Weissenpurg (Kriechisch) 27—9
Wilok 59
Wladislaus 12—3, 32—3, 77—8
Wladyslaw 12
Wosas 25
Wuosos 25
Wylak 59
yanus 51
Yeneu 40
ynak 41
zaar 114
Zábrág 56
**zachar* 114

- Zágráb, Zagrabia, Zagrabiensis, Zágreb* 56
**zahar* 114
Zalabecs 115
Zalėsje 53—4
Zalta 54
Zānbat 125
zar 114
Zeckulius 119
Zeged, Zegedinum stb. 118
Zekel, Zekul 119
*Zemlin, zemla, *Zeml'na* 55
Zibinium 120
- Zigeth, Zygeth, Zigethvar* 118
Zilagysag 119
Zimony 55—6
Zoltán, zoltān, zoltān 54—5
Zulta, Zultū(s) 54—5
želesi 52—4
Želis 53—4
župan, župān 56—7
Zselic, Zseliz 52—4
Zsigmond 121
Zsolt 54—5
Zsomberek 60
zsupán 56—7

II. A SZÓRVÁNYOK VALLOMÁSA A GÖRÖG ÉS A MAGYAR NYELVTÖRTÉNET SZEMPONTJÁBÓL

STATISZTIKAI ÁTTEKINTÉS.

A szórványok számbavételében s az egyes hangjelölések gyakoriságának számszerű feltüntetésében a következő elv szerint járok el. Egy szórványnak számítom az olyan szórványt, amely csak egyetlen író egyetlen helyén jegyződött fel (pl. *Τίτζα*) éppenúgy, mint az olyant, amely több, különböző századi írónál s egy-egy írónál is több helyen fordul elő, de mögötte ugyanaz a magyar hangalak van (pl. *κράλης* < *krāl*). Ilyenkor a szórvány korának megállapításában az első előfordulás feljegyzési ideje számít. Egyetlen szórványnak vévén az ilyen szórványt a hangjelölés gyakoriságának számszerű megjelölésében is csak egyszer számít minden egyes hangjának jele. Természetesen ha ilyen egynek számító szórványban ugyanaz a magyar hang kétszer vagy többször szerepel (pl. a *Ταρκατζούς*-ban az *á* hang), a hangjelölés statisztikájában is kétszer vagy többször fog szerepelni a megfelelő hangjel (itt az *α*). Egynek számít az olyan szórvány is, mely mögött ugyanaz a magyar hangalak áll, de helyesírási eltéréssel fordul elő különböző korú írónál (pl. *μπάνος*, *πάνος* < *bān*). Ilyenkor a hangjelölés statisztikájába a megegyező hangjelek csak egyszer, a helyesírási változatot mutató hangjel azonban kétszer, mindkét változatában egyszer-egyszer kerül bele, a megfelelő század rovatában. Természetesen két szórványnak számít az olyan, amelyben ugyanazon magyar név két hangalakja van feljegyezve (pl. *Ἀλμοούτζης* < *álmuts* és *Ἀλμοούζης* < *ālmus*), még akkor is, ha a magyar név két hangalakja ugyanazon írónál szerepel így feljegyezve (pl. *Φαλιτζίς* < *fālitš* és *Φαλῆς* < *fālē*). Ilyenkor természetesen a két szórványban azonos hangok jelei is kétszer kerülnek feltüntetésre. Ilyen számlálás mellett természetes, hogy a statisztikában szereplő szórványok száma csak nagyjában egyezhetik az onomastikonban szereplő címszavak számával.

Az onomastikonban szereplő szórványok teljes száma 218. Ezek feljegyzési idejüket tekintve így oszlanak meg: IX. századi 1, X. századi 49, XI. századi 26, XII. századi 51, XIII. századi 7, XIV. századi 15, XV. századi 32 és XVI. századi 37. (Ezek a számok egyben a magyar-bizánci érintkezések intenzitásának mérőszámai is.) Azonban az ono-

mastikonnak a Bevezetésben kifejtett szélesebb körű gyűjtése miatt e közül a 218 szórvány közül a magyar hangtörténet számára közvetlenül csak 104 használható fel. Az onomastikonban tehát csak 104 görögbetűs szó tekinthető a magyar nyelv szoros értelemben vett szórványemlékének, mert csak ennyi görögbetűs szóban vannak feljegyezve a magyar nyelv szavainak magyar hangalakjai. A tág értelemben vett összes 218 szórvány közül ellenben 114 vagy egyáltalán nem, vagy csak közvetve használható fel a magyar nyelvtörténet céljaira. Ennek okát közelebbről világítja meg ez a számszerű összeállítás: e közül a 114 szórvány közül egyelőre megfejtetlen 10 szórvány (1 folyónév, 5 hn., 4 szn.), 9 szórvány magyarországi latin szó görög átírása (4 keresztnév, 1 népnév, 1 országnév, 2 hn., 1 méltóságnév), 73 szórvány nem egyéb, mint a középgörög nyelv szókincsébe tartozó (vagy meghonosodott) görög szó (9 a magyarságra vonatkozó archaizáló népnév, 6 ezekkel kapcsolatos archaizáló méltóságnév, 4 archaizáló országnév,¹ 3 török, 1 örmény, 1 szláv eredetű s a magyarokra vonatkozó népnév, 2 ezekkel kapcsolatos országnév, 4 a magyarsággal kapcsolatos, de nem magyar eredetű népnév, 1 ilyen országnév, 3 archaizáló hn., 3 nem magyarországi görög hn., 3 magyarországi, de görög népetimológiával alakított görög hn., 5 görögre fordított magyar hn., 2 archaizáló és 1 kelta-latin eredetű folyónév, 1 szláv eredetű népnévből lett családnév, 1 archaizáló szn., 2 görög születési ember görög szn.-e, 2 olasz és 16 görög keresztnév magyar személyekről használva és 3 görög közszó), 1 szláv méltóságnév, 4 délszláv születési ember délszláv neve, 2 magyar személy délszláv hangalakú neve és végül 15, a történeti Magyarország területén levő hely neve nem magyar hangalakban (8 délszláv, 2 északi szláv, 2 oláh, 2 erdélyi szász s 1 még meg nem határozott idegen nyelvi hn.). Ez utóbbi 15 idegen hangalakból átírt hn. azonban — *Βελέγραδα* és *Βρανίτσοβα* kivételével — mind XIV—XVI. századi.

A magyar nyelv 104 görögbetűs tulajdonképpeni szórványemléke közül feljegyzésének idejét tekintve 35 X. századi (ezek közül 34 KONST PORPH feljegyzése), 17 XI. századi (ezek közül 15 a veszprémvölgyi alapítólevél szórványa), 20 XII. századi (ezek közül 19 IO KINN feljegyzése), 1 XIII. századi, 5 XIV. századi (mind az 5 a körtvélyesi oklevélben), 12 XV. századi és 14 XVI. századi. Mindebből azt is látjuk, hogy mindössze egypár író hangjelölésének és görögösítő eljárásának tanulmányozásáról van tulajdonképpen szó. Tartalmát tekintve a 104 szórványemlék közül 1 népnév, 8 törzsnév, 3 ország-, illetőleg tartománynév, 6 folyónév, 32 hn. (ide számítva a *Τεμλσης* hegynevet is), 39 személy-, ill. keresztnév, 5 családnév, 6 méltóságnév (az *οἰκοῦμ* szórvánnyal együtt s a *Γυλᾱς ~ γυλᾱς* szórványt egynek véve) és 4 közszó (idevéve az *Οῦρος* < *ūr* közszóból lett szn.-et is).

¹ Az archaizáló neveket a *Τοῦρκοι* és *Τουρκία* kivételével eleve kirekesztettük a tárgyalásból.

HANGTANI ÉS ALAKTANI PROBLÉMÁK.

Dolgozatunk I. részében egyenként vizsgáltuk a magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékeit abból a célból, hogy lehető pontossággal megállapítsuk a hangjelölés módját. A most következő II. részben megkíséreljük értékesíteni a szórványok vallomását a magyar és a görög hangtörténet és morfológia számára. Az értékesítés módszerül VASMERét választottuk. VASMER munkája IV. fejezetében (Die lautlichen und morphologischen Umwandlungen der slavischen Ortsnamen) az anyagát alkotó görög és szláv helynevek hangtörténeti és alaktani szempontok szerint történő szembesítéséből von le tanulságokat a görög és szláv hangtörténet és alaktan számára. A dolog természeténél fogva — ha át is vesszük tőle a szembesítés módszerét, s ha nagyjában az ő rendszerének felosztását követjük is, — sok helyt el kell térnünk az ő szempontjaitól és felosztásától. Hiszen nála a több évszázados görög-szláv együttélés folyamán a szlávból kölcsönzött helynevek görög továbbéléséről és változásairól van szó, a mi esetünkben viszont legtöbbször csak egyszer-kétszer hallott magyar szók egyszeri vagy néhányszori görög feljegyzéséről. E miatt kell sokszor más szempontokat alkalmaznunk a magyar és görög alakok összevetésénél, s ugyancsak e miatt előreláthatóan jóval kevesebb tanulságot fog nyújtani ez az összevetés mind a magyar, mind a görög nyelvtörténet számára. Rendszeres tárgyalása beosztásától természetszerűleg a miatt kell eltérnünk, mivel mi nem a szláv, hanem a magyar hangtörténet érdekében vizsgáljuk anyagunkat. Így a magyar hangok és alakok vizsgálatánál a magyar hangtan, hangtörténet és alaktan kialakult problémáikájának megfelelő tárgyalási felosztást követünk.

1) A görög hangok és alakok.

Hogy a görög feljegyzéses magyar névanyagot nyelvtörténetileg értékesíteni tudjuk, mindenekelőtt azt a kérdést kell tisztáznunk, mi volt az egyes görög írásjelek, betűk hangértéke abban az időben, amikor a magyar hangalakokat a görög szerzők feljegyezték (vö. VASMER 235). Ennek a kérdésnek, mint a Bevezetésben röviden már érintettük, szintén két, szembesítendő oldala van. Az egyik — s ezt tárgyaljuk a görög hangok e fejezetében — az, milyen hangértékük volt a szórványok feljegyzése korában az egyes görög írásjeleknek abban az egykorú görög kiejtésben, amely szerint a szórványokat egy egykorú, de a szórványok alapjául szolgáló magyar szavakat nem ismerő bizánci görög ember olvashatta, kiejthette. Az egyes szórványok egykorú kiejtését, mintegy a hangjelölés módjának vizsgálatához összehasonlítási alapul, már az egyes szórványoknál közöltük, de az idevonatkozó irodalomra való minden utalás, minden görög hangtörténeti tájékoztatás nélkül, mert ennek a kérdésnek a részletes tárgyalására itt nyílik alkalom.

Szórványaink, mint láttuk, általában a X—XVI. században fel-

jegyzett magyar szavak. Azok a hangváltozások viszont, amelyek a középgörög kiejtésben a klasszikus görög kiejtéshez képest észlelhetők, egy-két kivétellel már a hellénisztikus köznyelv (a koiné-görög) korában végbementek, s közülük a legkésőbbiek is a Kr. u. XI. században már befejeződtek. A bennünket érdeklő korban már majdnem minden írásjel hangértékére nézve az újjörög kor kiejtése, vagyis a mai görög kiejtés érvényes. A hangérték kérdését tehát a legtöbb esetben úgy kell megfogalmaznunk, hogy milyen értéket kell tulajdonítanunk a mai görög írásjeleknek (vö. VASMER 235). S erre a kérdésre az újjörög kiejtés alapján könnyen meg tudunk felelni. Csak ott fog egy-két nehézség mutatkozni, amikor azt vizsgáljuk, hogy a X—XI. században milyen volt a viszony a magyar és a görög hangrendszer között. Az egyes görög írásjelek (betűk) hangértékének történetét az alábbiakban részletesen tárgyaljuk.

A szórványok írásjeleinek egykorú hangértékénél, kiejtésénél sokkal bonyolultabb az egyes idegen nyelvi, a mi esetünkben magyar nyelvi hangok görögbetűs jelölésének kérdése, vagyis a kérdés: milyen görög írásjelek voltak alkalmasak a feljegyzés korában az egyes magyar hangok jelölésére, átírására. Ezekkel a kérdésekkel is részben ebben a fejezetben foglalkozunk, az egyes görög hangjelek különböző hangértékeinek vizsgálata kapcsán, részben pedig külön a magyar hangokról szóló fejezetben.

H a n g s ú l y.

Ami szórványaink magyar magánhangzóinak kvantitáskérdéseit, hosszúságát vagy rövidségét illeti, azt hisszük, ennek megállapítását az egyes szórványok egykorú hangalakjának felderítésénél a magyar hangtörténet adatainak felhasználásával esetenként általában sikerült megnyugtató módon megállapítanunk. A szórványok magyar hangsúlyviszonyaira nézve pedig általánosan érvényes a magyar hangtörténetnek az a megállapítása, hogy a magyarban a főhangsúly az ómagyar kortól kezdve minden szónál az első szótagon volt (vö. GOMBOCZ Z., ÖM. II, 49).

Itt most az a kérdés merül fel, vajjon a közép- és újjörög nyelv alkalmas-e a magyar kvantitáskülönbségek és a magyar szóhangsúly visszatükröztetésére (vö. VASMER 236). A görög nyelvben már a koiné korában, közelebbről a Kr. e. II. századtól kezdve jelentős változás ment végbe: a kvantitás megszűnése. Feliratokon és papíruszokon már valamivel korábban, a Kr. e. III. századtól kezdve, főként a kevésbé művelt rétegek írásaiban kezdünk találkozni az ϵ és η , o és ω kölcsönös felcserélésével (*ἐνῆα*, *Μακεδώνες*, *πρόσωπον*, *νεότερον* stb.). A klasszikus kor után a metrika is fokozottabb mértékben kezd szabadabban bánni a kvantitással. A kvantitás megszűnése tehát annyit jelent, hogy megszűnt a hosszú és rövid magánhangzók közti különbség. A közép- és újjörögben a magánhangzók már teljesen isochronok, az éles, tompa és hajtott ékezet közti különbség már csak írásbeli, a kiejtésben teljesen egyenlő értékűek. Éppen ezért nem tulajdonítható eltérő kvantitásérték az $\acute{\text{}}$ -tel vagy \sim -tel jelölt magánhangzóknak. (Vö.: HATZIDAKIS

304—5, THUMB 4, VASMER 236, MIRAMBEL XIV—XV és 9.) Tehát pl. a *καρχᾶς*, *Τασῆς* stb. írásoknak csak helyesírási érték tulajdonítható, mert ezeket éppoly jól írhatták volna *καρχάς*-nak, *Τασής*-nek is, amint-hogy a *καρχάς*-t írták is így. Mivel így a hangsúlyozásban megszűnt a kvantitás, vagyis a hosszú és a rövid magánhangzók közti különbségtétel, általában azt mondhatnók, hogy a közép- és újjörög nyelv a magyar nyelv magánhangzói hosszúságának vagy rövidségének visszaadására a kvalitatív hangsúlyozás révén teljesen alkalmatlannak számít. Ez azonban nem egészen így van, mert a kvalitatív hangsúlyozás egyben azt is jelenti, hogy a közép- és újjörögben egymáshoz viszonyítva minden hangsúlyos szótag hosszúvá és minden hangsúlytalan szótag röviddé vált. Az éles, tompa és hajtott hangsúlyjel egyaránt annyit jelent, hogy a hangsúlyjellel ellátott magánhangzót hosszabban, a hangsúlyozatlan (vagyis egy szóban az összes többi) magánhangzókát röviden kell ejteni. Ez a hosszúságra építő «hangsúlyozás», melyet azonban mégis bizonyos erősségi momentum és hangmagasságbeli különbség is támogat, amennyiben a hangsúlyozott szótag magánhangzója erősebb és némileg magasabb is, mint a többiek, már a koinében kifejlődött. (Vö.: BLASS 128, DIETERICH 3, HATZIDAKIS 20—1, PECZ, Ny. 21, 43, D. 293, 337, SCHWYZER 392, MIRAMBEL XIV, 18, MORAVCSIK, BT. I, 89 és II, 46. SCHWYZER 392 és PECZ, Ny. 43 azt állítják ugyan, hogy ha a szóhangsúly a végszótagra esik, az csak egyes nyelvjárásokban válik ezzel hosszúvá, viszont MIRAMBEL XIV, 18 kifejezetten hirdeti minden hangsúlyos magánhangzó hosszúságát s kifejezetten a végszótagbeliét is, mely valamivel kisebb ugyan, mint a szóeleji vagy szóbelseji hangsúlyos magánhangzó hosszúsága.)

A klasszikus görög hangsúlyalakok helyesírása mellett az ú. n. háromszótagos hangsúlyozási törvény is tovább élt a koinében és a bizánci görögben. Vagyis hangsúlyjelet a középgörög író is csak a görög szó utolsó három szótagjának valamelyikére tehetett, s a hangsúly alakja és helye a klasszikus hangsúlyozási szabályok szerint változott a névszók és igék alakjain (vö. MORAVCSIK, BT. II, 45—6). Mert ha a népnyelvben a régi különbség *ἄνθρωπος*: *ἀνθρώπον*, *θάλασσα*: *θαλάσσης* között áldozatul is esett egy *ἄνθρωπος*: *ἀνθρωπον*, *θάλασσα*: *θαλασσας*-féle általános kiegyenlítődésnek, a művelt műnyelv (a középkor *καθαρεύουσα*-ja), melyen az írók többsége írt, az ilyen esetekben megtartotta a hangsúly helyére és alakváltozásaira vonatkozó régi törvényeket (vö. VASMER 236). Azt a szótagot azután, melyre a hangsúlyjel (s itt már mindegy, milyen alakú hangsúlyjel) került, az olvasónak hosszan kellett ejtenie. Vagyis mégis csak volt minden hangsúlyos közép- és újjörög szóban egy-egy hosszú szótag, illetőleg hosszú magánhangzó, de ez csak a három utolsó valamelyike lehetett. Az átírandó idegen nyelvi, a mi esetünkben magyar szavakban, kifejezésekben alkalmilag rövid és hosszú magánhangzók voltak. Mármost a pontos és hű átírásra törekvő bizánci író előtt természetesnek látszhatott az a gondolat, hogy a barbár nyelvi hosszú hang görög hangjelére tett hangsúlyjellel jelölje annak hosszú voltát. A görög hangsúlyjel tehát elvben jelölhette a magyar

hang hosszúságát. A gyakorlatban azonban ennek az elvi lehetőségnek több korlátozása volt. Három szótagnál hosszabb magyar szavak elejének hosszú magánhangzóját, vagy akár háromszótagos magyar szóban két vagy három magánhangzó hosszúságát a görög író már nem jelölhette. Számításba kell vennünk még azt a tényt is, hogy a görög írókat, különösen a klasszicizáló nyelvűeket, az -ος, -ας, -ης stb. végződésű szórványok hangsúlyozásában a görög nyelv azonos végű szavainak hangsúlyozási hagyományai is szükségképpen befolyásolták. Vagyis más szóval: természetes jelenség az, hogy a bizánciak az idegen nyelvelemeket görög módon hangsúlyozták, mint ahogyan minden nyelv saját hangsúlytörvényeit érvényesíti az idegenből átvett nevekben és szavakban is. (Vö. MORAVCSIK, BT. II, 45—6.) Az ilyen analógiás alapon hangsúlyozott nominatívusi alakú szórványok hangsúlyhelye azután a hangsúlyozási szabályok értelmében változott a függő esetekben. A gyakorlatban tehát e miatt a sok akadályozó körülmény miatt a közép- és újjörög hangsúlyozás nem volt alkalmas a magyar hangok kvantitásának jelölésére. Noha a szórványok egyenkénti tárgyalásánál az idevágó jelenségeket megfigyeltük és esetenként megemlítettük a magyar hang hosszúságának s a görög hangsúlyjel helyének egybeesését, itt hangsúlyoznunk kell azt, hogy magából a görög hangsúlyjel helyéből a szórványok alapjául szolgáló magyar nyelvi szavak magánhangzóinak minőségére, hosszúságára, illetőleg a hangsúlyjel nélküliek rövidségére következtetéseket levonni a sok esetlegesség, görög oldalról való megkötöttség miatt merészségnek látszik.

Ugyanígy áll a dolog, ha a feljegyzett magyar szavak hangsúlyhelyének s a görög szórványok hangsúlyjele helyének egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk. Elvben ugyanis a közép- és újjörög kvalitatív hangsúlyozás is alkalmas lenne az idegen nyelvi, így a magyar nyelvi szóhangsúly visszatükröztetésére. A kvalitatív hangsúlyozás ugyanis — mint láttuk — az olvasóval, illetőleg a beszélővel hosszán, sőt némileg erősebben és magasabban is ejteti azt a szótagot, amelyen a hangsúlyjel áll. Ennek a révén természetesen ez a szótag kiemelkedik a szó hangképéből a többi szótagok rovására, vagyis voltaképpen mégis csak «hangsúlyozódik», főként hosszúsága révén. Tehát itt is arra gondolhatnánk, hogy az így értelmezett kvalitatív hangsúlyozásnak gyakorlati következményei lehettek az idegen szavak átírásában az idegen nyelvi szóhangsúly feltüntetésében. Mivel a kvalitatív hangsúlyozás mégis csak szótagkiemelés, szóhangsúlyozás is, a bizánci feljegyző — aki nyilván észrevehette, hogy a magyarban minden szó első szótagja hangsúlyos —, ha a szótagok száma azt megengedte, a hangsúlyjel előretevésével jelölhette a magyar szóhangsúly helyét is. A gyakorlatban azonban itt is ugyanazok a nehézségek mutatkoznak, mint a magánhangzók hosszúságának visszaadásában. Háromnál többtagú magyar szók szóhangsúlyát így jelölni nem lehetett, s a görög hangsúlyozási hagyományok még három, sőt kétfagú szavaknál sem mindig engedték ezt meg. Így itt is meg kell állapítanunk azt, hogy a közép- és újjörög hangsúlyozás a magyar szóhangsúly visszatükröztetésére a gyakorlat-

ban nem alkalmas. Belőle tehát — noha az egyes szórványok tárgyalásakor figyelmeztettük az olvasót a magyar szóhangsúly és a görög hangsúlyjel helyének véletlen egybeeséseire — a szórványok alapjául szolgáló magyar szavak szóhangsúlyára nem következtethetünk.

Szórványaink egyenkénti vizsgálatánál felmerült az a gondolat is — s ezt esetenként szintén jeleztük —, hogy a mássalhangzón végződő magyar szók átírásában a görög hangsúlyjel helye esetleg a magyar szó végét jelöli úgy, hogy a magyar szó utolsó szótagjára, utolsó magánhangzójának görög hangjele fölé tette a görög feljegyző, így kiemelte a magyar szó utolsó szótagját, végét, s mintegy ezzel jelezte, hogy eddig tart a magyar szó, s az, ami ez után esetleg még a görög szóban van, csak görögösítő végződés. Ha megnézzük görögösítetlen szórványainkat (pl. *Ντεσοῦ*, *Ἐντρεβάρ*, *Ἐτέλ... Κονζοῦ*, *οὐροῦμ*, *Γενάχ*, *Βεσπρέμ*, *Παταδί*), jó részükön tapasztaljuk azt, hogy végszótagjukon van a görög hangsúlyjel (vö. MORAVCSIK, BT. II, 46). S ugyanezt volt alkalmunk megfigyelni olyan, mássalhangzón végződő magyar szórványainknál, melyekhez görögösítő végződés is járult: ezeknél is igen gyakran találtuk a görög hangsúlyjelet a mássalhangzóra végződő magyar szó utolsó magánhangzójának görög hangjelen. Ez a feltevés tehát, hogy t. i. a görög hangsúlyjel ilyen értelemben a magyar szó végét jelzi, csábító-nak látszik ugyan, de arra gondolva, hogy bizonyos végződésű, helyesebben bizonyos hagyományos helyesírási képű görög szavaknak megvolt a maguk bizonyos megszabott, hagyományos hangsúlyhelyük, ezt a feltevést sem emelhetjük törvényerőre.

A görög hangsúlyozás kérdésének tárgyalását így hajlandók lennénk azzal a következtetéssel zárni, hogy a közép- és újjörög hangsúlyjel helyének a kvalitatív hangsúlyozás miatt egyáltalában nincsen semmi vallomása a magyar nyelvtörténet számára. Ezt azonban mégsem mondhatjuk, mert az egyes szórványok tárgyalásánál egy olyan szabályosan ismétlődő jelenségre lettünk figyelmesek, mely ellentmond ennek. Amikor az egyes szórványok alapjául szolgáló magyar szavak Árpád-kori tövégi, illetőleg szóvégi magánhangzóinak meglétét nyomoztuk, vagy általában az egyes magyar szavak végén álló magánhangzó meglétének kérdését vetettük fel, arra a szembeötlő jelenségre lettünk figyelmesek, hogy amikor a magyar nyelvtörténeti adatok igazolják a tő- vagy szóvégi magánhangzó egykori megvoltát, az illető szót megőrző szórvány rendszerint végső szótagján volt hangsúlyos. Vagyis: az a hangsúlyozási változat, amikor a görögösített, vagy magánhangzón végződő görögösítetlen szórvány utolsó magánhangzója felett áll a görög hangsúlyjel, a magyar hangtörténet számára az egyetlen jelentős hangsúlyozási forma, mert ebből teljes biztossággal lehet következtetni arra, hogy a feljegyzett magyar szó végén tényleg teljes hangértékében hangzó magánhangzó volt. 26 ilyen magánhangzóra végződő magyar szót figyeltünk meg, melyekben a hangsúlyjel helye a magyar szó végén levő magánhangzóra esett: *Ἀρπαδής*, *Βελᾶς*, *Βουλοσσοῦδής*, *Βουλτζοῦς*, *Γεῖτζᾶς*, *Γεωβιτζᾶς*, *γυλᾶς* (egynek számítva a *Γυλᾶς* szórvánnyal), *Ἐγρί*, *Ἰουτοτζᾶς*, *Καλής*, *Καρής*, *καρχᾶς*, *Καῶης*, *Κελαδής*, *Κονζοῦ*, *Κουρτοῦ* *Γερωματοῦ* (az általam feltételezett *Κουρτοῦς*

Γερματός nom.-ból a magyar hangalak pontos átírására KONST PORPH-tól alkalmazott gen.-alak, l. ott), *Λεβεδία*, *Λεβεδίας*, *Μελεχδής*, *ντελής*, *Ντεσοῦ*, *Παταδί*, *Ταρκαζούς*, *Τασής*, *Τερμαζούς*, *Φαλῆς*. Leszámitva a csak feltevésen alapuló *Κουρτοῦ Γερματοῦ* alakot, 25 szórványról egyenként is, s most együttesen is megállapítottuk azt, hogy a görög feljegyző az alapjukul szolgáló magyar szó végén világosan hallotta a magyar magánhangzót, mert a szó végén hallott magyar magánhangzó görögbetűs jelére tette a hangsúlyjelet. Ezzel a magyar szó végén hangzó magánhangzót a görög kiejtésben megnyújtatta, hangsúlyoztatta az olvasóval, biztosítva őt ezzel arról, hogy az a magyar szó végén teljesen hangzott. S itt azt az ellenvetést sem lehet tenni, hogy az *-ης*, *-ις*, *-ας* stb. végződésű görög tulajdonneveknek és közszavaknak hangsúlyozási hagyományuk volna az, hogy a végükön hangsúlyosak. Elég példaként a *Μανιάκης*, *Δρακούλης*, *Τορνίκης*, *Νικηφορίτης*, *Πωλάρις*, *Χάνταρις*, *Λάσκαρις*, *Κάμαρις*, *Λάμαρις*, *Δούκας*, *Δομεντίολας*, *Βολύγας*, *Γλόκας*, *Βάρδας*, *Κουρκοῦας*, *Καβάσιλας*, *ὁ πατέρας*, *ὁ ἄρχοντας*, *ὁ ἄνδρας* bizánci tulajdonnevekre és közszókra hivatkoznunk (vö.: PSALTES 164—7, MORITZ I, 12, 16, 38, 39, 45, 47), hogy ezt belássuk. A fenti 25 magyar szórványból tehát a következő szabályt vonhatjuk le: ha egy görög szórvány (akár görögösített, akár görögösítetlen) a végén van hangsúlyozva (akár tompán, akár élesen, akár hajtottan), ebből az következik, hogy a szórvány alapjául szolgáló idegen nyelvi szó (melyet a görögösített szórványoknál ilyen esetben a görögösítő *-ς* végződés elhagyása után a kiejtés alapján kapunk meg) egészen bizonyosan az illető hangsúlyos görög magánhangzójelnek megfelelő magánhangzóra végződött. (Ez alól a szabály alól tulajdonképpen a *Λεβεδία* és *Λεβεδίας* szórványok sem kivételek, mert láttuk, hogy a *Λεβεδία* országnév volta miatt vett fel még egy *-α* végződést, a *Λεβεδίας*-t pedig ennek az országnévnek az analógiájára képezte KONST PORPH.) Ez az a görög hangsúlyozási forma tehát, amelynek alapján a magyar (illetőleg más idegen nyelvi) szó végső magánhangzójának megvoltára és minőségére nézve teljes biztossággal lehet következtetni. Ennek a hangsúlyozási formának perdöntő jelentősége van minden vitás esetben az Árpád-kori szövégi magánhangzók megvoltának, vagy lekopásának megállapításában.

* * *

Ha azt kérdezzük, milyen magánhangzókkal rendelkezett a középfő- és újfő- nyelv a Kr. u. X—XVI. században, amikor szórványaink feljegyződtek, ezek a következők: *α*, *ε* (írva *αι*-nak is), *ι* (mint *ι*, *η*, *ει*), *ο* (*ω* is), *υ* (*ου*), valamint *ῦ* (*υ*-nak és *οι*-nak írva). A Kr. u. VIII—X. századig ugyanis az *οι*-t is *ῦ*-nek ejtették s csak azután változott az *υ*-nal együtt *ι*-vé (l. bővebben 165—6. l.). Mássalhangzókból megvoltak a középfő- nyelvben a *π*, *κ*, *τ* tenuis explosivák, a *β*, *γ*, *δ* media explosivák csak nasalisok után, mert más helyzetekben az ógörög *β*, *γ*, *δ* már spirantikusá vált (*υ*, *ζ*, *δ̣*). A középfő- és újfő- nyelvben a *μβ*, *μπ*; *γγ*, *γκ*; *νδ*, *ντ* hangjelcsoportok megfelelhetnek mind *mb*, *ng*, *nd* hangkapcsolatoknak, mind pedig *b*, *g*, *d* egyszerű media explosiváknak. A sziszegő hangok

számára a középgörögnek a σ és ζ írásjelei voltak s és z hangértékkel. A λ , ρ , μ , ν hangokról semmi különös megjegyezni való sincsen. (Vö. VASMER 237.) Az alábbiakban hangonként részletesebben tárgyaljuk ennek a közép- és újjörög hangállománynak a történeti kialakulását is.

Magánhangzók.

A görög magánhangzók, s így az α is, rendszerint eléggé pontosan tükröztetik vissza a megfelelő magyar magánhangzót. A görög α az ógörögben rövid \tilde{a} és hosszú \bar{a} hang jele volt. Szórványaink korában azonban, a közép- és újjörögben a zenei hangsúlyozás megszűnése következtében a régi kvantitáskülönbség már régóta (a koiné korában) megszűnt: az α mindig rövid \tilde{a} jele, mely csak hangsúlyos szótagban hosszabbodik meg (SCHWYZER 179—80). A görög α ötféle magyar magánhangzó feltüntetője lehet:

1. Illabialis magyar \tilde{a} jele, pl.: $\Phi\alpha\lambda\eta\varsigma < f\tilde{a}l\eta$, $\Lambda\iota\omicron\upsilon\nu\tau\iota\kappa\alpha\varsigma < l\tilde{i}\tilde{u}\tilde{n}t\tilde{i}\kappa\tilde{a}$, $\text{Ἰωντοτῆς} < j\tilde{u}t\tilde{o}t\tilde{s}\tilde{a}$, $\text{Κάβαροι} < k\tilde{a}v\tilde{a}r\tilde{i}$, $\text{Ταρκάτῃς} < t\tilde{a}r\tilde{k}\tilde{a}t\tilde{s}\tilde{u}$ stb. A görög α e szerepének felel meg az a körülmény, hogy a szláv a hangot is képviseli, pl.: $\zeta\acute{\alpha}\kappa\alpha\rho\upsilon\nu$ (948/9—951/2) $<$ szláv $zakon\check{s}$, $\Pi\lambda\alpha\beta\acute{\iota}\tau\sigma\alpha$ (1136—1148) $<$ *Plavica*, Χλαπών^{plg} (1336) $<$ *chlap\check{s}* (VASMER 98, 101, 237). Ez a szerepe az öt közül a legtermészetesebb, mert a közép- és újjörög α hang is illabialis, mint a szóbanforgó magyar és szláv a hangok is. Természeteszerűleg képviseli a görög α a török a hangot is, pl. ezekben a szórványokban: Ἀιτουγδῆς , Καραμάνοι , Μονράτης , Χάζαροι (vö. MORAVCSIK, BT. II, 41).

2. A görög α labialis magyar a hangnak felel meg, pl.: $\text{Ὀγγοτῆς} < u\check{g}o\check{t}\check{s}a$, $\text{Ταλούσης} < talou\check{s}i$, $\text{Βάσκαπο} < va\check{s}kapu$ stb.

3. Magyar \bar{a} hangot jelöl: $\text{Ζαλτάς} > zolt\bar{a}n$, $\text{Κάβαροι} < k\bar{a}v\bar{a}r\bar{i}$, $\text{Ἀρπαδῆς} < \bar{a}rp\bar{a}d\bar{i}$, $\text{Σάβαροι} < s\bar{a}v\bar{a}r\bar{i}$, $\text{Σάμταγ} < s\bar{a}m\bar{t}\bar{a}y$ stb.

4. A görög α megfelelhet magyar o hangnak, pl.: $\text{Ζαλτάς} < zolt\bar{a}n$, $\text{Ταῖς} < tok\check{s}in$, $\text{Κωμάραν} < kom\bar{a}ron$. A görög α ugyanígy megfelelhet a szláv o hangnak is, pl.: Σκλάβηνοί (VI. század), Σκλαυνοί , Σκλάβοι (810/1—814/5) $<$ szláv $*Slov\check{e}ne$, $\zeta\acute{\alpha}\kappa\alpha\rho\upsilon\nu$ (948/9—951/2) $<$ $*zakon\check{s}$, $\gamma\alpha\rho\alpha\sigma\delta\omicron\epsilon\iota\delta\eta\varsigma$ (ua.) $<$ $*gorazd\check{s}$, Τζεραβουσκήη (ua.) $<$ $cr\check{s}enovr\check{s}k\check{s}j$, Ἀβαρνίκηια (1080) $<$ $*Avor\check{s}nica$, Βαλαβίστα (1136—1148) $<$ *Valovišta*, Χάγμαινα (1272) $<$ $*chorm\check{s}na$, Μαγούλα (1289) $<$ *mogyla* stb. (vö.: VASMER 22, 93, 98, 202, 238, SKOK 235). Ezt az utóbbi jelenséget azzal magyarázzák, hogy a szláv o hangnak eredetileg nyiltabb, szélesebb kiejtése volt, mint később, a szláv írásos hagyomány kezdetén, s ezért régibb időben minden szomszédnép idegen nyelvi a -val írta át (vö.: PSALTES 36—7) VASMER 238). — Ismert jelenség különben az is, hogy az α török szavak bizánci átírásában is jelölhet török o hangot: Βατά (948/9—951/2, $<$ *Bota*, Ταλμάτ (ua.) $<$ *Tolmač*, Ταγγρολίπηξ (1118 u.) $<$ *Togrul-beg*, -παγάν (1136—1148) $<$ *boga*, Τζακᾶς (1308—1310) $<$ *Čoke* \sim *Čoki*. Ugyanígy török o hangot képvisel a görög α még a következő nevekben: Ἀμούριος , Κοντραγάν , Τακταμύσης , Χαρμπαντάς . (Vö.: NÉMETH GY.: KCSA. I, 221, MNy. XVIII, 2—7; RÁSONYI NAGY L.: MNy. XXIII, 277—8; MORAVCSIK, BT. II, 41.)

5. A görög α magyar ε hangnak felel meg, pl.: *Καρός* < *kesi*, *Καρός* < *keri*, *Γενάχ* < *jeneγ*, *Ἀτελκούζον* < *etelküzü*, *Ζαλέσι* < *zeles*, *Κελαδής* < *keledi*, *Ἀρδέλιον* < *erdél*. Ugyanezt a jelenséget tapasztaljuk a török nyílt ε , \bar{a} hang középgörög átírásában is: *Κοναριτζι-* (948/9—951/2) < *küärçi*, *Πατζινακ-* (ua.) < *bäčinek*, *Βαγβαιᾶν* (810/1—814/5) < *Bäg-Bajan*, *Παργαροῦχ* (1136—1148) < *Bärk-Jaruk*, *Ταγγοιπερμής* (ua.) < *Tägribermiş*, *Ἡράχ* < *Irnäk*, *Ἀσπαροῦχ* < *Äspärüχ*, valamint még az *Ἀκσιαρη*, *Ἀτήλ*, *πεκλάρπακας*, *τζαλαπής*, *τζιτζάκιον* szórványokban is. (Vö.: GOMBOCZ: MNy. XII, 282, NyK. XLV, 183, Turán III, 210; NÉMETH, HonfKial. 135, 232, UngJb. X, 33; MELICH: Šišičev Zbornik 108; JUHÁSZ J.: MNy. XXXVII, 104; MORAVCSIK, BT. II, 41.) Sőt szláv e hangot is írtak át a bizánciak α -val: *Μεζάμηρος* (VI. század) > *Meže-mer*, *Κρασιμέρης* (948/9—951/2) > *Krešimir* stb. (vö. MELICH: Šišičev Zbornik 108). A magyar nyílt ε hangot különben a hazai latin is gyakran a -val írja át (pl. *Eger* > *Agriensis*), s néhol okleveleink magyar szórványaiban is a a jele (1193: *athachim* ~ *Ecsény*, *faerigiaza* ~ *Fejér e g y h á z a*, l. KNEZSA: MNy. XXIV, 194), míg viszont a latin a hangból is néha a magyarban nyílt ε lett (latin *Asricus* ~ *Ascher* > *Ecser*, vö. MELICH: MNy. II, 50). Mindez azzal magyarázható, hogy a magyar nyílt ε annyira nyíltan hangzott, hogy közel jutott a görög és latin a ejtéséhez.

A görögben az o az ősgörög kortól kezdve a mai napig változatlanul a rövid \bar{o} hangot jelöli. Természetesen azonban a közép- és újkörögben hangsúlyos szótagban nyúlást mutat (vö. SCHWYZER 179—80). A görög o szórványainkban általában a magyar o hang jelölésére szolgál: *Ἰουτοτζάς* < *jutotša*, *Μορήσης* < *moriš*, *Σομβώτον* < *sombotu*, *Πολοσνίκον* < *polozniku*, *Βέλοσις* < *bēloš*, *Βορίσης* < *boriš* stb. A görög o szabályosan jelöli a török o hangot is, pl. a *Βογᾶς*, *κόρας*, *Ὀνόγουροι*, *Σόγγουρε* és *Σόλαχος* középgörög szórványokban is (vö. MORAVCSIK, BT. II, 43). Ugyanígy a szlávból átvett újkörög-i jövevényszavakban és hn-ekben a szláv o hangnak is görög o felel meg (VASMER 238).

Teljesen szabályosan felel meg a hangsúlyos görög \acute{o} a magyar \bar{o} hangnak: *Ὀβρα* < *ōvār*.

Éppenséggel nem mondható azonban szabályosnak a görög o szerepe a szláv a hang átírására a *βοέβοδος* < *vojevoda* szórványban. Van ugyan néhány példánk arra, hogy a görög o idegen nyelvi a hangot jelöl, pl.: *Χαραβόη* (948/9—951/2) < *K'ara-Baj*, *Γιαζιχοπόν* (ua.) < *jazi K'apan*, *Τζοπόν* (ua.) < *Čaban*, *βοάρος* < *bajan*, valamint még a középgörög *βογοτόρ*, *Βουλατζοπόν*, *Ὀγλος* szórványokban is (vö.: MARQUART, Streifzüge XIX; GOMBOCZ: Turán III, 210; NÉMETH Gy.: UngJb. X, 33, MNy. XXVIII, 67; MORAVCSIK, BT. II, 43), mivel azonban a szláv *vojevoda* > *vojvoda* szó későbbi ismert *βοεβόδας* (1440—1443) és újkörög *Βοιβόδα*, *Βοιβόντα* (VASMER 87, 151) feljegyzései mind a szláv a hang szabályos görög α átírását mutatják, itt arra kell gondolnunk, hogy KONST PORPH a szláv *vojevoda* szót az -os végű görög szavak analógiájára írta át, eltorzítva ezzel a szónévet.

Végül a görög o két ízben a magyar u hang képviselőjeként szerepel: *Ὀγγοτζα* < *ugotša* és *Βάσκαπο* < *vaškapu*. A görög o -nak, illetőleg a

vele teljesen azonos hangértékű ω -nak ez a szerepe sem áll példa nélkül. A szláv u hangot egészen szabályosan helyettesítette a görög a maga o hangjával (o -nal és ω -val) akkor, amikor még a szláv o hangot a görög α -val adta vissza. Erre példák: Ῥῶς (948/9—951/2) < *Rus*, *Κλαβῶκα* (ua.) < szláv *Klobukъ*, *Σελβῶ* (ua.) < *Silbu*, *Βάρτζω* (ua.) < *Bratu*, *Ἀλωήπ* (ua.) < ódalmát *Alluib(um)*, *Στρώμη* (1319) < **strumy*, *Μποκοβικόν* (1336) < *Bukovikъ*, *Στρώμη* < **Strumenъ*, *Στρωμίνιανη* < **Strumenjane*, újgörög *πάπλωμα* < *poplun* (VASMER 53, 95, 117, 239, SKOK 217, 228). A török nyelvekben is volt egy a görög fül számára könnyen meg nem határozható $u \sim o$ -féle magánhangzó, melyet a bizánci feljegyzők hol ou -val, hol o -nal vagy ω -val jelöltek: *Ῥονόγουροι* (V—VI. század) \sim *Ὀννονγοῦροι* (610—641); *Ὀννονγοῖνδουροι* (810/1—814/5, 829 előtt) \sim *Ῥονοῖνδουροι* (934—944); *Ὀῦγοῦροι* (VI. század) \sim *Ὀῦγωροι* (V. század) \sim *Ῥῶγ* (610—641); *Ὀῦὰρ καὶ Χοννί* (ua.) \sim *Ὀδαρχωνίται* (VI. század); *Ῥμουρτάγ* \sim *Ῥμουρτάγ* \sim *Ῥμορτάγ* \sim *Ῥμορτάγ*; *Μορτάγων* \sim *Μουρτάγων*; *Κούβρατος* (829 előtt) \sim *Κοβράτος* (ua.); *ΤΑΓΡΟΗ* < *tagrugy*; *Ἀμουράτης* (1480 k.) \sim *Μωράτ* (1462 k.); *Κορμέσιος* \sim *Κρούμεσιος*; *κολόβρος* \sim *κοιλούβρος* (vö.: MARQUART, Streifzüge 354; MORAVCSIK: MNy. XXIII, 265; NÉMETH: MNy. XXVIII, 66; V. BEŠEVILIEV: BNgJb. IX, 32—3). Sőt sok olyan török eredetű szórvány is van, amelyben a török u hangnak csak o felel meg, pl.: *Βοροταλμάτ*, *Κόμανοι*, *Ποσδογάνης*, *Κοτπατίνος* stb. (vö. MORAVCSIK, BT. II, 43). Viszont sokszor megfordítva török o hangnak görög ou felel meg: *Ἀϊτουγδῆς*, *ἄλουφάτζηδες*, *Κουρκούτης*, *Μουγούλιοι* (vö. uo. 43). Különben ez a jelenség nagyon régi. Már a latin o hang kiejtésében is volt egy ilyen árnyalat, mely azután azt okozta, hogy a görögök az o helyett u hangot véltek hallani, s a megfelelő jövevényszókat így is írták le: *ἀδνούμιον* (961 k.) < *ad nomen*, *βουκάλιος* (952—959) < *vocales*, *Δουμνικάλιον* (ua.) < *dominicale*, *μινσούρια* (ua.) < *missoria* stb. (vö. PSALTES 38—41). Viszont ennek az ellenkezője is előfordulhatott, mert az o és u hangok összecserélése úgy hatott, hogy u helyett o -t írtak: *καταβούκολον* (952—959) < *κατὰ* + *buculum*, *ὄρνα* (ua.) < *urna*, *ὄρνιθόριον* (ua.) < *urnatorium* s a következő latin szn.-ek: *Ποστούμιος*, *Σολπίκιος*, *Σαλόστιος*, *Νομᾶς*, *Νομίτωρ* stb. (PSALTES 50—2). HATZIDAKIS két lapon át (106—7) sorol fel *ἄγωγος* \sim *ἄγουρος*, *ὀφωνίζει* \sim *φωννίζει*, *κορώνω* \sim *κουρώνω*-féle görög alakpárokat, amelyek magukban a görög nyelv szavaiban mutatják ezt az $u \sim o$ hangingadozást. Szerinte mindezekben az esetekben az u hang a későbbi fejlemény, melyet labialisok, gutturalisok és palatalisok szomszédsága, a hangsúly és más okok hoztak létre. Ugyanilyen összeállítást mutat be TRIANDAPHYLLIDIS (24—8) olyan latin, olasz és francia eredetű kölcsönszavakból, melyek átvételükkor, vagy a görögben való továbbélésük folyamán ugyanezt az ingadozást mutatják (*κάρβωνον* \sim *κάρβουνον*, *κορτίνα* \sim *κουρτίνα*, *σαπώνιν* \sim *σαπούνιν*; *κοντέσα* \sim *κουντέσα*, *κοπέρτα* \sim *κουπέρτα*, *λομπάρδα* \sim *λουμπάρδα*; *μπαρούς* < *baron* stb.). (L. még PSALTES 38—40.) A hangsúlytalan u és o hangok visszaadásában az ingadozásnak, bizonytalanságnak még egy oka lehet: az ú. n. északgörög hangzószerűülés, zártabbá válás. Egyes északgörög nyelvjárásokban ugyanis a hangsúlytalan o u -vá lett,

a déliekben viszont *o* maradt. Ez azután ilyenféle hangjelölésbeli ingadozásokra vezetett: *Μποκοβίνα Μπουκοβίνα* mellett < szláv **Bukovina*, *Σωχός* < **Sucho* (VASMER 244—5). Ugyancsak az északgörög magánhangzó-zártabbaválás miatt a hangsúlyos *u* hangból néhol *ó* lett (VASMER 245). DIETERICH (15—6) a hangsúlytalan *ω* és *ο* > *ov* hangváltozást általános görög hangváltozásnak tartja, mely már a koinében végbe ment. Érdekesekek a római korból felhozott feliratos példái: *Βουλκάχιος* < *Völcatius*, *Κοσάνιος* < *Cōsanus*, *Μοντανός* < *Mōntanus*. Sőt tud néhány példát felhozni annak bizonyítására is, hogy ez a hangváltozás hangsúlyos szótagokban is bekövetkezett: *κοῦρτα* < *cōrtem*, *μισσοῦρα* < *missōria*, *λοῦρον* < *lōrum*, *σκοῦπα* < *scōpa* (DIETERICH 17). Mindezek a jelenségek hozzájárulhatnak a görög *o* = magyar *u* hang hangjelölési mód megértéséhez.

A kvantitáskülönbség megszűnése után az ógörög hosszú magánhangzókból, így az *ω*-val jelölt *ō*-ból is már a koinében rövid magánhangzó, *o* lett. Így egyáltalában nem meglepő az a tény, hogy a görög *ω* magyar *o* hangot jelöl, pl.: *Σομβώτον* < *sombotu*, *Πολοσνίκον* < *polozniku*, *Κωμάραν* < *komārom*, *κωρόνα* < *korōna*. Ugyanilyen szerepet tölt be az *ω* a török eredetű *Ὠμουρτάγ* és *Ὠηβάριος* szórványokban is (vö. MORAVCSIK, BT. II, 44). Hiszen figyelembe kell vennünk azt, hogy a magyar és török *o* hangok visszaadásában a görög *o* és *ω* között már csak írásbeli eltérés van, kiejtésbeli nincsen. Ugyanez az ingadozás mutatkozik szláv hn.-ek írásában is, pl.: *Ἀράχωβα* ~ *Ῥάχοβον* ~ *Ῥάχωβα* ~ *Ῥάχοβον* < **Orechovo*; *Λωζανά* ~ *Λοζάνοβον* < **loza* stb. (VASMER 239), valamint a latin szavakéban is (vö. PSALTES 118—22).

A hangsúlyos (tehát hosszan ejtett) *ó* egészen természetesen jelöli a magyar *ō* hangot a *κωρόνα* < *korōna* szórványban.

A görög *ω* egy ízben a magyar *ō* hangot jelöli (*Γῆωρ* < *d'jōr*), melynek pontosabb jelölése a görög átírásban szinte lehetetlenségszámba menő nehézséget okoz. Ugyanígy jelöli a görög *ω* a török *ō* hangot a *Κώχ* névben is (vö. MORAVCSIK, BT. II, 44), s a vele egyenlő hangértékű *o* is: *Βοριτάκανος*, *Σογούτη* (vö. uo. 43). Mivel azonban a középgörög *ω* is gyakran jelöli a török *ō* hangot, pl.: *Καρακιοῦζ*, *Κιοπριλῆ*, *Σίρτιοι* (vö. uo. 43), lehet hogy a *Γῆωρ* szórvány *ηω* hangjelcsoportja is összetartozik (hiszen jobb helyesírással *ω*-nak írhatták volna), s együtt jelöli a magyar *ō* hangot.

A görög *ε* leggyakrabban a magyar zárt *e* hang visszaadására szolgál. Csak néhány példát említünk: *Ἐζέλεχ* < *ēzeley*, *Λεβεδίας* < *levedi*, *Κουρτουγεράτου* < *kürtü'd'jermātu*, *Τερματιζός* < *termātšu*, *Ἰέλεχ* < *jeley*, *Μελεκδής* < *melekdi*, *Κελαδής* < *keledi* stb. Megfelel a középgörög *ε* a török zárt *e*, és nyílt *ε* (*ä*) hangnak is: *Ἐρτογορούλης*, *Ἑσκάμ*, *Μεχεμέτης*, *Τζεσμέ* (vö. MORAVCSIK, BT. II, 41). Ugyanígy szolgál a görög *ε* a szláv *e* hang jelölésére is, pl.: *Σέλιανη*, *Σέλλιανη* < **Seljane*, illetőleg **Seljani*; *Σέλον*, *Σέλος* < *selo*; *Ἑλσιανη*, *Ἑλσανη* < **Elšane* vagy **Elšani* stb. (VASMER 239).

Mivel a középgörögben tudvalevőleg nem volt hosszú *ē* hang, a görög *ε* a magyar *ē* hangot is képviseli: *Ἐζέλεχ* < *ēzeley*, *Βεσπρέμ* < *besprēm*, *Βέλοσις* < *bēloš*, *Σεκούλης* < *sēkül*. A görög *ε* szerepének felel

meg, hogy képviseli a szláv *ě*-t is, pl.: *Βελλά, Βελλάς* < **Běla*, *Γολέμι, Γολέμη* < **golēmā*, *Λέσκοβον* < **Lěskovo* stb. (VASMER 240).

Mivel pedig a közép- és újgörögben nincsen külön nyílt és zárt *e* hang, a görög *ε* jelöli a magyar nyílt *e* hangot is: *Μεγέρης* < *med'jeri*, *Τεβέλης* < *tevel*, *Γενάχ* < *jeneg*, *Ἑτέλ* < *etel*, *Βεσπρέμ* < *besprēm*, *Ἰουμπερέκιν* < *jouberek*, sőt a magyar hosszú nyílt *ē* hangot is: *Ἐρδέλης, Ἐρδέλιον* < *erděl'*, illetőleg *erděl'i*.

Árra, hogy a görög *αι*, melynek *e* hangértéke már a Kr. e. IV/III. század óta kezd mutatkozni, s az attikai nyelvben a Kr. u. II. századtól válik általánossá, jelölne magyar *e* vagy *ε* hangot, szórványanyagunkban nincs példa.

A görög *ov* hangjel kiejtése az ión és az attikai nyelvjárásokban már a Kr. e. V. században átment diphthongusból monophthongikus *u*-ba (PECZ, D. 338). A görög *ov* hangjel a magyar hangok jelölésében hat szerepben mutatkozik:

1. A görög *ov* legáltalánosabban a magyar *u* hang képviselésében jelentkezik: *Ἀλμούτζης* < *álmutš*, *Ἰουτοτζάς* < *jutoťsa*, *Κουσάνης* < *kusān*, *Ταρκατζούς* < *tárkátšu*, *Τερματζούς* < *termátšu* stb. Ugyanígy képviseli a görög *u* (*ov*) a szláv *u* hangot is, pl.: *Ζούβαινα* < **Župěna*, *Ζουπάνιον* < **Županěje*, *Γουμνίτσα*, *Ἡγουμνίτσα* < **Gumση(ση)ica*, *Μπουκοβίνα*, *Μουκοβίνα* < **Bukovina* stb. (VASMER 240). Szabályosan felel meg a török *u* hangnak is: *Γιονούζ*, *Ἐργορούλης*, *Κουτουλμούς*, *Μαυαλούκιδες*, *Οἰννοί*, *σουλτάνος*, *Τουρκοῦτης* (vö. MORAVCSIK, BT. II, 43).

2. A kvantitáskülönbség hiánya miatt természetes, hogy a görög *ov* feltüntetheti a magyar hosszú *ū* hangot is: *Οὔρος* < *ūr*.

3. Elégé általánosan jelöli a görög *ov* a magyar *ü* (illetve *ű*) hangot: *Λιούντικας* < *liüntikā*, *Κουρτονγεματόν* < *kürtüd'jermātu*, *Ἀτελκούζον* < *etelküzü*, *Τζίτουμ* < *tšitüm*. Mivel a közép- és újgörögnek a Kr. u. X. századtól végleg nem volt *ü* hangja, az idegen nyelvi *ü* hangot egészen természetesen helyettesíthette *ov*-val. Ugyanígy járt el annak idején a latin is a klasszikus görög *ü* hang jelölésében, pl. a *buxus* < *πύξις* és *gubernō* < *κυβερνώ* kölcsönszavakban. Ugyanígy helyettesítette a phrygiai és a pamphyliai nyelv *u*-val az ógörög *ü* hangot: *Φρούγιος, οὔπερ* = *ὑπέρ* stb. (DIETERICH 26). Egyébként ugyanezen ok miatt a görög *ov* hangjelet a török *ü* hang jelölésére éppen maga KONST PORPH szereti használni: *Κουαρτζι* < *küärči*, *Κουλπέη* < *Kül-bej*, *Κούελ* < *Küel* és esetleg *Τονγγάται* < *Tun-kataj* vagy *Tün-kataj* (vö. J. NÉMETH: UngJb. X, 31—4), de gyakori a görög *ov*-nak ez a szerepe más középgörög írók szórványaiban is, pl.: *Ἀσπαρούχ*, *Κουμουλῆς*, *Σογούτη*, *σουρροῖνης*, *Τοῦρκοι* stb. (vö. MORAVCSIK, BT. II, 43), s az újgörög is így jelöli az oszmánli-török *ü* hangot (vö. MELICH: MNy. XIII, 6). A görög *ov*-nak ehhez a szerepéhez hasonlíthatjuk azt a jelenséget, hogy gyakori a régibb szláv jövevényszavak és hn.-ek szláv *y* hangjának átírásaként: *μαγούλα* < **mogyla*, *καρούτα* < **koryto*, *Δερμπούνι* < **Terbyni*, *Μπούστρι* < **Bystra* stb. (VASMER 240).

4. A görög *ov* a magyar *ou* kettőshangzót képviseli a *Bo(v)λοσονδής* < *bo[u]lso[u]d[ū]di*, *Ἰουμπερέκιν* < *jouberek* és *Ταλούσης* < *taloutsi* szórványokban. A görögben ennek pontosabb jele nincs.

5. Egészen természetesen jelöli a görög *ov* a magyar *u* kettőshangzót a *Βουλτίζους* < *bultšu* szórványban.

6. Végül a görög *ov* a magyar hosszú *ö* hang jeleként szerepel a XV. századi *Ντεσοῦ* < *dešö* (s jelöli talán a rövid *ö*-t is a *Σεκοῦλης* < *sekü[ö]l*) szórványban. Ez a hangjelölés szokatlan ugyan, de jól magyarázható. A *Dezső* névre idézett (l. *Δοσόντζε*) latin oklevelekben előforduló *Deseo* alakok mutatják, hogy a magyar *ö* hang jelölése az egykorú latinbetűs átírás számára is nehézséget jelentett, melyet az *eo* hangjel alkalmazásával próbáltak megoldani. Láttuk azt, hogy az *ov* jelölhetett *ü* hangot is. Mivel a közép- és újjörögben nincsen sem *ö*, sem *ö* hang, sem pedig *ü*, ezeknek a hangoknak a visszaadása az idegen szavak átírásában mindig nehézséget okozott. Elégé ritkán ugyan, de előfordul a görög *ov* a török *ö* hang képviseletében: *Οὐζπέκ, Χαρακούλ* (vö. MORAVCSIK, BT. II, 43). Az egész átvizsgált anyagban egyetlen másik esetet ismerek csak, ahol egy nagyon késői, 1800 táján történt átírás *iov* hangjelcsoporttal jelölte a magyar *ö* (esetleg azonban *ü*) hangot (vö.: HAJNÓCZY IVÁN: MNy. XXV, 380—1 és HORVÁTH ENDRE: MNy. XXVI, 78—9).

A görög *i* hangot manapság írásban *ι, ει, η, οι* és *υ* hangjelekkel adják vissza. Ezeknek a hangértéke az újjörögben egyformán *i*. Amikor azonban az újjörög itacizmus még nem fejlődött ki teljesen, a görög *i* hang mellett még egy görög *ü* hanggal is számolnunk kell. Ugyanis körülbelül a Kr. u. VIII—X. századig, tehát nagyjában az első keresztény évezred végéig az *v* és *oi* hangjelek egy régibb görög *ü* hangot jelöltek, mely különbözött az *ει, η* és *ι* hangjelek *i* hangértékétől, s csak ez után változott ezzel egyenlő hangúvá (vö.: SCHWYZER 183 kk., 195 kk., VASMER 240—1, MIRAMBEL XV, PÉCZ, D. 345). A Kr. u. IX. század első felében keletkezett protobulgár feliratokon az ógörög *v* és *oi* helyén még mindenütt az ezek egyforma *ü* hangértékét bizonyító óbólgár *v* szerepel (vö. B. GEROV: Glotta XXIX, 78). A bizánci *ῥ* *ψιλον* megjelölés éppen azon alapszik, hogy nemcsak az *v*, hanem az *oi* kettőshangzóval is szolgálhatott az *ü* hang jelölésére (SCHWYZER 196). Az *oi*-nak ez az említett *ü* hangértéke már korán mutatkozni kezd: már Kr. e. 250 táján kezd boiotiai feliratokon *oi* helyén *v* hangjel felbukkanni íráshibaként. A Kr. e. III/II. században Krétán előfordul *Ποίτιος Πυ-, Χορίλος Χοιρ-* helyett. Az egyiptomi görögben Kr. e. 150 táján már összecserélik az *oi*-t és az *v*-t: *ἀνάγω, λοιμηνάμενοι*. Ugyanez a hangjelcsere a kisázsiai feliratokon később kezd feltűnni, s az attikai nyelvben az *oi*-nak az *v*-nal való egybeesése csak a Kr. u. III. században észlelhető. Az *v* a görögben eredetileg *u* hangot jelölt, s csak a Kr. e. V. század óta lett *ü* kiejtésű. (Vö.: PÉCZ, D. 338, SCHWYZER 194—5.) Hogy a középgörög *v* és *oi* általában a X. századtól kezd a kiejtésben *ü* helyett *i*-nek hangzani (Kisázsiaiában és Egyiptomban azonban már évszázadokkal előbb; az egyiptomi papiruszok tanúsága szerint az *v* és *oi* Egyiptomban a kopt hangrendszer befolyása alatt már nagyon korán, a Kr. u. II/III. században *i* kiejtésűvé lett, s ezért nemcsak egymással, hanem az *ι, ει* és *η* hangjelekkel is sűrűn összecserélték, vö.: DIETERICH 24, MIRAMBEL XIV, THUMB, K. 142—3), arra több bizonyítékunk van.

Éppen a KONST PORPH udvarában 968-ban követségben megfordult Liudprand latin nyelvű követségi iratában közölt görög szóközt a σκῦμος 'oroszlánkölők' szó már az akkori *i*-kiejtésnek megfelelő helyesírási hibával σκῖμος alakban található. Hasonló jelenségek a bizánci krónikairódalomban: τριουμβράτωρ (VI. század) ~ τριουμβριάτωρ, αἰθωναῖοι (VII. század) ~ αἰθωναῖοι, χρόμης (952—959) ~ χείμης, παρατίκλιν (ua.) ~ παρατύκλιν, κεντηρίων (XI. század) ~ κεντυρίων stb. (PSALTES 116). De az *v* *i* kiejtése csak a XI. században vált általánossá. T. i. az ugyancsak a X. század vége felé keletkezett ú. n. Suidas lexikon betűrendjében az akkor már régen *i* ejtésű *ει*, *η*, *ι* hangjelek a ζ és θ között állnak, míg az *v*-t kiejtése a Kr. u. III. századtól kezdve szintén általánosan *ü* kiejtésű *οι* hangjel mellé, a τ és φ közé állítja (BLASS 42). Ez a homofónikus alapon nyugvó, ú. n. antistoichikus betűrend tehát az *v* X. századi *ü* kiejtését bizonyítja, feltéve, hogy Suidas nem egy korábbi hagyományos sorrendet követ (SCHWYZER 34, 196). MORAVCSIK GYULA figyelte meg azt, hogy KONST PORPH művének egyik XI. századi kéziratában egész sereg esetben fordul elő *οι* ~ *v* váltokozásón alapuló íráshiba, pl.: πλατοίτερον = πλατότερον, ἡμισοι = ἡμισον stb. Vagyis még ebben az időben sem volt általánosan *i* az *v* kiejtése, mert akkor nem *οι*-val, hanem *ι*-val cserélte volna fel a másoló az *v*-t (MORAVCSIK GY.: MNy. XXX, 270). Viszont más kéziratokban és feliratokon az *ü* hangjelek (*v*, *οι*) összezavarása az *i* hangjelekkel (*ι*, *ει*, *η*) a XI. században már teljes (HATZIDAKIS 28), s jelei természetesen — mint az imént láttuk — feliratokon és papiruszokon néhol már jóval korábban mutatkoznak (vö. PSALTES 116). Látjuk tehát, hogy az *v* *ü* ejtésének megszűnését és az *i* ejtés kezdetét nem lehet pontosan megállapítani. SCHWYZER (184, 195), DIETERICH (21) és B. GEROV (Glotta XXIX, 78—85) a X. századra, G. ANAGNOSTOPOULOS (BZ. XXX, 222) pedig a XI. századra teszi az időhatárt, azzal a megszorítással, hogy ez nyelvjárásterületenként nem egyszerre ment végbe, hiszen az *v* *ü* kiejtése néhány újkörög nyelvjárásban még ma is megvan.

Nézzük meg mármost sorban, hogy az ilyen értelemben vett görög *i* hang különféle hangjelei milyen magyar hangok jelölésére szolgáltak. Előre kell bocsátanunk még azt, hogy a görög *ι* az ógörögben hosszú *ī* és rövid *ĭ* hangot jelölt. Az itacizmus megindulása óta a koiné helyesírása egy ideig a hosszú *ī* hang jelölésére az *ει* hangjelet alkalmazta, de utóbb a kvantitáskülönbség megszűnése miatt az *ει* kiejtése is rövid *ĭ* lett, s az *ι* és *ει* csak hangsúlyos szótagban hangzanak hosszan (SCHWYZER 184).

A görög *ι* legáltalánosabban a magyar *i* hangot jelöli. A sok közül csak egy pár példát mutatunk be: Λεβεδίας, Λεβεδία < *levedi*, Λιόντικας < *liüntiká*, Τιμήσης < *timiš*, Κρίσος < *kriš*, Τίτσα < *titsá*, Τζέτονιμ < *tšitüm*, Μελεκδῖς < *melekdi*, Πατάδι < *pátadi* stb. Ugyanígy általában a görög *ι* szláv *i*-nek felel meg: Λίπα < **Lipa*, Βελίκα < **Velika*, Γολίτσα < **Golica*, Γκόριτσα, Γορίτσα, Γονρίτσα < **Gorica* stb. (VASMER 241).

Megfelelhet a görög *ι* a velaris magyar *í* hangnak is: Ταξίν < *tokšin* és Φαλίτζις < *fálitš*. A görög *ι* természetesen jelöli a török *i* (*ĭ*) hangot is: Βελίχος, ἱμαρέτιον, Ἰμπραχίμ, Κανδίχ (vö. MORAVCSIK, BT. II, 42).

De egészen szabályosan jelölheti a görög *ι* a magyar *j* hangot is, ha utána másik görög magánhangzójel áll (s ha az *ι* nem hangsúlyos), mert ilyenkor az *ι* közép- és újjörög kiejtése a *j* ejtéséhez hasonló *í* félhangzó. Tudvalevőleg ugyanis a közép- és újjörögben az *ι* és az utána következő magánhangzó hangkapcsolatának egy sajátos átalakulása ment végbe, melynél az *ι* magánhangzóértéke elveszett és *í* félhangzóná lett: *διακόσια* = *djakōsia*, *πλούσιος* = *plūsios* (vö.: THUMB 8, VASMER 242). Ezért jelölheti tehát szabályosan a görög *ι* a magyar *j* hangot a következő szórványokban: *Ἰουτοτζάς* < *jutotšá*, *Ἰέλεχ* < *jeley*, *Ταριάνος* < *tárján* és *Ἰουμπερέκιν* < *jouberek*. A görög *ι*-nak ez a *j* hangértéke a szláv névanyagban is egészen közönséges: *Γοριάνη* (1289), *Γόριανις* (1348) < **Gorjane*, *Νεβόλιανη* (1333), *τὴν Ἐβολιανήν* (1346) < *Nevoljani*, *Τρωόβιανη* (1361) < **Tρνovjane* stb. Sőt még arra is van eset, hogy hangsúlyos *ί* felel meg szláv *j* hangnak: *Πολίανις* (1342) < *poljana*, *Κοζίακον* ~ *Kōzjak* (vö. VASMER 54, 88, 92, 104, 194, 210). Ugyanígy a török anyagban is megtaláljuk a görög *ι*-t a török *j* hang képviselésében is: *Αἰδίνης*, *Καραϊουλοῦκ*, *Καϊκονιάδης* (vö. MORAVCSIK, BT. II, 42); továbbá: *Ἰαβδι-* (948/9—951/2) < *jabdi*, *Γιαιονκάται* (ua.) < *Jaju-kataj*, valamint a *-κάται* < *kataj* névelem még négy besenyő eredetű névben (J. NÉMETH: UngJb. X, 32—4). Ez utóbbi példák azt is mutatják, hogy a görög *ι* = idegen nyelvi *j* megfelelés akkor is fennállhat, ha az *ι* szó végén áll.

Olykor ennek az új *í* félhangzónak a hatása csak az eredetileg megelőző mássalhangzó palatalizálásában mutatkozik. Ilyenkor egy irodalmi nyelvbeli *διακόσια*, *πλούσιος* megfelelője egy vulgáris *διακόσα* = *djakōša*, *πλούσιος* = *plūsios*, vagy pl. *ἐννοια* = *ēňa*, *φτυοῦ* = *fšū*, *δροσιά* = *d'rošā* stb. (vö.: THUMB 9, HATZIDAKIS 337). Ilyen módon szórványanyagunkban a görög *í* félhangzó *ι* vagy *η* hangjeleinek néha csak palatalizáló értékük van. Így pl.: *Παγάτζιον* < *bāgātš*, *Ἐρδέλιον* < *erdēl'*, *Χοννιάδης* < *huñadi*, *Γηώρ* < *d'jōr*, *Σελάτζιον* < *silād'j* (?). Hasonlóan csak palatalizáló szerepük van, önálló magánhangzó-érték nélkül a görög *ι*, *η* és *υ* hangjeleknek a szláv anyag következő példáiban: **Ελσιανη* < **Elšane* vagy **Elšani*, *Βριάζα*, *Βρυάζα* < *Brāza*, *Δριάνοβον*, *Δρνάνοβον* < *Dreanovo* stb. (VASMER 242—3). Ilyen tágabb értelemben vett palatalizáló szerepben, sajáthang nélkül csatlakozik az *ι* a *σ*-hoz, hogy együtt így a török *š* hangot jelöljék: **Ακσιαρη*, *μπασίας*, *Πέγσιαρη*, *Σιαχρούχ*, *σιαραπτάρ* (vö. MORAVCSIK, BT. II, 44). A félhangzó *í* palatalizáló szerepe analógiájára hajlandó volna az ember a szórványainkban gyakori *-ης*, *-ις*, *-ι* görögösítő végződéseknek is palatalizáló szerepet tulajdonítani, amint ezt a gondolatot az egyes szórványok tárgyalásánál esetenként fel is vetettük. Mivel azonban ezek a végzések néha a nem palatalis mássalhangzóra végződő magyar szók végén is megtalálhatók, s mivel a magános *i* hangnak a közép- és újjörögben nincs általános, határozott jésítő hatása, ezt a gondolatot itt ebben a formájában nem képviselhetjük határozottan. (L. bővebben 192—3, 196 l.)

A görög *ει* kiejtése a boiotiai nyelvben már a Kr. e. V. században *i*; az attikai nyelvben is már korán, a Kr. e. III/II. századtól kezdve kezdett zárt *ē*-ből *i*-be átmenni (eleinte csak mássalhangzók előtt és szó-

végi helyzetben). A korai *i* kiejtés általánossá válására mutat az a körülmény is, hogy az *ei*-t gyakran felcserélik az *i*-val: egyiptomi papiruszokon a Kr. e. III. századtól kezdve, Kisázsiaiban és Delphoiban feliratokon a II. századtól kezdve (vö.: HATZIDAKIS 33, 304, THUMB, K. 228, PECZ, D. 293, 338, SCHWYZER 193, MIRAMBEL XIV).

Igy a görög *ei* szórványainkban is szabályosan jelölhetné a magyar *i* hangot. Érdekes azonban, hogy egész magyar anyagunkban csak egyetlen-egyszer fordul elő, de akkor is magyar *ei* kettőshangzót jelöl: Γειτῆς < d'jeitšá. Itt a görög feljegyző elfelejtette feltenni az *i*-ra a diakritikus pontokat, melyek használata pedig a kéziratok helyesírásában ilyen esetben általános (SCHWYZER 196). A szórvány szabályos helyesírása tehát tulajdonképpen Γειτῆς lenne. Így voltaképpen nem is *ei* hangjelről van szó, hanem *ei*-ről.

Az ógörög *η*-nak az V. század végére kialakult zárt kvalitása miatt a hellénisztikus korban az *η* további fejlődése az *i* hang felé folytatódott. A Kr. e. II. század közepétől a papiruszok helyesírásában kezdik az *η*-t az *ei*-el és az *i*-val összecserélni. A császárkorban azután, a Kr. u. I—III. századtól kezdve, az *η* *i* kiejtése lassanként általánossá vált (vö.: SCHWYZER 186, PECZ, D. 293, MIRAMBEL XV). A közép- és újgörög *η* szórványainkban általában a magyar *i* hangnak felel meg. Ez a hangjelölés annyira szabályos, hogy csak néhány példán mutatjuk be: Νέκης < *neki*, Τιμήσης < *timiš*, Καςής < *kesi*, Κερής < *keri*, Μορήσης < *moriš*, Ἀρπαδής < *arpādi*, Καλής < *kāli*, Τασής < *tāši*, Βο(ν)λοσουδής < *bu[o]lšou[ū]di* stb. Ugyanígyen közönséges az *η* = *i* megfelelés a szláv anyagban is: -ήѣ (948/9—951/2) < *Iz*, *Ημοτα (ua.) < *Imota* (SKOK 219, 226), Σελιανή (1361) < *Seljani*, Δρανουβαίνη (1274) < **Drēnoveni*, Νεβόλιανη (1333), τήν *Εβολιανήν (1346) < *Nevoljani*, Πολνανής (XVI. század) < *Poljani*, Γορεαντζή (1319) < **Gorjanšci* stb. (VASMER 50, 100, 194, 200, 215). Vö. még török **Horťmu* (948/9—951/2) < *ardim*, ἀλτή (XII. század) < *aldī*, ἐρής (1462 k.) < *eriš*, valamint még a következő török szórványokban is: ἄκκηρ, ἀμυράς, Ἀτήλ, Ἐλτιμήρης, ἐμήρης, Ἰσμαήλ, Τοκτεμύρ (vö.: NÉMETH Gy.: MNy. XVIII, 2; MORAVCSIK, BT. II, 31 és 42).

Szabályos hangjelölésnek tekinthető az *η* alkalmazása a magyar velaris *j* hang jelölésére a Φαλής < *fāli* szórvány esetében is.

A görög *οι* hangjel két ízben (Κάβαροι < *kāvāri*, Σάβαροι < *sāvārti*) szabályosan írja át a magyar *i* hangot, jelölül annak, hogy a X. században már *i* ejtése is kezdett általánossá válni. Hasonló hangjelölés az újgörög Κράβαροι < szláv *Kravarī* (VASMER 83) s a középgörög Ἰλδοίμ török eredetű szórványé is (MORAVCSIK, BT. II, 43).

A görög *v* szabályosan magyar *i* hangot képvisel a X. századi γυλᾶς < *jilā* és a XI. századi Σαγάρβριεν < *sāyārbrien* szórványokban. Hasonló szerepét mutatják az *v*-nak a szláv Μυρόκοβον (1336) < *Mir(σ)-kovo* és Δριμύκλαβαν^a (1314) < **Drēmiglava* hn.-ek (VASMER 95, 204), valamint a török Ἀλσύριος, ἀμυράς, βεζόρης, Μυτζής, Τακταμούσης és τυμβάνι szórványok is (MORAVCSIK, BT. II, 44).

Szórványaink közül háromban van olyan görög magánhangzójel, melynek a magyarban nem felel meg magánhangzó, vagyis a görög magánhangzójelek látszólag feleslegesek: a Βο(ν)λοσουδής < *bu[o]lšou-*

[*u*]/*di* szórványban a második szótag *o*-ja, a *Χεδρεχαβάτης* < *hedrehvāri* szórványban a harmadik szótag *a*-ja, a *Λοσόντζε* < *lošonts* szórványban az utolsó szótag *ε*-ja látszik feleslegesnek. Ezek sem állanak azonban minden analógia nélkül. Ez az ú. n. anaptyxis (= magánhangzókifejlesztés) a nyelvnek azt az igyekezetét támogatja, hogy két artikulációs szempontból elviselhetetlen, egymásra következő mássalhangzót eltávolítson egymástól és így megkönnyítse kiejtésüket. Ilyen *e j t é s k ö n n y í t ő* *magánhangzó* kifejllesztésére már a koiné is bőven mutat példákat: *ἀτ-ο-μός* *ἀτμός* helyett, *τεχ-ι-νίταις* *τεχνίταις* helyett, *Ζ-α-μάραδος* *Σμάραδος* helyett, *Τουρ-α-μάραχη* *Τουρμάραχη* helyett (DIETERICH 40—3). A szláv anyaggal való összehasonlításból szintén az derül ki, hogy a görögök a számukra szokatlan idegen nyelvi mássalhangzókapcsolatok, mássalhangzócsoportok kiejtését ilyen betoldott magánhangzók (Einschubvokale) alkalmazásával könnyítették meg maguknak. Ilyen betoldott másodlagos magánhangzókként éppen az *α*, *ο* és *ε* is szerepelnek, pl.: *Καβόσδα*, *Κοβόσδα*, *Γκουβόσδα*, *Γκοβόσδας* < **gvozδs*, *Ζερέλι* < *žrělo* stb. (VASMER 246). A szónévi magyar *nts* mássalhangzócsoport kiejtését nem betoldott, hanem a szó végéhez függesztett ilyen segédmagánhangzóval tették lehetővé a *Λοσόντζε* < *lošonts* szórványban. Ilyenféle jelenség egyes magyar nyelvjárásokban is mutatkozik.

M á s s a l h a n g z ó k.

A β, γ, δ zöngés spiransok:

1. A görög β már jóval szórványaink kora előtt spirantikussá lett, s ezért a kiejtésben — kivéve, ha nasalis után állt, mert itt megmaradt *b* hangnak — *v*-nek hangzott. Ennek a kiejtésbeli változásnak a története nagyjában a következő: Az ógörög *b* = β hang a lakoniai, krétai és elisi nyelvjárásokban már a római kor előtt, az ion-attikai nyelvjárásban pedig mintegy Kr. születése táján spirantikus *v* hanggá vált. A császárkori görög feliratok vallomása szerint a *v*-kiejtés a Kr. u. II. században lett általánossá. Ezt az átmenetet mutatják a feliratokon és a szövegekben a latin nevek ilyen átírásai: *Λειβία* = *Livia*, *Λιβίον*, *Βαλέριος*, *Βιρανίαι*, *Φλάβιος*, *Σεβήρος*, *Βίβιος*, *Νέρβας* stb., szemben a régi *ov*-s átírási móddal: *Ουαλέριος*, *Ουήρος*, *Φόλονιος*, *Σεονήρος*, *Νερούας* stb. Ugyanez az átmenet mutatkozik a görög íróknál más idegen nevek feljegyzéseiben is: régibb *Ουίδονκαισιοι*, *Ουανδάλοι*, *Ουακας*, *Ουένετοι*, *Ουίσανδος* stb. után *Βιδονκέσιοι*, *Βανδήλοι*, *Βανδαλάριος*, *Βαλάμηρος*, *Βενετοί* stb., s az egyházi koinében: *Δαβίδ*, *Ἰεχωβά* stb. Azonban a latin és más nyelvű személy-, hely-, nép- és országnevek *b* hangját e hangváltozás megtörténte ellenére még a bizánci korban is számtalan esetben β-val írják át, különösen a klasszikus nyelvet használó írók, de a vulgárisabb nyelvűek is. Pl.: Prokopios: *Ἀμαλαβέρτα*, *Ἀρδαβούριος*, *Βενίλος*, *Βούζης*, *Βουργονζίωνες*, *Θενδρίβαλδος*, *Λαγγοβάραδαι*, *Σούαβοι*; Theophylaktos Simokattes: *Ἀλβοῖς*, *Βαράμ*, *Ἀσπαβέδης*; Theophanes: *Ἀβδεραχμάν*, *Ἀβιμέλεχ*, *Ἀβονβάχαρος*, *Βατβαϊάν*, *Βωαρηξ*; KONST PORPH: *Ἀδάλβερος*, *Βέρτα*, *Ἀρβη* = *Arbae*, *Βελέγραδα*, *Βαϊούρη* = *Bajuaria*, *Βερίγγερις*, *Σέρβλοι* < **Srěble*, ANNA KOM: *Βελιά-*

τοβα; Io KINN: *Βρανίτζοβα* stb. Tehát a *β* írásjel tulajdonképpeni *v* hangértéke mellett még hosszú ideig a *b* hang jelölésére is szolgált, különösen idegen nevek átírásában. (Vö.: V. BESCHEWLIÉW, Zur Frage des Lautwertes des Buchstaben B im Spätgriechischen: Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves. Tome V (1937), Mélanges Émile Boisacq. 65—8. Vö. még: J. MARQUART: *KelSz.* XI, 6—8; P. J. SCHAFARIK, *Slawische Alterthümer*. Leipzig, 1843. I, 158—9; FEHÉR GÉZA: *Századok* XLVII, 586—8; PECZ, D. 293, 338, SCHWYZER 207—8, SKOK 216, 222, 224, HATZIDAKIS 33, PSALTES 57—8.)

A szórványokban tehát a görög *β* magyar *b*-nek vagy *v*-nek felelhet meg:

A) *Βουλτζούς* < *bultšuu*, *Σομβώτου* < *sombotu*, *Σαγάβρουν* < *sāgar-brien*, *Βο(ν)λοσουδής* < *bo[u]lšou[ū]di*, *Βεσπρέμ* < *besprēm*, *Βελάς* < *belā*, *Βέλοσις* < *bēloš*, *Βελούσης* < *beluš*, *Βορίσης* < *boriš*, *Βορίτζης* < *boritš*, *Βακχίνος* < *bāgin*, *Σιβίνιον* < *sibin*, *Ὀρβανός* < *orbān* stb. Ugyanígy megfelel a görög *β* a szláv *b* hangnak is, pl.: *Βρεβέρα* (948/9—951/2) < *Breber*, *Βελέτζειν* (ua.) < *Bēlici*, *Κλάβωκα* (ua.) < *Klobukā*, *Σελβώ* (ua.) < *Silbu*, *Βράτζω* (ua.) < *Braču*, *Βράτζης* (ua.) < *Brači* (vö. SKOK 226, 228, 231, 232), *Δελβοτζίανους*^{pl a} (1151) < **Dolbočane*, *Βονναίνης*^g (1289) < **bunč-na*, *Γαβροβνίκηια* (1314) < **Gabrovnikā*, *Γρεβενισκά* (1327) < **Greibenška*, *Γρεβενοσέλι* (1336) < *greben + selo*, *Δοβνίκηια* (1346 és 1347) < **Dobnica* stb. (vö. VASMER 89, 99, 203, 204, 231, 247). A középgörög jövevényszavak egy részében is még *β* felel meg az idegen nyelvi *b* hangnak: *βούζγα* < olasz *buzzo*, *βαρέλι* < *barrile*, *ροβολεύω* < *rubellare* stb. (TRIANDAPHYLIDIS 132—3, 137). Ez a *β* = *b* megfelelés a török anyagban is közönséges, pl.: *Χαβουξίν*- (948/9—951/2) < *k'abukšyn*, *Χαραβόη* (ua.) < *k'ara Baj*, *Βορο*- (ua.) < *boru*, *Βονλα*- (ua.) < *bula*, továbbá a *βαγατούρ*, *Βαϊανός*, *Βάιτζας*, *Βούλγαροι* és *Ὠμβάρισος* szórványokban (vö.: J. NÉMETH: *UngJb.* X, 33; MORAVCSIK, BT. II, 41).

B) *Λεβεδιάς*, *Λεβεδιά* < *levedi*, *Τεβέλης* < *tevel*, *Κάβαροι* < *kāvāri*, *Σάβαροι* < *sāvāri*, *Γεωβιτζάς* < *d'jeṽvitšā*, *Βασάσης* < *vašāš*, *Σάβας* < *sāvā*, *Ἐντρεβάρ* < *hedrevār*, *Χεδρεχαβάρης* < *hedrehvāri*, *βιτέζης* < *vitēz*, *Βάσκαπο* < *vaškapu*, *Ὀβαῶ* < *ōvār*, *Σεντιβάρ* < *sigetvār* stb. Ugyanígy általánosan felel meg a görög *β* a szláv és más idegen nyelvi *v* hangnak is, pl.: *Βεροντζή* (948/9—951/2) < **vɛruč-*, *Βέκλα* (ua.) < *Vekla*, *Χρωφόβαιοι* (ua.) < *Hrɛvatɛ*, *Χλεβίανα* (ua.) < *Hlěvna*, *Βερούλλια* (ua.) < *Vrulja*, *Λάστοβον* (ua.) < *Lastovo*, *Ἀβαρνίκηια* (1080) < **Avoronica*, *Κίσσαβον* (1138—1148) < *kišav*, *Πλάβιτσα* (ua.) < *Plavica*, *Ῥεβένικον* (ua.) < *ravɛnɛ*, *Ὀστροβόν* (ua.) < *Ostrovo*, *Δρανουβαίνης*^g (1274) < *Drēnoveni*, *Ἀβανίτσα* (XIII. század) < **Avoronica*; középgörög *βαζίλον*, *βατζίλιον* < középlatin *vasella*, *τερβέλα* < olasz *cervello*, *κάβος* < *cavo*, *βελοῦδο* < *veludo*, *στιβάλι* < *stivale*, *νοβέλα* < *novella* s a török *βεζίρης*, *διβάνη*, *Χατζιαηβάτ* stb. szórványokban. (Vö.: SKOK 216, 222, 226, 230, 232, VASMER 65, 87, 100, 101, 102, 200, 202, 247, TRIANDAPHYLIDIS 133—5, MORAVCSIK, BT. II, 41.)

2. A görög *γ* a közép- és újgörögben mély magánhangzók (*a*, *o*, *u*) és mássalhangzók előtt zöngés spirans, azaz *ʒ* kiejtésű, viszont magas magánhangzók (*e*, *i*) előtt *j* a hangértéke a kiejtésben. Zárhangnak csak

nasalis után maradt meg. A γ mély magánhangzók előtti spirantikus kiejtésének korai megindulását pamphyliai, boiotiai és attikai feliratok egyes alakjai (pl.: *Μεαλίνα* = *Μεγαλίνα*, *ἰών* = *ἐγών*, *ὄλλος* = *ὀλλγος*) már a Kr. e. V/IV. századtól kezdve mutatják. A Ptolemaiosok korában már Egyiptomban is bizonyítja a spirantikus ejtést a γ ki nem írása (*στρατηνός*, *σφραϊδων* stb.). Miután ugyanis a γ gutturalis zárhangból gutturalis spiranssá lett, a nyelvhát felemelése két magánhangzó között terhesnek bizonyult, elmaradt, s vele együtt elmaradt a gutturalis surlódozó zöreje is. Közvetve ugyancsak a spirantikus kiejtést bizonyítja a γ -nak a Kr. e. II. századtól mutatkozó látszólag felesleges, valójában azonban a hiatus megszüntetését szolgáló kiírása ilyen szavakban, mint pl.: *κλάγω* = *κλάω*, *ὄγυαίνις* = *ὄγυαίνεις*, *ἐνεργέτης* = *ἐνεργέτης*, *Νεόπολις* = *Νεόπολις* stb., valamint a középgörög *Εἷα* és *Λευέι* névalakok óegyházi szláv *Евѣа* és *Левѣи* átírásai. A γ magas hangok előtti *j* kiejtését mutatja pl. a *σπγγενής* egyiptomi demotikus *snjns* átírása, a *βάιον* > *βάγιον* késői héber *b'gwn* átírása s a feliratos *γατρός* = *ιατρός* alak. (Vö.: DIETERICH 91—2, 86—7, THUMB, K. 135, SCHWYZER 209, VASMER 247—8, MIRAMBEL XVI—XVII.) Éppen ezért a görög γ szórványainkban megfelel:

A) Magyar γ hangnak: *Σάμταγ* < *sāmtāγ*, *Σαγάρβρεν* < *sāγārbrien* és *Παγάτζιον* < *bāγātš*. Ez a hangmegfelelés teljesen pontos: mindkét nyelvben gutturalis spiransról van szó.

B) Magyar *g* hangnak: *Γριτζάρι* < *grintšari*, *Παδρούγον* < *pādrugu*, *Νδράγος* < *drag*, *Ἐγρί* < *egri*, *Σεγετφάρι* < *sigetwār*. Ugyanígy megfelel a görög γ a szláv *g* hangnak is: *Δραγαμέστον* (XIII. század) < *draga* + *město*, *Γόλος* (1333) < *golo*, újgörög *Γάβρεσι* < **Gabreš*, *Γάροβον* < **Gaborovo*, *Γαρδίκι* < **Gorděki*, *Γαστούνη* < **Gostyn* stb. (VASMER 70, 108—9, 248). A görög γ képviseli a török *g* (γ) hangot is a középgörög *ἀγᾱς*, *βαγατούρ*, *Βογᾱς*, *Γεμήσι*, *Γιαθαίνης*, *Ὀμουρτάγ*, *ὄρταγῆ*, *Ὀγοῦζιοι*, *Παγάνος* feljegyzésekben (vö. MORAVCSIK, BT. II, 41).

C) Magyar *j* hangnak: *γυλᾱς* < *jilā*, *Γενᾱχ* < *jeney*. Ez a megfelelés is teljesen pontos és ugyanígy megvan a szláv anyagban is: *Γερμοτσάνη* < **Jarēmščane*. Az újgörög az ilyen *j* hangot mély magánhangzók előtt a *γι* hangjelkapcsolattal írja át: *Γιάλοβα* < **Jalova*, *Γιάρμενα* < **Jarēmna*, *Γιαβόρ* < **Javor* stb. (VASMER 248). Ennek az újgörögben szabályos helyesírási módnak a gyökerei szintén a messi múltba nyúlnak vissza. A magánhangzóközi *j* jelölésére már igen korán kezdték alkalmazni az újgörögben is szokásos *γι* (= *j*) átírást, melyben a γ az *ι* előtt palatalissá lett: *Τραϊανός* (felirat Kr. u. 112/3) = *Traianus*, *ὄγειον* (felirat Kr. u. 850, ejtsd *ijū*) = *vioŭ* (DIETERICH 58). Később mindenféle *j* hang jele lett: *Βαγιβαραία* (948/9—951/2) = *Baivaria*, *Ἀκουλεγία* (ua.) = *Aquileia* (SKOK 224). Közöséges ez a szerepe a török anyagban is: *Γιαζιχοπόν*, *Γιακούπης*, *Μπαγιαζίτης*, *ῥαγιάδες*, *σαράγιον* (vö. MORAVCSIK, BT. II, 41).

D) Magyar *dʃ* hangnak: *Κοντογεωμάτον* < *kürtü'djermātu*, *Μεγέρης* < *medʃeri*, *Γεωβιτζάς* < *dʃeivitišā*, *Γεῖτζᾱς* < *dʃeitišā*. Mint látjuk, ezekben az esetekben a magas magánhangzó előtt álló, tehát *j* hangértékű görög γ szolgál a magyar *dʃ* hang visszaadására. (A *dʃ* = γ

jelölés szabályos voltára nézve vö.: MELICH : MNY. XXX, 267—70 ; MORAVCSIK : MNY. XXXI, 139—40.) Van példa a török *d'j* hang ilyen jelölésére is : *Μοῦγελ* (VI. század), *Μονάγεις* (810/1—814/5), *Μονάγεις* (963—969) < *müed'jer* (?) vagy inkább *mod'jer* (vö. MORAVCSIK : MNY. XXIII, 263—5). Ugyanígy szerepet tölt be a *γη* hangjelkapcsolat a XVI. századi *Γῆωρ* < *d'jör* szórványban, melynek szabályos újjörög helyesírása *Γῶρ* volna. Tehát itt is egy *j* hangértékű újjörög *γι* hangjel tükrözteti vissza a magyar *d'j* hangot.

3. A görög *δ* a közép- és újjörögben már zöngés spirans, *ḍ*, kivéve a nasalis utáni helyzetet, ahol megmaradt zárhangnak. A spirantikus *ḍ* kiejtést már korán — az elisi dialektusban már a Kr. e. VI/V. századtól kezdve — kezdi mutatni a feliratokon a *δ* helyett mutatózó ζ (τοζ = τόδε, ζίκαια = δίκαια, ζέ = δέ, ζέκα = δέκα stb.), az etruszk *ziunide* ~ görög *Διομήδης* megfelelés, a Kr. u. időben pedig a görög *δι*-nek késői héber *z*-vel, egyiptomi demotikus *tsj*-vel, kopt *ζ*-val (viszont a görög *σ* kopt *δ*-val) való átírása (vö.: SCHWYZER 208, VASMER 248, PECZ, D. 311). Szórványanyagunkban a görög *δ* mindig magyar *d* hangnak felel meg : *Λεβεδίας*, *Λεβεδία* < *levedi*, *Ἀρπαδής* < *arpādi*, *Μελεκδής* < *melekdi*, *Σάνδρον* < *šāndru*, *Παταδί* < *pātādi*, *Βο(υ)λοσσονδής* < *bof[u]l-šou[ū]di*, *Παδρούγον* < *pādrugu*, *Κελαδής* < *keledi*, *Χεδρεχαβάσης* < *hedreh-vāri*, *Ἐρδέλιον* < *erdēl*, *Χονιάδης* < *huñadi*, *Ἐρδέλης* < *erdēl'i*. A görög *δ* a szláv anyagban is rendszeresen a szláv *d* hangnak felel meg : *Δεσνήκ* (948/9—951/2) < *desneš* (SKOK 236), *Δούπιανη*, *Δουπιάνον*⁸ (XIV. század) < *Dupljane*, *Δουμενά* (1350) < **Dymēna*, újjörög *Δέβρη* < *Debr*, *Δίβρη* < **Dēbrš*, *Δραγαμέστον* < **Dragomēsto*, *Δρένοβον* < **Drēnovo*, *Δολιανά*, *Δόλιανη* < **Doljane*, **Doljani* stb. (VASMER 89, 133, 248). Ugyanez a szerepe a török anyagban is : *δερβίσης*, *διβάνη*, *Ἰλδηρήμ*, *καδής*, *Νουραδίν* (MORAVCSIK, BT. II, 41).

Zöngés zárhangok :

Mivel a népnyelvben a *β* hangértéke már a Kr. születése körüli idők óta *v* volt, a *b* hang jelölésére már igen korán az *μβ* és *μπ* hangjelkapcsolatokat kezdték használni. Ennek a helyesírási jelölésmódnak a keletkezését az a körülmény magyarázza, hogy a görög *b* hang nem minden helyzetben és nem minden területen lett egyszerre spirantikussá. Ez az átalakulás először bizonyára ott ment végbe, ahol a *b* hang magánhangzók közt vagy szókezdetben magánhangzó előtt állt. Ellenben *μ* után a *b* tudvalevőleg még a középgörög kor folyamán is megőrződött : *ἐλαβον* = *ēlavon*, de *λαμβάνω* = *lambāno*, *βουλή* = *vulē*, de *τὴν βουλήν* = *tīm bulīn*; *βλέπω* = *vlēpo*, de *ἄν βλέπω* = *ām blēpo*; *βαίνω* = *vēno*, de *ἐμβαίνω* = *embēno*, újjörög *μβάλω* = *bēno* stb. Ez vezetett arra a helyesírási gondolatra, hogy a tiszta media *b* hangot ilyen eléjétett *μ*-t tartalmazó *μβ* és a *b* kiejtést később még jobban biztosító *μπ* írásjelekkel jelöljék. Ilyen ú. n. «irracionális nasalis» kifejlődése zöngés zárhangok előtt már a koinében mutatkozik : *Θύμβρις* *Θύβρις* helyett (< *Tiberis*), *Ὀκτώμβριος* *Ὀκτώβριος* helyett, *Σαμβατῆς* *Σαββατῆς* helyett, *Ἀμβρων* *Ἀβρων* helyett, *Τορῶμβας* *Τορῶβας* helyett stb. mind a *β* zöngés zárhangként való kiejtését biztosítják a kialakulóban levő spirantikus

ejtés ellen. Így a *Καρχαλοῦκ* névről értekezve J. MARQUART teljes joggal erősíti azt, hogy a görög köznyelvi ejtés miatt a *b* hangot már a VI. században sem lehetett másképpen pontosan jelölni, csak *μπ*-vel. KONST PORPH a vulgáris latin *Lubricata* hn.-et *Λουμβρικάτον*-nak írja át. THEOD PROD XII. századi költeményeiben már *ἐμπαίνω*-t olvasunk *ἐμβάινω* helyett. Ez az írásmód még a klasszicizáló ANNA KOM művében (1138—1148) is gyakori: *Ῥομπέρτος* < *Robert*, *Οὐμπέρτος* < *Hubert*, de esetleg *Humbert*. Az 1204 után a görögországban meghonosodott francia jövevényszavak *b*-jét az 1333—1346 táján íródott CHRON MOR már *μπ*-vel jelöli: *μπαίλος* < *bailli*, *μπαροῦς* < *baron*, *μπαστάρδος* < *bastard*, *βâtard*, *μποῦρκος* < *bourg*. A *b* hangot tartalmazó török nevek feljegyzésében, olasz és oszmánli-török eredetű szavakban is a *μπ* (*μβ*) újjörög írásmódot találjuk: *Ἀμβαζούκης*, *Ὀμβροί*, *μπαλτάς* < *balta*, *μπονγάς* < *buga*, *buga*, *τομβάνι* stb. (Vö.: W. BESCHEWLEW: *Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves*. Tome V (1937), *Mélanges Boisacq*, 67; J. MARQUART: *KelSz.* XI, 6—8; SKOK 217, THUMB, K. 137, PSALTES 95; GOMBOCZ: *MNy.* III, 67; FEHÉR GÉZA: *Századok* XLVII, 586—7; MORAVCSIK, BT. II, 42.)

Ugyanígy a görög *γ* zöngés spiranssá, illetőleg *j* hanggá való válása okozta a helyesírási gyakorlatban a *g* zöngés zárhang kiejtését biztosító *γκ*, *γγ* írásmód kialakulását is.

Hasonló volt az oka a *d* = *νδ*, *ντ* helyesírás kialakulásának is. Először kifejlődött a koinében az «irracionalis nasalis» *δ* előtt is: *Ἰνδοροῦς* *Ἰδοροῦς* helyett, *χάλανδρος* *χάρανδρος* helyett stb. Az új hangjelölésmód a bizánci korban már általános. Még az atticizáló ANNA KOM is használja a zöngés spiranssá lett *δ* helyett a *ντ* hangjelet az idegen nyelvi *d* hang átírására: *Γοντοφρέ* < *Godefrey*, *Βόντιτσα* < *Vodica*, noha nála a *ντ* hangjel még általában az idegen nyelvi *nd* hangkapcsolatot jelzi: *Βαῖμοῦντος* < *Boemund*, *Ῥαιμοῦντος* < *Raimund*, *Σιμοῦντος* < *Sigmund*, *Λαντοῦλφος* < *Landulf*, *Φλάντρα* < *Flandra*, *Γραντεμανῆ* < *Grandemain*, s más íróknál is, pl. a török eredetű szórványokban is képviselhet a görög *ντ* *nd* hangkapcsolatot: *Σκαντέρης*, *Σφεντιάς* stb. (vö.: DIETERICH 93; MARQUART: *KelSz.* XI, 7; MORAVCSIK, BT. II, 43).

Már a fentiekből is kitűnt, hogy a nasalis + *β*, *γ*, *δ* és nasalis + *π*, *κ*, *τ* a középgörög kiejtésben egybeestek s az *mb*, *ng*, *nd* hangcsoportokat adták. Vagyis ezekben a hangjelkapcsolatokban a *β*, *γ*, *δ* egészen az újjörög nyelvállapotig zöngés zárhangok maradtak. Éppen ezért a közép- és újjörög — mint láttuk — az idegen *b*, *g*, *d* hangok jelölésére a *μπ*, *γκ*, *ντ* írásjeleket használja. Ezekben a hangjelkapcsolatokban a tenuisnak nasalis utáni meglágyulása még az ókorba nyúlik vissza. A *ντ* > *nd* átmenet legkorábban a pamphyliai görögben mutatkozik (*πεδε*, *πενδε* = *πέντε*, *-αδι* = *-αντι*, *-οδι* = *-ωντι* stb.), valószínűleg kisázsiai (phrygiai és örmény) befolyás alatt. A Kr. u. időben a görög *κέντρον* helyén indiai *kendra*- mutatkozik, s a *μπ*, *γκ*, *ντ* *mb*, *ng*, *nd* kiejtését késői héber, szír és örmény átírások is bizonyítják. Ugyanezen ok miatt jelennek meg a Kr. e. II. századtól kezdve az egész római koron át *Ἀνβλεᾶτος*, *οὐγγία*, *Σημβρόνις* alakok is a latin *Ampliatius*, *uncia*, *Sempronius* átírásaként. Mivel ugyanazok a betűcsoportok mutat-

koznak a középgörögben az idegen *b*, *g*, *d* jelölésében s az *mb*, *ɱg*, *nd* hangkapcsolatok visszaadásában is, csupán az írásból nagyon nehéz megállapítani, vajjon a kiejtésben csak egy media explosiva vagy nasalis + media explosiva felel-e meg ezeknek a hangjelsoportoknak. A *μπ*, *γκ*, *ντ* hangjelkapcsolatok csak szó elején kerülnek egészen közel a kiejtésben a magyar *b*, *g*, *d* hangokhoz, mert ilyenkor redukált nazálissal *^mb*, *^ɱg*, *ⁿd* a kiejtésük. (Vö.: DIETERICH 104—5, 111, PSALTES 95, THUMB 13, SCHWYZER 210, VASMER 248, MIRAMBEL XVII).

A) A görög *μπ* a magyar szórványanyagban minden esetben magyar *b* hang helyett áll: *μπάνος* < *bān*, *Μπελάς* < *bēla*, *Ἰουμπερέκις* < *joimberek*, *Μπαλιτζας* < *balitsa*, *Μπντούσης* < *botuš*, *Μπούντα* < *buda*. Hasonlóan általános jelenség a közép- és újjörög *μπ* = szláv *b* hangmegfelelés is: *Χλέμπινα* (1138—1148) < **Chlēbena*, *Λαμπόχοβο* (1336) < **Ljubochovo*, *Μποκοβίκον* (1336) < *Bukovikъ*, *Μποροβίκον*, *Μποροβίκιον* (1346) < *Borovikъ*, *Βομπλιανή* (1394) < **(V)bljane*, *Βομπλιτζού* (1394) < **(V)oblъcъ*, *Γρεμπενή* (1478) < **Grebenъ*, újjörög *Μπάνια* < **Banja*, *Μπέλεσι* < **Bēlešъ* stb. (VASMER 93, 95, 203, 208, 229, 249). Középgörög jövevényszavakban: *μπούφος* < olasz *bufo*, *μπαλάσι* < *balascio*, *μπάρμπας* < *barba*, *μπάγκος* < *banco* stb. (TRIANDAPHYLIDIS 132—3), valamint a török anyagban is: *Ἰμπραχίμ*, *Μπαλίκας*, *μπέης*, *δτάμπασις*, *σερμπέτι*, *τζελεμπί* (MORAVCSIK, BT. II, 43).

B) Görög *γγ* (mai helyesírással *γκ*) magyar *g* hangot ad vissza a XIV. századi *Ὀγγοτσα* < *ugotša* szórványban, melynek mai újjörög helyesírása tehát *Ὀγκοτσα* lenne. Egyébként ez a *γγ* (jobb helyesírással *γκ*) = *g* hangmegfelelés a szláv anyagban közönséges: *Δοιμύγκλαβαν*^a (1314) < **Drēmiglava*, újjörög *Γγόρνιτσα* < *Gornica*, *Γκόριτσα* < *Gorica*, *Ῥογκοβού* < **Rogovo* stb. (VASMER 204, 249), s előfordul a török *Ταγγρολίπηξ* szórványban is (MORAVCSIK, BT. II, 41).

C) A görög *ντ* (*νδ*) szórványanyagunkban minden esetben a magyar *d* hangnak felel meg: *Νδράγος* < *drag*, *Ἐντρεβά* < *hedrevār*, *Ντεσοῦ* < *dešō*, *ντελῆς* < *deli*, *Μπούντα* < *buda*, *Ντράβας* < *drāva*, *Ἐνττέλης* < *erdēl'i*. A közép- és újjörög *ντ* (*νδ*) a szláv anyagban is szabályosan megfelel a szláv *d* hangnak: *Ζαπαντίον*^a (XVI. század) ~ szerbhorvát *zāpād*, újjörög *Ντόλιανη* < **Doljane* vagy **Doljani*, *Ῥαντοβάνη* < **Radovanъ* stb. (vö. VASMER 71, 249). A török nevek és jövevényszavak közül pl. *ντιβάνι* < *divan*, *Ἀζαντήν*, *Ἀτμεϊντάνι*, *Ἐντρενέ*, *δντάδες*, *Ὀντοόν* (MORAVCSIK, BT. II, 43).

Ha általában sejthető is ezekből a példákból az, hogy a korábbi görög feljegyzésekben a magyar *b*, *g*, *d* hangokat *β*, *γ*, *δ*, a későbbiekben ellenben már *μπ*, *γγ* (*γκ*), *ντ* képviseli, magából a hangjelölés módjából bajos volna az egyes szórványok feljegyzésének korára következtetni, mert ugyanazon hang jelölésének helyesírásában ingadozás észlelhető egyazon koron belül is a görög író nyelvének klasszicizáló vagy népies jellege szerint is. Bizonyos jelek arra vallanak, hogy a klasszicizáló nyelvű írók e hangok *μπ*, *γγ* (*γκ*), *ντ* jelölését népiesnek tartották és ezért lehetőleg kerülték. Ilyen jellegű helyesírási ingadozás mutatkozik a szláv anyagban még ugyanazon nevek feljegyzéseiben is: *Δοβρίνοβο* és *Δομπρίνοβο*, *Δόβρον* és *Ντόπρον*, *Ζαγανιάρη* és *Ζαγγανιάρη* stb. (VASMER 250).

Olykor azután a magyar *b, g, d* hangokat nemcsak *μπ, γγ (γκ), ντ* hangjelkapcsolatokkal, hanem egyszerűen *π, κ, τ* hangjelekkel jegyzik fel a görög írók: *Παγάτιον* < *bāgātš*, *πάνος* < *bān*, *Πίστρα* < *bistra*; (*g = κ* hangjelölésre nincs példa anyagunkban); *Μπούτα* < *buda*, *Τράβας* < *drāva*, *Ἐρτέλης* < *erdēl'i*. Ugyanez a hangjelölési mód gyakori a szláv anyagban is: *Ἀλώηπ* (948/9—951/2) < ódalmát *Alluib(um)*, *Ποροβίκος* (1326) < *Boroviksz*, *Ποζοβόν* (1320) < **Bεzovo*, újgörög *Γριπιανά Γριμπιανά* mellett, *Γουπιανή Γουμπιανή* mellett (SKOK 215, VASMER 208, 210, 250); *Καλίτσα* (1272) < *Galitš*, *Κορνίλογγος* (1300) < *Gorēnējs* *Λογς*, *Κριτζιανά* (1322) < **Gričane* (VASMER 100, 205, 206); *Βούτοβα* = *Βούτομα* (948/9—951/2) < *Budua*, *Būdva*, újgörög *Ζάμπορτα* < **Zabŕdo* (SKOK 215, VASMER 34). Ezekre az esetekre azt lehetne mondani, hogy amikor a *b, g, d* hangok elfogadott helyesírása már *μπ, γκ, ντ* lett, mivel ezek a hangjelesoportok *mb, ng, nd* hangkapcsolatoknak is ejtődtek, a feljegyzők egy még egyszerűbb, még biztosabb s egyúttal még vulgárisabb hangjelölési módot kerestek, s ezért folyamodtak a *π, κ, τ* hangjelek használatához. (Látni fogjuk, hogy a szó elején történő ilyen hangjelöléseknek még egy másik magyarázatuk is van.) Ennek az egészen vulgáris helyesírási módnak a kifejlődését különben a latin, a török és egyéb nyelvű anyag is sok példán mutatja: *π = b*: *πέχ* (948/9—951/2) < *bäg*, *-κουλπέη* (ua.) < *Kül-bej*, *-τζοπόν* (ua.) < *Čoban*, *Παγάνος* (1057 után) < *Bajan*, *Πακαθαρ Πακαθαη* (XI—XII. század) < oszét *Bakathar Bakathai*, *κουρούπαρζα* (XII. század) < *qaru barsa*, *Ἀπελχασήμ* (1138—1148) < *Abul-Kasim*, *Παργιαρούχ* (ua.) < *Berk-Jaruk*, *Ταγγριπερμής* (ua.) < *Terribermiš*, *Ὅπον Πάκρως* (1215) < *Abu Bakr*, *πέγ* (1462 k.) < *bäg*, *Παγιαζήτ* (ua.) < *Bajazid*, *Ἰπραῖμ* (ua.) < *Ibrahim*, továbbá még a következő török eredetű szórványokban: *Ἀταπάκας*, *καρίπιδες*, *Παλαπάνος*, *Πασχεσέν*, *σοῦπασις*, *τζελεπής* s a szláv *Πελωγράφω* (1462 k.) < *Belgrad*; *τ = d*: *Ἀτονοκᾶτον*, *Ἀτβοκᾶτος* < *advocat*, *κάνδιτος* < *candidus*, *-ερτίμ* (948/9—951/2) < *erdim*, *Ταῶ* (ua.) ~ *Δαράς*, *Τακονπέροτος* (1138—1148) < *Dagobert*, *ἄλτή* (XII. század) < *aldī*, *τετέ* (ua.) < *dede*, *τούροιν* (ua.) < *durun*, *Πατρατίνης* (1215) < *Badraddin*, *Ἰλτριμ Παγιαζήτ* (1462 k.) < *Ildrim Bajazid*, s még ezekben a török szórványokban: *Ἀζατίνης*, *Ἀλατίνης*, *κατίς*, *Μαχουμέτ*, *Τανισμάν*, *τεντερτάρης* stb. (Vö.: PSALTES 73—4; J. MARQUART: *KelSz.* XI, 6—8; Z. GOMBOCZ: *Turán* III, 52; J. MARQUART: *UngJb.* IX, 85; J. NÉMETH: *UngJb.* X, 32—4; FEHÉR G., *Die Inschrift des Reiterreliefs von Madara*. Sofia, 1928. 52; W. BESCHEWLEW: *Annuaire de l'Institut de phil. et d'hist. orientales et slaves* V, 67; MORAVCSIK, *BT.* II, 31—2, 43—4.)

A *π, κ, τ* zöngétlen zárhangok:

A) A görög *π* rendszerint magyar *p* hangnak felel meg: *Ἀρπαδής* < *ārpādi*, *Παταδί* < *pātādi*, *Παδροῦγον* < *pādrugu*, *Πωλοσνίκον* < *polozniku*, *Βεσπρέμ* < *besprēm*, *ζουπάνος* < *župān*, *Βάσκαπο* < *vaškaŕu*. Természetesen ugyanígy van ez a szláv anyagban is: *Πεπελινίτσα* < **Pepelinica*, *Πλέσια* és *Πλέσσα* < *Plěša*, *Σοπωτόν* < **Sopotz*, *Ζαπάντι* < **Zapadz* stb. (VASMER 250), nemkülönben a törökben: *Ἀλπιχαράς*, *Ὁγονζάλλης*, *Πυρμπασίας*, *σπαχίδες* (MORAVCSIK, *BT.* II, 43).

Mivel a $\mu\pi$ és $\mu\beta$ hangjelkapcsolatok a középgörög kiejtésben az mb hangkapcsolatot is jelezték, ezért alakult ki — mint fentebb láttuk — a π helyesírás a b hang jelölésére is.

B) A görög κ , mely a középgörögben ι és ϵ előtt palatalizáltan ejtődött (vö. kopt $\kappa\sigma\iota\alpha < \kappa\alpha\iota\alpha$ [kopt $\sigma = \acute{g}$] és óegyházi szláv $\kappa\acute{e}\sigma\alpha\sigma < \kappa\alpha\iota\sigma\alpha\sigma$: SCHWYZER 210), a magyar szórványanyagban kizárólag a magyar k hang visszaadására szolgál. A sok példa közül csak néhányat adunk: $\text{Nέκης} < \acute{n}eki$, $\text{Λιοντικας} < li\acute{u}ntik\acute{a}$, $\text{Κουσάνης} < kus\acute{a}n$, $\text{Κρίσος} < kri\acute{s}$, $\text{Κασις} < kesi$, $\text{Μελεκδής} < melekd\acute{i}$, $\text{κράλης} < kr\acute{a}l'$, $\text{Κελαδής} < keledi$, $\text{Καλαμάνος} < k\acute{a}l\acute{a}m\acute{a}n$, $\text{Ἰουμπερέκιν} < jou\acute{b}erek$, $\text{Σεκοδής} < sek\acute{u}l'$, $\text{Κωμάρων} < kom\acute{a}ron$ stb. Szabályszerű ez a hangmegfelelés a szláv anyagban is: úgörög Καρούτια , $\text{Καρούτες} < *Koryto$, $\text{Καμνίτσα} < *Kamenica$, $\text{Λιασκοβέτσι} < *L\acute{e}skovec$ stb. (VASMER 250). A κ a török k (q) hangot is jelöli: Ἀτακάμ , Καραμάνοι , Κηλήτζ , Ῥονκνατίνος (MORAVCSIK, BT. II, 42).

C) A görög τ általában a magyar t hangnak felel meg. Néhány példa: $\text{Τερματισμός} < term\acute{a}t\acute{i}su$, $\text{Ταξίς} < tok\acute{s}in$, $\text{Σάβαρτος} < s\acute{a}v\acute{a}rti$, $\text{Τασις} < t\acute{a}ši$, $\text{Σάμταγ} < s\acute{a}m\acute{t}\acute{a}g$, $\text{Τζίτονι} < t\acute{s}it\acute{u}m$, $\text{Πατάδι} < p\acute{a}t\acute{a}di$, $\text{Τεμίσση} < temi\acute{s}$, $\text{Πίστρα} < b\acute{i}stra$, $\text{Μπουτούσης} < botu\acute{s}$, $\text{Τάτα} < tata$ stb. Ugyanez a helyzet a szláv anyagban is: Τέρνοβα , $\text{Τέρνοβον} < *T\acute{e}rno\acute{v}a$, $*T\acute{e}rno\acute{v}o$, Τοπόλα , $\text{Τοπόλια} < *Topol\acute{j}a$, Καρούτες , $\text{Καρούτια} < *Koryto$ stb. (VASMER 251) s éppúgy a török szórványokban: Ἀτακάμ , Μουσταφάς , Ταγχιπερμής , Τάταροι , τουδοῖνος (MORAVCSIK, BT. II, 44).

Mivel a görög $\nu\tau$ és $\nu\delta$ hangjelcsoportok kiejtése nd is volt, — mint fentebb láttuk, — a magyar d hang jelölésére a XVI. században a görög τ -t is igénybevették a feljegyzők.

A φ , χ , θ zöngétlen spiransok:

Ismeretes, hogy az ógörög aspirált tenuisoknak a középgörögben már zöngétlen spiransok felelnek meg. Bár e hangjelek aspirált kiejtésének bizonyosságai általában a Kr. u. III. századig mutatkoznak, a spirantikus kiejtés jelei is elég korán felbukkannak már. A θ ógörög f kiejtésével szemben egyes nyelvjáráásokban (ión, attikai, lakoniai, nyugatkrétai stb.) már a Kr. e. V/IV. századtól mutatkozik a β kiejtés, melyet a feliratokon a θ helyett álló σ árul el ($\acute{\alpha}\nu\acute{\epsilon}\sigma\eta\kappa\epsilon$, $\sigma\acute{\upsilon}\mu\alpha\tau\omicron\varsigma$, $\pi\acute{\alpha}\rho\sigma\epsilon\nu\epsilon$ stb.), valamint az iráni β V. századi $\tau\phi$ átírása ($M\acute{i}\phi\acute{r}a > M\acute{i}\tau\phi\acute{\alpha}\delta\acute{\alpha}\tau\eta\varsigma$, $h\acute{s}a\beta'ar\acute{a} > \sigma\alpha\tau\acute{r}\acute{\alpha}\tau\eta\varsigma$) után a IV. században jelentkező $\theta\phi$ átírás ($\acute{\epsilon}\xi\alpha\theta\phi\alpha\pi\acute{\epsilon}\nu\omicron\tau\omicron\varsigma$, $M\acute{i}\theta\phi\acute{\iota}\delta\acute{\alpha}\tau\eta\varsigma$) is. A φ ógörög aspirált p' kiejtésével szemben a pamphyliai feliratokon a Kr. e. II/I. századtól kezdve helyette mutatózó F és β hangjelek kezdik a spirantikus f kiejtést mutatni. Ezért a görög φ -t a vulgáris latinban már a Kr. e. időkben f -fel írják át, a késői héberben b -vel és ww -vel, a gótban f -fel stb. A χ ógörög k' kiejtésével szemben egy aitoliai felirat már Kr. e. 201-ben kezdi mutatni a spirantikus h kiejtést. Ezt a kiejtést bizonyítja az óegyházi szláv betűsorba átkerült görög χ általános ch hangértéke is, (melynek nem mond ellent a glagolita betűsor IX. századi megalkotójának TRUBETZKOYtól feltételezett görög $\chi =$ mesterkelt és az irodalmi nyelvből vett aspirált k' kiejtése sem), valamint a késői szír, kopt és késői héber átírások jelölései is (SCHWYZER 205—6, VASMER 251; N. TRUBETZKOY: Glotta XXV, 248—56).

A) A görög φ így egészen természetesen felel meg a magyar f hangnak a $\Phi\alpha\lambda\eta\varsigma < f\acute{a}l\eta$ és $\Phi\alpha\lambda\iota\tau\iota\varsigma < f\acute{a}l\iota\tau\varsigma$ szórványokban. A szláv anyagban ez a megfelelés csak azért ritka, mert az f hang a régebbi szlávból hiányzott. A $\Phi\rho\acute{\alpha}\sigma\tau\alpha\nu\alpha$, $\Phi\rho\epsilon\acute{\alpha}\sigma\tau\alpha\nu\alpha$ (1321) és $\Phi\rho\epsilon\acute{\alpha}\sigma\tau\omicron\nu\alpha$ (1319) hn.-ekben a görög φ mégis szláv f hangnak felel meg, mely utóbbi azonban eredetibb *chv*-ból lett: $< *Chvrast\epsilon na$ (VASMER 251). Eléggő közönséges azonban a görög φ a török f hang képviselésében: Ἀβδουλατούφης , $\alpha\lambda\omicron\varphi\acute{\alpha}\varsigma$, Μουσταφᾶς , $\sigma\epsilon\varphi\epsilon\rho\iota$, $\tau\omicron\nu\varphi\epsilon\kappa\iota$ (MORAVCSIK, BT. II, 44).

A görög φ egyetlen esetben magyar v hangnak felel meg: $\Sigma\epsilon\gamma\eta\tau\phi\acute{\alpha}\rho\eta$, $\Sigma\epsilon\eta\tau\phi\acute{\alpha}\rho\eta$, $\Sigma\epsilon\gamma\epsilon\tau\phi\acute{\alpha}\rho\eta$, $\Sigma\epsilon\kappa\phi\acute{\alpha}\rho < sigetv\acute{a}r$. Itt azonban a v előtt hangzó zöngétlen t hang már a magyarban is némileg zöngétlenné, f hanggá asszimilálja a v hangot, bár a szórványanyagban van $-\beta\acute{\alpha}\rho\iota$ végű változat is. Egyébként a szláv anyag azt mutatja, hogy ez a $\varphi = v$ hangmegfelelés sem áll páratlanul. A szláv *sv* hangkapcsolatot gyakran képviseli a görög $\sigma\varphi$ hangjelkapcsolat, melyben tehát a görög φ szláv v hangnak felel meg: $\Sigma\varphi\epsilon\sigma\tau\iota\alpha\mu\eta$ (1249) $< *Sv\acute{e}\sigma\tauane$, $\Sigma\varphi\omicron\lambda\epsilon\nu\acute{\omicron}\varsigma$ (1345) $< *S(\sigma)volen\sigma$ vagy $*Izvolen\sigma$, $\Sigma\varphi\epsilon\nu\acute{\omicron}\pi\lambda\omicron\kappa\omicron\varsigma$ (948/9—951/2), $\Sigma\varphi\epsilon\nu\acute{\omicron}\pi\lambda\iota\kappa\omicron\varsigma$ (VITA CLEM), $\Sigma\varphi\epsilon\nu\acute{\omicron}\pi\lambda\eta\kappa\tau\omicron\varsigma < *Sv\epsilon\tau\omicron\pi\acute{\epsilon}l\kappa\varsigma$, újgörög $\Sigma\varphi\epsilon\lambda\epsilon\nu\iota\kappa\omicron\nu\omicron < *Sv\iota\lambda\epsilon\eta\iota\kappa\varsigma$, $\sigma\varphi\omicron\alpha < sv\omicron\alpha$, $sv\omicron\alpha$ stb. (VASMER 222, 251, 294—5).

B) A görög χ egészen szabályosan képviseli az ómagyar palatalis spirans χ hangot a $\kappa\alpha\rho\chi\acute{\alpha}\varsigma < k\acute{a}r\chi\acute{a}$ és $\chi\rho\acute{\alpha}\mu\omicron\nu < \chi r\acute{a}m$ szórványokban. A görög χ a szokásos visszatükröztetője a szláv *ch* hangnak is, mely szintén nem gégefő-spirans (h), hanem a nyelvhát postdorsalis része s a szájpaddlás postpalatalis területe közt képzett hang (Hinterzungenlaut, illetőleg *ach*-Laut), éppúgy mint az ómagyar χ is. Pl.: Ζάχλονμοι (948/9—951/2) $< Zachl\omicron\sigma\mu\acute{\iota}ach\varsigma$, $\chi\acute{\alpha}\rho\mu\alpha\nu\alpha$ (1274) $< *chorm\epsilon na$, $\chi\lambda\epsilon\mu\pi\iota\nu\alpha$ (1138—1148) $< *Chl\epsilon b\epsilon na$, Ῥεάχοβα (XIII. század), Ῥεάχοβον (1327) $< Orechovo$, Σουχᾶ (1321) $< Sucha$ stb. (SKOK 222, VASMER 49, 52, 98, 229, 251). Némileg hasonló szerepe van a görög χ -nek a török aspirált k^h hang jelölésében: $\chi\alpha\beta\omicron\upsilon\chi\epsilon\nu-$ (948/9—951/2) $< k\acute{a}b\upsilon\kappa\acute{s}n\iota$, $\chi\alpha\rho\alpha-$ (ua.) $< k\acute{a}ra$, $-\chi\omicron\pi\omicron\nu$ (ua.) $< K^h\acute{a}pan$, valamint: Ἀσπαρούχ , $\Delta\epsilon\gamma\gamma\iota\zeta\iota\chi$, Ὁρχάνης , $\chi\acute{\alpha}\zeta\alpha\rho\iota$, $\chi\alpha\lambda\iota\varphi\acute{\alpha}\varsigma$, $\chi\alpha\rho\acute{\alpha}\tau\iota\zeta\iota\omicron\nu$ (J. NÉMETH: UngJb. X, 32—3; MORAVCSIK, BT. II, 44).

A görög χ azonban jelöli anyagunkban a másik ómagyar palatalis spiranst, a γ hangot is, éppen képzési helyénél fogva, noha ennek jelölésére megfelelőbb volt a görög γ . Példák: $\text{Ἐξέλεχ} < \acute{e}zeley$, $\text{Γενάχ} < jene\gamma$, $\text{Ἰέλεχ} < jeley$. Hasonlóan jelöli a görög χ a szláv és török g hangot is: $-\pi\rho\acute{\alpha}\chi < \pi\rho a\gamma$, $\pi\acute{\epsilon}\chi < b\acute{a}g$, továbbá: Κασχάρε , Τζαχαταίδες , Τοχάτη , Χερχίς (FEHÉR G.: Századok XLVII, 586—7; J. MARQUART: UngJb. IX, 85; Z. GOMBOCZ: Turán III, 210; MORAVCSIK, BT. II, 44).

A görög χ ezenkívül egészen szabályosan felel meg a magyar h hangnak is, melynek jelölésére nincs alkalmasabb hangjele a közép- és újgörögnek. Ugyanis az egykori görög h hang, melyet a spiritus asperrel jeleztek s mely a koinéban még hallatszott, a közép- és újgörögben már nem hallatszik (SCHWYZER 220). $\chi\epsilon\delta\rho\epsilon\chi\alpha\beta\acute{\alpha}\rho\eta\varsigma < hedrehw\acute{a}ri$, $\text{Ὁρχίλος} < orlih$, $\text{Χοννάδης} < hu\acute{n}adi$, $\text{Μοναχάτζι} < moh\acute{a}t\varsigma$.

Görög θ a magyar eredetű szórványokban nem fordul elő, mert a magyarban neki megfelelő zöngétlen spirans hang nincsen.

A sziszegő hangok :

A görög ζ szórványaink korában már zöngés spirans, mint az újgörögben is. A ζ-nak ez a z kiejtése már a Kr. e. IV./III. század óta mutatkozik (Pecz, D. 340, SCHWYZER 233, MIRAMBEL XVI).

Szórványainkban szerepel :

A) Mint a magyar z hang képviselője : ῥΕζέλεχ < ēzeley, Ζαλτάς < zoltān, -κούζον, Κουζοῦ < küzü, βιτέζης < vitez. A szláv anyagban is közönséges a szláv z hangnak való megfelelésé : ζάκανον (948/9—951/2) < zakonъ, Ζάχλονμοι (ua.) < Zachlōml'achъ, Λοζίκιον (1262, 1286, 1299, XIV. század) < Lozica, Ζαγορά (1275) < Zagora, ῥΕζερός (1289, XIV. század) < (j)ezero, Ζεμενόν (1293), Ζεμενάς (1396/7, 1570) < Zemen stb. (SKOK 222, VASMER 101, 109, 124, 206, 252). Ugyanígy jelöli a török z hangot is : ῥΑζατίνης, ζόχιδες, Καραγιόζ, Οδζοι, Χάζαροι (MORAVCSIK, BT. II, 42).

B) Mint a magyar ž hang képviselője : Ζαλέσι < želes és ζονπάνος < župān. A szláv ž hangot is általában ζ-val írja át a görög : Μεζάμηνος (VI. század) < Meže-měs, Λενζανῆνοι, Λενζέννοι (948/9—951/2) < lenžaninъ, lenženinъ, -ήζ (ua.) < Iž, Λοζέτζι (1321) < Lužešti, ῥΟστροζηνίκον^g (1394) < *Ostroženikъ, Ζητοννίω^d (1462 k.), Ζητούνις (1480 k.) < *Žityni, újgörög Λούζα < *Luža stb. (Vö.: MELICH: MNy. V, 300, Šišičev Zbornik 107—9, AfslPh. XL, 279 kk.; SKOK 219, 240, VASMER 40, 105, 209, 252).

C) Mint a magyar š hang képviselője egyetlen XII. századi ῥΑλμούζης < ālmuš szórványunkban. Ez a görög ζ = magyar š megfelelés annyira szokatlan és más idegen nyelvi példákkal annyira nem támogatható (a ζ török š hangterekéről l. MORAVCSIK, BT. II, 42), hogy hajlandók lennénk annak a feltevésére, hogy itt az egykorú magyar hangalak ālmutš lehetett, vagyis hogy a görög ζ itt magyar tš hangnak felel meg. Ez a megfelelés azonban ugyanolyan szokatlan és igazolhatatlan, mint a ζ = š megfelelés. Magyar kutatóink közül ketten kockáztatták meg azt a feltevést, hogy a görög ζ idegen nyelvi vagy magyar tš hangot jelölhet. NÉMETH GYULA a nagyszentmiklósi kincs feliratának ζοαπαν, ζοαπαν szavát először a ζ = č hangjelölés miatt megkérdőjelezve Čobannak olvasta (KCsA. I, 225). Később (NNy. III, 182—4) azonban már három példával próbálja igazolni azt, hogy «a ζ betűt... jogunk van č-nek olvasni». Három példája a következő : 1. A bolgár ῥΗτζιγροβουιλās 'belső bojla' méltóságnév latin Zergobula feljegyzése. 2. Τζίττας bizánci hadvezér neve a Τζίττας (és Σίττας) mellett Ζίττας alakban is szerepel. 3. Δζünejd török fejedelem (1403—1424) neve Τζινεήτ és Ζουναίτης alakba is szerepel. Az ő nyomán indulva PAIS DEZSŐ (MNYTK. 50. sz. 37—40) Ζαλέσι szórványunkat tšalesi-nak vagy tsalesi-nak olvassa és török *čalasy- vagy *čalysy-ból származtatja. Ő is arra hivatkozik tehát, hogy a görög ζ megfelelhet idegennyelvi tš (= č) hangnak. A külföldi kutatók közül VASMER (34, 168) egész hatalmas szláv anyagából csak két példát talált a görög ζ = szláv č megfelelésre : újgörög Ζαγραβόντα az ugyancsak újgörög, de jó helyesírású Τζιαγραβόντα alak mellett < *černa voda és Ζαγράτας (1478) < ősláv *černatъ, mely azonban már

a szerb-horvátban *Crnatovo*-féle fejlődést mutat. Ez utóbbi lakoniai hn. szlávból való megfejtése erőltetett is lehet. Rajta kívül SKOK (217—8) KONST PORPH *Πιζύχ* hn.-ét szláv *Рѣх*-ből származtatja. Ebben nemcsak a $\zeta = \check{c}$ megfelelés, hanem az $v = u$ megfelelés is szokatlan, s csak akkor van bizonyító ereje, ha a *Πιζύχ* = mai *Čuh* földrajzi azonosítás helyes. Mindenesetre B. von ARNIM (ZfslPh. XI, 245—7) világosan bebizonyította azt, hogy a NÉMETH GYULÁtól a bizánci $\zeta = t\check{s}$ (\check{c}) hangjelölés igazolására felhozott három példa közül egyik sem helytálló: 1. *Zergobula* latin feljegyzés. 2. *Τζιττας* \sim *Ζιττας* keleti germán neve *c-* (*ts*)-hanggal kezdődött. 3. A *Dzünejd* név *Τζινειτ* és *Ζονναίτης* feljegyzésmódjai csak azt mutatják, hogy a bizánci görög ezt a nála hiányzó *dž* hangot vagy \check{c} -vel (= $\tau\check{c}$) vagy \check{z} -vel (= ζ) helyettesítette. (Ez utóbbi szerepben jelentkezik a ζ ezekben a török szórványokban: *Ἀμβαζούκης*, *Ζιέβηλ*, *Σαονζής*, *Σαραζής*, *Σιλζιβουλος*; vö. MORAVCSIK, BT. II, 42). B. von ARNIM szerint teljes bizonyossággal állítható az, hogy a görög ζ mint a középtörök *tš* (\check{c}) hang szabályszerű jelölője elképzelhetetlen. Maradna tehát a $\zeta = t\check{s}$ megfelelésre öt példánk: 1. A nagyszentmiklósi kincs *čoban* > *ζο[ω]παρ* átírásában, melyet NÉMETH Gy. szerint is vagy maga az ötvös, vagy valaki más, nemgörög szöveg leírásában kevéssé jártas ember végzett (NNy. III, 182); 2. Az újgörög rossz helyesírású *Ζαγραβόρτα* < **černa voda* hn., amellyel szemben azonban a jó helyesírású *Τζιαγραβόρτα* előnyben részesítendő; 3. *Ζαγράτας* < ? **černatš*, melynek viszont szláv megfejtése nem biztos. Különben is a két utóbbi példát maga VASMER is (261) rendellenes hangjelölésnek tartja, melyet csak az *εις τὸ* > *στ'* praepositíós kifejezésekbeli kapcsolat: *στ' Ζαγραβόρτα*, *στ' Ζαγράτα(ν)* megrögződéséből származó sandhi-jelenség tett lehetővé, mert így mégis csak $\tau\check{c}$ jelöli a szókezdő szláv \check{c} -hangot! 4. *Πιζύχ* < *Рѣх*, ha jó a helységek azonosítása. 5. A török *Καραζής* szórványban a ζ török \check{c} hangot jelöl (vö. MORAVCSIK, BT. II, 42).

Befejezésül tehát csak annyit mondhatunk, hogy a görög $\zeta = t\check{s}$ és $\zeta = \check{s}$ hangmegfelelés egészen kivételes, sőt gyanús. Ezekre tehát etimológiai megfejtést felépíteni csak végső esetben lehet.

A görög σ mutatkozik:

A) Magyar *s* hang helyén. Ez nagyon általános, szabályos, gyakori megfelelés. Éppen ezért csak néhány példát mutatunk be: *Κονσάνης* < *kusan*, *Κασής* < *kesi*, *Σομβότον* < *sombotu*, *Σαράρβριεν* < *sárárbrien*, *Σάβας* < *sāvā*, *Πίστρα* < *bistra*, *Σεκούλης* < *sēkül'*, *Σιγητφάρη* < *sigetvār* stb. Ugyanilyen közönséges a görög σ a szláv *s* hang visszaadásában is: *Δεσνήκ* (948/9—951/2) < *desneš*, *Σουσίτζα* (1336) < *Sušica*, *Βελισκός* (1387) < **Bēlaskš*, újgörög *Σαμόκοβον* < **Samokovš*, *Σελᾶ* < **Sela* stb. (vö. SKOK 236, VASMER 97, 121, 252). A török anyagban szintén: *σοῦλταν* (1462) < *sultan*, valamint az *Ἀσάν*, *Ἰσμαήλης*, *Καρασής*, *Σάβριοι*, *Σελίμης* szórványokban (MORAVCSIK, BT. II, 31 és 44).

B) Magyar *š* hang helyén. Ez is általános megfelelés. Mivel ugyanis a görögben *š* hang nem volt (a mai görög *š* is csak dialektusi jelenség, vö. FÖR 51), ezért a görögben az idegen nyelvi *š*-et éppúgy σ -val írták át, mint az *s*-et (FEHÉR G. : KCSA. II, 388). E hangmegfelelés bemutatására

tehát a magyar anyagból elég néhány példa: Τιμήσης < *timiš*, Μορήσης < *moriš*, Ταῆς < *tāši*, Σάνδρου < *šandru*, Βο(υ)λοσουδής < *bo[u]λλου[ū]di*, Κνήσα < *knišā*, Βασάσης < *vašaš*, Βέλοσις < *bēloš*, Βελούσης < *beluš*, Ντεσοῦ < *dešō*, Λοσόντζε < *lošonts*, Βάσκαπο < *vaškāpu* stb. Altalánosan képviseli a görög σ a szláv š hangot is: Λεσνήκ (948/9—951/2) < *Lěšnikā*, illetőleg *Lěšenkā* vagy **Lěšeni*, Τζεραβονσκεή < *cr̥enoures̥kēj*, Βαλαβίστα (1138—1148) < *Valovišta*, Κίσσοβον (ua.) < *kišav*, Σίπκα (1319) < *Šipka*, Βελτίστα < *Belčišta*, Σουσίτσα (1336) < *Sušica*, újgörög Σουσάκι < **Su-šakē* stb. (SKOK 234—5, VASMER 22, 23, 50, 97, 100, 252). A török anyagban: ἐρίς (1462 k.) < *erīš* és még ezek a török szórványok: Ἀλυσόρας, Κοντουλμούς, πασᾶς, Τακταμύσης (MORAVCSIK, BT. II, 31 és 44).

C) A görög σ zöngés magyar z hang helyett csak zöngés mássalhangzó előtt lép fel, tehát csak helyesírásiilag szolgál a z ejtésű hang visszaadására. A görögben ugyanis a σβ, σδ, συμ írásmód mögött már igen régóta zb, zd, zm kiejtés állt. Jó bizonyítéka ennek a συμ helyett a Kr. e. IV. századtól felbukkanó ζμ írásmód (ἀναβαζμούς, προεβευτάς stb.), a σβ gót zb átírása stb. Ez a Kr. e. IV. századtól közsímt koiné-, közép- és újgörög hangtani, illetőleg helyesírási sajáttság (vö. FOY 124, SCHWYZER 217, MIRAMBEL XVI, 22, 32) érvényesül tehát a magyar Πωλοσνίκον < *polozniku* szórványban. Ugyanígy van ez a szláv anyagban is: Λοσνίκιον (1289) < **Lozēnikā*, újgörög Ἰσβόρος, Ἰσβόρι < **Izvorā* stb. (VASMER 36, 206, 252).

D) A görög σ egyetlen szórványunkban képvisel magyar ts hangot: Ταλούσης < *taloutsi*. Ilyen hangjelölésre egyetlen példát ismerek még: a Τζίπτας név Σίπτας változatát PROKOPIONÁL (vö. B. von ARNIM: ZfslPh. XI, 245—7).

A görög j hangról fentebb a γ hangértékeivel kapcsolatban márszó volt.

Az ógörögöknek nem volt külön hangjelük az idegen nyelvi tš (=č) hang és a ts affrikáta jelölésére. A τš hangjelesoport ilyen szerepben először a LXX (Kr. e. II. század) helyesírásában mutatkozik idegen szavak átírásában. Középgörög és mai kiejtése dz. (Vö. THUMB 3, FOY 54—5, MIRAMBEL XVII.) Már abban az időben, amikor Itáliában a c és t hangok e és i előtt palatalizálódtak, az ilyen ts affrikátát és palatalizált č hangot tartalmazó latin kölcsönszavakat a bizánci krónikások τš-val írják át: Τζαῖσαο (XI. század), πρίντζιπι, Βενετζίαν (VI. század), σκορτζίδια (952—959), továbbá πότζοι (ua.) < olasz *pozso* stb. (PSALTES 134—5). A görög τč (az újgörög helyesírásban inkább τσ) magyar szórványainkban két szerepben mutatkozik:

A) Magyar ts hang helyett: Τίτσα < *titsā* és Μπαλίτσα < *balitsa*. Egészen közönségesen szerepel a görög τč szláv c hang helyett is: Βελίτσειν (948/9—951/2) < *Bēlici*, Ράστοντσα (ua.) < *Rastocē*, Τζεραβονσκεή < **cr̥enoures̥kēj*, Τζέντινα (ua.) < *Cetina*, Τζερνᾶς (1057 után) < *Cerna*, Τοπιτζίος (ua.) < *Toplica*, Πλαβίτση (1300) < **Plěvica*, Γορεαντζή (1319) < **Gorjanec*, Λιπνίτσα (1319) < **Lip̃nica*, Γορίτζης (1348) < *Gorica* stb. (SKOK 228, 229, 235, 238, VASMER 40, 54, 88, 201, 209, 215, 253). Középgörög kölcsönszavakban igen gyakran jelentkezik az olasz ts hang is τč átírásban: νεράντζι < olasz *naranza*, μπροῦντζος < *bronzo*, λότζα < *loza*, λέντζουλος < *lenzuolo*, τζηνδάτον < *zendado* stb. (TRIANDAPHYLIDIS 132—4). Szláv ts hangot jelöl a τč ezekben a bolgár-szláv neveken: Ζβη-

νίτζης, Ἡλίτζης, Μυτζής (MORAVCSIK, BT. II, 44). Egyetlen szórványunkban a görög τζε hangjelcsoport jelzi a magyar *ts* hangot: Λοσόντζε < *lošonts*. Ebben a hangjelcsoportban az ε a *ts* affrikáta szóvégi kiejtéséhez szükséges segédmagánhangzót jelzi. Ez a segédmagánhangzó egyes (pl. palóc) nyelvjárásainkban nemcsak szóvégi affrikáták, hanem pl. szóvégi kettős mássalhangzók után is jól észrevehetően hallatszik.

B) Magyar *tš* hang helyett annyira általános, hogy a sok esetből csak néhányat mutatunk be: Ἀλμούτζης < *álmuts*, Ἰουτοτζάς < *jutotsá*, Ταγκατζούς < *tárkátšu*, Τερματζούς < *termátšu*, Γεωβιτζάς < *d'jeivitsá*, Παγάτζιον < *bágátšu*, Ὀγγοτζα < *ugotsá* stb. Ugyanígy általánosan képviseli a görög τζ (újgörög τσ) a szláv ě hangot is: Βάρτζω (948/9—951/2) < *Braĭu*, Βράτζης (ua.) < *Braĭi*, Βερροντζή (ua.) < **veruĭ*, Μοτζιλίτζα (1300) < **Močilica*, Τζεμερνίκον* (1321) < **Čemerŋnikā*, Βελτζίστα (1321) < *Belĭšta*, Τζέρκβιστα (1328) < *Čerkovište*, újgörög Πέτσωνη < **Rěčane* stb. (SKOK 228, 231, 232, VASMER 23, 54—5, 87, 208). Gyakori ez a szerepe a török anyagban is: Κονατζι-τζούρ (948/9—951/2) < *kü-erĭi-Čur*, -τουλματζ (ua.) < *Tolmač*, -τζοπόν (ua.) < *Čoban*, Πατζινάκοι < *Bäčineki*, ητζιγη < *ičigi*, κατζμάν (1462 k.) < *qačman*, valamint még ezekben a török szórványokban: Ἀκάτζιοι, Βάιτζας, γενίτζαρ, τζαούσιος, τζιτζάκιον. Közönségesen képviseli a görög τζ az olasz *tš* hangot is: középgörög τζάντζαλο < olasz *cencio*, *cencerello*, τσαντζαρίζω < *cianciare* stb. Az újgörög azonban már következetesen τσ-val, illetőleg τš-vel jelöli az idegen eredetű vagy nyelvjárási *tš* hangot: κοτσάνι < [oszmán-török *kočan*, τσουνάκι < bolgár *čukan* stb. (Vö.: FOY 58—9, TRIADAPHYLIDIS 134—5; GOMBOCZ: MNy. III, 110, 256, Turán III, 210; NÉMETH: UngJb. X, 33, NNy. III, 183; MORAVCSIK, BT. II, 32 és 44; vö. még MARQUART, Streifzüge 489.)

Egyetlen szórványunkban a τζι betűcsoport jelöli a magyar *tš* hangot: Μοναζάτζι < *mohātš*. Mivel ebben a forrásban a hn.-ek általában görögösítő végződés nélkül szerepelnek, itt az ι-nak tisztán palatalizáló szerepe van. Ilyen palatalizálást jelző helyesírási jel a románban is a szóvégi -i (magyar *Mohács* = román *Mohaci*, olv. *mohatš*, vö. GÁLDI L., Gyakorlati román nyelvkönyv 81).

A folyékony hangok és nasalisok:

A folyékony hangok és nasalisok általában változatlanok maradtak az ősgörögtől az újgörög időkig (SCHWYZER 211, VASMER 253).

A görög μ mindig magyar *m* hangnak felel meg: Ἀλμούτζης < *álmuts*, Τιμήσης < *timiš*, Κορτονγεράτου < *kürtüd'jermātu*, Μορήσης < *moriš*, Τερματζούς < *termátšu*, Μεγέρης < *med'jeri*, Σάμταγ < *sāmtāg*, Τζέιτονι < *tšitūm*, Μελεκδής < *melekdi*, Σομβώτον < *sombotu*, Μάμα < *māmā*, Βεσπρέμ < *besprēm*, ούρουμ < *urum*, Χράμον < *chrām* stb. Ugyanígy van ez a szláv anyagban is: Τζεμερνίκον (1321) < **Čemerŋnikā*, újgörög μαγούλα < **mogyla*, Μαντέτσι < *Μοτσεσ* vagy **Μοτεc* stb. (VASMER 253). Ugyanez a hangmegfelelés természetesen a török anyagban is: Ὀμουράγ, Ὀμοράγ < *Omortag*, Μονάγερς (810/1—814/5) < *Müegyeri* vagy *Mogyeri*, -ερτίμ (948/9—951/2) < *erdim*, -τουλματζ (ua.) < *Tolmač*, Σαλμακάται (ua.) < *Salma-kataj*, Ἀπελχασήμ (1148) < *Abul-Kasim*, Ταγ-

γοιπερμής (uo.) < *Terpibermiş*, Ἰλτοίμ (1462 k.) > *Ildrim*, valamint még ezekben a török szórványokban: ἱμαρέτιον, Μασούτ, Μεχμέτης, Μονγούλιοι, Χαμζās stb. (Vö.: V. BEŠEVLIJEV: BNjB. IX, 32—3; MORAVCSIK: MNy. XXIII, 263; J. NÉMETH: UngJb. X, 32—4; Z. GOMBOCZ: Turán III, 210; FEHÉR G., Die Inschrift des Reiterreliefs von Madara. Sofia, 1928. 52; MORAVCSIK, BT. II, 42).

A görög *ν* általában a magyar *n* hangot képviseli: Λιόντικας < *liüntikā*, Κουσάνης < *kusān*, Ταριάνος < *tārjān*, Γριντζάρι < *grintšāri*, Σάνδρου < *šāndru*, Σαγάρβριεν < *sāyārbrien*, Πωλοσνίκου < *poloznikū*, Κνήσα < *kniša*, μπάνος < *bān*, ζουπάνος < *župān*, Βακχίνος < *bāgin*, Καλαμάνος < *kālāmān*, Λοσόντζε < *lošonts*, Σιβίνιον < *sibin*, Ὀρβανός < *orbān*, Κωμάραν < *komāron*, κορῶνα < *korōna*. Ugyanez a görög *ν* szerepe a szláv anyagban is: újgörög Νίβιτσα < *Nivica*, Νεγοβάνη < *Negovan*, Γρεβερόν < **Grebenš* stb. (VASMER 254). Ugyanezt a hangmegfelelést mutatja a török anyag is: Βαϊάνος (VI. század) < *Bajan*, Χαβουξίν- (948/9—951/2) < *Kabukšyn*, -χοπόν (ua.) < *K'apan*, -τζοπόν (ua.) < *Čoban*, Κρακνακάται (ua.) < *Karakna-kataj*, ζο[ω]Jαπαν < *čoban*, Παγάνος (1057) < *Bajan*, Πατρατήνης (1462 k.) < *Badraddin*, újgörög νοτσάνι < oszmán-török *kočān*, továbbá az Ἀλαδίνης, Καζάνης, Κόμανοι és Νογās szórványok. (Vö.: Z. GOMBOCZ: Turán III, 210; NÉMETH Gy.: NNy. III, 183, UngJb. X, 33—4; G. FEHÉR, Die Inschrift des Reiterreliefs von Madara 52; GOMBOCZ: MNy. III, 256; MORAVCSIK, BT. II, 43.)

A Ζαλτάς < *zollān* és Ταξίς < *tokšīn* szórványokban látszólag a magyar *n* hangot görög *σ* jelölné, ami teljesen példa nélkül állna. E szórványok tárgyalásánál láttuk azonban, hogy itt tulajdonképpen a görög főljegyző az egykorú magyar hangalakot Ζαλτάν, Ταξίν accusativusoknak fogta fel, s ezekhez vontta el a kikövetkeztetett nominativusi alakokat. Itt tehát a görög accusativusi alakok felelnek meg az egykorú magyar hangalakoknak, vagyis mégis csak görög *ν* jelöli szabályosan a magyar *n* hangot.

A görög *ν* egyetlen *Néxης* < *ñeki* szórványunkban a magyar *ñ* hangot képviseli, melynek jelölésére a közép- és újgörögnek nincsen megfelelő betűje, úgyannyira, hogy XVI. századi Χονιάδης < *huñadi* szórványunkban már a *ν* betűcsoport jelöli a magyar *ñ* hangot. Ebben a betűcsoportban az *ι*-nak nincsen külön hangértéke, csak jésítő szerepe van. Hasonló palatalizáló szerepe van az *ι*-nak az újgörög Κόνιτσα < szerb-horvát *Konjsko* hn.-ben, valamint a középgörög μονσινώ < olasz *monsigniore*, σινιό < *signiore*, Σπανιόλος < *spagnuolo* jövevényszavakban is (VASMER 37, TRIANDAPHYLIDIS 141—2).

A görög *ρ* aspirált *ῥ* kiejtése még a Kr. utáni időkben is mutatkozik ugyan, de a közép- és újgörögben már nincsen meg (SCHWYZER 212). A magyar szórványokban mindig a magyar *r* hang képviselésében jelenik meg. Ez annyira szabályos hangmegfelelés, hogy csak néhány példát mutatunk be: Κόρος < *kriš*, Κερής < *keri*, Τερματζούς < *termātšu*, Ἀρπαδής < *ārpādi*, Σάνδρου < *šāndru*, Παδρούγον < *pādrugu*, Βορίσης < *boriš*, Οὐρος < *ūr*, Νδράγος < *drag*, Ὀρλιχος < *orlih*, Γιῶρ < *d'jōr* stb. Természetes az is, hogy a görög *ρ* kizárólagosan a szláv *r* hangnak felel meg a szláv eredetű hn.-ekben: Ἀράχοβα < **Orechova*, Ἀβορος < **Avorš*, Ραβανή < **Ravšna* stb. (VASMER 254). Ugyanígy képviseli a görög *ρ* a

török *r* hangot is: Ὠβάρσιος (V. század) < *Ai-Bars*, Ἀκάτιροι (ua.) < *Agač-iri*, Κορονέσις, Κορμέσιος < *qurmyš*, Ὀμονοτάγ, Ὀμορτάγ < *Omurtag*, Μονάγειρις (810/1—814/5) < *Müegyeri* vagy *Mogyeri*, -ερτίμ (948/9—951/2) < *erdim*, Κονατζι-τζούρ (ua.) < *küerči Čur*, Συρον- (ua.) < *suru*, Χαρα- (ua.) < *kāra*, Βογο- (ua.) < *boru*, Παργμαρούχ (1148) < *Berk-Jaruk*, Ταγγριπερμιής (ua.) < *Terribermiš*, Πατρατήνης (1462 k.) < *Badraddin*, Ἰλδρίμ (ua.) < *Ildrim*, s ugyanigy még az Ἀβαροι, Καραμάνοι, Ρονκρατίνος, Σάοκελ, ταρκάνος szórványokban. (Vö.: V. BEŠEVILIEV: BNjB. IX, 32—3; GOMBOCZ: Turán III, 210; MORAVCSIK: MNy. XXIII, 263—5; NÉMETH: UngJb. X, 33—4; FEHÉR G., Die Inschrift des Reiterreliefs von Madara 52; MORAVCSIK, BT. II, 43.)

A görög *λ* általában a magyar *l* hangot jelöli. Néhány példa: Φαλῆς < *fālē*, Ἐξέλεν < *ēzele*, Λεβεδίας, Λεβεδία < *levedi*, Λιούντικας < *liūn-tikā*, Ζαλτάς < *zoltān*, Καλῆς < *kālī*, Ἀτελ-, Ἐτέλ < *etel*, Βουλτζούς < *bultšuu*, Ζαλέσι < *želes*, Κελαδῆς < *keledi*, Ἀλμουόζης < *ālmuš*, Τιτέλιον < *titel*, Λοσόντζε < *lošonts*, ντελῆς < *deli* stb. Ugyanígyen szabályosan képviseli a görög *λ* a szláv *l* hangot is: Μυλόγονστα < **Milogošča*, Λασκοβίγια < **Lěskovica*, Χέλμος, Χλωμός < **Chělmъ*, illetőleg **Chlma* stb. (VASMER 254), úgyszintén a török *l* hangot is: Βοοκολαβρᾶς, Παλτόγλης, Σουλαιμάνης, Χαλίλης (MORAVCSIK, BT. II, 42).

A görög *λ* képviseli a magyar *l'* hangot is: κράλης < *krāl'*, Σεκούλης < *sēkūl'*, Ἐρδέλιον < *erdēl'*, Ἐρδέλης, Ἐρ(ν)τέλης < *erdēl'i*. Ilyenkor vagy palatalizáló *i* (= *i*) van a *λ* után: Ἐρδέλιον, vagy legalább is magas magánhangzó, melynek szintén némi palatalizáló hatást kell tulajdonítanunk. Ilyen jésítő szerepe van az *i*-nak pl. a középgörög μάλλιο < olasz *maglio* szóban (TRIANDAPHYLIDIS 141). Ilyen palatalizált *l'* hangzik *e* és *i* előtt egy epirusi dialektusban (SCHWYZER 213). Legjobban látszik ez a palatalizáltság jelzésére való törekvés az Ἐρδέλης < *erdēl'* szórványalakban, melynek valószínű (semleges) nominativusa is Ἐρδέλη, jobb helyesírással Ἐρδέλι.

Kombinatorikus hangváltozások.

A) A görög -σλ- hangkapcsolatban először egy *t* átmeneti mássalhangzó lépett fel: -sl- > -stl-, majd később az -stl-ből egy -skl- hangcsoport lett. Mivel a középgörögben στ és σθ a kiejtésben egybeesett, az -stl- hangcsoportot az írásban -σθλ- is képviselhette. (Vö.: PSALTES 103, SCHWYZER 277, VASMER 254, TRIANDAPHYLIDIS 65; MELICH: MNy. XXXVII, 153.) Erre a görög nyelvben lefolyt kombinatorikus mássalhangzóváltozásra a tulajdonképpen magyar eredetű szórványanyagban nincsen példánk. Ellenben László nevű királyaink hazai latin, illetőleg szláv hatás alatt feljegyzett Λαδίσθλαβος < *Ladislavus*, Βλαδίσθλαβος < *Vladislavus*, illetőleg *Vladislav* alakjai szépen mutatják ennek a görög hangváltozásnak első, a Λαδίσκλαος < *Ladislaus* alak pedig a második fejlődési fokát, míg a Λαδίσλαος, Λανδίσλαος, Λαντίσλαος < *Ladislaus* alakok megint a kiindulási állapotot mutatják. Ilyen módon magyarázhatók a szláv anyagban: Тѣсѣсѣлабѣс < *časlav*, a Σθλαβηνοί alak a Σκλαβηνοί mellett < **Slověne*, Σθλαντίτης^s (1148) < **Slanica*, újgörög Μάσκληνα < **Maslina*, Σκλάτανα < **Slatina*, Σκλήβα, Σκλίβα < **Sliva* stb. (SCHWYZER 277, VASMER 254—5).

B) A görögben másodlagos magánhangzó fejlődött ki olyan nevek átvételénél, melyek a görög számára szokatlan hangkapcsolatokat tartalmaztak. Szórványaink közül ilyen másodlagos magánhangzó jelentkezik a *Bo(v)λοσυνδής* < *bo[u]l̥sou[ū]di* szórvány második szótagjában (az *o* jelöli) és a *Χεδρεχαβάρης* < *hedrehvāri* szórvány harmadik szótagjában (az *a* jelöli). Gyakori ez az ejtéskönnyítő görög másodlagos magánhangzó a szláv és más nyelvű anyagban is: *Κοβόσδα*, *Γκονβόσδα*, *Γκοβόζδας*, *Καβόσδα* < **Gvozds*, *Ζιρέλια*, *Ζερέλια* < **Žrēlo*, *Συλίβαινα* < **Slivēna*, *Συλίμνα* < **Sliv(σ)na*; *καμονχάς* < *kamkha*, *καράβανι* < *qirwan* (VASMER 257, TRIANDAPHYLIDIS 24).

Sandhi-jelenségek.

A) Új Σ- hozzátoldása a szó elejéhez a ϛ (= *εις*) praepositio hibás elválasztása révén. A keletbulgáriai *Τερново* város neve GEORG AK-nál (1261 után) a *Τρίναβος* alak mellett *Στρίναβος* alakban is szerepel. A szláv eredetű hn.-anyagban ilyen szókezdeti Σ- bővülést mutatnak még: *Σπλάνιτσα* < **Planinica* és *Στρεβίνα* < **Trēbēno*. A szókezdeti Σ- hozzáadása az (*εις* *Τρίναβο(ν)*, ϛ *Πλάνιτσα(ν)* és ϛ *Τρεβίνα(ν)*) kapcsolatok következtében rögződött meg (VASMER 259). Magyar vonatkozású szórványanyagunkban ilyen szókezdő Σ-t hozzátoldó sandhi-jelenség révén keletkezett a *Στρασαλβανία* < *Transsilvania* szórvány a *Τρασιλβάνια* alak mellett, s belőle a *Στρασαλβάνιοι* lakónév. Mindkettő második része középgörög Ἀλβανία országnévre támaszkodó görög népetimológiával magyarázható. Az *εις* praepositio el nem választása szülte az oszmánli-török *Istambol* < ϛ *τὴμ Βόλιν* (vö. SCHWYZER 121) és *Iznik* < *εις Νίκαιαν* városneveket is.

B) Szókezdeti ingadozások Π: B, T: Δ stb. között. Ezeket szintén sandhi-viszonyok okozzák. A hangtörvényeknek megfelelőleg szórványaink korában pl. *Πέτρα*: acc. *τὴμ Βέτραν*, *Τράπεζα*: acc. *τὴν Δράπεζαν*, stb., mivel az *m+p*, *n+k*, *n+t* hangkapcsolatok a középgörögben *mb*, *ng*, *nd* hangértékűekké lettek. A B-, Γ-, Δ- kezdetű szók már a korai középgörögben szókezdeti ingadozásnak voltak kitéve, amikor ezek a hangok spirantikusakká váltak, hiszen a *μβ*, *γγ*, *νδ* kapcsolatokban a második alkatrész explosiva maradt. Ezért jelentkezik a szláv anyagban pl. szókezdő Π- szláv b- helyén: *Πάνιτσα*, *Πανίτσα* < **Banjica* és szókezdő T- a szláv d- helyén: *Τραγανόν* < *Dragan*, *Τόμπρανα* < *dobr*. (Vö. VASMER 259—60.) A magyar anyagban ezt a sandhi-jelenséget mutatják a *Πίστρα*: acc. *τὴν Πίστραν* (ejtsd: *timbistran*) < *bistra*, *τὸν Τράβα* (ejtsd: *tondrāva*) < *drāva* szórványaink, bár mindkét esetet egyszerű késői vulgáris helyesírási fejleményként is jól magyarázhatjuk.

A görög hangjelek magyar megfelelései.

Az alábbiakban táblázatban adjuk a magyar szórványanyag görög hangjeleinek megfelelő magyar hangokat, vagy ha úgy tetszik, a szórványok helyesírásának a szórványok statisztikai áttekintésénél említett számítási mód alapján évszázados beosztással összeállított áttekintését:

Magánhangzók:

Betű	Hang	É v s z á z a d						
		X.	XI.	XII.	XIII.	XIV.	XV.	XVI.
α	ā	21	10	10				
	a			2		5	1	8
	ā̃	4	4	5			3	5
	o	2						1
	ε	4	1	1			1	
o	o	2	3	3		1	4	
	ō̃							1
	u					1		1
ω	o		2					2
	ō̃							1
	ō̃̃							1
ε	e	10	4	5		1	5	
	ē̃	1	1	1			2	
	ε	8	1			1	1	3
	ē̃̃						1	1
	i							(1)*
ov	u	7**	6	6			1	2
	ū̃				1			
	ü	4	1				1	
	oũ		1			1	1	
	uũ	1						
	ō̃̃						1	
ι	i	7	7	5		2	5	1
	ī̃	2						
	j	3				1		
εϊ	eϊ̃			1				
η	i	9	2	1			1	3
	ī̃	1						
	ε							(1)
οι	i	2						

* A zárójelben levő számok nyilvánvaló íráshibák hangjelöléseit tüntetik fel.

** A 7 előfordulásból 1 a *Κοντοσυγεμάττον* gen.-ra esik, mely a magyar hangalak tulajdonképpeni átírása.

Betű	Hang	É v s z á z a d						
		X.	XI.	XII.	XIII.	XIV.	XV.	XVI.
v	i	1	1					
	o						(1)	
εω	eü		1					
ιω	iü	1						

Mássalhangzók :

Betű	Hang	É v s z á z a d						
		X.	XI.	XII.	XIII.	XIV.	XV.	XVI.
β	b	1	4	6			2	
	v	5	1	2			3	4
γ	γ		2					
	g		2			1		2
	j	2						
	d'j	2	1	1				
γη	d'j							1
δ	d	3	5	1			2	2
μπ	b			1		3	1	1
γγ	g					1		
ντ	d						2	4
νδ	d					1		
π	p	1	4	1				1
	b			1		1	1	
κ	k	12	4	3		1	1	3
κχ	g			1				
ξ	kš	1						
τ	t	16	4	3		1	3	3
	d							3
φ	f	2						
	v							1
χ	χ	1		1				
	γ	3						
	h						3	2
θ								

Betű	Hang	É v s z á z a d						
		X.	XI.	XII.	XIII.	XIV.	XV.	XVI.
ζ	z	3					1	
	ž		1	1				
	š			1				
σ	s	3	5	1		1	2	1
	š	4	3	7			3	1
	z		1					
	ts						1	
τζ	ts	1				1		
	tš	6	3	3		1		
τζε	ts						1	
τζι	tš							1
μ	m	6	7	5				2
ν	n	7*	5	4			3	2
	ń	1						
νι	ń							1
ρ	r	13	8	4	1	3	7	8
λ	l	14	4	7		1	3	1
	l'		1				2	2
λη	l'						1	

Népetimológia és fordítás.

Közismert tény az, hogy az idegen nyelvi hn.-ek görög feljegyzéseiben a népetimológia erősen érezteti hatását. A szláv anyagban sűrűn mutatózkodó példák közül hadd mutassunk be itt néhányat: *Ἡγουμένητσα* < **Gumēnēnica* a görög *ἡγούμενος* hatása alatt; *Μωρόσκληρον* < *Miroslav* a görög *μωρός*-hoz kapcsolva; *Τυφλοσέλι* < *Teplo Selo* a görög *τυφλός* hatása alatt; *Μεσολογγόστιον* < *Myslegost* a görög *Μεσολόγγι* hn. hatására. A szláv szn.-anyagban szép példái a népetimológia érvényesülésének: *Τειχομηρός* (1118 után) < *Tichoměr* a görög *τείχος* szó hatása alatt és *Ἰερόσθλαβος* (1057 k.) < *Jaroslav* a görög *ιερός*-ra támaszkodva (vö. VASMER 261, MORAVCSIK, BT. II, 45). Magyar szórványaink közül *Zimony* egykorú magyar *Zemlin* vagy szláv *Zemlěn* névalakjának *Ζεύγμινον* és *Ζεύγμα* alakban való feljegyzései vagy a görög *ζεύγνυμι* és *ζεύγμα* szókra támaszkodó népetimológiák, vagy az antik *Ζεύγμα*-ra visszanyúló archaizáló hn.-ek. Erdély *Στρασαλβανία* < *Trans-*

* A 7 előfordulásból 2 a *Zalτάν* és a *Taξίτν* acc.-okra esik, melyek a magyar hangalakok tulajdonképpeni átírásai.

silvania nevére a középgörög Ὀλβανία országnév hathatott, míg *Esztergom* Στριγωνήσι < *Strigonium* nevének alakulásában az újgörög νησί(ον) 'sziget' szóra támaszkodó népetimológia hathatott. A Χωνιάτη < *Hunyad* hn. és a Χωνιάτης < *Hunyadi* családnév alakulására a bizánci Χωνιάτης családnév (< kisázsiai Χῳναι, antik Κολοσσαί helység) hatott alakítólag. I. és II. Ulászló királyunk Ἀγιζήλαος, Ἀγιζίλαος < *Wladislaus* neve Ἀησιίλαος spártai király neve alapján készült tudálékos népetimológiás, illetőleg archaizáló szn.

Helynévanyagunkból a Ἀγία Τριάς < *Szenttrinitas*, Πετρίκον < *Kő*, Περιστερίν < *Galamboc*, *Golubec*, Κάστρον ὠραίων < *Széplak* (?) a megfelelő hn.-ek egyszerű görög fordításai, *Belgrád* Ἀλβα Γραῖκα neve pedig a német *Kriechisch Weissenpurg* latin *Alba Graeca* fordításának feljegyzése.

Görögösítő végződések.

A görög szórványok vallatása a görög és a magyar nyelvtörténet céljaira nem ér véget a hangjelölés, a hangváltozások és a népetimológia vizsgálatával. Megállapíthatók még morfológiai változások is. Az egyes szórványok részletes vizsgálatánál láttuk, hogy sok szórvány egy-két hangjellel hosszabb, mint az alapjául szolgáló magyar szó hangképe. A görög szó végén marad egy-két hangjel a magyar hangalak pontos átírásának megfelelő görög hangjelcsoport után. Vagyis: a szórvány görögösítő végződéssel van ellátva. Láttuk az egyes szórványok egyenkénti vizsgálatánál, hogy ebben a görögösítésben bizonyos szabályságok mutatkoztak, melyek összefüggésben voltak részint a szórvány alapjául szolgáló magyar szavak utolsó hangjával, részint azok szn. vagy hn. voltával. Mivel a görögösítő végződések jelentőségét a magyar hangtörténet számára nyelvészeink eddig még nem próbálták meg rendszeresen tisztázni, az alábbiakban kísérletet teszünk az egyes szórványok tárgyalásánál már külön-külön érintett jelenségek rendszeres összefoglalására.

Nézzük először is azt a kérdést, mit is kell tulajdonképpen egy szórvány «görögösítésén» értenünk? Ha egy görög nyelvű írott műbe idegen nyelvi szó került be, ez kétféleképpen történhetett. 1. Történhetett az idegen nyelvi szó vagy kifejezés felvétele a görög nyelvű műbe úgy, hogy az idegen nyelvi szó, illetőleg kifejezés teljesen megőrizte eredeti, idegen nyelvi hangalakját; a nélkül tehát, hogy a görög nyelv a legcsekélyebb mértékben is befolyásolta volna. Eppen csak annyi történt vele, hogy az eredeti idegen nyelvi szó hangalakját a görög író görög hangjelekkel, betűkkel írta át. A szórvány görögösítetlenségének oka három tényezőben kereshető: magában a szóban, az írásmű céljában és az íróban. Ha maga az idegen nyelvi szó annyira idegen hangzású, hogy valamilyen görög végződéssel való ellátásával is reménytelennek látszik a görög nyelvi együttesbe való beleillesztése, rendszerint görögösítetlen «Fremdwort» marad. Így pl. megfigyelhető, hogy három, ómagyar-kori -γ hangra végződő s a görögben -χ szóvéggel átírt nevünk (Γενάχ, Ἰελέχ, Ἐζέλεχ) görögösítetlen maradt, annak ellenére, hogy többi neveinket KONST PORPH általában görögösítette (vö. MORAVCSIK GY.: NYK.

L, 291). Jellemző pl. az is, hogy a bizánci írók néhány hun-török nép-, illetőleg törzsnevet különös, idegen hangzásuk miatt nem görögösítettek, annak ellenére, hogy a népneveket — könnyebb és gyakori mondatbeli szerepeltetésük, deklinálásuk miatt — egyébként mindig görögösíteni szokták. Ilyen görögösítetlen népnevek pl. a *Zaβερδέq*, *Οῶq*, *᾽Ογῶq* és *Ταυγάστ* nevek, s ide tartozik az oroszok *᾽Ρῶς* neve is (vö. J. MARQUART, Streifzüge 354). Magában az idegen nyelvi szóban rejlik a görögösítetlenség oka még akkor is, ha a görög író tudja azt, hogy az illető idegen nyelvi szónak vagy kifejezésnek az illető idegen nyelven határozott jelentése, fontos értelme van, s ezért nem akar az idegen nyelvi szó alakján görög végződés hozzátoldásával változtatni, hogy idegen nyelvi értelmét véletlenül el ne torzítsa. Szórványaink közül jellegzetesen ebbe a típusba tartoznak az *᾽Ατελκούζου*, *᾽Ετὲλ...* *Κουζού* s az *οὐροῦ* szórványok. Az írásmű célja is okozhatja azt, hogy egyes szórványok benne görögösítetlenek maradnak. Ha a görög feljegyző írásművének jogi hatálya, perdöntő ereje volt, vagy pontos tudósítás nyújtása céljából írta, arra kellett törekednie, hogy a benne szereplő idegen nyelvi szók, pl. helynevek a görög szövegben is változatlanok maradjanak. Ez lehet az egyik oka pl. annak, hogy a veszprémvölgyi alapítólevél helynevei általában görögösítetlenek. Hasonló gyakorlati cél az oka annak, hogy a XV. századi *Isr̃p*, jegyzeteket készítvén az akkori magyarországi politikai viszonyokról, pl. *Losonczy Dezső* nevét teljesen latin alakjában jegyezte fel, mindenféle görögösítés nélkül (*Ντεσσῶν ρδε Λοσσόντζε*). Végül a görögbetűs feljegyzőben magában is kereshetjük a görögösítés elmaradásának okát. Ha a görög nyelvű írásmű szerzőjének nem anyanyelve a görög, hanem maga is tanulás útján sajátította el anyanyelve mellé: nem érzi olyan kényszerítő erővel azt, hogy az idegen nyelvi szót valamilyen úton-módon bele kell simítania a görög nyelv együttesébe, hogy az fület és szemet sértően ki ne ríjon annak összhangjából. Ez az oka pl. annak, hogy Szulejman Grittihez írt levelében, melyet valószínűleg a porta egy görögül is tudó török hivatalnoka írhatott, oly sok a görögösítetlen hn. Ez lehet a másik oka pl. a veszprémvölgyi oklevél helynevei görögösítetlenségének is, ha t. i. feltesszük, hogy szövegezője, Simon pécsi püspök magyar születésű pap volt. A görög nyelvű írásmű írójának személyében s az írásmű céljában rejlő okok egyesülnek azon a ponton, amikor az egyes források vulgáris vagy klasszicizáló stílusának szemszögéből vizsgáljuk a görögösítés kérdését. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy a vulgáris forrásokban sokkal több a görögösítetlen szórvány, mint az ú. n. Hochliteratur termékeiben. Tudjuk pl., hogy KONST PORPH művének egyes részei teljesen vulgáris stílusúak, míg viszont LAON CHALK kinos pedantériával ügyelt arra, hogy klasszikus mintái nyelvén írjon. KONST PORPH művében találunk is görögösítetlen szórványt, nemcsak magyart, más nyelvt is, míg LAON CHALK-nál egyetlen görögösítetlen szórványt sem találunk.

Ezen a ponton foghatjuk meg a görögösítés kérdésének lényegét. A klasszikus nyelven író, irodalmi igénnyel fellépő középgörög szerző úgy nőtt fel, hogy neveltetése, tanulmányai állandóan a klasszikus görög szerzők nyelvi és stílári szabályait állították szeme elé. Az ilyen

szerzőt azután egész belénevelt nyelv- és stílusérzéke hatalmas erővel kényszeríti arra, hogy művében egy szó se legyen, mellyel nyelvi és stílári kánonja ellen vétene. Ameddig csak lehet, kerüli az idegen nyelvi szónak művébe való felvételét. Ennek az igyekezetnek termékei a bizánci történeti irodalomban oly általános használatú archaizáló népevek. Ellenben: hely- és személyneveknél néha kénytelen éppen történetírói feladatai miatt feljegyezni művében idegen nyelvi neveket. Ekkor azonban kötelességének tartja, hogy azokat legalább tőle telhető ügyességgel, görögül ható nyelvi köntösben lopja bele szövegébe. Jellemző erre a kifinomult, pedáns válogatásra, vonakodásra a tudós író-nőnek, ANNA KOM-nak egy nyilatkozata, amikor néhány besenyő vezér nevét kell megemlítenie: „... mert kénytelen vagyok a köztük vezérszerepet játszó férfiak nevét is megemlíteni, noha a történetírás teste beszenyveződik ezektől» (I 222₂₇₋₂₉). Ezután gondosan görögösítve felsorolja neveiket. (Vö. az egész fejtegetésre nézve MORAVCSIK, BT. II, 33—4, 46—7 és GYÓNI M., A paristrioni «államalakulatok» etnikai jellege. Budapest, 1942. 3—6.)

A görögösítést célzó morfológiai alakulatok egyik része a ténylegesen meglévő magyar szóvégi állománynak felel meg, de azért már ezek a morfológiai jelenségek is mutatják a görögösítés technikáját. A legegyszerűbb t. i. a görög író helyzete akkor, amikor az idegen nyelvi szó olyan hangra, illetőleg betűre végződik, amely hanggal, betűvel görög szó, vagy a középgörögben már meghonosodott név végződhetik. Tudjuk, hogy az ógörögben a magánhangzókön kívül csak a ν , ρ , σ (ξ , ψ) és a κ (χ) mássalhangzók állhattak a szó végén. A középgörögben — de csak a görögösítetlen szók végén — ez a sor megnövekedett a λ , μ s esetleg más mássalhangzókkal is (MORAVCSIK, BT. II, 46—7). Ilyen esetben a bizánci írók az idegen szót nem látják el külön görög végződéssel, mert az idegen nyelvi szó hangalakjának megfelelő görög betűkkel való átírása után az már magától megkapta a görögben elfogadható végződést. Ilyenkor az átírt idegen nyelvi szó, éppen görögnek ható végződése révén máris beleillik a végződésének megfelelő görög deklinációs csoportba, s e szerint szabályosan deklinálhatják is a szerzők (pl. *Τίττα*, *Πίστρα* stb.). Ez tehát a «görögösítés»-nek legelső, legegyszerűbb módja, melyet mégis görögösítésnek számítunk, mert a görögösítetlenségnek legjellemzőbb ismérve az, hogy a szórvány, ha görögösítetlen, egyben ragozhatatlan is, illetőleg mondatbeli szerepét csak névelőjének deklinálásával lehet kifejezni, maga az ilyen görögösítetlen szórvány minden így képzett casusban változatlan alakú marad. Lássuk mármost ennek az «automatikus» görögösítésnek az egyes fajtáit:

1. A magyar *-a* (illetőleg *-á*) végű hn.-ek *-a* végének *-α*-ra végződő görög alakok felelnek meg: *Τίττα* < *titsá*, *Μάμα* < *mamá*, *Κνήσα* < *kníša*, *Πίστρα* < *bistra*, *Ὀγγούτσα* < *ugotša*, *Μποούττα* < *budá*, *κοῶνα* < *korōna*, *Τάτα* < *tata*. Ezek közül azonban a *Μάμα*, *Κνήσα*, *Ὀγγούτσα*, *Τάτα* szórványok csak elvben lehetnek ragozhatók az *-α* végű egyenlőtlen szótagszámú semleges főnevek csoportjának deklinációja szerint, a forrásokban azonban függő eseteik nem fordulnak elő. Mivel pedig a hn.-ek között igen sok a ragozhatatlan alak (vö. MORAVCSIK, BT. II, 47),

lehet, hogy ezek a hn.-ek ragozhatatlanok, vagy csak τó névelőjük révén ragozhatók, s ebben az esetben görögösítteleneknek számítanak. A többi négy szórvány -α végződése révén belesimul a görög -α tövű nőnemű szók deklinációjába. Ugyanígy -α végű görög alakok képviselik a szláv ā- töveket: Ἀραχόβιτσα < *Orěchovica, Γρανίτσα < *Granica stb. (VASMER 262).

2. A görög -οι többesszámú hímnemű nominativus-végződés a magyar -i szóvéget képviseli a Κάβαροι < kāvāri és Σάβαροι < sāvārti népnevekben. Ugyanilyen szerepet tölt be a görög -οι a Κράβαροι < szláv Kravari 'die Kuhhirten' vidéknévben (VASMER 83).

3. A görög -ι (jobb helyesírással -η) szóvég magyar -i szóvéget képvisel az Ἐγρί < egri szórványban. Mivel ez a szórvány τήν Ἐγρί accusativusban fordul elő, elképzelhető egy ilyen ragozása: nom. ἡ Ἐγρί, gen. τῆς Ἐγρί, acc. τήν Ἐγρί. Mivel azonban a τήν Ἐγρί accusativus azt is jelentheti, hogy a szórvány csak névelője révén volt ragozható, nem számítható biztosan ide, a görögösítés első formájába. Egészen valószínű, hogy ragozhatatlanok voltak a semleges Γριντζάρι és Παταδί szórványok. Ugyanígy nem beszélhetünk a görög -ον szóvég magyar -u szóvég képviseléről a Παδρούγον, Παλοσνίκον, Σάνδρον és Σομβώτον szórványoknál sem olyan értelemben, hogy a görög -ον ezeket beleilleszteni egy görög deklinációs csoportba, mert valószínűleg ezek a semleges szórványok is ragozhatatlanok voltak, s így nem tartozhatnak a görögösítésnek ebbe az «automatikus» csoportjába.

A többi görög morfológiai változtatás már tényleges görögösítő szándék eredménye. Minden egyéb esetben ugyanis az idegen nyelvi szónak olyan görög végződést kellett adni, hogy az egyúttal beleillessze a szórványt a görög szók valamely ugyanolyan végződésű csoportjába, s a szó végződésének megfelelően így deklinálhatóvá legyen. Így a szn.-eket legjobban szeretik az -ος, -ας, -ης stb. végződésű görög nevek csoportjába beleilleszteni, míg a hn.-eket inkább az -ιον, -ιν, -ι, -ον végű görög hn.-ek közé, az országneveket az -ία, a népneveket az -οι, -αι végű bizánci görög népnevek közé. Természetes mármost, hogy a görögösítő végződés kiválasztásában a bizánci író számára nem volt közömbös a görögösítendő idegen nyelvi szó hangalakjának vége (vö. MORAVCSIK, BT. II, 47). Ha az már magában is -a, -o vagy -i hangra végződött, egyszerűen csak egy -ς-t, illetőleg -ν-t, -ον-t kellett hozzáírnia, hogy ragozható «Lehnwort»-ot kapjon. Sőt látni fogjuk: még a mássalhangzós végű idegen szók görögösítő végződésének megválasztásában is befolyásolta a feljegyzőt a szóvégi mássalhangzó milyensége.

Foglaljuk össze ezek után az egyes szórványok külön-külön vizsgálatánál a görögösítés módjára s annak okára vonatkozó tapasztalatainkat rendszerbe állítva. Az ebbe a görögösített kategóriába tartozó 71 szórvány végződése szerint így oszlik meg: -ης végű 31, -ας végű 12 (ide számítva a Τράβας változatot is), -ος végű 11, -ις végű 4, -ους végű 3, -ιον végű 4, -ιν végű 1, -ι végű 3, -ον végű 1 és -ία végű 1.

Vizsgáljuk meg

1. az -ης végződés okait, illetőleg funkcióit. Az egyenkénti vizsgálat összegezése azt mutatja, hogy a görög -ης végződés képviselhet

A) olyan magyar szokat, amelyeknek hangalakja *-i* hangra végződött (vö. MORAVCSIK, BT. II, 47). Vagyis az *i* kiejtésű *η* ezekben még a szavak végén hangzó magyar *-i* hang jele, a tulajdonképpeni görögösítő végződés pedig csak a *-ς*. A 31 *-ης* végű szórvány közül 15 bizonyult ilyennek: *Νέκης* < *néki*, *Φαλῆς* < *fáli*, *Κασής* < *kesi*, *Καρής* < *keri*, *Ἀρπαδῆς* < *ärpādi*, *Καλῆς* < *káli*, *Τασῆς* < *tási*, *Μεδέρης* < *med'jeri*, *Βο(ν)λοσουδῆς* < *bo[u]lso[u]di*, *Κελαδῆς* < *keledi*, *Χεδρεαβάρης* < *hedrehwāri*, *Ταλούσης* < *taloutsi*, *ντελῆς* < *deli*, *Ἑρδελῆς* < *erdēli* és *Χοννιάδης* < *huñadi*. Megjegyezzük, hogy ezek mind szn.-ek, szn.-ként kezelt, illetőleg azokból lett törzsnevek, családnevek és férfifoglalkozást jelentő szók. A szláv anyagból itt éppen azért nem tudunk analógiákat idézni, mert VASMER anyagában túlnyomóan hn.-ek szerepelnek. Ezekből az esetekből a következő szabályt állíthatjuk fel: A középgörög írók az *-i* végű magyar szók szóvégi *i*-jét általában *η*-val írják át és *-ς* görögösítő végződéssel megtoldva beleillesztik őket az *-ης* végű görög szók közé.

B) Az *-ης* végződés állhat mássalhangzón végződő szók görögösítéseként is, palatalizáló, jésítő funkcióval. Ezt úgy értjük, hogy ha a magyar szó hangalakja végén palatalis, jésített mássalhangzó volt, a görög átíró — nem mindig rendelkezvén a görögben megfelelő jésített hangértékű hangjelekkel — miután jésítetlen görög hangjellel írta át a magyar palatalis mássalhangzót, az *-isz* kiejtésű és némileg jésítő hatású *-ης* végződéssel figyelmeztette olvasóit arra, hogy a magyar nyelvi szó végén jésített, palatalis mássalhangzó volt. Itt azonban három dolgot előre kell bocsátanom: 1. A jésített, palatalis mássalhangzó fogalmát itt a magyar mássalhangzók körében nagyon tágan értem, úgyhogy pl. jésítettnek veszem a magyar *š* hangot is az *s*-hez képest s a *tš* hangot is a *ts*-hez képest, holott ezek a magyarban nem palatalis hangok, hanem egyszerűen csak postalveolarisak az alveolaris *s*-hez és *ts*-hez képest. 2. A görög hangtan nem tanítja a magában álló *η*- vagy *-ι* szóbelseji, illetőleg szóvégi általánosan érvényesülő, az előző mássalhangzóra gyakorolt jésítő hatását. Közismert viszont az a nyelvjárási jelenség, különösen sok délgörög dialektusban, hogy az ógörög *κ i* (és *e*) hang előtt *tš*-vé vagy *ts*-vé palatalizálódik. THUMB (K. 189—90, 195) úgy látja, hogy a *κ*-nak az *i* (és *e*) hang előtti palatalizálódása messze visszanyúlik a Kr. u. X. század elé, vagyis koiné-jelenségnek számít. A kiejtésben továbbá különbség van a között a görög *s* vagy *ts* hang között, mely után görög *o* hang s a között, amely után görög *i* hang következik. Vagyis: másként hangzik a *σ*-val jelölt hang egy **Τιμήσος* és a *Τιμήσης* szóbeli kiejtésben: az elsőben tiszta alveolaris *s* hang, a másodikban egy árnyalattal «palatalizáltabb», némileg «jésített», pontosabban kifejezve: a postalveolaris *š* hanghoz egy fokkal közelebb álló *s*, melynek jésített minőségét azonban jelölni mégsem lehet. Ugyanígy tiszta *dz* (illetőleg *ts*) hang hallatszik a **Βορίτζος* szó kiejtésében, míg a *Βορίτζης*-ében az utána kiejtett *i* hang képzéséhez szükséges ajak-, nyelv-stb. helyzet már a *dz* (illetve *ts*) hangot is némileg »postalveolarizálja«, «palatalizálja». Ugyanígy befolyásolja, palatalizálja

az *l* hangot is az utána ejtett *i* hang: más az *l* ejtése a *κράλος szóban és más, egy árnyalattal palatalizált a κράλης-ban. (Hogy a görög *i* hangnak magában is van ilyen palatalizáló hatása, mutatja a Κόνιτσα < szláv Konjsko példa is: VASMER 37.) Ezek a megfigyelések tehát azt mutatják, hogy az -ης végződésbeli *i* hangnak az előtte ejtett mássalhangzó képzési helyét hátrább vivő, a palatalis területhez közelebb juttató „postalveolarizáló” és palatizáló hatása van. 3. Hangsúlyoznom kell azonban azt is, hogy az -ης végződésnek szórványainkban való gyakori előfordulására okvetlenül hatással kellett, hogy legyen az a tény is, hogy a közép- és újgörögben ez a leggyakoribb szóvég mind tulajdonneveknél, mind közsavaknál. Ezért a szabályszerűség látszatába sok esetlegesség, véletlenség is belejátszhatik az analógia hatása révén (vö. MORAVCSIK, BT. II, 47). E miatt az egyes szórványok tárgyalásánál is csak feltételesen jeleztük esetenként az -ης végződés jésítő szerepét.

Mindezek előrebecsátása után az -ης végződésnek ezt a második okát, illetőleg funkcióját úgy fogalmazhatjuk meg, hogy 31 -ης végű szórványunk közül a következő 13 esetben az -ης a maga egészében görögösítő végződés, melynek esetleges palatalizáló, jésítő szerepét tételezhetjük fel: Ἀλμούτζης < almutš, Τιμήσης < timiš, Μογήσης < moriš, κράλης < krāl', Βασάσης < vašaš, Βελούσης < beluš, Βορίσης < boriš, Βορίτζης < boritš, Ἀλμούζης < almuš, Ἀκούσης < akuš, Τεμίσης < temiš, Σεκούλης < sēkül', Μπυτούσης < botuš. Ezek is túlnyomóan szn.-ek és férfifoglalkozást jelölő szavak. Hasonló palatalizáló szerepe lehet az -ης végződésnek ebben a két szláv eredetű családnévben: Κοκκόσης < kokošs és Κραβάσης < kravarš (VASMER 79). A fennmaradó 3 szórvány-nál (Τεβέλης, Κουσάνης, βιτέλης) egészen bizonyosan a népszerű, gyakori középgörög -ης végződés analógiája hatott.

Itt tehát talán azt az általánosítást lehetne megkockáztatni, hogy a tágabb értelemben vett palatalis, jésített mássalhangzón végződő magyar szókat a középgörög írók a némi palatalizáló hatással bíró -ης végződéssel görögösítik.

2. Ugyanezek a fentebb A) és B) alatt előadott megfigyelések érvényesek -is végű szórványainkra is, ahol az -is tulajdonképpen csak az -ης végződés vulgáris helyesírási változata.

A) A görög -is végződés = a magyar szóvégi -i magánhangzó feljegyzése + -s görögösítő végződés a Μελεχιδίς < melekdi szórványban; viszont

B) palatalizáló szerepet játszhatik a Φαλίτζις < fälitš és a Βέλοσις < bēloš szórványokban. (A Τάξις szórvány tulajdonképpen nem tartozik ide, mert itt az egykorú magyar hangalak átírása a Τάξιν accusativus, s az -is végű nominativus csak elvonás eredménye.)

3. A görög -as szóvég 12 eset közül 10 esetben olyan szórványok végén jelentkezik, melyeknek alapjául -ā ~ -a végű magyar hangalak szolgált (vö.: MORAVCSIK, BT. II. 47, PSALTES 164). A görög -as szóvégből tehát tulajdonképpen görögösítő végződés csak a -s, az -a- még a magyar szó végén levő -ā, illetőleg -a hang átírása: Λιούντικας < liün-

ῥικά, Ἰουτοτιάς < *jutotšä*, γυλάς, Γυλάς < *jilä*, καρχᾶς < *kärčä*, Γεωβιτζάς < *d'jeivütsä*, Βελάς < *belä*, Σάβας < *sävä*, Γεϊτζᾶς < *d'jeitšä*, Μπαλίτζας < *balütsa*, Τράβας < *dräva*. Ezek mind himnemű személy-, méltóság- és folyónevek. Ilyen eset a szláv anyagban a Δραγωτάς (1313 k.) < *Dragota* szn. Több példát itt is azért nem tudunk felhozni, mert VASMER főleg hn.-eket tárgyal. A himneműfolyónevek közt is akad ilyen példa: Τζεργᾶς (1057 k.) < *Cerna*. (Vö. VASMER 77, 201.)

A további két magyar szórvány kivétel volna: Ζαλτάς és Λεβεδίας. Azonban Ζαλτάς < *zoltän* szórványunkról tudjuk, hogy benne az egykorú magyar hangalak átírása tulajdonképpen a Ζαλτᾶν accusativus volt, melyből a nominativus csak elvonás útján keletkezett. Nem szabályrontó kivétel a Λεβεδίας < *levedi* szórvány sem. Az egykorú magyar hangalak szabályos átírása itt Λεβεδής ~ Λεβεδίς lett volna, de láttuk, hogy ez a szórvány a Λεβεδία országnév -ia képzőjének hatása alatt jegyződött fel mai alakjában.

Itt tehát ilyen szabályt állíthatnánk fel: az -ä ~ -a végű magyar szók végét a bizánci írók -α hangjellel írták át és -ς görögösítő végződéssel látták el, ha azok jelentésüknél fogva himneműek (férfinévek, méltóságnevek, folyónevek stb.) voltak.

4. A görög -ους végződés mögött magyar -u, illetőleg -uü szóvég van, megtoldva -ς görögösítő végződéssel (vö. MORAVCSIK, BT. II, 47): Ταρκατζούς < *tärkätsü*, Τερματζούς < *termätsü* és Βουλτζούς < *bültšüü*. Mind a három szn. Az -u (illetőleg -uü) végű magyar szn.-eket tehát a bizánci írók úgy írják át, hogy a szóvégi -u hangot ou hangjellel jegyezve fel, -ς görögösítő végződést tesznek hozzá.

5. A görög -ος végződés mögött a magyar anyagban általában nincsen megfelelő magyar magánhangzó, hanem ez már teljes egészében görögösítő végződés. Az -ος görögösítő végződés tehát megfigyeléseink szerint mássalhangzón végződő magyar szók végére kerül (vö. MORAVCSIK, BT. II, 47) éspedig

A) -n végű magyar személy- és méltóságnevek végére (a 11 -ος végű szórvány közül 6 esetben): Ταριάνος < *tärjän*, μπάνος < *bän*, ζονπάνος < *župän*, Βαρχίνος < *bägin*, Καλαμάνος < *kälämän*, Ὀρβανός < *orbän*. Itt kivételt alkot a Κουσάνης < *kusän* szórvány, melynél a fentiek értelmében *Κουσάνος alakot várnánk. Itt azonban a nyugati latin Chussal és Cussal névalakok, valamint mai Kusaly hn.-ünk alapján egykorú kušäl' hangalakra s ennek megfelelő eredeti *Κουσάλης feljegyzésre gondolhatunk, melyből a Κουσάνης csak romlás volna. Vagy gondolhatnánk még arra is, hogy a török qysan szó a magyarba kerülve analógiás úton -i szóvégi magánhangzót kapott s így az egykorú magyar hangalak esetleg kusäni volt. Legvalószínűbb azonban az, hogy itt is, mint az -ης végződésnél, számolnunk kell a nagyszámú -ος végű görög tulajdon- és köznév analógikus hatásával. Szabályosságot keresni tehát esetleg itt is merészség számba megy.

B) Görög -ος végződés kerül minden egyéb, tágabb értelemben sem palatalis mássalhangzóra (tehát pl. -s, -r, -g, -h stb.) végződő magyar

tulajdonnév végére. A 12 -ος végződésű szórvány közül 3 eset mutatná ezt: *Ὀδρος* < *ur*, *Νοράγος* < *drag*, *Ὀρλιχος* < *orlih*. A **Κουρτουγέματος* rekonstruálható nominativus itt nem jön számításba, mert e szórványnál a genitivus szolgált a magyar hangalak hű visszaadására. Egyébként sem az A), sem a B) alatt előadott megfigyelés nem vonatkozik hn.-ekre sem.

A B) alatt kifejtett megfigyelésünk alól azonban már két kivétel is mutatkozik. A *Τεβέλης* < *tevel* szórványban a nem palatalis -l után nem a várt -ος, hanem bizonyára a sok -ης végű görög szó analógiájára -ης görögösítő végződés következik. Hacsak itt is nem tehetünk fel a magyarban felvett -i szóvégi magánhangzót, vagy esetleg valamilyen ok miatt palatalis -l' szóvéget. A *Κρίσος* < *kris* szórványban viszont a tágabb értelemben «palatalizált»-nak számító szóvégi -ś hang után a várt -ης vagy -ις görögösítő végződés helyett valószínűleg a sok -ος végű görög név analógiájára mutatkozik az -ος végződés.

Viszont egész alapvető szabályunknak, hogy t. i. a görög -ος végződés mögött nem rejlik az átadó nyelv szó végén álló magánhangzója, ellene mond a szláv eredetű *βοέβοδος* < *voj(e)voda* szórvány. Itt ugyanis a szóvégi -a hangnak formailag még a görög o felelne meg. Itt is egészen biztosan a sok -ος végű görög szó analógiájának ereje hatott oda, hogy az -a végű szó nem -ας végződést kapott. Csak össze kell vetnünk ezt a szórványt a szláv anyagban helynevekben mindig -α, foglalkozásnevekben mindig -ας végű többi megfeleléseivel: *Βοϊβόδα*, *Βοϊβόντα*, *βοεβόδας* (1440—1443), újkörög *βοεβόδας* közszó (vö. VASMER 87, 151, 269), s azonnal látjuk, hogy KONST PORPH feljegyzésében csak az -ος végű szavak hatása bontotta meg a szabályt.

Az -ος végződés erős analógikus hatása miatt itt sem állíthatunk fel tehát biztos szabályt, éppúgy mint az -ης görögösítő végződésnél sem.

6. A helynév-görögösítés

A) egyik típusa a már a klasszikus görögben gyakori semleges -ιον végződés: *Παγάτιον* < *bágátš* (jésítő szereppel), *Τιτέλιον* < *titel*, *Σιβήμιον* < *sibin*, *Ἐρδελιον* < *erdēl'* (jésítő szereppel).

B) Ennek a klasszikus görög típusú -ιον semleges hn.-végződésnek a koinében és a középgörögben -ιν, az újkörögben pedig -ι végződés felel meg (= rossz helyesírással -η). Ez az -ιον > -ιν fejlődés természetesen nem a hn.-ekben ment végbe előbb, hanem minden valószínűség szerint először egy -ιος > -ις fejlődés ment végbe a személynevekben (talán latin hatás alatt) és a közszavakban, s ezt követte az -ιον > -ιν fejlődés közszavakban és hn.-ekben egyaránt. Már a Kr. u. I—III. században gyakran mutatkoznak az eredetileg -ιον végű semleges szavak -ιν végződéssel (*μυστήριον*, *παιδίν*, *στάδιν*, *χοιρίδιν*, *καστέλλιν*, *παλονμβάριον* stb.), s ugyanígy tulajdonnevek és hn.-ek is (*Ἰανουάριον*, *Δαόνιν*, *Ταυρομένιν*, *Νεώριον* stb.). A további -ιν > -ι fejlődés már újkörög. Az ilyen szavak azonban az olyan nyelvjárásokban, melyek a szóvégi -ν-t megőrizték, még ma is -ιν-re végződnek. (Vö.: HATZIDAKIS 314—8, DIETERICH 65, PSALTES 43—8, THUMB 57, VASMER 265.) Mindkét ilyen újabb típusú hn.-görögösítő végződésre van példa anyagunkban: *Ἰουμπερέκιν* < *joimberek*, *Ζαλέσι* < *zeles*, *Σεγητηφάριον*, *Σεντιβάρι* < *sigetvār* és esetleg *Ἐρδέλη* (= -ι) < *erdēl'* (jésítő szereppel).

Ennek a három hn.-görögösítő végződésnek az ingadozását szépen mutatják a szláv anyagban a Γαροδίνιν (1319), úgörög Γαροδίνι, Γαροδίνιον; Γρεβέντι, Γρεβέντιον; Χλεμποτσάρι, Χλεμποτσάριον stb. alakpárok (Vasmer 265).

7. A görög -ia országnévképző egyetlen Λεβεδία < *levedi* szórványunkban í-jával még a magyar -i szövégi magánhangzót írja át, s benne tulajdonképpen csak az -α számít görögösítő végződésnek.

Megfordítva mármost ezeket a megfigyelt szabályosságokat, ezek a turkológia művelői és más szórványkutatók számára a következő támpontokat nyújthatják: 1. Az -ης ~ -ις végű idegen nyelvi szn.-ekben -i végű, vagy esetleg palatalis, jésített mássalhangzóra végződő idegen nyelvi hangalakot kell keresnünk. Biztosan -i végű volt az átírt hangalak, ha az -ης ~ -ις végződés hangsúlyos. 2. Az -ας végű szórványokban -a végű szn.-eket és szókat fogunk találni. 3. Az -ους végűek -u végű idegen nyelvi nevek és szók görögösítései. 4. Az -ος végű szórványok mögött általában -n-re és egyéb, nem palatalis mássalhangzókra végződő idegen nyelvi szók várhatók. A nagyszámú -ης és -ος végű görög szók erősen ható analógikus vonzása miatt azonban itt is hangsúlyoznunk kell, hogy az 1. szabály a palatalizált végmássalhangzók tekintetében, a 4. szabály pedig teljes egészében nagy óvatossággal kezelendő.

A szórványok görög deklinációja.

Szórványaink deklinálásában — eltekintve az erősen klasszicizáló nyelvű szerzők szórványaitól — a középgörög nyelv alakjának névragozási szabályai érvényesek. A középgörög deklinációs jelenségek és csoportok kialakulása azonban éppúgy a koiné korába nyúlik vissza, mint azt a középgörög hangtani jelenségek eredetének vizsgálatánál is láttuk.

A hell-nisztikus (koiné) és a középgörög nyelvben a főnevek morfológiája terén általában az egyszerűsödésre való törekvés figyelhető meg. Az alakok analógikus úton kiegyenlítődnek, pl. az 1. és a 3. deklináció összeolvad. Ugyanis a 3. (= mássalhangzós) deklináció -ων, -ξ, -ψ végű egyenlőtlen szótagszámú hímnemű szavai -οντας, -κας, -πας végű egyenlő szótagszámúakká váltak (γέρον, -οντος > γέροντας, -α). A mássalhangzós tövű -ις, -ότης végű nőneműek pedig -η, -ότη végű egyenlő szótagszámúakká lettek, s így mentek át a magánhangzós -α deklinációba. Csak az egyenlőtlen szótagszámú semleges -α, -ατος deklináció s részben a semleges egyenlő szótagszámú -ος deklináció maradt érintetlen (Dieterich 154). Ennek a kiegyenlítődési folyamatnak Dieterich (154—70) és az ő nyomán Pecz (D. 293—4) a következő főbb fázisait figyelte meg a koiné felírt és papírusz-anyagában: 1. Az -ες végződés a Kr. e. III. század óta kiterjed a mássalhangzós deklináció plur. acc.-ára is (τοὺς ἐλάσσονες, τοὺς λέγοντες, πάντες τοὺς φιλοῦντάς σε). 2. Az -ες végződés a Kr. u. II. századtól kezdve benyomul az α-deklináció plur. acc.-ába, majd a VI. századtól a plur. nom.-ába is (οἱ μαργα-

οἷτες, Πέρσες, ὀλίζες, Σκυῖθες (vö. még HATZIDAKIS 139—41). 3. Az α-deklináció egyesszáma asszimilálólág hat a mássalhangzós deklináció egyes-szám-eseteire (τρεῖς, Σωκράτου, πατρίδαν, ἄνδραν, γυναῖκαν, παῖδαν, βασιλέαν, τῆς δόναμης, τῆς δύσης), majd ezekből az analógikus függő esetekből elvonás útján analógiás nominativusok fejlődnek ki (γυναῖκα, αἶγα, ἡ διάλυσον, ἡ καμπυλόθητα stb., vö. még HATZIDAKIS 54). 4. Az o-deklináció különösen a mássalhangzós deklináció plur. datívusát, sing. genitívusát és datívusát kezdte ki a maga asszimiláló hatásával (ἀρχόντοις, πολέοις, γυναῖκοις; πνευμάτου, μαρτύρου; τῷ στομάτῳ).

Az -ιος és -ιον végződés — mint láttuk — átmennek -is, -iv-be. A datívus már a koinében fokozatosan kipusztul. Ennek a folyamatnak a koinében a következő okai mutatkoznak: 1. A régi diphthongusok monophthongizálódnak, s ezzel karöltve végbemegy az itacizmus kifejlődése is. Ez okozza pl. az 1. és 2. deklináció plur. dat.-ának pusztulását: amikor Egyiptomban az αι = η, a ταῖς κακαῖς nem nagyon különbözik a kiejtésben a τῆς κακῆς-től. Később, amikor az η is, az οἱ is i kiejtésű, a τοῖς κακοῖς egybeesik a kiejtésben a τῆς κακῆς-szel. 2. A hosszú és a rövid magánhangzók, pl. az ω és az ο a kiejtésben egyenlőkké lesznek. 3. A szóvégi -ν eltűnik. E két utóbbi ok következtében az 1. és 2. deklináció sing. dat.-a veszti el hangtani támaszát: a szóvégi -ν eltűnése után a τῷ λόγῳ datívus a kiejtésben egybeesik a τὸλ λόγῳ(ν) acc.-szal s a τῶλ λόγῳ(ν) plur. gen.-szal. Ugyanígy nagyon közel esnek a kiejtésben a τῇ ψυχῇ és a τῇ(ν) ψυχῇ(ν) is. Ezért azután a régi datívusi alakot helyettesítik a gen.-szal, vagy ritkábban az acc.-szal, illetőleg εἰς, ἐν, διά, μετά praepositíós körülírásokkal. Erre a jelenségre a koinében ilyen példáink vannak: τοῦ δοῦλον τῷ δοῦλῳ helyett, ἅμα καὶ τοῦ ἀδελφοῦ, βοήτι τῆς πόλεως; βοήτι τὸν σὸν δοῦλον stb. (Vö. DIETERICH 149—52.) A datívus a köznyelvből a Kr. u. X. századra teljesen kiveszett (MIRAMBEL XVII, s kimerítően: J. HUMBERT, La disparition du datif en grec (du Ier au Xe siècle). Paris, 1930.).

Az újjörög α- és o-deklináció egyes mai vonásai is a koinéig nyúlnak vissza: 1. Az α-deklináció egyes hímnemű gen.-ának -ov-ja helyett már a koinében kezd -α (τοῦ Στεφανᾶ, Τρεβῖα, Ἐπαφροᾶ, Φιλῆα), illetőleg -η mutatkozni (τοῦ οἰκατεῖ = οἰκέτον, τοῦ Μανασσῆ, Ἀμφιχάρη, Ἰωάννη, Μωϋσῆ stb., vö. DIETERICH 170—1). Ez az ú. n. idiokliták deklinációja a roppant sok latin, héber stb. -as, -is, -es végű jövevényt és átvett tulajdonnév kényelmes kezelésére irányuló törekvés miatt alakult ki a koinében, s lett egészen általánossá a bizánci krónikairódalom nyelvében is. (PSALTES sok példát ad: 161—70). 2. A szóvégi -ν eltűnése az egyes acc.-ban szintén már a koinében kezdett általánossá lenni (τὴν ψυχῇ του, τὴν περιστερά, πρὸς τὸν νότο, τὴν κόμη stb., vö.: DIETERICH 88—90, HATZIDAKIS 76—8). Az egyes hímnemű és nőnemű acc. szóvégi -ν-jének elmaradása a vulgárisabb nyelvű középgörög szerzőknél is általános (τὴν τόγα, τὴν Ἀδανα, τὸν πάπα stb., vö. PSALTES 142). 3. Az -as és -is (-ης) végű idiokliták többesének -ades, -ides képzése, mely az újjörögben annyira elterjedt, a bizánci krónikairódalomban már meglehetősen nagy számban képviselve van a vulgárisabb nyelvű íróknál, különösen jövevénytávokban (PSALTES 168—9).

Mindezek a közép- és újgörög vulgáris deklinációs jelenségek, melyekre 1938-ban megjelent onomastikonomban esetenként utaltam az egyes szórványoknál, természetesen szórványaink közül csak a vulgáris nyelven író szerzőknél mutatkoznak. A klasszicizáló nyelvű szerzők szórványainak alaktanában a klasszikus görög nyelvtan szabályai érvényesülnek. Az alábbi példatárban, mintagyűjteményben ezekre nem voltam külön tekintettel. Tisztán gyakorlati célokból egy olyan mintagyűjteményt igyekeztem itt összeállítani, melynek egyes deklinációs példáira való utalással nyelvészeink számára némi tájékoztatást nyújthatok az egyes szórványok ragozásáról. Természetesen ezek csak erősen schematizált minták. Az egyes szórványok pontos ragozását mindig csak a valóban kimutatható, ránkmaradt függő esetek segítségével lehet megállapítanunk.

1. -ας végű himnemű szók :

Sing. nom. :	ὁ	Λεβεδίας
acc. :	τὸν	Λεβεδία(ν)
gen. :	τοῦ	Λεβεδία
(dat. :	τῷ	Λεβεδία)

2. -ης ~ -ις végű himnemű szók :

a) Sing. nom. :	ὁ	Ἀρπαδής	b) ὁ	Φαλίτζις	c) ὁ	βιτέζης
acc. :	τὸν	Ἀρπαδή(ν)	τὸν	Φαλίτζι(ν)	τὸν	βιτέζη(ν)
gen. :	τοῦ	Ἀρπαδῆ	τοῦ	Φαλίτζι	τοῦ	βιτέζη
(dat. :	τῷ	Ἀρπαδῇ)				
Plur. nom. :					οἱ	βιτέζιδες
acc. :					τοὺς	βιτέζιδας
gen. :					τῶν	βιτέζιδων(ν)

3. -ος végű himnemű és -ο(ν) végű semleges szók :

a) Sing. nom. :	ὁ	Ταριάνος	b) τὸ	Βελόγραδο(ν)
acc. :	τὸν	Ταριάνο(ν)	τὸ	Βελόγραδο(ν)
gen. :	τοῦ	Ταριάνου	τοῦ	Βελογράδου
(dat. :	τῷ	Ταριάνῳ)		
Plur. nom. :	οἱ	Κάβαροι	Plur. nom., acc. :	τὰ Βελέγραδα
acc. :	τοὺς	Καβάρους	gen. :	τῶν Βελεγράδων(ν)
gen. :	τῶν	Καβάρων(ν)		

4. -ους végű himnemű szók :

Sing. nom. :	ὁ	Βουλτζούς
acc. :	τὸν	Βουλτζού(ν)
gen. :	τοῦ	Βουλτζοῦ
(dat. :	τῷ	Βουλτζοῦ)

5. -ι(ν) végű semleges hn.-ek :

Sing. nom., acc. :	τὸ	Βελεγράδι(ν)
gen. :	τοῦ	Βελεγράδου

6. -a és -η (-ι) végű nőnemű nevek :

a) Sing. nom. :	ῆ	Σάβα	b) ῆ	Ἐγρί
acc. :	τῆν	Σάβα(ν)	τῆν	Ἐγρί(ν)
gen. :	τῆς	Σάβας	τῆς	Ἐγρίς
(dat. :	τῇ	Σάβα)	(τῇ	Ἐγρί).

B) A magyar hangok és alakok.

Ebben a részben a magyar hangok görög jelölésének rendszeres összefoglalását adjuk. Hogy sok felesleges ismétlést elkerüljünk, itt csak a magyar hangok ténylegesen tapasztalt görög jelölésmódjait állítjuk össze. Nem tárgyaljuk azt, milyen más jelölésmódok lennének még lehetségesek az egyes magyar hangok számára, sem pedig azt, hogy a magyar hangokkal azonos más nyelvi (szláv, török stb.) hangoknak milyen görög jelölésmódjai vannak. Mindezekről az előző részben bőven volt szó.

A magyar hangok görög jelölésmódjainak teljes összeállítása mellett ebben a részben a szórványanyagból a magyar hangtörténet egyes hangváltozásainak rövid példatárát is összeszedem. E hangváltozásokra nézve GOMBOCZ ZOLTÁN Hangtörténetét (ÖM. II, 62—98) használok vezérfonalul. Mivel a magyar hangtörténet hazai forrásai a közép-magyar korban már bőven folynak, erre a korra nézve a görög szórványoknak nem sok jelentőségük van. Ezért hangtörténeti és alaktani példatárunkban inkább csak ómagyar kori szórványainkat szerepeltetem.

M a g á n h a n g z ó k.

A) Az *u* hangok.

A görögök mind a magyar rövid *u*, mind a magyar hosszú *ū* hangot általában *ov* hangjellel írják át ; *u* : Κουσάνης < *kusan*, Ἀλμούτζης < *álmuš*, Ἰουτότζας < *jutošā*, Ταρκατζούς < *tarkātšu*, Κορυτονγερούματον < *kürtüü'djermātu*, Τερματζούς < *termātšu*, Βουλτζούς < *bultšu*, Παδροόνον < *pádrugu*, Πωλοσνίκον < *polozniku*, Σάνδρον < *šándru*, Σομβότον < *sombotu*, οὐρούμ < *urum*, ζονπάνος < *žurān*, Βελούσης < *beluš*, Ἀλμούζης < *ālmuš*, Ἀκούσης < *ākuš*, Μπντούσης < *boīuš*, Μπούντα < *buda*, Χονιάδης < *hūñadi*; *ū* : Οὔρος < *ūr* és esetleg Βουλοσουδής < *bulšū[ou]di*.

A magyar rövid *u* hangot *o*-nal jelölte a görög az Ὀγγοτσα < *ugotša* és Βάσκαπο < *vaškapu* szórványokban.

Néhány szórványunk azon szavak közé tartozik, melyekben az *u* hang a nyelvtörténet egész folyamán végig megőrizte hangszínét. Egytagú szavakban : οὐρούμ < *urum*, Οὔρος < *ūr*, többtagú szavak első szótagjában : Ἰουτοτζάς < *jutošā*, Μπούντα < *buda*, Ὀγγοτσα < *ugotša*.¹ Az Οὔρος < *ūr* szórványbeli tőhangzó *ū* eredetileg rövid volt, s csak a tövégi rövid magánhangzó lekopása után esett át másodlagos nyúlásra.

Egyik többtagú szavunk első szótagjában szórványaink még ősmagyar *u*-t mutatnak, mely az ómagyar kor vége felé egy fokkal nyiltabbá : *o*-vá fejlődött : Βουλτζούς < *bultšu*, Βουλοσουδής < *bulšū[ou]di*,

¹ A dolgozat korrektúra-íveinek tördelésekor figyelmeztetett PAIS DEZSÓ professzor úr arra, hogy a VárReg.-ban szereplő *Ogocha* alakok *ogotša* hangalakra mutatnak. Vö. PAIS DEZSÓ: MNy. XIV, 196.

Βολοσονδής < *bolšū[ou]di*. A hangsúlytalan szótagbeli ómagyar *u*-t mutatják *Ἀλμουτζής* ~ *ālmuš*, *Ἀλμούτζής* < *ālmuš*, *Ἀκούσης* < *ākuš* szórványaink, amely hangsúlytalan szótagbeli *u* később szintén egy fokkal nyiltabbá vált. Legtovább tartotta magát ez a hangsúlytalan *u* a mai -os, -om szónég előzőjében, mint *Μπυτούσης* (1440—1443) < *botuš* szórványunk is mutatja. Az *u* > *o* > *a* kettős nyiltabbá válás ómagyar *u* állapotát mutatja még *Παδρούγον* < *pádrugu* szórványunk.

B) Az *ü* hangok.

Szórványainkban csak a rövid magyar *ü* fordul elő, s ezt a görög feljegyzők kivétel nélkül mindig *ou*-val tüntették fel: *Κουρτουγεράτου* < *kürtüd'jermātu*, *Ἀτελκούζον*, *Κουζού* < *etelküzü*, *Τζίτουμ* < *tšitüm*, *Σεκούλης* < *sēkü[ō]l*.

Az *ü* hangok tudvalevőleg csak az ősmagyar korban keletkeztek az *i* hangok labializációja révén. A magyar *ü* hang legelső kimutatható jelentkezései éppen *Ἀτελκούζον* < *etelküzü*, *Κουζού* < *küzü*, *Κουρτουγεράτου* < *kürtüd'jermātu* és *Λιούντικας* < *liüntikā* szórványaink. A XI. század legelejéről feljegyzett *ü* hang emléke *Τζίτουμ* < *tšitüm* szórványunk, melyben az eredeti török *i*-ből már a magyarban lett *ü*, talán egy ómagyar *ü*-zö nyelvjárás keretében. (Vö. az *i* > *ü* hangváltozást finnugor eredetű *szem* szavunk történetében.)

Az *Ἀτελκούζον* < *etelküzü*, *Κουζού* < *küzü* szórvány egyben az ómagyar *ü*-zö nyelvjárás emléke is, valamint az Árpád-kor vége felé történt egy fokkal nyiltabbá válás, az *ü* > *ö* hangfejlődés eredeti, kiinduló állapotát is mutatja még.

C) Az *i* hang.

Az ómagyar velaris *i* hangot a görög feljegyző részint *ι*-val (*Ταξίς* < *tokšīn*, *Φαλίτζις* < *fālītš*), részint *η*-val (*Φαλής* < *fālī*) jelölte. Mindkét hangjelölés arra vall, hogy a velaris *i*-nek a hangértéke közel esett a palatalis *i*-éhez, úgyannyira, hogy később egybe is esett vele.

Arra a feltevésre, hogy a török hatás korában a magyar nyelvben a palatalis *i* mellett megvolt a velaris *i* is, éppen ez a három szórvány jogosít fel bennünket: *Ταξίς* < *tokšīn*, *Φαλής* < *fālī*, *Φαλίτζις* < *fālītš*.

D) Az *i* hangok.

Szórványainkban hosszú magyar *i* hang nem fordul elő. A magyar rövid *i* hangot a görög feljegyzők négyféle hangjellel jelölték:

a) Legáltalánosabban *ι*-val: *Λεβεδίας*, *Λεβεδία* < *levedi*, *Τίτζα* < *titsā*, *Τιμήσης* < *timiš*, *Κρίσος* < *kriš*, *Παταδί* < *pātādi*, *Γριντζάρι* < *grin-tšāri*, *Πωλοσνίκον* < *polozniku*, *Μελεκδής* < *melekdi*, *Τζίτουμ* < *tšitüm*, *Γεωβιτζάς* < *d'jeüvitšā*, *Βορίσης* < *boriš*, *Βορίτζης* < *boritš*, *Βαχχίνος* < *bāgin*, *Τεμίσης* < *temiš*, *Τιτέλιον* < *titel*, *Πίστρα* < *bistra*, *Μπαλίτζας* < *balitsa*, *Σιβίνιον* < *sibin*, *Ὀρλιχος* < *orlih*, *βιτέζης* < *vitēz*, *Ἐγρί* < *egri*.

β) Majdnem ilyen gyakori a magyar *i* hangnak görög *η*-val való jelölése is: *Νέκης* < *heki*, *Τιμήσης* < *timiš*, *Κασης* < *kesi*, *Καρης* < *keri*, *Μορήσης* < *moriš*, *Ἀρπαδής* < *ārpādi*, *Καλής* < *kālī*, *Τασης* < *tāši*, *Μεγέρης* < *med'jeri*, *Κνήσα* < *knišā*, *Βο(υ)λοσούνδης* < *bo[u]lšou[ū]di*, *Κελαδής* < *keledi*, *Χεδρεχαβάρης* < *hedrehvāri*, *Ταλούσης* < *taloutsi*, *ντελής* < *deli*, *Ἐρδελής* < *erdēli*, *Χοννιάδης* < *huñadi*.

γ) Ritka a magyar *i* hang = görög *υ* hangjelölés: γυλᾶς, Γυλᾶς < *jilā*, Σαγάρβριεν < *sāyārbrien*,

δ) úgyszintén a magyar *i* = görög *οι* jelölésmód is: Σάβαροι < *sāvārti*, Κάβαροι < *kavāri*.

Egyetlen olyan ómagyar rövid *i*-t mutató szórványunk van, amelyben ez az *i* az egész nyelvtörténet folyamán változatlanul megmaradt: Τίτσα < *tiſa*. Bár talán ide lehetne vennünk a Τζίτονι < *tšitūm* szórványt is. Nem sorolhatjuk ide a Τιτέλιον < *titel* szórványt, mert ennek a hn.-nek *Tetel* alakja is mutatkozott.

Az ómagyar *i*-nek labializálódása, *ü*-vé változása előtti, eredeti hangállapota őrződött meg Τιμήσης < *timiš* és Τεμίσης < *temiš* szórványainkban. Ez utóbbi első szótagjában azonban már megtörtént az *i* > *e* nyíltabbá válás. A Μορήσης < *moriš*, Ταξίς < *tokšijn*, később > *tokšijn*, Βακχῖνος < *bāgin* szórványok viszont még azt az ómagyar *i* hangot mutatják, mely a mélyhangú szók utolsó szótagjában utóbb *i* > *u* > *o* fejlődésen esett át. Az Árpád-kor folyamán egy fokkal nyíltabbá, vagyis *e*-vé vált rövid *i* még eredeti hangszínében mutatkozik a Κρίσος < *kriš*, Γριντζάρι < *grintšāri*, Κνήσα < *knišā* és Σαγάρβριεν < *sāyārbrien* szórványokban.

Az *ō* ~ *e* ~ *ε* nyelvjárási hangváltakozást megelőző *ü* ~ *i* ~ *e* váltakozás már az ómagyar kor végén meglehetősen. Ezt a feltevést teszik valószínűvé az Ἀτελκούζον < *etelküzü*, Ἐτέλ < *etel* alakok a régi *itil* és *etül* hangalakokhoz viszonyítva, valamint a Λεβεδίας, Λεβεδία < *levedi* és a Λιούντικας < *liūntika* szórványok.

E) Az *o* hang.

A magyar rövid *o* hangot a görög feljegyzők négyféleképpen jelölték:

α) általában *ο*-nal: Ἰουτοτζάς < *jutotšā*, Μορήσης < *moriš*, Πωλοσνίκον < *polozniku*, Σομβώτον < *sombotu*, Βολοσονδής < *bolšou[ū]di*, Βέλοσις < *bēloš*, Βορίσης < *boriš*, Βορίτζης < *borištš*, Ὀγγοτζα < *ugotša*, Λοσόντζε < *lošonts*, Ὀρλιχος < *orlih*, Ὀρβανός < *orbān*;

β) rosszabb helyesírással az *ο*-néval egyenlő hangértékű *ω*-val: Πωλοσνίκον < *polozniku*, Σομβώτον < *sombotu*, Κωμάραν < *komāron*, κορώνα < *korōna*;

γ) ritkán *α*-val: Ταξίς < *tokšijn*, Ζαλτάς < *zoltān*, Κωμάραν < *komāron*;

δ) egyetlen esetben görög *οα* hangjelcsoporttal: Μοναχάτζι < *mohātš* (vö. I. rész 93. l.).

A magyar hosszú *ō* hangot egyszer *ο*-nal: Ὀβαρ < *ōvār*, egyszer pedig *ω*-val jegyezték fel: κορώνα < *korōna*.

Az ómagyar *o* hang az Árpád-kor végén egy fokkal nyíltabbá vált. Még az eredeti, a nyíltabbá válás előtti ómagyar *o* hangot mutatják a Ἰουτοτζάς < *jutotšā*, Μορήσης < *moriš*, Σομβώτον < *sombotu*, Πωλοσνίκον < *polozniku* és magyar *o* = görög *α* hangjelöléssel a Ταξίς < *tokšijn* szórványok. Viszont aránylag igen korán jelentkezik az *o*-ból nyíltabbá vált *a* hang a Βασάσης < *vašaš* szórvány mindkét szótagjában. A Κωμάραν < *komāron* szórvány első szótagbeli *ο*-ja az előző, régi *kāmārum* hangalakhoz képest (vö. Gombocz, ŐM. II, 77) egy XV—XVI. századi *a* > *o* zártabbá válást tüntethet fel.

F) Az *e* hangok.

A magyar zárt *e* hangot a görög feljegyzők mindig *ε*-nal jelölték:

Κουρτουγεράτου < kürtüd'jermātu, Ἀτελκούζον, Ἐτέλ < etelküzü, Τερματζούς < termatšü, Νέκης < neki, Ἐζέλεχ < ēzeley, Λεβεδίας, Λεβεδία < levedi, Ἰέλεχ < jeley, Μελεκδής < melekdi, Σαγάβρουν < ságārbrien, Ζαλέσι < želes, Βελᾶς < belā, Κελαδής < keledi, Βελούσης < beluš, Τεμίσης < temiš, Τιτέλιον < titel, Ἰουμπερέκιν < jouberek, Ἐντρεβάο < hedrevār, Χεδρεχαβάρης < hedrehvāri, Ντεσοῦ < dešō.

A magyar hosszú *ē* hangot is mindig *ε*-nal jelölik a görögök: Ἐζέλεχ < ēzeley, Βεσπρέμ < besprēm, Βέλοσις < bēloš, βιτέζης < vītēz, Σεκούλης < sēkü[ō]l'.

A magyar nyílt *ε* hangot a görög feljegyzők szinte egyforma mértékben jelölik *ε*-nal is, *α*-val is:

α) *ε*-nal: Ἐτέλ < etel, Λεβεδίας, Λεβεδία < levedi, Τεβέλης < tevel, Μεγέρης < međ'jeri, Γενάχ < jeney, Βεσπρέμ < besprēm, Ἰουμπερέκιν < jouberek, Ἐρδέλιον < erdēl', Ἐρδέλης < erdēli, Ἐγοί < egri, ντελής < deli.

β) *α*-val: Ἀτελκούζον < etelküzü, Κάσης < kesi, Κερής < keri, Γενάχ < jeney, Ζαλέσι < želes, Κελαδής < keledi, Ἀρδέλιον < erdēl'.

A magyar hosszú *ē* hangot *ε*-nal jelölik a főljegyzők: Ἐρδέλιον, Ἀρδέλιον < erdēl' és Ἐρδέλης < erdēli.

A Νέκης < neki szórvány még azt a rövid *e* tőhangzót mutatja, amely csak az eredetileg kéttagú szó tövégi rövid magánhangzójának lekopása után, egytagúvá válása után nyúlt meg. A Κερής < keri törzsnév Κέρ-*ré* való válása arra vall, hogy ez a nyúlás a rövid *ε* tőhangzónál is bekövetkezett, de nem minden egytagúvá lett szóban, lásd a Κάσης < kesi > Kesz fejlődést. Ugyanilyen nyúlás történt a többtagú szavak zárt utolsó szótagjában is: a Σαγάβρουν < ságārbrien még az eredeti rövid *e*-t, viszont a Βεσπρέμ < besprēm már a megnyúlt hangot tartalmazza. Ősmagyar Ἐζέλεχ < ēzeley szavunkban a zárt *ē* később zártabb *ī*-vé vált.

G) Az *α* hangok.

Az ómagyar rövid illabialis *ā* hangot a görög feljegyzők általában *α*-val jelölték: Ἀλμούτζης < almutš, Φαλίτζις < fālītš, Φαλής < fālī, Κουρτουγεράτου < kürtüd'jermātu, Λιούντικας < liūntikā, Ἰουτοτζάς < jutotšā, Τερματζούς < termatšü, Τίτζα < titsā, Ταρακτζούς < tārkatšü, Σάβαροι < sāvārti, Κάβαροι < kāvāri, γυλᾶς, Γυλᾶς < jilā, Ἀρπαδής < arpādī, Καλής < kālī, Τασής < tāšī, καρχᾶς < kārchá, Ταριάνος < tārjān, Κουσάνης < kusān, Παταδί < patādī, Σάμταγ < sāmītāy, Μάμα < māmā, Κνήσα < knišā, Παδρούγον < pādrugu, Σάνδρον < šāndru, Σαγάβρουν < ságārbrien, Γεωβιτζάς < d'jeivītšā, Παγάτζιον < bāgātš, Βελᾶς < belā, Ἀκούσης < ākuš, Χράμον < χrām, Σάβας < sāvā, Βακχίνος < bāgin, Γεϊτζᾶς < d'jeitšā, Καλαμάνος < kālāmān.

A magyar rövid labialis *a* hangot a feljegyzők mindig *α*-val jelölik: Βασάσης < vašāš, Ὀγγοτζα < ugotšā, Πίστρα < bistra, Νδράγος < drag, Μπαλίτζας < balitsa, Ταλούσης < taloutsi, Βάσκαπο < vaškāpu, Μπούντα < būda, Τάτα < tata, κορώνα < korōna, Ντράβα < drāva, Χουνιάδης < huñadī.

A magyar hosszú *ā* hangot is mindig *α*-val jelölik a görögök: Ζαλτάς < zoltān, Σάβαροι < sāvārti, Κάβαροι < kāvāri, Ἀρπαδής < arpādī, Γριντζάρι < grintšāri, Σάμταγ < sāmītāy, Μάμα < māmā, κράλης < kṛāl', ζουπάνος < žurān, Ἀλμούτζης < ālmuš, μπάνος < bān, Σάβας <

sāvā, *Kalāmānos* < *kālāmān*, *Ἑντρεβάρ* < *hedrevār*, *Χεδρεχαβάρης* < *hēdrehvāri*, *Ὀρβανός* < *orḃān*, *Μοναχάτζι* < *mohātš*, *Ντράβα* < *drāva*, *Κομάραν* < *komāron*, *Ὅβαρ* < *ōvār*, *Σεγητφάρη* < *šigetvār*.

Az ómagyar, egytagú szavakban gyakori illabialis *ā* > *ā* nyúlás még nem következett be a *Χράμον* < *χram* szóban, viszont már lefolyt a *κράλης* < *krāl'* szórványban. Eredetileg kéttagú *Καλής* < *kāli* nevünkben csak a tővégi magánhangzó lekopása után történt meg az *ā* > *ā* nyúlás. A később ugyanígy kéttagúvá lett *Ἀρπαδής* < *ārpādi*, valamint kéttagú *Ἀλμούτζης* < *ālmūtš*, *Σάνδρον* < *šāndru*, *Ἀκούσης* < *ākuš* és *Βακχίνος* < *bāgin* neveink első szótagjában valószínűleg még a nyúlás előtti *ā* hangot jegyezték fel, míg a szintén kéttagú *Ἀλμούτζης* < *ālmūtš*, *Μάμα* < *māmā*, *Ντράβα* < *drāva* és *Σάβας* < *sāvā* neveink már az eredeti *ā*-ból *ā*-vá megnyúlt magánhangzót mutatják első szótagjukban.

Az *ā* megnyúlása a többtagú szavak utolsó zárt szótagjában is gyakori: *Τερματζούς* < *termātšu* nevünkben ez a megnyúlás csak a szóvégi *-u* magánhangzó lekopása után fog bekövetkezni, a *Ταριάνος* < *tārjān* szórványban sem történt még meg ez a nyúlás, míg *Καλαμάνος* < *kālāmān* nevünkben már a megnyúlt *ā*-t látjuk az eredeti *ā* helyén.

A rövid illabialis *ā* másik irányú fejlődése, különösen többtagú szavak első tagjában az *ā* > *o* > *a* hangfejlődés volt. E hangfejlődés kiinduló állapotát, az első szótagbeli *ā* meglétét tanúsítják *Τασις* < *tāši*, *καρχᾶς* < *kārchā* és *Κάβαροι* < *kāvāri* szórványaink, a *Μορήσης* < *morīš* folyónév viszont már a középső állapotot, az *o*-vá lett eredeti *ā*-t őrizte meg, míg a *Βασάσης* < *vašāš* és *Τάτα* < *tata* szórványok már a végeredményt adják.

Az illabialis *ā* a szó végén változatlanul megmaradt az Árpád-kor végéig. Ennek a szó végén hangzó illabialis *ā*-nak különböző korú feljegyzései *καρχᾶς* < *kārchā*, *Λιούντικας* < *liūntikā*, *Τίτζα* < *titsā*, *γυλᾶς* < *jilā*, *Ἰουτοτζάς* < *jutotšā*, *Μάμα* < *māmā*, *Κνήσα* < *knišā*, *Γεωβιτζάς* < *d'jeivitšā*, *Βελᾶς* < *belā*, *Γεϊτζᾶς* < *d'jeitšā* és *Σάβας* < *sāvā* szórványaink, viszont az *Ὀγγοτζα* < *ugotša*, *Πίστρα* < *bistra*, *Μπαλιτζας* < *balitsa*, *Μπούντα* < *buda*, *Τάτα* < *tata* és *κωρόνα* < *korōna* szórványok azt a szóvégi *a* hangot tüntetik fel, mellyé az eredeti szóvégi illabialis *ā* közbeeső *o* fok nélkül labializálódott.

K e t t ő s h a n g z ó k.

A magyar *ou* kettőshangzót a görög *ou*-val jelezte: *Βο(υ)λοσυνδής* < *bo(u)lšou[ū]di*, *Ἰουμπερέκιν* < *jouberek*, *Ταλούσης* < *taloutsi*. Az ómagyar *ui* kettőshangzó képviselője szintén görög *ou* hangjel: *Βουλτζός* < *bultšuui*. Az ómagyar *iū* kettőshangzó görög jele *iou* volt: *Λιούντικας* < *liūntikā*. Az ómagyar *ei* kettőshangzó jele *ei* (jobb helyesírással *ei*): *Γεϊτζᾶς* (helyesebben: *Γεϊτζᾶς*) < *d'jeitšā*, míg az ómagyar *eū* kettőshangzót *ew*-val jelölték: *Γεωβιτζάς* < *d'jeivitšā*. Az ómagyar *eū* kettőshangzóból lett magyar hosszú *ē* jele a szórványokban *ou* (*Ντεσοῦ* < *dešō*) és *ω* (*Γηώρ* < *d'jōr*).

A szóvégi ómagyar *-āy* > ómagyar *-ām* > *-om* > *-ō* fejlődésének még eredeti állapotát, kiindulópontját mutatja *Σάμταγ* < *sāmtāy* hn.-ünk. Az *om* > *ō* hangfejlődésnek talán még eredeti állapotát őrzik *Ἰουμπερέκιν* < *jouberek* és *Ταλούσης* < *taloutsi* szórványaink. Ugyancsak a szó-

végi ómagyar *-ey* > *-eü* > *-ē* fejlődés kiinduló állapota jegyződött fel *Γενᾱχ* < *jeņey*, *Ἐξέλεχ* < *ezeley* és *Ἰέλεχ* < *jeley* neveinkben. Az *eü* > *ē* hangváltozás befejeződését bizonyítják *Ντεσοῦ* < *dešō* és *Γηῶρ* < *d'jōr* szórványaink. Az *eü* > *eī* > *ē* hangfejlődés első két fokát őrizték meg *Γεωβιτζᾱς* ~ *d'jeüvitša* és *Γεῖτζᾱς* < *d'jeitša* szórványaink. Az ősmagyar *-uy* > ómagyar *-uu* > *-ū* vagy *-uu* > *-ou* > *-ō* hangfejlődés két fázisa jelentkezik a *Βουλτζούς* < *bultšu* és *Βουλοσουδής* < *bulšou[ū]di* szórványokban.

Magánhangzó kiesés.

A háromtagú szavak második nyílt szótagjának magánhangzója még nem esett ki a *Καλαμάνος* < *kálámān* szórványban.

A tövégi (szóvégi) rövid magánhangzók.

Árpád-kori egyéb emlékek mellett éppen görögbetűs szórványaink a legnyomatékosabb tanúbizonyságok a mellett, hogy az Árpád-kor első századaiban a magyar szóvégi magas nyelvállású magánhangzók: *-i*, *-ü*, *-u* egyik-másik szó végén még megvoltak.

-ü: *Ἀτελκούζον* < *etelküzü*, *Κουζού* < *küzü*, *Κουρτουγεράτου* < *kürtüd'jermātu*.

-i: 12 X. századi (*Ἀρπαδής* < *ārpādi*, *Καρίς* < *keri*, *Καρίς* < *kesi*, *Καλῆς* < *kāli*, *Λεβεδία* < *levedi*, *Λεβεδίας* < *levedi*, *Μεγέρης* < *med'jeri*, *Νέκης* < *neki*, *Σάβαροι* < *sāvārti*, *Τασῆς* < *tāši*, *Φαλῆς* < *fālī* s talán a *Κάβαροι* < *kāvāri*), 3 XI. századi (*Βουλοσουδής* < *bulšou[ū]di*, *Μελεκδῆς* < *melekdi*, *Πατάδι* < *pātādi*) szórvány bizonyítja a később lekopott szóvégi rövid *-i* magánhangzó megvoltát.

-u: a később lekopott szóvégi rövid *-u* hang meglétét bizonyítják *Τερματζούς* < *termātšu*, *Ταρκατζούς* < *tārkātšu*, *Κουρτουγεράτου* < *kürtüd'jermātu*, *Σομβότον* < *sombotu*, *Πωλοσνίκον* < *polozniku*, *Παδρούγον* < *pādrugu* szórványaink.

Részletes vizsgálódásainkból kiderült, hogy ezek a szórványok részint végső szótagjuk hangsúlyjelével, részint görögösítetlen voltak, részint pedig külön erre a célra genitivusban való szereplésükkel biztosítanak bennünket a szóvégi (tövégi) magánhangzó egykorú meglétéről.

Magánhangzóilleszkedés.

Mivel az összetétel két tagja értelmileg még világos volt, nem történt illeszkedés ezekben a török eredetű neveinkben: *Ἀτελκούζον* < *etelküzü*, *Κουρτουγεράτου* < *kürtüd'jermātu*, *Σαγάρβριεν* < *sāyārbrien*. Még a később létrejött illeszkedés hiányát mutatják *γυῖας* < *jilā*, *Λιόντικας* < *liüntikā*, *Μορήσης* < *moriš*, *Τερματζούς* < *termātšu*, *Φαλίτζις* < *fālītš*, *Γριντζάρι* < *grintšāri*, *Κνήσα* < *knišā*, *Πωλοσνίκον* < *polozniku*, *Ταξίς* < *tokšijn* és *Βακχίνος* < *bāgin* szórványaink. Sok *-i* szóvégi magánhangzós nevünk (pl. *Ἀρπαδής* < *ārpādi*, *Καρίς* < *kāli*, *Σάβαροι* < *sāvārti*, *Τασῆς* < *tāši*, *Φαλῆς* < *fālī*, *Βουλοσουδής* < *bulšou[ū]di*, *Πατάδι* < *pātādi*) is csak a szóvégi *-i* magánhangzó lekopása után nyerte el a teljes magánhangzóharmóniát.

M á s s a l h a n g z ó k.

A) A zárhangok (explosivae):

α) A magyar *p, t, k* zöngétlen zárhangokat a görög feljegyzők mindig görög *π, τ, κ* hangjelekkel jelölik:

Magyar *p* hang: Ἀρπαδής < *arpādi*, Παταδί < *pātādi*, Παδροῦγον < *pādrugu*, Πωλοσνίκον < *polozniku*, Βεσπρέμ < *besprēm*, ζουπάνος < *župān*, Βάσκαπο < *vaškaru*.

Magyar *t* hang: Ταξίς < *tokšīn*, Κουρτονγερούματον < *kürtüd'jermātu*, Λιούντικας < *liūntikā*, Ἀτελκούζον < *etelküzü*, Ἰουτοτζάς < *jutotšā*, Τερματζούς < *termātšu*, Τίτζα < *titsā*, Ζαλτάς < *zoltān*, Τιμήσης < *timiš*, Ταρκατζούς < *tārkaťšu*, Τεβέλης < *tevel*, Σάβαρτοι < *sāvārti*, Τασής < *tāši*, Ταριάνος < *tārjān*, Παταδί < *pātādi*, Σάμταγ < *sāmīay*, Σομβώτον < *sombotu*, Τζίτονι < *tšitūm*, Τεμίσης < *temiš*, Τιτέλιον < *titel*, Πίστρα < *bistra*, βιτέζης < *vītēz*, Ταλούσης < *talouťsi*, Μπυτούσης < *botuš*, Τάτα < *tata*, Σεγητφάρη < *šigetvār*.

Magyar *k* hang: Κουρτονγερούματον < *kürtüd'jermātu*, Λιούντικας < *liūntikā*, Ἀτελκούζον < *etelküzü*, Κουσάνης < *kusān*, Νέκης < *heki*, Κρίσος < *kriš*, Κασής < *kesi*, Καρής < *keri*, Ταρκατζούς < *tārkaťšu*, Κάβαροι < *kāvāri*, Καλής < *kālī*, καρχάς < *kārčā*, Κνήσα < *knīša*, Πωλοσνίκον < *polōzniku*, Μελεκδής < *melekdi*, κράλης < *krāl'*, Κελαδής < *keledi*, Ἀκούσης < *akuš*, Καλαμάνος < *kālāmān*, Ἰουμπερέκιν < *jouberek*, Σεκούλης < *sēkül'*, Βάσκαπο < *vaškaru*, κορώνα < *korōna*, Κομάραν < *komāron*.

A *k > g* zöngésülés még nem következett be a Μελεκδής < *melekdi* névben.

β) A magyar *b, d, g* zöngés zárhangokat a korai szórványokban a görögök *β, δ, γ* hangjelekkel, a későbbiekben *μπ, ντ, γγ* (= *γκ*) hangjelekkel írják át. Magából a hangjelölésmódból azonban nem tudnánk az egyes szórványok korára következtetni, mert ez a jelölésmód az író klasszicizáló vagy népies nyelvvel is összefügg. A későbbi korban a nagyon vulgáris írók a zöngés magyar *b* és *d* hangokat még zöngétlen görög *π* és *τ* hangjelekkel is jelölik. Ez utóbbi zöngétlen jelölésmódot szökezdnetben görög sandhi-jelenségek is magyarázhatják. Szó belsejében azonban valószínűleg csak a komplikáltabb *μπ, ντ, (γκ)* népies *π, τ, (κ)* helyesírással való egyszerűsítéséről van szó (vö. VASMER 294—5).

Magyar *b* hang:

β-val: Βουλτζούς < *bultšu*, Σομβώτον < *sombotu*, Βο(ν)λοσουδής < *Bo(u)lšou[ū]di*, Σαγάρβριεν < *sāgarbrien*, Βεσπρέμ < *besprēm*, Βελās < *belā*, Βέλοσις < *bēloš*, Βελούσης < *beluš*, Βορίσης < *boriš*, Βορίτζης < *boritš*, Βακχίνος < *bāgin*, Σιβίνιον < *sibīn*, Ὀρβανός < *orbān*.

μπ-vel: μπάνος < *bān*, Μπελās < *bēla*, Ἰουμπερέκιν < *jouberek*, Μπαλίτζας < *balitsa*, Μπυτούσης < *botuš*, Μπούντα < *buda*.

π-vel: Παγάτζιον < *bāgātš*, Πίστρα < *bistra*, πάνος < *bān*.

A későbbi *b > v* hangváltozás még nem történt meg a Βεσπρέμ < *besprēm* hn.-ben.

Magyar *d* hang:

δ-val: Λεβεδία, Λεβεδία < *levedi*, Ἀρπαδής < *arpādi*, Παταδί < *pātādi*, Παδροῦγον < *pādrugu*, Σάνδρον < *šāndru*, Βο(ν)λοσουδής <

bofʉlʃɬou[ʉ]di, Μελεκδής < melekdi, Κελαδής < keledi, Χεδρεχαβάρης < hedrehvāri, Ἐρδέλιον < erdēl', Ἐρδέλης < erdēli, Χουνιάδης < huñadi.

ν̂-al (vulgáris helyesírásban νδ-val): Ἰνδράγος < drag, Ἐντρεβάρ < hedrevār, Ντεσοῦ < dešō, Μπούντα < buda, ντελής < deli, Ντράβα < drāva, Ἐρντέλης < erdēli.

τ-al: Μπούντα < buda, Τράβας < drāva, Ερντέλης < erdēli.

Magyar g hang:

γ-val: Γριντζάρι < grintšāri, Παδρούγον < pādrugu, Ἰνδράγος < drag, Σεγητφάρη < sigetvār, Ἐγρί < egri.

γγ-val (jobb helyesírásban γκ lenne!): Ὀγγοτσα < ugotša.

B) A réshangok (spirantes):

α) A magyar f hangot a görög feljegyzők φ-vel jelölik: Φαλίτζις < fālītš és Φαλής < fālī.

β) A magyar v hangot a görögök rendszerint β-val írják át: Λεβεδίας, Λεβεδία < levedi, Τεβέλης < tevel, Σάβαροι < sāvārti, Κάβαροι < kāvāri, Γεωβιτζάς < d'jeñvitšā, Βασάσης < vašaš, Σάβας < sāvā, Ἐντρεβάρ < hedrevār, Χεδρεχαβάρης < hedrehvāri, βιτέζης < vītēz, Βάσκαπο < vaškaipu, Ντράβα < drāva, Ὀβαρ < ōvār. Egyetlen esetben találkozunk csak a v = φ hangjelöléssel: Σεγητφάρη < sigetvār, ahol ennek oka a görög zöngétlen τ asszimiláló hatása.

γ) A magyar s hangot a görögök mindig σ-val jelölik: Κουσάνης < kusān, Καςής < kesi, Σάβαροι < sāvārti, Σάμιταγ < sāmītāγ, Σομβώτον < sombotu, Σαγάροβονεν < sāgārbriēn, Ζαλέσι < želeš, Βεσπρέμ < besprēm, Σάβας < sāvā, Πιστρα < bistra, Σιβνιον < sibiñ, Σεκούλης < sēkūl', Σεγητφάρη < sigetvār.

s > ts affrikáció ment végbe a Τίτζα < tītšā folyónévben.

δ) A magyar z hangnak általában görög ζ felel meg: Ἀτελκούζου, Κονζοῦ < etelküzü, Ἐζέλεχ < ēzeley, Ζαλτάς < zoltān, βιτέζης < vītēz, azonban zöngés mássalhangzó előtt jelölhette a görög helyesírás σ-val is: Πωλοσνίκου < polozniku.

ε) A magyar š hangot általában σ-val írják át a görög írók: Κρίσος < kriš, Τιμήσης < timiš, Μορήσης < moriš, Ταής < taši, Κνήσα < knišā, Σάνδρου < šāndru, Βο(ν)λοσουδής < bofʉlʃɬou[ʉ]di, Βασάσης < vašaš, Βέλοσις < bēloš, Βελούσης < beluš, Ἀκούσης < ākuš, Βορίσης < boriš, Τεμίσης < tēmiš, Ντεσοῦ < dešō, Λοσόντζε < lošonts, Μπουτούσης < botuš, Βάσκαπο < vaškaipu.

A magyar š hang egyetlen egyszer, egészen szabálytalanul görög ζ-val van jelölve: Ἀλμούζης < ālmuš.

ζ) A magyar ž hang képviselésében a szórványokban görög ζ-t találunk: Ζαλέσι < želes és ζουπάνος < župān.

η) A magyar j hangot a görög feljegyzők egyaránt átírhatták görög ι+magánhangzóval vagy γ+ι, η, υ vagy ε-nal, mivel a görög γ magas magánhangzók előtt tudvalevőleg j hangértékű (VASMER 295):

ι-val: Ἰουτοτζάς < jutotšā, Ἰέλεχ < jeley, Ταριάνος < tarjān, Ἰουμπερέκιν < jumberek.

γ-val: γυλάς, Γυλάς < jilā, Γενάχ < jeneγ. Tehát a görögben csak írásbeli különbség van Ἰέλεχ és *Γέλεχ között, kiejtésbeli nincsen.

θ) Az ómagyar χ palatalis spiranst természetszerűleg görög χ jelölte: $\kappa\alpha\rho\chi\acute{\alpha}\varsigma < k\acute{a}r\chi\acute{a}$, $\chi\rho\acute{\alpha}\mu\omicron\nu < \chi r\acute{a}m$.

A $\chi > h > j$ hangfejlődés utolsó fokát adja a $\tau\alpha\rho\iota\acute{\alpha}\nu\omicron\varsigma < t\acute{a}rj\acute{a}n$ szórvány.

ι) Az ómagyar γ palatalis spiranst a görögök kétféleképpen jelölték: γ -val: $\Sigma\acute{\alpha}\mu\tau\alpha\gamma < s\acute{a}m\tau\acute{a}\gamma$, $\Sigma\alpha\gamma\acute{\alpha}\rho\beta\omicron\nu\epsilon\nu < s\acute{a}\gamma\acute{a}r\beta r i e n$, $\Pi\alpha\gamma\acute{\alpha}\tau\iota\omicron\nu < b\acute{a}\gamma\acute{a}t s$, továbbá χ -vel: $\text{'}\acute{\epsilon}\zeta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\chi < \acute{\epsilon}zele\gamma$, $\Gamma\epsilon\acute{\nu}\acute{\alpha}\chi < j e n e \gamma$, $\text{'}\acute{\iota}\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\chi < j e l e \gamma$. Feltűnő, hogy az utóbbi jelölésmód csak szó végén fordul elő.

A szóbelseji $-a\gamma\acute{a}- > -\acute{a}\chi\acute{a}- > -a\chi\acute{a}- > -a\alpha- > -\acute{a}-$ hangfejlődés kiindulási állapotát mutatják $\Sigma\alpha\gamma\acute{\alpha}\rho\beta\omicron\nu\epsilon\nu < s\acute{a}\gamma\acute{a}r\beta r i e n$ és $\Pi\alpha\gamma\acute{\alpha}\tau\iota\omicron\nu < b\acute{a}\gamma\acute{a}t s$ szórványaink, ellenben ugyanennek a hangfejlődésnek már befejezett állapotát adja a $\mu\acute{\pi}\acute{\alpha}\nu\omicron\varsigma < b\acute{a}n$ méltóságnév. A szövegi γ , mely később μ , $\acute{\upsilon}$ félhangzóná lett, s a megelőző magánhangzóval kettőshangzót alkotott, még eredeti hangállapotában jelentkezik a $\Gamma\epsilon\acute{\nu}\acute{\alpha}\chi < j e n e \gamma$, $\text{'}\acute{\epsilon}\zeta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\chi < \acute{\epsilon}zele\gamma$, $\text{'}\acute{\iota}\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\chi < j e l e \gamma$ és $\Sigma\acute{\alpha}\mu\tau\alpha\gamma < s\acute{a}m\tau\acute{a}\gamma$ nevekben, viszont már kettőshangzó μ félhangzós elemeként van meg a $\text{'}}\text{B}\text{ou}\lambda\tau\iota\zeta\omicron\upsilon\varsigma < b\acute{u}l\tau\acute{s}\mu$ és esetleg a $\text{'}}\text{B}\text{o}(\nu)\lambda\omicron\sigma\omicron\nu\delta\acute{\eta}\varsigma < b\text{of}\text{u}\text{ł}\text{s}\text{ou}[\acute{\upsilon}]\text{d}\acute{\iota}$ nevekben.

κ) A magyar h hangot a görögök általában χ -vel jegyezték fel: $\chi\epsilon\delta\rho\epsilon\chi\alpha\beta\acute{\alpha}\rho\eta\varsigma < h e d r e h v \acute{a}r i$, $\text{'}}\text{O}\text{r}\lambda\iota\chi\omicron\varsigma < o r l i h$, $\text{'}}\text{M}\text{o}\nu\alpha\chi\acute{\alpha}\tau\iota\zeta\iota < m\acute{o}h\acute{a}t\acute{s}$, $\chi\omicron\nu\nu\acute{\iota}\acute{\alpha}\delta\eta\varsigma < h u h \acute{a}d i$. Ennek az a magyarázata, hogy a középgörögben h hang nem volt, s az erős hehezetnek sem volt már hangértéke.

C) A folyékony mássalhangzók (liquidae):

α) A magyar r hangot a görögök mindig ρ -val jelölték: $\text{'}}\text{K}\text{o}\nu\omicron\tau\omicron\nu\gamma\epsilon\rho\mu\acute{\alpha}\tau\omicron\nu < k\acute{u}r\text{t}\acute{u}d'j e r m \acute{a}t u$, $\text{'}}\text{T}\epsilon\rho\mu\alpha\tau\iota\zeta\omicron\upsilon\varsigma < t e r m \acute{a}t\acute{s}\mu$, $\text{'}}\text{K}\rho\iota\sigma\omicron\varsigma < k r i\acute{s}$, $\text{'}}\text{K}\alpha\rho\acute{\eta}\varsigma < k e r i$, $\text{'}}\text{T}\alpha\rho\kappa\alpha\tau\iota\zeta\omicron\upsilon\varsigma < t \acute{a}r k \acute{a}t\acute{s}\mu$, $\text{'}}\Sigma\acute{\alpha}\beta\alpha\rho\tau\omicron\iota < s \acute{a}v \acute{a}r t i$, $\text{'}}\text{K}\acute{\alpha}\beta\alpha\rho\iota < k \acute{a}v \acute{a}r i$, $\text{'}}\text{M}\omicron\rho\acute{\eta}\varsigma\eta\varsigma < m\acute{o}r i\acute{s}$, $\text{'}}\text{A}\rho\pi\acute{\alpha}\delta\acute{\eta}\varsigma < \acute{a}r p \acute{a}d i$, $\kappa\alpha\rho\chi\acute{\alpha}\varsigma < k \acute{a}r \chi \acute{a}$, $\text{'}}\text{M}\epsilon\gamma\acute{\epsilon}\rho\eta\varsigma < m e d'j e r i$, $\tau\alpha\rho\iota\acute{\alpha}\nu\omicron\varsigma < t \acute{a}r j \acute{a}n$, $\text{'}}\text{G}\rho\iota\nu\tau\iota\zeta\acute{\alpha}\rho\iota < g r i n t\acute{s}\acute{a}r i$, $\text{'}}\text{P}\acute{\alpha}\delta\rho\omicron\upsilon\gamma\omicron\nu < p \acute{a}d r u g u$, $\text{'}}\Sigma\acute{\alpha}\nu\delta\rho\nu < s \acute{a}n d r u$, $\Sigma\alpha\gamma\acute{\alpha}\rho\beta\omicron\nu\epsilon\nu < s \acute{a}\gamma \acute{a}r \beta r i e n$, $\kappa\rho\acute{\alpha}\lambda\eta\varsigma < k r \acute{a}l'$, $\text{'}}\text{B}\epsilon\sigma\pi\rho\acute{\epsilon}\mu < b e s p r \acute{e}m$, $\omicron\delta\rho\omicron\upsilon\mu < u r u m$, $\chi\rho\acute{\alpha}\mu\omicron\nu < \chi r \acute{a}m$, $\text{'}}\text{B}\omicron\rho\iota\varsigma\eta\varsigma < b\acute{o}r i\acute{s}$, $\text{'}}\text{B}\omicron\rho\iota\tau\iota\zeta\eta\varsigma < b\acute{o}r i\acute{s}$, $\text{'}}\text{O}\delta\omicron\varsigma < \acute{u}r$, $\text{'}}\text{P}\iota\sigma\tau\omicron\alpha < b i s t r a$, $\text{'}}\text{I}\omicron\nu\mu\pi\epsilon\rho\acute{\epsilon}\kappa\iota\nu < j\acute{o}u b e r e k$, $\text{'}}\text{N}\delta\rho\acute{\alpha}\gamma\omicron\varsigma < d r a g$, $\text{'}}\text{E}\nu\tau\rho\epsilon\beta\acute{\alpha}\rho < h e d r e v \acute{a}r$, $\chi\epsilon\delta\rho\epsilon\chi\alpha\beta\acute{\alpha}\rho\eta\varsigma < h e d r e h v \acute{a}r i$, $\text{'}}\text{O}\rho\lambda\iota\chi\omicron\varsigma < o r l i h$, $\text{'}}\text{O}\rho\beta\alpha\nu\acute{\omicron\varsigma} < o r b \acute{a}n$, $\text{'}}\text{E}\rho\delta\acute{\epsilon}\lambda\iota\omicron\nu < e r d \acute{e}l'$, $\text{'}}\text{G}\eta\acute{\omega}\rho < d'j \acute{o}r$, $\kappa\omega\rho\acute{\omega}\nu\alpha < k\acute{o}r\acute{o}n\alpha$, $\text{'}}\text{N}\tau\rho\acute{\alpha}\beta\alpha < d r \acute{a}v\alpha$, $\text{'}}\text{K}\omega\mu\acute{\alpha}\rho\alpha\nu < k\acute{o}m \acute{a}r\omicron\nu$, $\text{'}}\text{E}\rho\delta\acute{\epsilon}\lambda\eta\varsigma < e r d \acute{e}l' i$, $\text{'}}\text{O}\beta\alpha\omicron < \acute{o}v \acute{a}r$, $\text{'}}\Sigma\epsilon\gamma\eta\tau\phi\acute{\alpha}\rho\eta < s i g e t v \acute{a}r$, $\text{'}}\text{E}\gamma\rho\iota < e g r i$.

β) A magyar l hangot mindig görög λ képviseli: $\text{'}}\text{F}\alpha\lambda\iota\tau\iota\zeta\iota < f \acute{a}l i\acute{s}$, $\text{'}}\text{F}\alpha\lambda\acute{\eta}\varsigma < f \acute{a}l i$, $\text{'}}\text{L}\iota\omicron\nu\acute{\nu}\tau\iota\kappa\alpha\varsigma < l i \acute{u} n t i k \acute{a}$, $\text{'}}\text{A}\tau\epsilon\lambda\kappa\omicron\upsilon\zeta\omicron\nu < \acute{a}t e l k \acute{u} z \acute{u}$, $\text{'}}\text{E}\tau\acute{\epsilon}\lambda < e t e l k \acute{u} z \acute{u}$, $\text{'}}\text{A}\lambda\mu\omicron\upsilon\tau\iota\zeta\eta\varsigma < \acute{a}l m u t\acute{s}$, $\text{'}}\text{B}\omicron\upsilon\lambda\tau\iota\zeta\omicron\upsilon\varsigma < b \acute{u}l t\acute{s}\mu$, $\text{'}}\text{E}\zeta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\chi < \acute{\epsilon}zele\gamma$, $\text{'}}\text{A}\epsilon\beta\epsilon\delta\acute{\iota}\alpha\varsigma < l e v e d i$, $\text{'}}\text{Z}\alpha\lambda\tau\acute{\alpha}\varsigma < z\acute{o}l t \acute{a}n$, $\text{'}}\text{T}\epsilon\beta\acute{\epsilon}\lambda\eta\varsigma < t e v e l$, $\gamma\upsilon\lambda\acute{\alpha}\varsigma < j \acute{u}l \acute{a}$, $\text{'}}\text{K}\alpha\lambda\acute{\eta}\varsigma < k \acute{a}l i$, $\text{'}}\text{I}\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\chi < j e l e \gamma$, $\text{'}}\text{P}\omega\lambda\omicron\sigma\omicron\nu\acute{\iota}\kappa\iota\kappa\omicron\nu < p\acute{o}l\acute{o}z n i k u$, $\text{'}}\text{B}\text{o}(\nu)\lambda\omicron\sigma\omicron\nu\delta\acute{\eta}\varsigma < b\text{of}\text{u}\text{ł}\text{s}\text{ou}[\acute{\upsilon}]\text{d}\acute{\iota}$, $\text{'}}\text{M}\epsilon\lambda\epsilon\kappa\delta\acute{\iota}\varsigma < m e l e k d i$, $\text{'}}\text{Z}\alpha\lambda\acute{\epsilon}\varsigma\iota < \acute{z} e l e s$, $\text{'}}\text{K}\epsilon\lambda\acute{\alpha}\delta\acute{\eta}\varsigma < k e l e d i$, $\text{'}}\text{B}\epsilon\lambda\acute{\alpha}\varsigma < b e l \acute{a}$, $\text{'}}\text{B}\acute{\epsilon}\lambda\omicron\varsigma\iota\varsigma < b \acute{e}l\acute{o}\acute{s}$, $\text{'}}\text{B}\epsilon\lambda\omicron\upsilon\varsigma\eta\varsigma < b e l u\acute{s}$, $\text{'}}\text{A}\lambda\mu\omicron\upsilon\zeta\eta\varsigma < \acute{a}l m u\acute{s}$, $\text{'}}\text{K}\alpha\lambda\alpha\mu\acute{\alpha}\nu\omicron\varsigma < k \acute{a}l \acute{a}m \acute{a}n$, $\text{'}}\text{T}\iota\tau\acute{\epsilon}\lambda\iota\omicron\nu < t i t e l$, $\text{'}}\text{M}\pi\alpha\lambda\iota\tau\iota\zeta\alpha\varsigma < b \acute{a}l i t s \acute{a}$, $\text{'}}\text{L}\omicron\sigma\omicron\nu\acute{\nu}\tau\epsilon < l\acute{o}\acute{s}o n t s$, $\text{'}}\text{O}\rho\lambda\iota\chi\omicron\varsigma < o r l i h$, $\text{'}}\text{T}\alpha\lambda\omicron\upsilon\varsigma\eta\varsigma < t \acute{a}l\acute{o}u t\acute{s} i$, $\text{'}}\nu\tau\epsilon\lambda\acute{\eta}\varsigma < d e l i$.

Még az $l > ll$ gemináció előtti hangállapot tükröződik a $\text{'}}\text{I}\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\chi < j e l e \gamma$ névben, sőt talán még a $\text{'}}\text{T}\alpha\lambda\omicron\upsilon\varsigma\eta\varsigma < t \acute{a}l(l)\acute{o}u t\acute{s} i$ szórványban is.

A magyar l' jésített (palatalizált) liquida görög jele szintén λ :

κράλης < *krāl'*, Σεκούλης < *sēkül'*, Ἐρδέλιον < *erdēl'*, Ἐρδέλης < *erdēli*, sőt egyszer λ + palatalizáló szerepű η: Ἐρδέλη < *ērdēl'*.

D) Az orrhangú mássalhangzók (nasales):

α) A magyar *m* hangnak mindig görög *μ* felel meg: Κουρτουγερόματου < *kürtüd'jermātu*, Ἀλμοούτζης < *ālmūtš*, Τερματζούς < *termātšu*, Μορήσης < *moriš*, Μεγέρης < *med'jeri*, Τιμήσης < *timiš*, Σάμταγ < *sāmtāγ*, Μάμα < *māma*, Σομβώτον < *sombotu*, Μελεκδής < *melekdi*, Τζίτουνι < *tšitūm*, Βεσπρέμ < *besprēm*, οὐρούμ < *urum*, Ἀλμούτζης < *ālmuš*, Χράμον < *χrām*, Καλαμάνος < *kālāmān*, Τεμισής < *temiš*, Μοναχάτζι < *mohātš*, Κωμάραν < *komāron*.

Később *mī* > *nt* hátraható hasonulás történt a Σάμταγ < *sāmtay* hn.-ben.

β) A magyar *n* hangot mindig *ν*-vel jelöli a görög: Λιούντικας < *liūntikā*, Κουσάνης < *kusān*, Γενάχ < *jeneg*, Ταριάνος < *tarjān*, Γριντζάρι < *grintšāri*, Κνήσα < *kniša*, Πωλοσνίκον < *polozniku*, Σάνδρον < *šāndru*, Σαγάρβριεν < *sāγārbrien*, μπάνος < *bān*, ζουπάνος < *zupān*, Βακχίνος < *bāgin*, Καλαμάνος < *kālāmān*, Λοσόντζε < *lošonts*, Σιβίνιον < *sibin*, Ὁρβανός < *orbān*, κορώνα < *korōna*, Κωμάραν < *komāron*.

A magyar *ñ* jésített nasalist egy szórványunk *ν*-vel jelöli: Νέκης < *ñeki*, egy másik pedig már a palatalizálást is pontosan jelző *ν*-val: Χονιάδης < *huñadi*. Itt ugyanis az *ι*-nak külön saját hangértéke nincsen, csak palatalizáló szerepben áll.

Az *n* > *ñ* palatalisatio még nem következett be a Σαγάρβριεν < *sāγārbrien* névben.

E) Az affrikáták:

α) A magyar *ts* hangot a görög feljegyzők szabályosan *τζ*-val jelölték: Τίτζα < *titsā*, Μπαλίτζας < *balitsa*. Egyszer találjuk ezt a jelet még szónévi ejtéskönnyítő másodlagos *ε*-nal megtoldva: Λοσόντζε < *lošonts*. A nagyon szoktalan *ts* = *σ* jelölésmód csak egyszer fordul elő: Ταλούσις < *taloutsī*.

A Τίτζα < *titsā* névben *s* > *ts* affrikáció történt.

β) A magyar *tš* hangot szintén görög *τζ* képviseli: Φαλίτζις < *fālits*, Ἀλμοούτζης < *ālmūtš*, Ἰοντοτζάς < *jutotšā*, Τερματζούς < *termātšu*, Βουλτζούς < *bulšuu*, Ταρκατζούς < *tārkātšu*, Γριντζάρι < *grintšāri*, Τζίτουνι < *tšitūm*, Γεωβιτζάς < *djeivitsā*, Παγάτζιον < *bāγātš*, Βορότζης < *boritš*, Γεϊτζάς < *d'jeitšā*, Ὀγγοτζά < *ugotša*. Egy alkalommal a magyar *tš* hangot *τζι* hangjelcsoport jelöli: Μοναχάτζι < *mohātš*, ahol az *ι*-nak csak jésítő szerepe van, saját hangot nem képvisel, s valószínűleg nem is görögösítő végződés.

γ) A magyar *d'j* hangot a görög feljegyzők *γ* + magas magánhangzó kapcsolatban levő *γ*-val jelölik: Κουρτουγερόματου < *kürtüd'jermātu*, Γεωβιτζάς < *d'jeivitsā*, Γεϊτζάς < *d'jeitšā*. Egyszer szerepel a *d'j* = *γγ* hangjelölésmód: Γήωρ < *d'jōr*, melyben az *η*-nak csak palatalizáló szerepe van, saját hangot nem képvisel.

A *d'j* > *d* depalatalisatio nem ment még végbe a Γεωβιτζάς < *d'jeivitsā* és a Γεϊτζάς < *d'jeitšā* nevekben.

A magyar hangok görög jelei.

A magánhangzók jelei.

Hang	Ē v s z á z a d						
	X.	XI.	XII.	XIII.	XIV.	XV.	XVI.
u	ov 7*	ov 6	ov 6		o 1	ov 1	o 1 ov 2
ū				ov 1			
ü	ov 4	ov 1				ov 1	
ȳ							
ι	ι 2 η 1						
i	η 9 ι 6 oi 2 v 1	η 2 ι 6 v 1	η 1 ι 5		ι 2	η 2 ι 4	η 3 ι 1 (ε 1)
ī							
o	o 2 α 2	o 3 ω 2	o 3		o 1	o 4 (v 1)	ω 2 α 1 ova 1
ō							o 1 ω 1
e	ε 10	ε 4	ε 5		ε 1	ε 5	
ē	ε 1	ε 1	ε 1			ε 2	
ε	ε 8 α 4	ε 1 α 1	α 1		ε 1	ε 1 α 1	ε 3
ē						ε 1	ε 1 (η 1)
α	α 21	α 10	α 10				
a			α 2		α 5	α 1	α 8
ā	α 4	α 4	α 5			α 3	α 5
ō						ov 1	ω 1

A kettőshangzók jelei.

Hang	Ē v s z á z a d						
	X.	XI.	XII.	XIII.	XIV.	XV.	XVI.
āu							
ou		ov 1			ov 1	ov 1	
oi							
eü		εω 1					
ei			ει 1				
uu	ov 1						
iü	iov 1						

* A 7 előfordulásból 1 a *Κουτρογενμάτου* gen. végződésére esik, mivel ez a gen.-alak a magyar hangalak tulajdonképpeni átírása.

A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei.

A mássalhangzók jelei.

Hang	É v s z á z a d						
	X.	XI.	XII.	XIII.	XIV.	XV.	XVI.
<i>p</i>	π 1	π 4	π 1				π 1
<i>t</i>	τ 15	τ 4	τ 3		τ 1	τ 3	τ 3
<i>k</i>	κ 12	κ 4	κ 3		κ 1	κ 1	κ 3
<i>b</i>	β 1	β 4	$\mu\pi$ 1 β 6 π 1		$\mu\pi$ 3 π 1	$\mu\pi$ 1 β 2 π 1	$\mu\pi$ 1
<i>d</i>	δ 3	δ 5	δ 1		$\nu\delta$ 1	δ 2 $\nu\tau$ 2	$\nu\tau$ 4 δ 2 τ 3
<i>g</i>		γ 2			γ 1 $\gamma\gamma$ 1		γ 2
<i>f</i>	φ 2						
<i>v</i>	β 5	β 1	β 2			β 3	β 3 φ 1
<i>s</i>	σ 3	σ 5	σ 1		σ 1	σ 2	σ 1
<i>z</i>	ζ 3	σ 1				ζ 1	
<i>š</i>	σ 4	σ 3	σ 7 ζ 1			σ 3	σ 1
<i>ž</i>		ζ 1	ζ 1				
<i>j</i>	ι 3 γ 2				ι 1		
<i>χ</i>	χ 1		χ 1				
<i>γ</i>	χ 3	γ 2	γ 1				
<i>h</i>						χ 3 \emptyset 1	χ 2
<i>r</i>	ϱ 13	ϱ 8	ϱ 4	ϱ 1	ϱ 3	ϱ 7	ϱ 8
<i>l</i>	λ 14	λ 4	λ 7		λ 1	λ 3	λ 1
<i>l'</i>		λ 1				λ 2 $\lambda\eta$ 1	λ 1
<i>m</i>	μ 6	μ 7	μ 5				μ 2
<i>n</i>	ν 6*	ν 5	ν 4			ν 3	ν 2
<i>ñ</i>	ν 1						ν 1

Az affrikáták jelei.

Hang	É v s z á z a d						
	X.	XI.	XII.	XIII.	XIV.	XV.	XVI.
<i>ts</i>	$\tau\zeta$ 1				$\tau\zeta$ 1	$\tau\zeta\epsilon$ 1 σ 1	
<i>tš</i>	$\tau\zeta$ 6	$\tau\zeta$ 3	$\tau\zeta$ 3		$\tau\zeta$ 1		$\tau\zeta\iota$ 1
<i>d'j</i>	γ 1	γ 1	γ 1				$\gamma\eta$ 1

* A 6 előfordulásból 2 a *Zaλtáv* és *Taξίv* acc.-okra esik, melyek a magyar hangalakok tulajdonképpeni átírásai.

Alaktani vázlat az ómagyar szórványok alapján.

Ami a szókinés eredetét illeti: a 35 X. századi szórvány közül 8 finnugor eredetű szót, 25 török nyelvből került szót, 2 pedig vegyes finnugor és török eredetű összetett szót tartalmaz; a 17 XI. századi szórványból 2 finnugor, 7 török, 8 pedig szláv eredetű szó feljegyzése; a 20 XII. századi szórványból 2 finnugor, 7 török, 7 szláv, 1 német, 1 ótestamentumi héber, 2 pedig ismeretlen eredetű szó feljegyzése; végül egyetlen XIII. századi szórványunk ismeretlen eredetű magyar szó feljegyzése.

A rag- és képzőnélküli szótövek (a jövevénytörzsek tövei is) nagyrészt mássalhangzós végűek: *Τιμήσης* < *timiš*, *Κρίσος* < *kriš*, *Μορήσης* < *moriš*, *Ταξίς* < *tokšın*, *Ἐτέλ* < *etel*, *Τζίτουμ* < *tšitüm*, *Σαγάβριεν* < *ságár-brien*, *κράλης* < *krāl'*, *Χράμον* < *χram*, *Βακχίνος* < *bāgin*, *μπάνος* < *bān*, *Ἀκούσης* < *akuš*, *Τεμίσης* < *temiš*, *Τιτέλιον* < *titel*, *Οἶρος* < *ūr*. Az ómagyar-kor elején azonban a később mássalhangzós végű rag- és képzőnélküli szótövek még sokszor *-u*, *-ü*, *-i* tövégi magánhangzóval mutatkoznak: *Νέκης* < *neki*, *Καής* < *kesi*, *Καής* < *keri*, *Ταής* < *tasi*, *Μεγέρης* < *med'jeri*, *Καλής* < *kali*, *Κουζού* < *küzü*, *Κουρτου-* < *kürtü-*, *-γερμάτου* < *d'jermātu*, *Σάνδρου* < *šandru*, *Σομβώτου* < *sombotu*, *Παδρούγου* < *padrugu*, *Πωλοσνίκου* < *polozniku*. Ebben az ómagyar csoportban a képzők, a jelek és a ragok előtt a következő tövéghangzók fordulnak elő: *-e* (*Λεβεδίας*, *Λεβεδία* < *levedi*), *-u* (*Ἀλμούτζης* < *almuťš*, *Ἀλμούζης* < *ālmuš*, *οὐρούμ* < *urum*), *-ü* (*Λιούντικας* < *liüntika*), *-o* (*Ἰουτοτζάς* < *juťotšá*). Rag- és képzőnélküli szótöveink (jövevénytörzseink szótövei is) néha *-a* ~ *a* hangra végződnek: *γυλάς* < *jilá*, *καρχᾶς* < *kārčā*, *Τίτζα* < *titsá*, *Μάμα* < *māmá*, *Κνήσα* < *knišá*, *Βελᾶς* < *belá*, *Σάβας* < *sāvā*.

A tövégi magánhangzó lekopása után a többeli magánhangzó megnyúlását mutatja az *οὐρούμ* < *urum* és az *Οἶρος* < *ūr* szórványok egybevetése.

A később kettőshangzón végződő tövek egyik előzménye mutatkozik a *Γενάχ* < *jeneγ* és a *Ἰέλεχ* < *jeley* szórványokban.

Az ómagyar korban sok olyan képző szerepelt még, mely később kiveszett nyelvünkől. Ma is meglevő képzőink mellett sok ilyen kihalt ómagyar kicsinyítő képzőt találunk szórványainkban: *-di* (*Λεβεδία*, *Λεβεδίας* < *levedi*, *Ἀρπαδής* < *ārpādi*, *Μελεκδής* < *melekdi*, *Παταδί* < *pātādi*, *Βουλοσουδής* < *bulšouđi*). — *-ti* (*Λιούντικας* < *liüntika*, *Σάβαρτοι* < *sāvārti*). — *-cs(u)* (*Ἀλμούτζης* < *almuťš*, *Φαλίτζις* < *faliťš*, *Παγάτζιον* < *baγāťš*, *Ταρκατζούς* < *tārkaťšu*, *Τερματζούς* < *termāťšu*). — *-s* (*Ἀλμούζης* < *ālmuš*). — *-csa* (*Ἰουτοτζάς* < *juťotšá*, *Γεωβιτζάς* < *d'jeivitšá*, *Γειτζάς* < *d'jeiťšá*). — *-ka* (*Λιούντικας* < *liüntika*). — *-n* (*μπάνος* < *bān*).

Amilyen sok becézőképzőt őriztek meg szórványaink, éppoly kevés számmal mutatkoznak bennük más szerepű képzők. 2 szórványunk mutat igenévképzőket (*Ἐζέλεχ* < *ēzeley*, *Σάμταγ* < *sāmtāγ*), 1 *-as* denominális névszóképzőt (*Βασάσης* < *vāšaš*). A birtokos személyragok közül az egyetlen *-m* egyesszámú 1. személyű birtokosrag mutatkozik csak (*οὐρούμ* < *urum*).

DIE STREUDENKMÄLER DER UNGARISCHEN SPRACHE IN GRIECHISCHEN TEXTEN.

(Német kivonat. — Deutscher Auszug.)

Sprachsplitter oder Streudenkmäler (sporadische Denkmäler) der ungarischen Sprache heißen diejenigen ungarischen Worte, Wortverbindungen und Eigennamen, die in fremdsprachigen Texten aufbewahrt und überliefert worden sind. Manchmal werden zu derartigen Denkmälern auch solche nicht-ungarischen Sprachelemente gerechnet, die gewissermaßen nur eine Beziehung zu dem Ungarischen haben. Man findet solche ungarischen Sprachsplitter hauptsächlich: 1. in der arabisch-persischen geographischen Literatur, 2. in den Werken der byzantinischen Literatur, 3. in den Geschichtsquellen der westlichen Völker und 4. in den eigenen ungarländischen Geschichtsquellen, d. h. also in Chroniken und Diplomen.

Am Schluß meiner Untersuchung «Ungarn und das Ungartum im Spiegel der byzantinischen Quellen» (Magyar-Görög Tanulmányok 7., Budapest 1938) S. 77—110 habe ich ein alphabetisches Register derjenigen ungarischen Sprachsplitter zusammengestellt, die uns in den byzantinischen Quellen der Epoche IX—XVI. Jahrhunderts begegnen. Dieses, auf ziemlich breiter Grundlage zusammengestelltes Onomastikon enthält die Völkernamen, die sich auf das Ungartum beziehen (darunter auch die archaisierenden Völkernamen), die Namen anderer Völker auf dem Gebiete des ehemaligen Groß-Ungarn, die Namen der ungarischen Stämme, die ungarischen und ungarisch-bezogenen Personennamen, die Würdenamen, die geographischen Namen und die Gattungsnamen. Es werden daselbst auch sämtliche Fundorte aller Namen, sowie unter den einzelnen Stichworten auch kurz die allernötigsten Erklärungen mitgeteilt, so wird z. B. bei den Personennamen die Lebenszeit der Betreffenden notiert, bei den Völkernamen und geographischen Namen dagegen das Zeitalter, auf das sich die Angaben der byzantinischen Quellen beziehen. Außerdem wurden in dieser Zusammenstellung auch die Varianten und Lesungen der wichtigsten Handschriften berücksichtigt.

Damals wollte meine Arbeit nur eine Materialsammlung bieten. Durch Herrn Professor Gyula Moravesik angeregt, fühlte ich mich aber auch damals schon verpflichtet, eine weitere, eingehendere Bearbeitung derselben Sprachdenkmäler später vorzunehmen. Der größte Teil dieser Sprachsplitter beschäftigte natürlich auch schon vor dem Erscheinen

meiner Sammlung die ungarische Sprachwissenschaft. Dennoch blieb ein Teil der Sprachsplitter ungelöstes Rätsel; einen anderen Teil von ihnen aus dem XIII—XVI. Jahrhundert hat die Sprachforschung ziemlich vernachlässigt. Auch die Genauigkeit der Lautbezeichnung in diesen Denkmälern wurde mehr oder weniger angezweifelt von den ältesten Zeiten bis zu dem heutigen Tage. Es ist auch verständlich, daß ein Teil der ungarischen Sprachforscher und Turkologen, die die Sprachsplitter aus den Gesichtspunkten der ungarischen bzw. türkischen Sprachwissenschaft in Angriff genommen hatte, die Probleme, die in diesen Fragen seitens der griechischen Sprachgeschichte gestellt werden, mehr oder weniger vernachlässigte. Darum sieht man in einem Teil der diesbezüglichen wissenschaftlichen Literatur die Ergebnisse der Forschungen über die mittelgriechische Aussprache, Orthographie und Formenlehre öfters unberücksichtigt. Auf Grund dieser Beobachtung fühlte ich mich veranlaßt, die bisherigen Ergebnisse der ungarischen sprachgeschichtlichen Forschung in Bezug auf die Sprachsplitter mit den diesbezüglichen Ergebnissen der mittelgriechischen Sprachgeschichte zu vergleichen. Ziel und Absicht meiner Arbeit ist also brauchbares Material und methodische Hilfe seitens der byzantinologischen Forschung für die ungarische Sprachwissenschaft zur Verfügung zu stellen. Wenn berufene Forscher der ungarischen Sprachwissenschaft die hier zusammengefaßten Ergebnisse der mittelgriechischen Forschung gebrauchen können, habe ich mein Ziel erreicht.

Die ungarischen Sprachdenkmäler, die in griechischen Texten überliefert worden sind, hat man aus sprachgeschichtlichen Gesichtspunkten auch bisher zu schätzen gewußt. Ihren Wert sah man teilweise darin, daß sie manche, sonst völlig unbekannte ungarische Worte aus dem X—XII. Jahrhundert aufbewahrt haben, teilweise aber auch darin, daß sie die Beleuchtung solcher Sprachdenkmäler, die auch in lateinischen Buchstaben aufgezeichnet worden sind, von einer andern Seite her ermöglichten. Ich hoffe in dieser Arbeit eine Zusammenfassung der griechischen Bezeichnungsart ungarischer Laute auf fester lautgeschichtlicher Grundlage gegeben zu haben. Andererseits wollte ich gleichzeitig auch auf diejenigen bisher unbeachteten Möglichkeiten hinweisen, die sich durch die griechische Lautbezeichnung, gräzisierende Endung und Wortakzent der Streudenkmäler für die ungarische Sprachgeschichte bieten. Dieser Hinweis scheint mir besonders in Bezug auf den Auslautsvokal mancher ungarischer Worte aus der Arpadenzeit fruchtbar zu sein. Mit meiner Arbeit gleichzeitig erscheint auch die weit umfangreichere Sprachsplittersammlung von GYULA MORAVCSIK (*Byzantinoturcica* II.), die er aus den byzantinischen Quellen auch für das ganze Namensmaterial türkischer Herkunft zusammengestellt hat. Es wird die Aufgabe der Turkologen und der ungarischen Sprachforscher sein, das reichhaltige Material beider Sammlungen weiter zu verwerten und zu kontrollieren.

An dieser Stelle möchte ich meiner pietätsvollen Dankbarkeit dem, leider, allzu früh verstorbenen ungarischen Sprachforscher ZOLTÁN LOSONCZI gegenüber Ausdruck verleihen. Außer ihm bin ich den

Herren Professoren GYULA MORAVCSIK und DEZSŐ PAIS zu tiefstem Danke verpflichtet. Sie haben mich alle drei während meiner ganzen Arbeit mit ihren wertvollen Ratschlägen und nützlichen Hinweisen unterstützt. Ebenso will ich an dieser Stelle meinen aufrichtigsten Dank an Seine Excellenz BÁLINT HÓMAN und Herrn Professor JÓZSEF DEÉR hervorheben, die das Erscheinen meiner Arbeit durch die finanzielle Unterstützung des «Graf Paul Teleki» Wissenschaftlichen Institutes ermöglichten.

* * *

In meiner Arbeit wollte ich nicht nur die Ergebnisse der ungarischen Sprachforschung in Bezug auf die Streudenkmäler der ungarischen Sprache zusammenfassen und kontrollieren, sondern darüber hinaus wollte ich auch die Art und Weise feststellen, wie die ungarischen Laute im Mittellgriechischen umgeschrieben werden. Ein wichtiges Problem war für mich auch die Regelmäßigkeit in der Anwendung der gräzisierungenden Wortendungen und in der griechischen Betonung der ungarischen Sprachsplitter, herauszustellen. Nach diesen Vorbereitungen können nach meiner Auffassung die Sprachsplitter für die ungarische Lautgeschichte wertvoller werden.

Um diese Ziele zu erreichen, habe ich meine Arbeit folgendermaßen eingeteilt: In dem ersten Abschnitt werden die ungarischen Sprachsplitter der griechischen Aufzeichnungen einzeln für sich in alphabetischer Reihenfolge untersucht. Maßgebend waren bei jedem einzelnen Splitter die folgenden Gesichtspunkte:

A) Feststellung der Zeit, in der die griechische Aufzeichnung entstanden ist.

B) Die griechische Aussprache des Streudenkmals und eventuell die seiner Formvarianten. — Wie ein griechischer Zeitgenosse des betreffenden byzantinischen Schriftstellers, ohne das entsprechende ungarische Wort zu kennen, den aufgezeichneten Sprachsplitter ausgesprochen haben mag?

C) Die Feststellung der zeitgenössischen ungarischen Lautgestalt auf Grund der Ergebnisse der ungarischen lautgeschichtlichen Forschung. — Bei jedem einzelnen Splitter wurde angestrebt, die ganze bisherige sprachwissenschaftliche Literatur zusammenzufassen. Wo es in Bezug auf einen Splitter keine wissenschaftliche Literatur gab, versuchte ich selber aus den zeitgenössischen ungarischen Quellen die in lateinischen Buchstaben geschriebenen Formen des entsprechenden Wortes oder Namens zusammenzustellen und daraus die zeitgenössische ungarische Lautgestalt zu ermitteln.

D) Vergleich der zeitgenössischen ungarischen Lautgestalt und der griechischen Lesung. Nach der Feststellung des Entsprechens bzw. der kleineren Abweichungen die Behandlung der griechischen Umschreibung, sowie auch der Frage, was die griechische Betonung des ungarischen Sprachsplitters lehrt? — Bei größeren Abweichungen wurde nach dem Grund dieser gefragt. Daran schloß sich eine Kontrolle der bisherigen Forschungsergebnisse, die Klärung einer eventuellen Vermitt-

lung durch anderssprachige Individuen, der griechischen Übersetzung, der Archaisierung oder der Volksetymologie.

E) Die Prüfung der Gräzisierung bzw. der gräzisierenden Wortendungen mit Heranziehung des Problems, ob der betreffende Splitter in der Arpadenzeit nicht auf Auslautsvokal endete.

F) Die griechische Formenlehre der ungarischen Sprachsplitter in der Beleuchtung der mittellgriechischen Grammatik.

Eine Grundlage für diese ausführliche Untersuchung wurde durch das genannte Onomastikon geboten. Auch die alphabetische Reihenfolge des Onomastikons wurde durchwegs beibehalten, nur einfachheitshalber ist die Behandlung der aus Völkernamen abgeleiteten Ländernamen gleich unter den Völkernamen gegeben worden, sowie auch die des Splitters *Αεβεδία* nach *Αεβεδίας*. Die für die ungarische Sprachgeschichte unbedeutenden archaisierenden Volksamen sind weggelassen worden.

Die Abkürzungen dieser Arbeit sind teilweise mit denen des Onomastikons identisch und teilweise sind sie die üblichen Abkürzungen der Zeitschrift *«Magyar Nyelv»* (= Ungarische Sprache). Die Zeichen der griechischen Aussprache sind der Konvention der Fachliteratur, die Bezeichnung der ungarischen Lautgestalt dagegen dem Lautbezeichnungssystem der Zeitschrift *«Magyar Nyelv»* angepaßt worden. Wenn es sich bei der Behandlung unter D) von einem Splitter herausstellt, daß er eigentlich nicht dem ungarischen Sprachschatz angehört, sondern nur die Umschreibung einer fremdsprachigen Lautgestalt darstellt, dann wird auch die ausführlichere Bearbeitung desselben unter E) und F) nur in besonders interessanten Fällen gegeben; auch dann werden aber die Ergebnisse dieser Behandlung in dem zweiten zusammenfassenden Teil der Arbeit weggelassen.

Dieser erste Teil wird hauptsächlich den ungarischen Sprachforscher interessieren. Er bietet aber auch eine Grundlage durch die Festlegung der Lautgestalt des ganzen Splittermaterials für den zweiten zusammenfassenden Teil. Es ist gelungen einige Sprachsplitter, die man bisher als ungelöstes Rätsel zu betrachten gezwungen war, zu erklären oder mindestens der Erklärung näher zu bringen. Bei einigen anderen Splittern war es nötig darauf hinzuweisen, daß die mittellgriechische Lautbezeichnung, die Orthographie eine andere ungarische Lautform voraussetzt, als sie bisher üblicherweise angenommen wurde. Im Zusammenhang damit sind neue Fragen gestellt worden, die vielleicht die etymologische Erklärung mancher Sprachsplitter fördern können. In der Untersuchung des griechischen Wortakzentes und in der Prüfung der gräzisierenden Endungen ließen sich gewisse Regelmäßigkeiten beobachten, die in dem zweiten Teil zusammenfassend und ausführlicher behandelt wurden. (Den ersten Teil schließen zwei Indices ab.)

Daher werden in dem zweiten Teil die Ergebnisse der Sprachsplitteruntersuchung in den Dienst der Lautgeschichte der griechischen und ungarischen Sprache gestellt. Der erste Abschnitt des zweiten Teiles gibt zunächst einen statistischen Überblick über die Sprachsplitter.

Bei der Statistik der Streudenkmäler und bei dem zahlenmäßi-

gen Register der Lautbezeichnungen habe ich das folgende Prinzip vor Augen gehalten: Als ein Splitter galt sowohl das ungarische Wort, das nur bei einem Schriftsteller an einer einzigen Stelle aufgezeichnet wurde (z. B. *Τίτζα*), wie auch das andere, das zwar bei mehreren Schriftstellern öfters vorkommt, aber immer wieder dieselbe ungarische Lautgestalt zum Ausdruck bringt (z. B. *κράλης* < *krāl'*). In solchen Fällen wird das Alter des Sprachsplitters durch die Zeit der frühesten griechischen Aufzeichnung gegeben. Nachdem ein solcher Splitter als ein Splitter gilt, wird auch in das zahlenmäßige Register der Lautbezeichnungen jeder Laut von ihm nur einmal aufgenommen. Selbstverständlich wird in die Statistik der Lautbezeichnungen derjenige ungarische Laut, der in einem solchen «einzigen Splitter» zweimal oder mehrmals vorhanden ist, zweimal oder mehrmals aufgenommen; z. B. kommt in dem Splitterdenkmal *Ταρχατζούς* der Laut *a* zweimal vor, darum wird auch der griechische Buchstabe *α* als Lautbezeichnung zweimal in die Statistik aufgenommen. Als ein Splitter wird auch ein solcher registriert, in dem dieselbe ungarische Lautgestalt in den verschiedenen Epochen durch verschiedene orthographische Formen repräsentiert wird (z. B. *μπάνος*, *πάνος* < *bān*). In solchen Fällen werden in die Statistik der Lautbezeichnungen die entsprechenden Lautzeichen nur einmal, die orthographische Abweichung zeigenden Buchstaben aber zweimal, in jeder Variante je einmal aufgenommen. Selbstverständlich gelten zwei griechische Namensformen als zwei Splitter, wenn ihnen zwei verschiedene Lautgestalten desselben ungarischen Namens zugrundeliegen (z. B. *Ἀλμοούτζης* < *ālmuts* und *Ἀλμούζης* < *ālmuš*), selbst wenn beide griechischen Entsprechungen der ungarischen Lautgestalten bei ein und demselben Schriftsteller aufgezeichnet sind (z. B. *Φαλίτζης* < *falitš* und *Φαλῆς* < *fali*). In solchen Fällen werden natürlicherweise auch die identischen Lautzeichen beider Splitter in das Register zweimal aufgenommen. Eine solche Art Register macht es verständlich, daß die Zahl der Splitter in der Statistik nur ungefähr dieselbe sein kann, wie die Zahl der Stichworte im Onomastikon.

Die vollständige Zahl der Splitter im Onomastikon ist 218. Diese verteilen sich nach dem Zeitalter der Aufzeichnungen folgendermaßen: Aus dem IX. Jahrhundert haben wir 1, aus dem X. 49, aus dem XI. 26, aus dem XII. 51, aus dem XIII. 7, aus dem XIV. 15, aus dem XV. 32 und aus dem XVI. 37 Sprachsplitter. (Diese Zahlen sind natürlich auch für die Intensität der ungarisch-byzantinischen Beziehungen charakteristisch.) Nachdem aber, wie es auch in der Einleitung hervorgehoben wurde, das Onomastikon eine Sammlung auf breiter Grundlage darstellt, sind aus diesen 218 Sprachsplittern für die ungarische Lautgeschichte nur 104 zu gebrauchen. Es sind also eigentlich nur 104 in griechischen Buchstaben aufgezeichnete Worte des Onomastikons in engerem Sinne als ungarische Sprachsplitter zu betrachten, da nur in diesen Splittern solche Lautgestalten überliefert werden, die tatsächlich Bestandteile des zeitgenössischen ungarischen Sprachschatzes bildeten. Die übrigen 114 Splitter der Sammlung sind nur als Sprachdenkmäler in weiterem Sinne zu betrachten, und sie bilden kein unmittelbares Material für die

ungarische Sprachgeschichte. Der Grund davon erklärt sich durch die folgende zahlenmäßige Zusammenstellung: Von diesen 114 Splittern können wir vorläufig 10 nicht erklären (1 Flußnamen, 5 Ortsnamen, 4 Personennamen); 9 Splitter stellen die griechische Umschreibung ungarländisch-lateinischer Worte dar (4 Taufnamen, 1 Volksname, 1 Landesname, 2 Ortsnamen und 1 Würdenname); 73 Splitter bilden entweder als echt griechische oder als eingebürgerte Lehnworte Bestandteil des mittelhellenischen Sprachschatzes (9 auf Ungarn bezügliche archaisierende Völkernamen, 6 darauf bezügliche archaisierende Würdenamen, 4 archaisierende Ländernamen, 3 Ungarn bezeichnende Völkernamen türkischer, 1 armenischer, 1 slavischer Herkunft, 2 solche Landesnamen, 4 Völkernamen nicht ungarischer Herkunft, die mit Ungarn in Beziehung stehen, 1 Landesname ähnlicher Art, 3 archaisierende Ortsnamen, 3 nicht ungarländische griechische Ortsnamen, 3 ungarländische, aber auf Grund griechischer Volksetymologie gebildete Ortsnamen, 5 ungarische Ortsnamen ins Griechische übersetzt, 2 archaisierende Flußnamen und 1 von keltischlateinischer Herkunft, 1 Familienname aus einem Völkernamen slavischer Herkunft gebildet, 1 archaisierender Personenname, 2 griechische Personennamen gebürtiger Griechen, 2 italienische und 16 griechische Taufnamen für ungarische Personen angewendet, 3 griechische Hauptnamen), 1 slavischer Würdenname, 4 südslavische Namen gebürtiger Südslaven, 2 Namen ungarischer Personen, aber in südslavischer Lautform, und zum Schluß 15 Ortsnamen in nicht ungarischer Lautform aus dem Gebiete des ehemaligen Groß-Ungarn (8 davon südslavischen, 2 nordslavischen, 2 walachischen, 2 siebenbürger-sächsischen, und 1 nicht bestimmten, aber fremdsprachigen Ursprungs). Die letzten 15 Ortsnamen aus nicht ungarischer Lautform ins griechische umgeschrieben, stammen mit der Ausnahme von *Βελέγραδα* und *Βραντζοβα* alle aus dem XIV—XVI. Jahrhundert.

Die eigentlichen 104 ungarischen Sprachsplitter in griechischen Buchstaben verteilen sich nach dem Zeitalter ihrer Aufzeichnungen folgendermaßen: 35 stammen aus dem X. Jahrhundert (davon 34 in der Aufzeichnung von KONST PORPH), 17 aus dem XI. Jahrhundert (davon 15 in der Gründungsurkunde von Veszprém-Tal), 20 aus dem XII. Jahrhundert (davon 19 in der Aufzeichnung des Io KINN), 1 aus dem XIII. Jahrhundert, 5 aus dem XIV. Jahrhundert (alle 5 in dem Diplom von Körtvélyes), 12 aus dem XV. und 14 aus dem XVI. Jahrhundert. Aus alledem ersieht man, daß es eigentlich nur um die Lautbezeichnungen und Gräzisierung von einigen Schriftstellern handelt. Nach ihrem Gehalt gibt es unter den 104 Sprachsplittern 1 Volksnamen, 8 Stammesnamen, 3 Länder- bzw. Provinznamen, 6 Flüßennamen, 32 Ortsnamen (auch den Bergnamen *Τεμίσσης* mitgerechnet), 39 Personen- bzw. Taufnamen, 5 Familiennamen, 6 Würdenamen (zusammen mit dem *οδοῦμ* Splitter und mit dem Sprachdenkmal *Γολᾶς* ~ *γολᾶς*, der nur für einen Splitter gilt) und 4 Gattungsnamen (hierher gehört selbstverständlich auch der Personenname *Οὔρος* < *ūr*, der nach seinem Ursprung Gattungsname ist).

Nach diesen kurz geschilderten Prinzipien habe ich die Tabellen

der S. 185—7. und 209—10. zusammengestellt; die eine veranschaulicht die ungarischen Laute, die den griechischen Lautzeichen entsprechen, die andere dagegen die griechischen Buchstaben, die in den einzelnen Jahrhunderten ungarische Laute bezeichneten.

In dem zweiten Abschnitt des zweiten Teiles behandelten wir die Laut- und Formenlehre der ungarischen Sprachsplitter in den griechischen Aufzeichnungen nach der Methode von M. VASMER (Die Slaven in Griechenland, Berlin 1941). Nach den Gesichtspunkten der historischen Laut- und Formenlehre haben wir die zeitgenössischen ungarischen Lautgestalten mit den Formen der griechischen Aufzeichnungen verglichen und versuchten daraus die Konsequenzen für die griechische und ungarische Lautgeschichte und Formenlehre zu verwerthen. Es folgte aus der Natur der Sache, daß wir stellenweise von der Vasmerschen Methode und Gesichtspunkten abweichen mußten. Es handelt sich ja bei ihm um das griechische Fortleben und Veränderung von solchen Ortsnamen, die aus dem Slavischen entlehnt worden sind; während es bei uns nur darauf ankam, die Art und Weise der Aufzeichnung von solchen ungarischen Worten zu klären, die der griechische Gewährsmann auch in dem besten Fall wahrscheinlich kaum ein paarmal hat hören können.

A) In dem Abschnitt über die griechischen Laute und Formen prüften wir zunächst, ob der qualitative Akzent des Mittelgriechischen im Falle der Sprachsplitter für die ungarische Sprachgeschichte aufschlußreich sein könnte. In dieser Beziehung konnten wir beobachten, daß infolge der starken Gebundenheit des griechischen Akzentes die griechische Betonung der ungarischen Worte weder den ungarischen Wortakzent, noch die Quantität der Vokale zum Ausdruck bringen konnte. Dennoch mußten wir darauf aufmerksam werden, daß in den Fällen, in denen auch andere sprachgeschichtliche Beweise für das Vorhandensein eines auslautenden Vokals in der Arpadenzeit sprechen, auch der griechisch aufgezeichnete Sprachsplitter meistens gerade an der letzten Silbe betont ist. D. h. also mit anderen Worten, daß für die ungarische Sprachgeschichte die griechische Betonungsart eines Streudenkmals nur in dem Falle aufschlußreich ist, wenn der griechische Akzent über dem auslautenden Vokal des griechischen Wortes steht. Denn diese Tatsache beweist mit völliger Sicherheit, daß das betreffende ungarische Wort zur Zeit seiner Aufzeichnung noch auf einen vollgültigen und hörbaren Vokal ausging, und daß dieser Vokal erst im Laufe der späteren sprachgeschichtlichen Entwicklung verloren ging. Wir haben für diese Erscheinung 25 völlig sichere Beispiele aufweisen können (siehe S. 158—9). Der griechische Gewährsmann hat also am Ende dieser ungarischen Worte den auslautenden Vokal deutlich hören können, darum setzte er das Akzentzeichen auf die letzte Silbe des griechischen Lautbildes, ließ den Leser diese Silbe in der griechischen Aussprache dehnen und betonen und damit versichert er gleichzeitig auch uns, daß derselbe Vokal im Ungarischen damals noch zu hören war. Unsere Beobachtung läßt sich als allgemeingültige Regel folgendermaßen formulieren: Wenn ein gräzisiertes Sprachsplitter am Schluß betont ist, es folgt

daraus, daß das betreffende fremdsprachige Wort auf einen Vokal ausging, das durch den betonten griechischen Vokal vertreten wird.

Nach der Untersuchung der Akzentfragen prüften wir die einzelnen mittelgriechischen Laute; überall haben wir die Geschichte ihrer Entwicklung und Orthographie kurz zusammengefaßt (die Liste der benutzten Arbeiten siehe auf S. 8—10) und wir untersuchten, welchem ungarischen Laut oder welcher Lautgruppe das betreffende griechische Lautzeichen entspricht. Mit der Heranziehung derjenigen fremdsprachigen (slavischen, türkischen u. s. w.) Lauten, die in den griechisch aufgezeichneten Sprachdenkmälern den einzelnen griechischen Buchstaben entsprechen, versuchten wir festzustellen, ob das betreffende griechische Lautzeichen den vertretenen ungarischen Laut regelmäßig zum Ausdruck bringe. Auch ein paar Fälle des kombinatorischen Lautwandels, der Sandhi-Erscheinung, der Volksetymologie und der Übersetzung konnten wir in unserem Splittermaterial nachweisen. Die Ergebnisse dieser Untersuchungen haben wir in der Tabelle zusammengefaßt, die die ungarischen Entsprechungen der griechischen Lautzeichen veranschaulicht.

In der Untersuchung der griechischen morphologischen Veränderungen fanden wir nur die Gräzisierungsmethoden für die ungarische Sprachgeschichte aufschlußreich. Indem wir das Verhältnis der gräzisierenden Wortendungen zu dem ungarischen Wortende untersuchten, kamen wir zu dem folgendem Ergebnis in Bezug auf Gründe und Funktionen der Gräzisierung: Die mittelgriechischen Schriftsteller umschreiben den auslautenden *-i* Vokal der ungarischen Worte im allgemeinen mit *-η* (oder *-ι*), und hängen, soweit diese Worte nach griechischem Empfinden männlichen Geschlechts sind (Männer-, Würde- und Flüßennamen u. s. w.), ein *-ς* als gräzisierende Endung an. So werden diese Worte mit der Endung *-ης* (*-ις*) dem griechischen Sprachschatz formell angepaßt. Diese Endung auf *-ης* (*-ις*) scheint in unserem Splittermaterial auch noch einen anderen Grund bzw. eine andere Funktion zu haben: diese andere Funktion ist eine Art Palatalisierung. Darum werden auch die ungarischen Worte, die auf palatalisierte Konsonanten (die Palatalisierung im weiteren Sinne verstanden) ausgehen, mit der Endung *-ης* (*-ις*) gräzisiert. Die auf *-a* auslautenden ungarischen Worte werden mit der Endung *-ας* gräzisiert, die auf *-u* auslautenden ähnlicherweise mit der Endung *-ου* + *ς*. Die Endung *-ος* wird an Worte angehängt, die auf nicht palatalisierte Konsonanten ausgehen.

Nun können die beobachteten Regelmäßigkeiten für Turkologen und für die Forschung anderer Sprachsplitter folgende Anhaltspunkte bieten: 1. In den fremdsprachigen Personennamen, die in dem Mittelgriechischen mit der Endung *-ης* oder *-ις* versehen sind, kann eine fremde Lautgestalt stecken, die ursprünglich entweder auf *-i* oder auf einen palatalisierten Konsonanten auslautete. Sicher war der Auslaut *-i*, wenn die Endsilbe betont ist. 2. In den Splittern auf *-ας* können wir fremde Namen und Worte auf *-a* vermuten. 3. Die Splitter auf *-ους* sind die Gräzisierungen fremdsprachiger Worte auf *-u*. 4. Die Splitter auf *-ος* sind die gräzisierten Formen solcher fremdsprachiger Worte, die

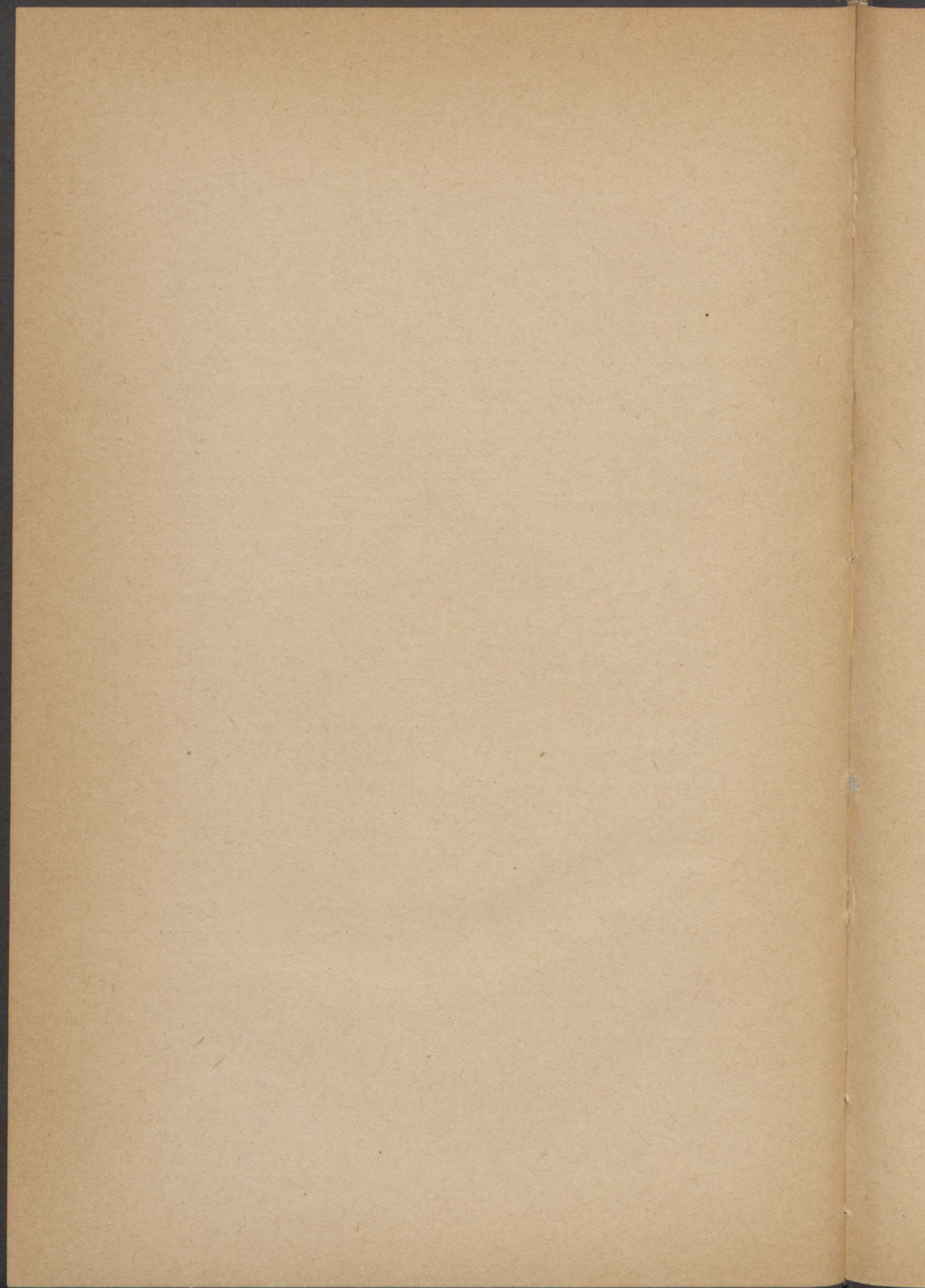
auf *-n* oder einen anderen, nicht palatalisierten Konsonanten ausgehen. Man muß jedoch nachdrücklich darauf hinweisen, daß infolge der analogischen Wirkung der zahlreichen echtgriechischen Worte auf *-ης* und *-ος* die erste Regel in Bezug auf die palatalisierten Konsonanten und ebenso auch die vierte nur mit Vorsicht anzuwenden ist. (Zu ähnlichem Ergebnis ist auch Gy. MORAVCSIK, BT. II 47—8 in Bezug auf das ganze türkische Sprachsplittermaterial gekommen). Den Schluß dieses Abschnittes A) bildet die Prüfung der Ortsnamen-Gräzisierung und die schematische Einfügung der Sprachsplitter in das mittelgriechische Deklinationssystem.

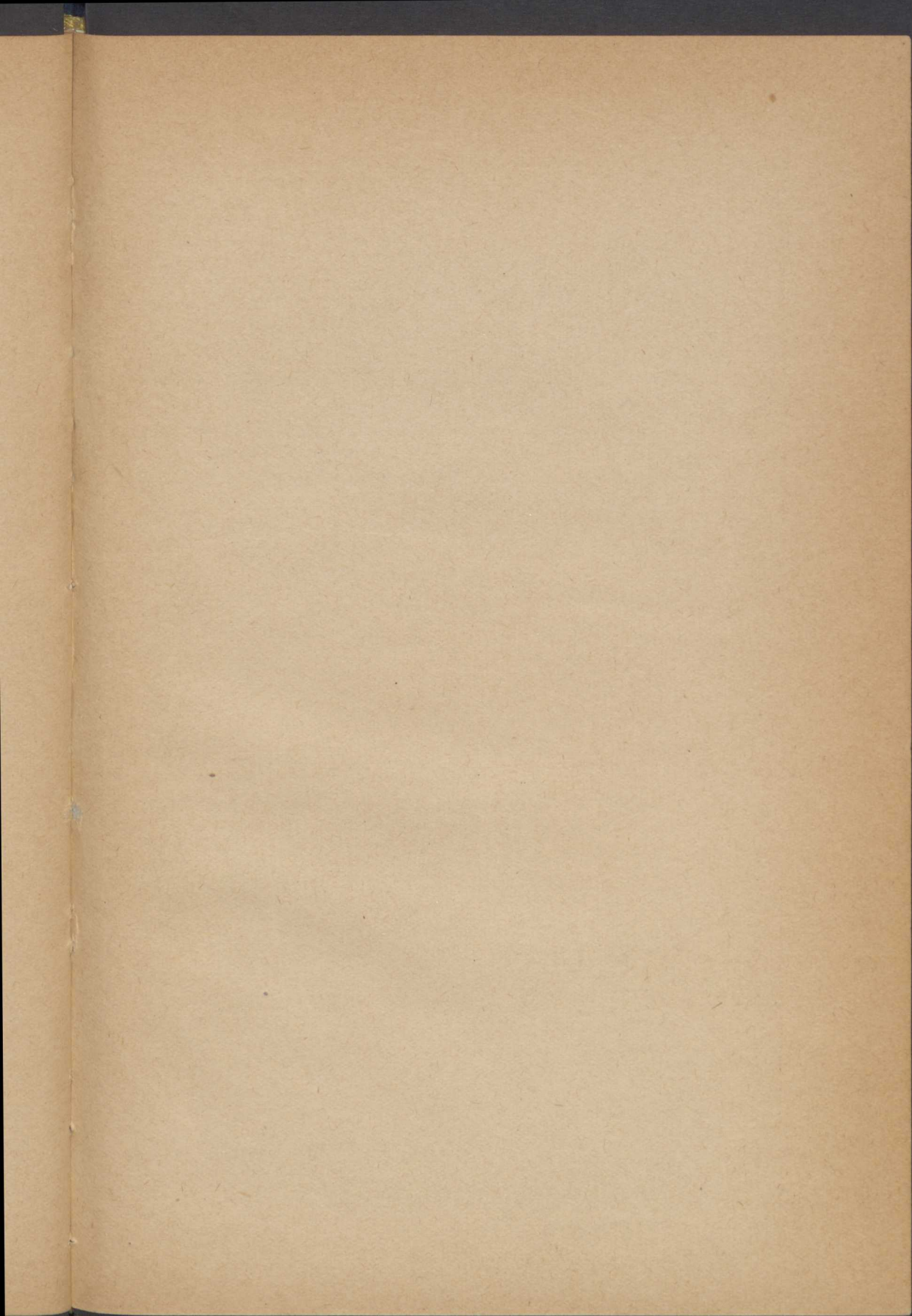
B) In dem Abschnitt über die ungarischen Laute und Wortformen ist eigentlich nur die griechische Bezeichnungsart der ungarischen Laute systematisiert worden. Im Zusammenhang mit dieser Systematisierung haben wir die Sprachsplitter zur Beleuchtung der einzelnen historischen Lautveränderungen der ungarischen Sprache verwendet. Zum Schluß untersuchten wir die Sprachsplitter aus ungarischen morphologischen Gesichtspunkten.

TARTALOMJEGYZÉK. — INHALTSVERZEICHNIS.

Bevezetés	5
I. Az egyes szórványok vizsgálata.....	12
Mutató.....	143
II. A szórványok vallomása a görög és a magyar hangtörténet szem-	
pontjából	152
Statisztikai áttekintés.....	152
Hangtani és alaktani problémák	154
A) A görög hangok és alakok.....	154
<p>Hangsúly (155). — Magánhangzók (160): <i>a</i> (160), <i>o</i> (161), <i>ω</i> (163), <i>ε</i> (163), <i>ou</i> (164), <i>ι</i> (165), <i>ει</i> (167), <i>η</i> (168), <i>οι</i> (168), <i>υ</i> (168). — Ejtéskönnyítő magánhangzók (169). — Mássalhangzók (169): <i>β</i> (169), <i>γ</i> (170), <i>δ</i> (172), <i>μπ</i> (174), <i>γγ</i> (174), <i>ντ</i> (174), <i>π</i> (175), <i>κ</i> (176), <i>τ</i> (176), <i>φ</i> (177), <i>χ</i> (177), <i>ζ</i> (178), <i>σ</i> (179), <i>τς</i> (180), <i>μ</i> (181), <i>ν</i> (182), <i>ρ</i> (182), <i>λ</i> (183). — Kombinatorikus hangváltozások (183). — Sandhi-jelenségek (184). — A görög hangjelek magyar megfelelései (184). — Népetimológia és fordítás (187). — Görögösítő végződések (188): <i>-ης</i> (191), <i>-ις</i> (193), <i>-ας</i> (193), <i>-ους</i> (194), <i>-ος</i> (194), <i>-ιον</i>, <i>-ιν</i>, <i>-ι</i> (195), <i>-ία</i> (196). — A szórványok görög deklinációja (196).</p>	
B) A magyar hangok és alakok.....	199
<p>Magánhangzók (199): <i>u</i> (199), <i>ü</i> (200), <i>i</i> (200), <i>o</i> (201), <i>e</i> (201), <i>a</i> (202). — Kettőshangzók (203). — Magánhangzókieés (204). — A tövégi (szóvégi) rövid magánhangzók (204). — Magánhangzóilleszkedés (204). — Mássalhangzók (205): <i>p</i> (205), <i>t</i> (205), <i>k</i> (205), <i>b</i> (205), <i>d</i> (205), <i>g</i> (206), <i>f</i> (206), <i>v</i> (206), <i>s</i> (206), <i>z</i> (206), <i>š</i> (206), <i>ž</i> (206), <i>j</i> (206), <i>χ</i> (207), <i>γ</i> (207), <i>h</i> (207), <i>r</i> (207), <i>l</i> (207), <i>m</i> (208), <i>n</i> (208), <i>ts</i> (208), <i>tš</i> (208), <i>dʲ</i> (208). — A magyar hangok görög jelei (209). — Alaktani vázlat az ómagyar szórványok alapján (211).</p>	
Die Streudenkmäler der ungarischen Sprache in griechischen Texten (Német kivonat. — Deutscher Auszug.)	212

M

'E

M

G

Z

κα

Z

μὲ

G

in

19

Cl

(n

M

Qu

mi

τοῦ

ὑπο

πα

S o

gre

ave

Gli

(ma

βιβλ

καὶ

saed

S z i

MAGYAR-GÖRÖG TANULMÁNYOK — ΟΥΓΓΡΟΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ.

1. Görög költemény a várnai csatáról. Kiadta Moravcsik Gyula. — Ἑλληνικὸν ποίημα περὶ τῆς μάχης τῆς Βάρνης. Ἐκδιδόμενον ὑπὸ Ἰουλλίου Moravcsik. 1935. (magyarul és újbörögül — οὐγγρυστι καὶ νεοελληνιστί.)

2. Jeórijosz Zavírasz budapesti könyvtárának katalógusa. Összeállította Graf András. — Κατάλογος τῆς ἐν Βουδαπέστη βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα. Συνταχθεὶς ὑπὸ Ἀνδρέα Graf. 1935. (magyarul és újbörögül — οὐγγρυστι καὶ νεοελληνιστί.)

3. Ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα ὑπὸ Ἀνδρέα Horváth. — Zavírasz György élete és munkái. Irta Horváth Endre. 1937. (νεοελληνιστί μὲ οὐγγρικὴν περίληψιν — újbörögül magyar kivonattal.)

4. Die Aristotelische Politik und die Städtegründungen Alexanders des Grossen. — Wege des Verkehrs und der kulturellen Berührung mit dem Orient in der Antike. Zwei Studien zur antiken Geschichte von Endre v. Ivánka. 1938. (deutsch.)

5. Clemens Alexandrinus és a mysteriumok. Irta Simon Sándor. — Clemens Alexandrinus und die Mysterien von Alexander Simon. 1938. (magyarul német kivonattal — ungarisch mit deutschem Auszug.)

6. Jean Sykouris: Philologie et Vie. 1938. (en français.)

7. Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. Irta Gyóni Mátyás. — Ungarn und das Ungartum im Spiegel der byzantinischen Quellen von Matthias Gyóni. 1938. (magyarul német kivonattal — ungarisch mit deutschem Auszug.)

8. A kecskeméti görögség története. Irta Hajnóczy Iván. — Ἱστορία τοῦ ἑλληνισμοῦ τοῦ Kecskemét ὑπὸ Ἰωάννου Hajnóczy. 1939. (magyarul újbörög kivonattal — οὐγγρυστι μὲ νεοελληνικὴν περίληψιν.)

9. Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'Epoque des Phanariotes par Ladislás Gáldi. 1939. (en français.)

10. Tanulmányok a görög tragédia hellenisztikus műelméletéhez. Irta Soltész János. — Études sur la théorie d'art hellénistique de la tragédie grecque par Jean Soltész. 1939. (magyarul francia kivonattal — en hongrois avec résumé français.)

11. A gazai iskola Thukydides-tanulmányai. Irta Balázs János. — Gli studi tucididei della scuola di Gaza di Giovanni Balázs. 1940. (magyarul és olaszul — in ungherese e in italiano.)

12. Magyar-görög bibliográfia. Irta Horváth Endre. — Οὐγγροελληνικὴ βιβλιογραφία ὑπὸ Ἀνδρέα Horváth. 1940. (magyarul és újbörögül — οὐγγρυστι καὶ νεοελληνιστί.)

13. Translatio latina Ioannis Damasceni (De orthodoxa fide l. III. c. 1—8.) saeculo XII. in Hungaria confecta. Scripsit et textum edidit Remigius L. Szigeti. 1940. (latine.)

14. Forrástanulmányok Herodotos Skythika-jához. Irta Harmatta János. — Quellenstudien zu den Skythika des Herodot von Johannes Harmatta. 1941. (magyarul és németül — ungarisch und deutsch.)

15. A művészi tudatosság Kallimachos költészetében. Irta Devecseri Gábor. — La consapevolezza artistica nella poesia di Callimaco di Gabriele Devecseri. 1941. (magyarul olasz kivenattal — in ungherese con riassunto italiano.)

16. Bizánci költemények Mánuel császár magyar hadjáratairól. Kiadta és bevezetéssel ellátta Rácz István. — Βυζαντινά ποιήματα περί τῶν οὐγγρικών ἐκστρατειῶν τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ ἐκδιδόμενα μετ' εἰσαγωγῆς ὑπὸ Στεφάνου Ράτζ. 1941. (magyarul és újbörögül — οὐγγρῑστὶ καὶ νεοελληνιστί.)

17. Az istenek megjelenése Euripides drámáiban. Irta Tihanyi Bánk. — De deis in fabulis Euripidis apparentibus. Scripsit Benedictus Tihanyi. 1941. (magyarul latin kivenattal — hungarice cum argumento latino.)

18. A hippokratesi népismeret szempontjai. Irta Rozsály Ferenc. — Die Gesichtspunkte der hippokratischen Ethnologie von Franz Rozsály. 1942. (magyarul német kivenattal — ungarisch mit deutschem Auszug.)

19. Görögök sírfeliratai magyar temetőkben. Kiadta és magyarázta Prosser Piroska. — Ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφὰι Ἑλλήνων εἰς οὐγγρικά νεκροταφεῖα ἐκδιδόμενα μετ' ἐξηγήσεων ὑπὸ Piroska Prosser. 1942. (magyarul és újbörögül — οὐγγρῑστὶ καὶ νεοελληνιστί.)

20. Byzantinoturcica I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. Von Gyula Moravcsik. 1942. (deutsch.)

21. Byzantinoturcica II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Von Gyula Moravcsik. 1943. (deutsch.)

22. A harcos szentek bizánci legendái. Irta Sántha György. — Le leggende bizantine dei santi combattenti di Giorgio Sántha. 1943. (magyarul olasz kivenattal — in ungherese con riassunto italiano.)

23. Kinnamos ethopoliája. Kiadta és magyarázta Bánhegyi György. — Cinnami ethopoeia. Edidit atque interpretatus est Georgius Bánhegyi. 1943. (magyarul latin kivenattal — hungarice cum argumento latino.)

24. A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei. Irta Gyóni Máttyás. — Die Streudenkmäler der ungarischen Sprache in griechischen Texten von Matthias Gyóni. 1943. (magyarul német kivenattal — ungarisch mit deutschem Auszug.)

Bizományos :

Ἐντολοδόχος :

K. M. EGYETEMNYOMDA KÖNYVESBOLTJA
Budapest, IV., Kossuth Lajos-u. 18.

„ΕΛΕΥΘΕΡΟΨΑΛΚΗΣ“ διεθνὲς βιβλιοπωλεῖον
Ἀθήνα, Πλατεῖα Συντάγματος.

natta
annes

cseri
Gab-
ese con

adta és
γγρικῶν
πάρου

Bank.
anyi.

nc. —
1942.

varázta
σταρεῖα
újgörö-

te der

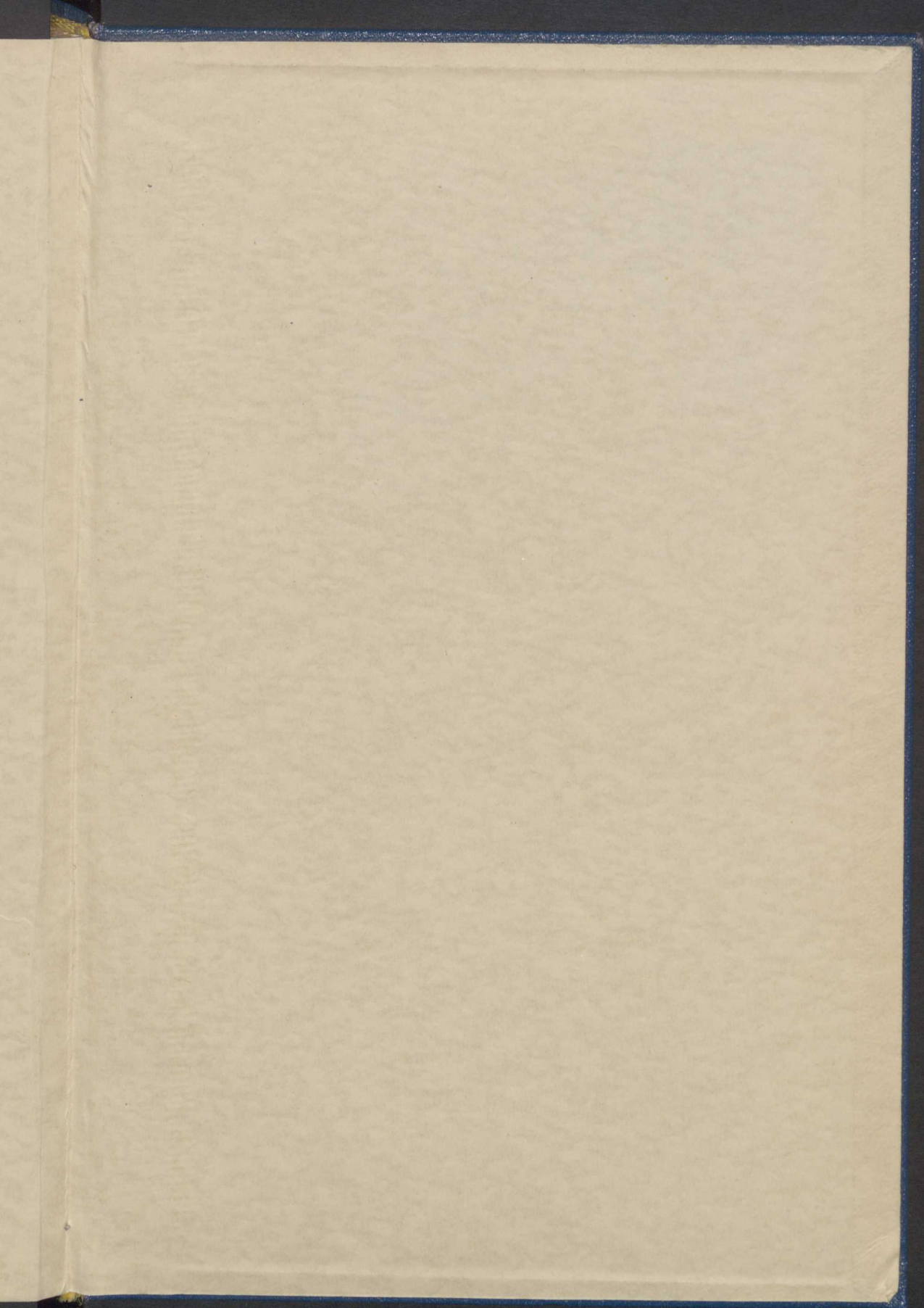
nischen

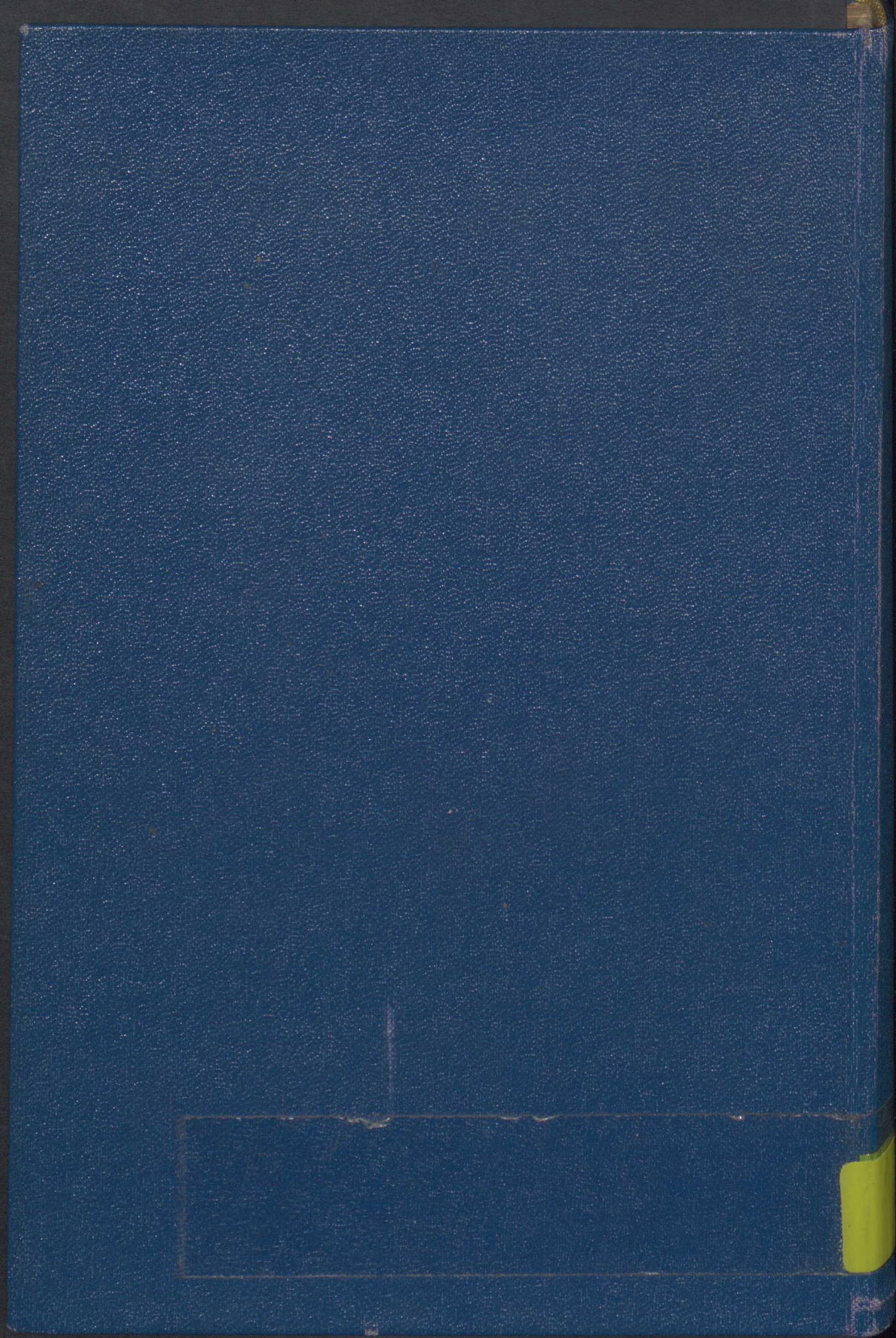
— Le
magya-

örgy.
egyí,

yóni
Texten
ch mit

πωλεῖτον

GYÓNI: A MAGYAR NYELV GÖRÖG FELJEGYZÉSES EMLÉKEI

13/
2.204.6